I. FEDOSSOV

NSV LIIDU AJALUGU

VIII KL.

I. A. FEDOSSOV

NSV LIIDU AJALUGU

ÕPIK VIII KLASSILE

4., ümbertöötatud trükk

KIRJASTUS „VALGUS". TALLINN 1970

9(N)1
F20

Originaali tiitel:

И. А. Федосов
ИСТОРИЯ СССР
Учебное пособие, 8 класс
Издательство «Просвещение»
Москва, 1970.

Vene keelest tõlkinud:
M. Arukaevu, E. Jaanvärk, K. Kala, E. Orgmäe ja E. Tarvel

Kunstiliselt kujundanud E. Tali

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

Raamatu metoodilise aparaadi ettevalmistamisest võtsid osa S. J. Levin ja L. I. Petrova

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
229447

6—6

Sisukord.

Sissejuhatus. Vene impeerium XVIII ja XIX sajandi vahetusel 3

1. VENEMAA XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. TSARISMIVASTASE REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE ALGUS.

I peatükk. Isevalitsuse sise- ja välispoliitika XIX sajandi alguses. Isamaasõda.

§ 1. Isevalitsuse sise- ja välispoliitika (1801—1812) 9
§ 2. Isamaasõja algus 14
§ 3. Borodino lahing 20
§ 4 Rahvasõja tõus. Vene armee pealetung 25

II peatükk. Aadlietapi algus Venemaa vabadusliikumises. Dekabristide ülestõus.

§ 5. Pärisorjuse ja isevalitsuse vastase vabadusliikumise algus 31
§ 6. «Põhja-» ja «Lõunaühing» 35
§ 7. Dekabristide ülestõus 41

III peatükk. Venemaa rahvaste sotsiaal-majanduslik arenemine. Pärisorjusliku korra kriis. Klassivõitluse tõus.

§ 8. Venemaa majanduslik arenemine XIX sajandi esimesel poolel 46
§ 9. Venemaa rahvad XIX sajandi esimesel poolel. Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaani ja Moldaavia ühendamine Venemaaga 55
§ 10. Talurahva ja rahvuslik vabadusliikumine 61

IV peatükk. Venemaa pärisorjusliku korra langemise eelõhtul.

§ 11. Isevalitsuse reaktsiooniline poliitika (1825—1855) 65
§ 12. V. G. Belinski 30—40-ndate aastate vabadusliikumises 71
§ 13. A. I. Herzen ja XIX sajandi 30—50-ndate aastate vabadusliikumine . . . 76
§ 14. Ühiskondlik liikumine XIX sajandi 40-ndail aastail 78

V peatükk. Tsarism ja Kaukaasia rahvad. Krimmi sõda.

§ 15. Tsarism ja Kaukaasia rahvad 84
§ 16. Krimmi sõja algus 87
§ 17. Sevastoopoli kangelaslik kaitsmine. Tsaari-Venemaa lüüasaamine . . . 91

VI peatükk. Venemaa kultuur XIX sajandi esimesel poolel.

§ 18. Teaduse arenemine 97
§ 19. Kirjandus 101
§ 20. Kunst. Venemaa rahvaste kultuurialane koostöö 103

2. VENEMAA KAPITALISMIPERIOODIL. REVOLUTSIOONILINE VÕITLUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

VII peatükk. XIX sajandi 60—70-ndate aastate kodanlikud reformid. 60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlik liikumine.

§ 21. 1861. aasta reformi ettevalmistamine 112
§ 22. Pärisorjuse kaotamine 117
§ 23. Talurahvaliikumine ja rahvuslik vabadusliikumine pärast pärisorjuse kaotamist 123
§ 24. Revolutsioonilis-demokraatliku liikumise algus Venemaal 126
§ 25. Revolutsioonilise liikumise tõus XIX sajandi 60-ndatel aastatel 130
§ 26. Haldus- ja kohtureformid. Sõjaväereform 134

VIII peatükk. Venemaa majanduslik ja poliitiline arenemine XIX sajandi teisel poolel.

§ 27. Kapitalismi arenemine Venemaa põllumajanduses 140
§ 28. Kapitalistliku tööstuse arenemine 144
§ 29. Kesk-Aasia rahvad XIX sajandi teisel poolel. Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga 149
§ 30. Venemaa välispoliitika 60—70-ndatel aastatel 154
§ 31. Vene-Türgi sõda 1877.—1878. a. Tsarismi välispoliitika 80-ndatel aastatel ja 90-ndate aastate alguses 156

IX peatükk. Revolutsiooniline liikumine XIX sajandi 70-ndaist aastaist kuni 90-ndate aastate alguseni.

§ 32. Narodnikluse tekkimine 162
§ 33. Narodnikute revolutsiooniline võitlus 167
§ 34. 70-ndate aastate töölisliikumine. Teine revolutsiooniline situatsioon . . 173
§ 35. Töölisliikumise kasv Venemaal (XIX sajandi 80-ndad aastad ja 90-ndate aastate algus) 178
§ 36. «Töö Vabastuse» rühm. Marksismi levimise algus Venemaal 185

X peatükk. Vabadusliikumise proletaarse etapi algus.

§ 37. V. I. Lenini revolutsioonilise tegevuse algus 189
§ 38. «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit» 194

XI peatükk. Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandi teisel poolel.

§ 39. Haridus ja teadus 200
§ 40. Vene kirjandus 210
§ 41. Vene kunst 213
§ 42. Venemaa rahvaste kultuur 219

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks 223
Kirjandust klassiväliseks lugemiseks 224

Sissejuhatus. Vene impeerium XVIII ja XIX sajandi vahetusel.

Territoorium ja elanikkond. XIX sajandi alguses laius Vene impeerium tohutul maa-alal Barentsi merest põhjas kuni Kaukasuseni ja Musta mereni lõunas, Balti merest läänes kuni Suure ehk Vaikse ookeanini idas. Vene riik asus Euroopa idaosas ja Aasia põhjaosas. Tema territoorium oli umbes 16 miljonit ruutkilomeetrit.

Venemaa rahvad rajasid oma töö ja kangelasliku võitlusega võimsa riigi, harisid varem asustamata maadel üles määratu suuri alasid.

Klimaatilised tingimused olid Venemaal väga mitmekesised. Euroopa-Venemaa põhjaosas ja Siberis oli külm polaarkliima: pikk ja karm talv ning väga lühike suvi. Venemaa keskvööndis oli mõõdukas, lõunarajoonides aga soe kliima. Suurem osa territooriumist oli põlluharimiseks soodus. Venemaa oli rikas metsade, jõgede ja järvede poolest. Lõunaosas laiusid piiritud stepid, mis olid kohased karjakasvatuseks.

Venemaa rahvaarv oli XVIII sajandi lõpul 36 miljonit inimest. Elanike arvu poolest oli Venemaa üks Euroopa kõige suuremaid riike (Prantsusmaal oli sel ajal 27 miljonit inimest ja Inglismaal 16,4 miljonit). Kuid asustustihedus oli Venemaal kõige madalam — 8,5 inimest 1 ruutkilomeetri kohta.

Venemaa oli paljurahvuseline riik. Tema koosseisu kuulusid mitmesugused rahvad (venelased, ukrainlased, valgevenelased, leedulased, lätlased, eestlased, tatarlased, baškiirid, tšuvašid, marid, mordvalased, Siberi rahvad ja paljud teised), kes olid erineval ühiskondliku arenemise astmel. Elanikkonna põhiosa moodustasid venelased, keda oli 60—70% kogu elanikkonnast.

Oma majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise arenemise taseme poolest jäi Venemaa maha eesrindlikest Lääne-Euroopa maadest, kus oli juba kindlustunud kapitalism.

Majanduselu. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses valitsesid Venemaal veel jagamatult feodaalsuhted. *Mõisnikele (aadlile)*, kes moodustasid kõigest 1% elanikkonnast,

kuulus peamine rikkus — maa. Neile kuulus ka *talurahva* põhimass, kes oli neist feodaalses sõltuvuses. 55% talupoegadest olid *pärisorjad*. Mõisnik müüs, kinkis ja vahetas neid, käis nendega ümber nagu tahtis.

Ülejäänud 45% talupoegadest, niinimetatud *riigitalupojad*, kuulusid riigile, kelle kasuks nad kandsid ka feodaalkoormisi.

Venemaa oli *agraarmaa* (põllumajanduslik maa). 95,5% tema elanikkonnast elas maal ning tegeles põllumajandusega ja ainult veidi üle 4% oli linlasi — kaupmehi, käsitöölisi, teenijaid jt.

Kuid feodaalkord hakkas lagunema juba XVIII sajandil. Arenes tööstus, kusjuures mõned tema harud, nagu näiteks tekstiilitööstus, rajanesid eeskätt palgatööl. Kasvas sise- ja väliskaubandus. Kaubanduskeskused — laadad suurendasid iga aastaga oma käivet. Nii omandas Makarjevi laat Nižni Novgorodi lähedal selleks ajaks ülevenemaalise tähtsuse tänu iga-aastasele miljonitesse rubladesse ulatuvale kaubakäibele. Põllumajanduse patriarhaalsus ja naturaalmajanduslik laad lagunesid. Küla majanduselu seostus üha tihedamalt linnaga, tungis kaubanduslikesse vahekordadesse, turusuhetesse: mõisnikud ja talupojad müüsid turul põllumajandussaadusi ning ostsid tööstustooteid. Kõik see kõneleb sellest, et feodaalkorra rüpes kasvasid uued, kodanlikud suhted. Venemaal hakkasid kujunema uued klassid — kaubandus-tööstuslik kodanlus ja proletariaat. Kuid see protsess toimus väga aeglaselt. Tööstuse, kaubanduse ja tööviljakuse kasvutempo oli palju madalam kui eesrindlikes Euroopa maades. Põllumajandustehnika oli alles keskaja tasemel.

Peamiseks majandusliku arenemise pidurdajaks oli *pärisorjus:* talupoegade feodaalne sõltuvus mõisnikest. Pärisorjade sunniviisiline töö oli vähe viljakas, sest pärisorjuslik talupoeg, kes töötas mõisniku heaks kepisundusel, ei saanud oma töö eest midagi ega olnud sellepärast huvitatud töö tulemustest. Mõisnike surve tugevnemisele vastasid talupojad halva tööga, massilise pagemisega, aga mõnikord ka avalike mässudega, mida valitsusväed julmalt maha surusid. XVIII sajandi lõppu tähistas talurahvaliikumise uus tõus. Talurahvaliikumise kasv on feodalismi lagunemise kõige tähtsam näitaja.

Selle aja paremad inimesed mõistsid, et maa edasiarenemine pole võimalik, kui ei likvideerita pärisorjust. Oma raamatus «Reis Peterburist Moskvasse» paljastas A. N. Radištšev raevukalt pärisorjuse pooldajaid. Kuid mõisnike põhimass hoidis visalt kinni pärisorjusest, tahtmata seda kaotada ja isegi mitte mõnevõrra kergendada talurahva olukorda.

Venemaa poliitiline kord XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses. Oma poliitilise korralduse poolest oli Venemaa *isevalitsuslik monarhia*. Riigi eesotsas oli tsaar ehk, nagu teda nimetati, kogu Venemaa isevalitseja. Tsaarikroon läks pärimise teel edasi tsaari vanemale pojale, kui tal aga ei olnud poegi, siis vanemale vennale. Monarhi võimu ei piiranud mingid seadused ega mingid riigiasutused. Tsaar valitses riiki oma heaksarvamise järgi tohutu suure ametnike armee abil, kelle kõrgem kiht komp-

lekteeriti aadlike hulgast. Need allusid ülemvõimule vastuvaidlematult, sest nad sõltusid sellest täielikult. Venemaa oli jaotatud 50 kubermanguks, mille eesotsas seisid kubernerid, kellel oli tegelikult piiramatu võim.

Tsarism, mis kaitses mõisnike-pärisorjapidajate huve, lämmatas rahvaste vabadust, ajas reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat ning pidurdas maa arenemist.

Keskvõimuorganid olid XVIII sajandi lõpuks täiesti korrast ära: Peetri-aegsed kolleegiumid olid juba ajast ja arust ning faktiliselt lakanud tegutsemast, uusi asutusi aga polnud veel loodud. Kerkis ülesanne kujundada otsustavalt ümber kogu riigivalitsemine.

XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses toimusid maailmas väga tähtsad sündmused, mis avaldasid suurt mõju ka Venemaa ajaloole. Prantsusmaal võitis kodanlik revolutsioon. Prantsuse rahva kangelaslik võitlus feodalismi vastu äratas rahvad sajanditepikkusest unest, kutsus neid võitlema vabaduse ja õigluse eest. Euroopa riikide reaktsioonilised valitsejad, sealhulgas ka Vene tsaar, püüdsid revolutsiooni lämmatada relvajõuga. Kuid visad ja verised sõjad, mis läksid maksma sadu tuhandeid inimelusid ja määratu suuri rahasummasid, lõppesid reaktsiooniliste monarhide lüüasaamisega.

Prantsuse revolutsiooni võit ning tema ideede levimine avaldasid suurt mõju ka Vene ühiskonnale. Tema eesrindlikus osas hakkasid üha valjemini kõlama nõudmised likvideerida isevalitsus ning kaotada pärisorjus. Mõtted vabadusest tungisid järjest sügavamalt rahvahulkadesse.

Kuid siiski kulus veel üle kuuekümne aasta rahva visa, kangelaslikku võitlust, tema paremate esindajate — revolutsionääride raskeid kannatusi ning ohvreid, selleks et sundida isevalitsust kaotama pärisorjus.

1. VENEMAA XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. TSARISMIVASTASE REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE ALGUS.

I PEATÜKK. ISEVALITSUSE SISE- JA VÄLISPOLIITIKA XIX SAJANDI ALGUSES. ISAMAASÕDA.

§ 1. Isevalitsuse sise- ja välispoliitika (1801–1812).

Tuletage meelde, millised reformid teostas Katariina II ja mis eesmärk neil oli.

1801. aasta paleepööre ja Aleksander I valitsemise algus. XIX sajandi algust tähistas tsaariisevalitsuse ajaloos uus paleepööre.

Paul I lühike valitsemisaeg jättis Vene riigile rasked jäljed. Paul oli haiglaselt umbusklik inimene. Valitsejana oli ta julm, despootlik ja meelevaldne. Oma sise- ja välispoliitikas talitas Paul tujude järgi, arutult. Vihates oma ema Katariina II, püüdis ta kõike teha teisiti, kui ema oli teinud, tühistas ema poolt väljaantud seadused ja määrused ning asendas need uutega. Kuid selget poliitilist joont ega läbimõeldud programmi tal ei olnud ning seepärast tõid tema reformid segadust riigi valitsemisse.

Välispoliitika oli samuti ebastabiilne. Paul I sõlmis ja tühistas järelemõtlematult lepinguid välisriikidega ning kuulutas sõdu. See tõi kaasa tõsiseid konflikte selle aja suurimate riikide Inglismaa, Austria ja Preisimaaga.

Tsaari julmusel ja despotismil polnud piire. Paul saatis juurdluse ja kohtuta pealinnast välja endale vastumeelseid aadlikke ning ohvitsere, mõnikord aga pani neid vangi ja saatis Siberisse. Ükskord saatis raevunud tsaar väikese eksimuse eest asumisele terve polgu.

Suur rühmitus aadlikke — kaardiväeohvitsere, õukondlasi, ametnikke — sepitsesid vandenõu, et kõrvaldada tsaar ja seada tema asemele teine, targem ja kuulekam.

Vandenõulasi toetas troonipärija, tsaari vanem poeg Aleksander.

Ööl vastu 12. märtsi 1801. a. tulid vandeseltslased paleesse, tungisid Pauli magamistuppa ja tapsid ta. Troonile astus *Aleksander I* (**1801—1825**).

Uue tsaari iseloomu põhijoonteks olid kavalus, silmakirjalikkus ja variserlikkus. Varasest lapsepõlvest peale tuli tal laveerida vanaema ja isa vahel, kes vihkasid teineteist ning olid alatasa omavahel riius. Uus tsaar oli nõrga tahtejõuga ja laisk inimene. Kasvatajad rääkisid, et ta pole ühtki

raamatut lõpuni lugenud. A. S. Puškin visandas hiljem ilmeka portree tsaar Aleksander I-st:

Nõrk keiser, keigar kiilaspäine,
tööd vihkav salakaval mees,
ausärra sattund juhuslikult,
me kohal skeptrit kandis siis.

Aleksander I oli samasugune isevalitseja ja pärisorjuslane, aadli huvide väljendaja ja kaitsja nagu tema eelkäijadki. Kuid oma valitsemisaja alguses püüdis ta võita populaarsust ning kasutas seepärat peenemaid meetodeid kui tema isa. Aadli laiade ringkondade poolehoiu võitmiseks tõotas ta valitseda oma vanaema Katariina II «seaduste ja südame» järgi. Ta likvideeris kõigepealt mõned Pauli valitsemisaja kõige raskemad tagajärjed: amnesteeriti Paul I ajal põlu alla sattunud aadlikud, kergendati Venemaale sissesõitu ning sealt lahkumist, pehmendati mõnevõrra tsensuuri ja eemaldati õukonnast Pauli lemmikud. Need abinõud ei riivanud isevalitsusliku korra aluseid, kuid lõid näilisuse tsaari «hoolitsemisest» oma alamate eest.

XIX sajandi algul tehti katset nõrgestada talurahvaküsimuse teravust, sest seda küsimust lahendamata polnud edasiliikumine võimalik. Aleksander I valitsus arutas läbi rea talurahva olukorra muutmise projekte. Aleksander teatas, et ta lõpetab igaveseks talupoegadega asustatud riigimaade jagamise mõisnikele.

Tolle aja eesrindlikes inimestes tekitasid nördimust talupoegade maast lahus müümine ning vastavad avalikud kuulutused ajakirjanduses. See laialdaselt levinud praktika kompromiteeris Venemaad Lääne-Euroopa silmis. Valitsus keelas talupoegade müügi kuulutuste avaldamise ajalehtedes. Kuid aadlikud hiilisid sellest seadusest hõlpsasti mööda: nüüdsest peale hakati avaldama kuulutusi talupoegade «üürile» andmise kohta, mis tähendas tegelikult müümist. 1803. a. anti välja vabade põlluharijate kohta käiv ukaas, mille järgi mõisnikud said õiguse lasta oma talupoegi vabaks (kas üksikult või tervete külade kaupa) koos maaga suure väljaostusumma eest. Praktiliselt polnud sel ukaasil erilist tähtsust. Aleksander I valitsemisaja jooksul kasutasid seda ainult üksikud mõisnikud ning vabade põlluharijate kategooriasse viidi üle vähem kui 0,5% pärisorjuslikest talupoegadest.

Need abinõud andsid tunnistust sellest, et aadlivalitsus oli sunnitud tegema järeleandmisi aja vaimule. Nad andsid mõningaid arenemisvõimalusi kodanlikele suhetele riigis, riivamata sealjuures aadlike huve.

Reformid riigi halduses ja haridus-elus. Kõige suurem tähtsus oli riigi halduse alal teostatud ümberkorraldustel.

Keskvõimuaparaat korraldati tunduvalt ümber. Vanade Peetri-aegsete kolleegiumide asemele asutati *ministeeriumid*, kus minister oli ainuvõimuline juhtija.

Erinevalt kolleegiumidest oli ministeeriumidel kohapeal neile alluvaid organeid. See võimaldas paremini juhtida üksikuid riigivalitsemisharusid. Moodustati sõja-, mere-, välis-, haridus-, rahandus- jt. ministeeriumid. Nende funktsioonid olid üsnagi täpselt kindlaks määratud.

Kõrgeimaks valitsusasutuseks riigis kujunes sel ajal loodud Riiginõukogu, mis allus vahetult tsaarile. Tema koosseisu kuulusid tsaari poolt määratud ministrid ja teised kõrgemad ametnikud.

Riiginõukogu oli nõuandev organ tsaari juures: siin vaadati läbi uued seaduseelnõud ning tähtsamad riigiasjad. Nõukogu otsused omandasid seaduse jõu alles pärast tsaari poolt kinnitamist.

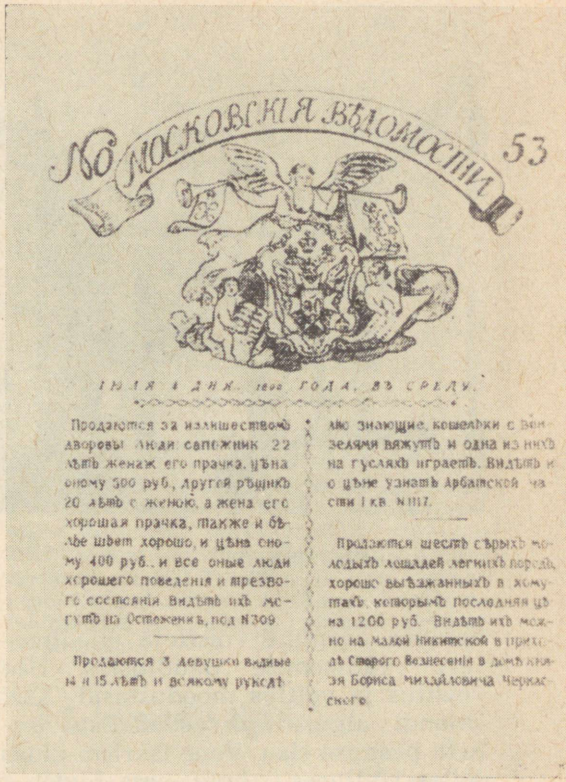
Senat lakkas tegelemast administratiivasjadega ning muutus keisririigi kõrgeimaks kohtuorganiks. Temale pandi kohustus jälgida seaduslikkusest kinnipidamist riigis ning kontrollida administratiivorganite tegevust.

See keskvõimuorganite süsteem püsis väikeste muudatustega 1917. aastani.

Hariduse alal ellurakendatud abinõudel oli positiivne tähtsus. Haritud spetsialistide ja ametnike ettevalmistamiseks suurendati kesk- ja kõrgemate õppeasutuste arvu. Nendesse pääsesid tegelikult küll peamiselt aadlikud. Kaasanis, Harkovis, Peterburis ja Tartus asutati ülikoolid. Loodi mitmed ülikoolile lähedaste õppekavadega lütseumid, sealhulgas Tsarskoje Selos, kus õppis A. S. Puškin.

Hoopis vähem pöörati tähelepanu algkoolile. See on ka arusaadav: pärisorjuslik riik takistas hariduse levimist alamate seisuste hulgas.

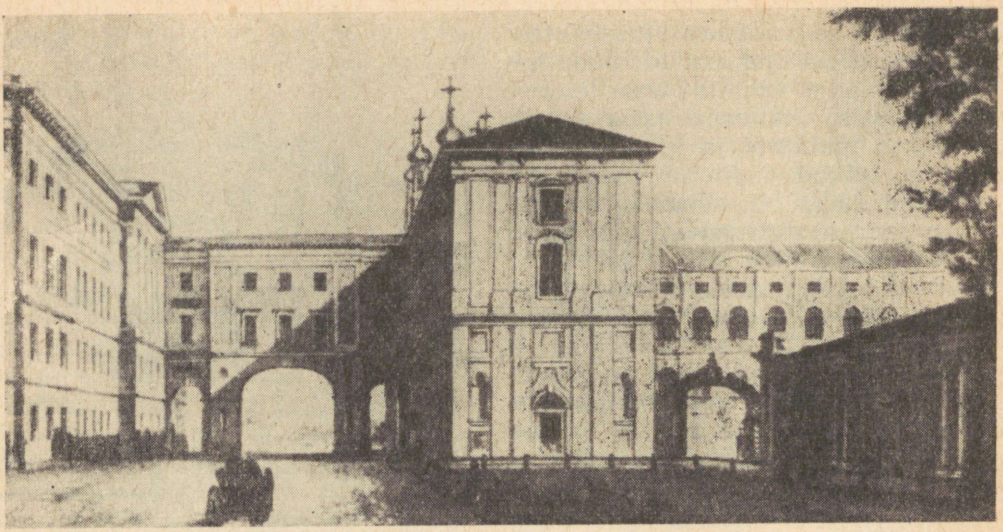
Kõik need ümberkorraldused ainult kaunistasid «Vene isevalitsuse näotu hoone» fassaadi, kuid jätsid puutumata tsaarimonarhia ja pärisorjuse. Nende abinõude ülesandeks

Ajalehe «Moskva Teataja» nr. 53. 4. juulist 1800. a. (Kuulutus pärisorjade müümise kohta.)

oli tugevdada isevalitsuslikku ja pärisorjuslikku korda ning lükata edasi selle kokkuvarisemist.

Venemaa rahvusvaheline olukord XIX sajandi alguses. Venemaa rahvusvaheline olukord oli XIX sajandi alguses erakordselt keeruline. Juba XVIII sajandi lõpul astus Vene isevalitsus võitlusse kodanliku Prantsusmaaga. Seda võitlust juhtis Inglismaa, kelle kodanlus oli prantsuse ko-

Tsarskoje Selo lütseum.

danluse peamine võistleja maailmaturu valitsemise püüdlustes. See võistlus ja võitlus moodustasid XIX sajandi alguse rahvusvaheliste suhete peamise sisu. Vene tsarism pidas selles võitluses silmas oma huve — teha lõpp Prantsusmaa vallutustele ning taastada Prantsusmaal kuningavõim.

1804. a. kuulutas Napoleon enda Prantsusmaa keisriks. Suurkodanluse huvides hakkas ta teostama vallutuslikku välispoliitikat. Napoleon püüdis allutada endale kõik Euroopa riigid. Prantsuse keisririigi loomisega kaasnes rea Euroopa rahvaste orjastamine. Napoleoni vallutuspoliitika kutsus esile rahvuslikke vabadussõdu.

Juba sajandi alguses sõdis Venemaa Napoleoni Prantsusmaaga, algul liidus Inglismaa ja Austriaga (1805. a.) ning seejärel Inglismaa ja Preisimaaga (1806.—1807. a.), kusjuures Inglise väed sõjategevusest osa ei võtnud. Neis sõdades ei olnud liitlastel edu ja tsaarivalitsus oli sunnitud sõlmima rahu. See kirjutati alla Tilsitis ning kannab seepärast nimetust *Tilsiti rahu* (**1807. a.**).

Selle lepingu järgi ei kandnud Venemaa mingeid territoriaalseid kaotusi. Keisrid leppisid kokku, et Napoleon saab tegevusvabaduse Lääne-Euroopas ning Aleksander I Põhja- ja Kagu-Euroopas. Keisrid lubasid teineteist neil aladel mitte segada.

Kuid kokku võttes ei olnud see rahuleping Venemaale kasulik. Esiteks, Napoleon moodustas Preisimaa küljest kistud Poola maadest Varssavi hertsogiriigi, et saada soodsat

platsdarmi kallaletungiks Venemaale; teiseks kohustus Venemaa ühinema kontinentaalblokaadiga. Kontinentaalblokaadi mõte oli järgmine. Napoleon ei suutnud Inglismaad sõjaliselt puruks lüüa, sest Prantsusmaad ja Inglismaad lahutas meri, merel aga valitses Inglise laevastik. Siis püüdis Napoleon anda hoopi Inglismaa majanduslikule võimsusele. Selleks et teda täielikult mandrist ära lõigata, keelas ta kõigil Euroopa riikidel temaga kaubelda, s. o. kehtestas kontinentaalblokaadi. Venemaa, nagu teisedki Euroopa riigid, oli sunnitud katkestama kõik kaubandussidemed Inglismaaga.

Tilsiti rahu oli ebakindel. Kumbki pool polnud temaga rahul. Napoleon polnud rahul sellega, et tal ei õnnestunud Euroopas kehtestada Prantsusmaa täielikku hegemooniat.

Napoleon hindas rahu ainult hingetõmbehetkena uue suure sõja ettevalmistamisel Venemaa vastu.

Tilsiti rahu tekitas rahulolematust Vene aadli ja kaupmeeskonna laiades ringkondades, kes olid huvitatud kaubandusest Inglismaaga, tooraine müügist ning hädavajalike tööstuskaupade saamisest. Kaubavahetuse katkestamine Inglismaaga tõi kahju Venemaa majandusele, häiris kaubandust ning mõningaid tööstusharusid, õõnestas maa rahandust ja põhjustas hindade järsu languse.

Venemaa olukorra tegi keeruliseks see, et samal ajal tuli tal pidada kauakestvaid ning raskeid sõdu Kaukaasias, Musta ja Balti mere kallastel. Need sõjad sobisid Napoleoni diplomaatiliste arvestustega. Napoleon soovis Venemaad nõrgestada, nähes ette, et võitlus Venemaaga on vältimatu. Kuid Vene isevalitsus pidas neis sõdades silmas oma huve.

Aastail 1804—1813 sõdis Venemaa Iraaniga. Samal ajal (1806—1812) käis sõda Türgiga. Mõlemad sõjad lõppesid Venemaa võiduga. Sõda Rootsiga (1808—1809) lõppes *Soome* liidendamisega — loodi autonoomne Soome suurvürstiriik Venemaa koosseisus.

Kuigi need sõjad olid Venemaale edukad, nõudsid nad suuri inimkaotusi ja materiaalseid kulutusi.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Mispärast toimus 1801. aasta paleepööre? 2. Millised reformid viis riigis läbi Aleksander I? Milline eesmärk neil reformidel oli? 3. Iseloomustage Venemaa rahvusvahelist olukorda XIX sajandi esimesel kümnendil. Kuidas arenesid sel ajal Venemaa ja Prantsusmaa vastastikused suhted? 4. Mis on kontinentaalblokaad ja kuidas ta kajastus Venemaa majanduses?

§ 2. Isamaasõja algus.

Sõja põhjused. Venemaa ja Prantsusmaa sõja puhkemise eel. Tilsiti rahu sõlmimine tõi kaasa Vene valitsuse prestiiži (autoriteedi) langemise nii siseriigis kui ka välismaal. Sealjuures aga oli ajavahemik pärast Tilsitit (1807—1812) Napoleoni keisririigi kõige suurema võimsuse aeg. Kõik Lääne-Euroopa riigid, välja arvatud Inglismaa, olid purustatud. Mõned neist olid liidetud Prantsusmaa koosseisu, teised muudetud tema vasallideks, aga kõige suuremad riigid (sealhulgas Austria ja Preisimaa) olid sunnitud sõlmima Napoleoniga liidulepingud, mis kohustasid neid osuta-

Vene jalaväe sõdurid ja ohvitser.

Suurtükiväelased. XIX sajandi algus.

ma Prantsusmaale sõjalist ja majanduslikku abi. Tundus, et Napoleoni unistused maailma valitsemisest olid teostumas. Euroopa mandril jätkas ainult Venemaa (hoolimata raskest Tilsiti rahulepingust) iseseisvat välispoliitikat ning takistas Euroopa rahvaid täielikult orjastamast. Seepärast hakkas Napoleon valmistama ette uut sõda Venemaa vastu. «Minust saab maailma valitseja,» rääkis ta, «on jäänud ainult Venemaa, kuid selle ma tallan puruks.» Prantsuse keiser tegi suuri plaane: ta kavatses Venemaa mitte üksnes sõjaliselt purustada, vaid ka osadeks jaotada, muuta ta kolmanda järgu riigiks ning koguni täielikult orjastada. Valmistudes sõjaks Venemaaga, püüdis Napoleon luua sellist jõudude ülekaalu, kus tema võidus ei oleks enam kahtlust. Ta suutis sõjalisteks vajadusteks mobiliseerida Prantsusmaa ning tunduva osa Euroopa majandusest. XIX sajandi alguses oli Prantsusmaa oma majandusliku arenemise poolest üks Euroopa kõige eesrindlikum maa. Ta jäi maha ainult Inglismaast. Napoleonil õnnestus luua tohutu suur armee — 1 200 000 meest, kuhu ta lüli-

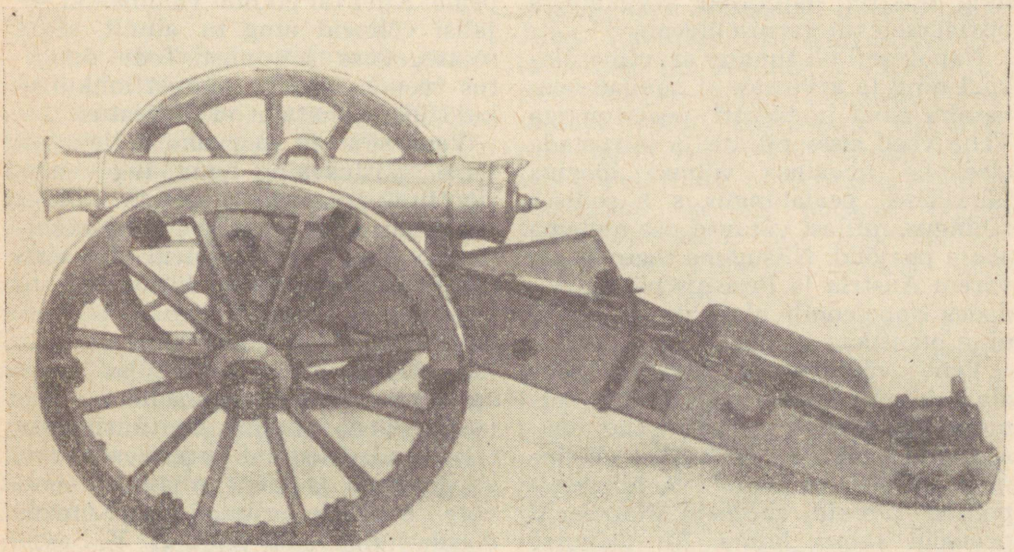
tas ka võidetud maade sõjalised jõud. See armee ületas arvuliselt enam kui kahekordselt Vene sõjaväe, kuhu kuulus 590 000 meest.

Sõjavägede suuruse erinevus on seletatav sellega, et Prantsusmaal oli revolutsiooni käigus loodud massiarmee: oli kehtestatud üldine sõjaväekohustus, s. t. kutseealine meessoost elanikkond oli kohustatud läbi tegema sõjaväeteenistuse.

See võimaldas armeed sõja ajal märksa suurendada. Venemaal aga kehtis sõjaväe komplekteerimisel nekrutite värbamise süsteem: iga 1000 inimese kohta võeti 5—7, mõnikord aga ka rohkem nekrutit. Kogu ülejäänud elanikkond jäi sõjalisest ettevalmistusest ilma. Sõjaväeteenistus kestis 25 aastat ning sõdurid läksid erru vanadena ja haigetena. Sellepärast ei olnud reservis sõjalise väljaõppega inimesi. Nii oli võimatu sõja ajal armeed märgatavalt suurendada.

Napoleoni sissetung Venemaale. 1812. aasta kevadel koondas Napoleon üle poole oma armeest — 640 000 meest — Venemaa piirile. Selle «Suure armee» tuumiku moodustas vana kaardivägi, Napoleoni sõdade ustavad veteranid, kes ei tundnud kaotusi ning uskusid piiritult oma väejuhi sõjalisse geeniusse. Vägesid juhtisid Napoleoni andekad marssalid, kes olid kuulsaks saanud eelnevatel sõjakäikudel.

1812. a. juunis tulid Prantsuse väed sõda kuulutamata üle Neemeni jõe

Suurtükk. XIX sajandi algus.

ning tungisid Venemaa piiridesse. Armee päevakäsus teatas Napoleon kõrgilt: «Sõdurid, sõda on alanud. Venemaad tabab saatuse sõrm: mis on talle määratud, peab täide minema!»

Napoleon otsustas pealöögi suunata Moskvale. «Kui ma võtan Kiievi, siis ma haaran Venemaal jalust kinni; kui ma vallutan Peterburi, siis ma võtan tal peast kinni; kui ma vallutan Moskva, siis taban teda otse südamesse.»

Vene väejuhatus sai Napoleoni armeele vastu seada ainult 230 000 sõdurit ja ohvitseri. See on seletatav sellega, et osa Vene sõjaväest võttis sel ajal osa Iraani vastu peetavast sõjast, osa Vene vägesid oli Doonau vürstiriikide territooriumil, kus alles 1812. aasta mais lõppes sõda Türgiga, ning osa oli hajutatud arvukatesse piiriäärsetesse garnisonidesse.

Napoleonil oli tunduv arvuline ülekaal ning ta arvestas, et suudab oma vasaku tiiva ja tsentri pealetungiga Vene väed sisse piirata ja purustada otsekohe üheainsa võimsa löögiga piiriäärses pealahingus, s. t. sellises lahingus, millest võtavad osa mõlema poole peajõud. Niisugune teguviis tõi varem Austria ja Preisiga peetud sõdades Napoleonile alati kindlalt kiire ning otsustava võidu.

Vene väejuhatuse plaanid. Sõja alguseks olid Vene väed jaotatud kolmeks armeeks ning hajutatud peaaegu kogu piki läänepiiri. See oli tingitud sellest, et Vene väejuhatusel polnud täpseid andmeid Napoleoni pealöögi suuna kohta. Ta paigutas oma peajõud nii: 1. armee sõjaministri kindral *Michael Andreas Barclay de Tolly* (1761—1818) juhtimisel oli paigutatud Leedusse piki Neemeni jõge; lõuna pool, Valgevenemaal seisis kindral *Pjotr Ivanovitš Bagrationi* (sündinud 1765) 2. armee. 3. armee paiknes Põhja-Ukrainas, kattes teed Kiievisse.

Vene väejuhatusel ei olnud ühtset arvamust sõjapidamise kohta ning järelikult ei olnud ka ühtset sõjategevusplaani. Ühed kindralid panid ette otsekohe üle minna pealetungile ning kanda sõjategevus Poola piiridesse; teised pooldasid kaitsestrateegiat ning soovitasid taganeda Vene territooriumi sügavusse, võttes arvesse vastase jõudude ülekaalu.

Sõjategevust raskendas väga ka asjaolu, et Vene armees polnud ühtset väejuhatust. Esialgu võttis Aleksander I ülemjuhataja ameti enda peale. Kuid tal polnud vähimaidki sõjalisi võimeid ning ta ainult segas sõjategevuse juhtimist. Teda õnnestus veenda sõjaväe juurest lahkuma, kuid ülemjuhatajat ei määratud.

Vene sõjaväe tugevaks küljeks oli tema võitlusvaim, tema tugev patriootiline vaimustus, sest ta võitles oma maa eest, oma kodumaa sõltumatuse eest. Vene sõdurid olid alati olnud kuulsad oma mehisuse, piiritu vapruse ja vastupidavuse poolest. Eriti eredalt avaldus Vene sõjaväe kangelaslikkus selles sõjas, mis omandas rahvusliku vabadussõja iseloomu. Vene sõjameeste väärilisteks relvavendadeks olid ukrainlased, valgevenelased ja teiste sõjaväes teenivate rahvaste esindajad. Komandöride hulgas oli palju A. V. Suvorovi võitluskaaslasi ja õpilasi, kes olid läbi teinud selle suure Vene väe-

juhi suurepärase kooli. Relvastuse ja väljaõppe poolest ei jäänud Vene väed prantslastest maha.

Vene armee taganemine. Hajutatud ning mitte küllalt tugevad Vene väed ei võinud pealahingut piiril vastu võtta. Vaenlase armee oli suurem. Selline lahing oleks tähendanud hävingut ning Vene väejuhatus oli seda mõistes sunnitud alustama taandumist sisemaale.

Esmajärjekorras oli vaja liita 1. ja 2. armee, mitte jätta Napoleonile võimalust neid ükshaaval puruks lüüa. Napoleon takistas igati Vene 1. ja 2. armee ühinemist. Esialgu kavatsesid Barclay ja Bagrationi armeed ühineda Vitebski lähedal. Kuid Napoleonil õnnestus 2. armee taandumistee põhja poole läbi lõigata. Mõlemal armeel tuli ka edasi lahus taanduda.

Vene armeede taandumisega kaasnesid järelvägede visad kaitselahingud, mis kurnasid vaenlase vägede jõudu ning tõkestasid nende edasiliikumist. Venelased kasutasid iga loomulikku tõket (jõed, asulad) löögi andmiseks vaenlasele, tema pealetungi pidurdamiseks. Iga samm Venemaa pinnal läks vallutajatele kalliks maksma. Vaenlase väed kandsid raskeid kaotusi ning kahanesid iga päevaga. Nad liikusid oma tagalabaasidest järjest kaugemale. Toidumoona juurdevedu ning vägede varustamine lahingumoonaga muutusid üha raskemaks. Mida kaugemale prantslased liikusid sisemaale, seda verisemaks muutusid lahingud ning seda ägedamaks muutusid Vene vägede vasturünnakud. Vene sõdurid ja ohvitserid sooritasid mehisuse ning kangelaslikkuse imesid.

Prantslasi hämmastas see, et nad võtsid väga vähe vange, sellest hoolimata, et Vene sõjavägi taganes. Vene sõdurid ja ohvitserid eelistasid surma lahinguväljal vangipõlvele. Suur osa elanikkonnast läks ära koos sõjaväega või põgenes metsa, hävitades hooned, vilja ja kariloomad.

Vallutatud aladel röövis vaenlase sõjavägi rahvast ja märatses. Igasugused talupoegade sõnakuulmatuse avaldused suruti maha selleks eraldatud Prantsuse karistussalkade poolt. Vene rahvas koos valgevene, ukraina ja meie maa teiste rahvastega tõusis *isamaasõtta*.

Napoleoni plaani nurjumine. Napoleoni esialgne plaan läks nurja. Tal ei läinud korda Vene armeesid kohe sõja alguses ükshaaval puruks lüüa. Juba Vitebskis tuli Napoleonil kaheks nädalaks peatuda, et vägesid järele tõmmata ning lahingutes lüüa saanud väeosi korraldada. Sel ajal saavutasid Vene väed esimesi suuri võite: Peterburi tee kaitseks eraldatud üksik korpus paiskas tagasi Prantsuse väed, kes tegid katset Pihkva ja Peterburi juurde läbi murda.

Juuli teisel poolel ühinesid 1. ja 2. Vene armee Smolenskis. Augusti alguses toimusid Smolenski all visad võitlused. Vene järelväed pidasid kaks päeva kangelaslikult ebavõrdset võitlust. Lahing Smolenski pärast on üks Vene sõja-ajaloo kuulsusrikkaid lehekülgi. Selle vana Vene linna vallutamine läks vaenlasele kalliks maksma: prantslased kaotasid Smolenski all umbes 20 000 meest. Vene

Pjotr Ivanovitš Bagration.

Mihhail Illarionovitš Kutuzov.

sõdurid ja ohvitserid näitasid selles lahingus piiritut kangelaslikkust. Kui Vene väed jätsid põletatud ja varemeteks muudetud linna maha, siis läks kogu elanikkond sõjaväega kaasa.

Juba Smolenskis hakkas Napoleon mõistma, et sõja jätkamine võib talle tuua raskeid tagajärgi. Ta püüdis alustada rahuläbirääkimisi, kuid tulemusteta. Ta mõtles isegi talvitada Smolenskis, et järgmisel aastal alustada uut sõjakäiku. Kuid ta tundis, et seda pole võimalik teha. Napoleon ütles: «Minu sõjavägi on loodud sellisena, et ainult liikumine hoiab teda üleval. Tema eesotsas võib minna edasi, kuid mitte seisma jääda ega mitte taganeda. See on ründe-, aga mitte kaitsevägi.»

M. I. Kutuzovi määramine ülemjuhatajaks. Jõudude ülekaal oli ikka veel vaenlase poolel. Napoleon kippus «Venemaa südamesse», tema põlise pealinna Moskva poole. Kuigi Vene armee taandumine sisemaale ning tohutu suurte maa-alade jätmine vaenlase kätte oli tingitud sõjalisest paratamatusest, tekitas see nii sõjaväes kui ka rahva hulgas suurt rahulolematust. Sõjaminister Barclay de Tolly oli hea ja arukas kindral ning vilunud administraator. Kuid ta ei olnud lähedane sõduritele ja ohvitseridele, teda ei mõistetud ega armastatud. Tal ei olnud sõjaväes autori-

teeti. Kuna Barclay de Tolly oli päritolult šotlane, tundis ta halvasti vene rahvast ja sõdureid. Ta ei võinud vägesid juhtida sõjas, mis oli omandanud rahvusliku isamaasõja iseloomu.

Selleks et sõjaväge võidule viia, pidi tema etteotsa asuma väejuht, keda sõjavägi ja rahvas oleksid usaldanud. Niisugune väejuht Venemaal oli *Mihhail Illarionovitš Kutuzov* (1745—1813), A. V. Suvorovi õpilane ja võitluskaaslane. Ta tegi sõjaväeteenistuses läbi karmi kooli nooremast ohvitserist kindralini ja feldmarssalini, võttis korduvalt osa lahingutest, sai mitu korda raskesti haavata. Ta sai andeka ja mehise komandörina kuulsaks juba XVIII sajandi sõdades. Suvorov hindas teda kõrgelt. Pärast tormijooksu Izmailile ütles Suvorov: «Ta oli mul vasakul tiival, kuid oli mu parem käsi ... Ta näitas uuesti üles oma osavust ja vaprust ... oli mehisuse eeskuju.»

Kutuzov polnud mitte ainult suur väejuht, vaid ka tark riigimees ja peen diplomaat.

Aleksander I ei sallinud Kutuzovit tema iseseisvuse pärast ning oli kade tema populaarsuse üle. Ainult sõjalise lüüasaamise oht sundis tsaari avalikkuse survel järele andma ning määrama M. I. Kutuzovi Vene sõjaväe ülemjuhatajaks. Sealjuures teatas tsaar: «Ma pidin valiku langetama sellele, kelle rahva hääl ära märkis. Mina pesen oma käed puhtaks.»

Kutuzovi määramine ülemjuhatajaks võeti Vene sõjaväes vastu rõõmuga. Keegi kaasaegne kirjutas: «Selle väejuhi nimi kutsus vägedes esile üldise võitlusvaimu tõusu, sõdurist kindralini ... Ohvitserid õnnitlesid üksteist rõõmsalt asjaolude õnneliku muutumise puhul.» Sõdurid, saanud kuulda armastatud väejuhi saabumisest, juubeldasid ja hüüdsid «hurraa!». Kutuzov oskas tõsta sõjameeste võitlusvaimu, sisendada neile veendumust võidusse. Ta sai aru, et sõda muutus rahvasõjaks ning tegi palju *partisanisõja* organiseerimiseks võõramaiste vallutajate vastu.

Kutuzov saabus armee juurde, kui see oli juba Smolenski juurest taganenud. Meeleolu sõjaväes muutus otsekohe. Pealtnägija kirjutas: «Kõik omandas parema ilme, kõik nihkus omale kohale, kõik sai uueks. Juba oli laulu ja muusikat kuulda, mida polnud enam ammuilma juhtunud. Sellest hoolimata, et taganemine jätkus, mõtlesime me prantslastele vastu astuda. Ainuüksi Kutuzovi juuresolek äratas võitlusvaimu ellu kõigis vägedes.»

Kutuzov ei saanud otsekohe suurt lahingut anda, sest väed olid veristest järelväelahingutest ja kauakestnud taganemisest kurnatud. Oli vaja reservid järele tuua. Seepärast pidi Vene armee jätkama oma taandumist. Kutuzov mõistis, et pole võimalik sõja käiku pöörata Venemaa kasuks ühesainsas pealahingus, sest Prantsuse armee ületas arvuliselt ikka veel Vene oma. Ta lootis vaenlast välja kurnata reas rasketes lahingutes, kombineerides armee ja partisanisalkade lahingutegevust. Ta võttis arvesse sellised tegurid, nagu sõja rahvaliku iseloomu, Vene sõjaväe kõrged moraalsed omadused, vastase ühendusteede pikalevenitatuse ning Prant-

suse armee võitlusvaimu järkjärgulise langemise. Tema arvestused olid õiged.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Võrrelge Vene ja Prantsuse sõjaväge 1812. aasta sõja eel. **2.** Milliseid eesmärke pidas Napoleoni valitsus silmas sõjas Venemaaga? Kuidas ta tahtis neid teostada? **3.** Millised olid 1812. aasta sõja põhjused ja tema iseloom? **4.** Miks Vene armee oli sunnitud sõja alguses taganema? **5.** Millist mõju avaldas Venemaa sisemusse tungimine Prantsuse sõjaväele?

§ 3. Borodino lahing.

110 km kaugusel Moskvast, *Borodino* küla juures (Možaiski lähedal) Vene armee peatus. Kutuzov otsustas siin anda suure lahingu. Jõudude vahekord polnud küll veel Vene armee kasuks kujunenud, kuid ei olnud siiski enam nii ebasoodne kui varem. Venelastel oli 120 000 meest ning 640 suurtükki Napoleoni 135 000 mehe ja 587 suurtüki vastu. Sõjavägi ei tahtnud pealinna ilma võitluseta vaenlasele jätta.

Kutuzovi püüdeks oli peatada eelseisvas lahingus vaenlase pealetung, nõrgestada teda ning muuta jõudude vahekord oma kasuks.

Napoleon aga kavatses selles lahingus Vene armee purustada ning saavutada Venemaa lõplik kapituleerumine.

Vene väed olid paigutatud järgmiselt. Vasakul tiival oli kaugele ette nihutatud niinimetatud Ševardino reduut (välikindlustus Ševardino küla juures). Vene positsioonide parema tiiva moodustas kindral Barclay de Tolly 1. armee, mis võttis enda alla Kolotša jõe järsu kalda. Positsiooni keskosas asus kindlustatud Kurgaani

Borodino lahing.

Maakaitseväelane.
I. F. Kovšenkovi skulptuur.

kõrgendik (Rajevski patarei). Vasaku tiiva (kindral Bagrationi 2. armee) kaitseks ei olnud looduslikke tõkkeid ning siia püstitati nürinurksed muldkindlustused (Bagrationi flešid).

Kahekümne neljandal augustil ründasid Prantsuse väed Ševardino reduuti. Ševardino lahing aitas Vene armeel võita aega oma peapositsioonide kindlustamiseks. Kahekümne viiendal augustil valmistusid nii Vene kui ka Prantsuse väed eelseisvaks lahinguks, võtsid sisse lähtepositsioonid, vedasid kohale lahingumoona ja puhastasid relvi.

Borodino lahing. *Borodino lahing* algas **1812. aasta 26. augusti** varahommikul. Kella 4 paiku kõlas esimene pauk läbi varahommikuse udu, siis veel ja veel ning pääseski valla kõige grandioossem lahing tulirelva leiutamisest saadik. Napoleon nimetas seda lahingut «gigantide lahinguks». Varsti sulas kõik kokku üheksainsaks lakkamatuks kahurikõminaks, kus juba enam ei saanud eristada üksikuid pauke.

Esialgu suunas Napoleon oma peajõud Vene armee vasakule tiivale, Bagrationi fleššidele. Siin puhkeski eriti äge võitlus. Napoleon lootis Bagrationi armeed purustada, Vene rindest läbi murda ning välja jõuda 1. Vene armee tagalasse. Fleššidele paiskus tulemaru, siia oli koondatud peaaegu kogu Prantsuse kahurvägi. Võitlus Bagrationi fleššide pärast kestis 7 tundi. Fleššide mehised kaitsjad panid viimseni vastu. Pidevalt toimusid prantslaste täägirünnakud, millele Vene väed vastasid võimsate vasturünnakutega. Selles võitluses sai surmavalt haavata isamaasõja kangelane kindral P. I. Bagration. Prantslased vallutasid Bagrationi flešid alles keskpäeval, pärast kaheksandat rünnakut. Kuid Vene armee kaitset Napoleonil läbi murda ei õnnestunud. Taandunud väeosad jätkasid visa võitlust järgmisel kaitsejoonel.

Napoleonil ei õnnestunud läbi murda ka rinde keskosas, kus puhkes niisama äge lahing. Prantsuse sõdurid tungisid mitu korda Rajevski patareini, kuid nad löödi täägirünna-

Sõjanõukogu Filis. Kunstnik A. D. Kivšenko maali järgi.

kuga tagasi. Vene sõdurid võitlesid sangaritena. Haavatud tulid pärast sidumist rivisse tagasi, kui nad veel jaksasid relva kanda. Alles õhtuks õnnestus prantslastel tohutute kaotuste hinnaga keskpatarei vallutada. Kuid sel edusammul ei olnud suuremat tähtsust, sest prantslased ei suutnud edasi liikuda.

Lahing, mis oli kestnud umbes 15 tundi, vaibus hilja õhtul. Napoleonil ei õnnestunudki Vene vägesid puruks lüüa ega võitu saavutada. Prantslased olid sunnitud öösel taganema lähtepositsioonidele, sest nad ootasid Vene vägede vasturünnakuid. Mõlema armee kaotused olid Borodino all väga suured: prantslased kaotasid umbes 60 000 ning venelased üle 40 000 mehe.

Borodino lahingu ajalooline tähtsus. Borodino lahing tähendas Prantsuse väejuhi plaanide kokkuvarisemist. Napoleonil ei õnnestunud Vene armeed purustada ega teda kapituleeruma sundida, tal ei õnnestunud ka murda venelaste võitlusvaimu. Venelased näitasid selles lahingus vankumatut võidutahet. Napoleoni jõud seevastu oli murtud. Prantsuse armee sai hoobi, millest ta enam ei suutnud toibuda. Haav, mille ta oli saanud, osutus surmavaks. Napoleon ise kaotas kindla usu võidusse ega söandanud enam lahingusse tuua oma viimast reservi, kaardiväge. Borodino

lahingust peale algas Napoleoni kui võitmatu väejuhi kuulsuse loojang.

Borodino lahing lõi eeltingimused põhiliseks murranguks sõja käigus. Kui kindral A. P. Jermolovilt küsiti, mis toimus Borodino all, siis ta vastas: «Prantsuse armee purunes vastu Vene armeed.»

Napoleon ise hindas seda lahingut järgmiselt: «Kõigist minu lahingutest oli kõige hirmsam see, mille ma andsin Moskva all. Prantslased näitasid seal end võidu väärilistena, aga venelased omandasid õiguse olla võitmatud.»

Borodino lahing on hiilgav näide Vene sõjaväe ja rahva sangarlikust võitlusest oma maa iseseisvuse eest. Suur kirjanik Lev Nikolajevitš Tolstoi kirjutas: «Borodino lahing on Vene relvade suurim au, on võit... Borodino lahingu otseseks tagajärjeks oli Napoleoni põgenemine Moskvast, tagasiminek mööda vana Smolenski maanteed, viiesajatuhandelise sissetungijate väe hukkumine ning Napoleoni-Prantsusmaa häving, keda Borodino all oli esmakordselt pigistanud vaimult tugevama vastase käsi.»

Moskva mahajätmine. Järgmisel päeval otsustas Kutuzov uut lahingut mitte anda ja taganeda. See otsus oli tingitud vajadusest hoida sõjaväge edasisteks võitlusteks. Tsaar ja tema lähikond nõudsid uut lahingut. Esimesel septembril 1812. a. sõjanõukogus Moskva-lähedases Fili külas (praegu Moskva linnarajoon) esitas Kutuzov kindralitele küsimuse: kas on vaja anda uus lahing ja riskeerida sõjaväega, järelikult ka kogu riigi saatusega, või jätta Moskva maha võitluseta? Enamik kindraleid tunnistas küll positsiooni Moskva all sõjalisest seisukohast vaadatuna ebasoodsaks, kuid oli siiski uue lahingu poolt, kuigi nad polnud veendunud, et see lõpeb võidukalt. Kutuzov kuulas kõik tähelepanelikult ära ning teatas, et ta on otsustanud Moskva maha jätta ilma uue pealahinguta. Ta ütles: «Moskva kaotamisega pole Venemaa veel kaotatud... Sõjaväe kaotamisega aga hukkuvad Moskva ja Venemaa.»

See oli antud tingimustes ainuõige lahendus. Kutuzov lootis armeed tugevdada abivägede arvel ning «Moskva loovutamisega valmistada vaenlasele möödapääsmatu häving». Ta mõistis, et Moskva loovutamine kutsub esile rahvasõja uue puhangu interventide vastu. Geniaalne väejuht võttis endale määratu suure vastutuse, näidates sellega mehisust, ettenägelikkust ning vääramatut usku oma rahvasse ja tulevasse võidusse.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Kandke kontuurkaardile Vene armeede paiknemise skeem enne sõja algust, näidake nende taandumise tee enne Borodino lahingut. 2. Millistel põhjustel määrati M. I. Kutuzov ülemjuhatajaks? 3. Jutustage Borodino lahingu käigust, tema tulemustest ja tähtsusest. 4. Miks otsustas M. I. Kutuzov jätta Moskva maha ilma uue lahinguta?

DOKUMENT.

Vene ohvitseri F. N. Glinka mälestusi Borodino lahingust.
(Väljavõtted.)

Maa hakkas oigama ning äratas üles sõjamehed, kes tema peal magasid. Väljad värahtasid, kuid südamed olid rahulikud. Nii algas 26. augustil Borodino lahing, mil-

lele ei leidu võrdset. Mind ja mu seltsimehi äratas üles suurtükikuulide pilv, mis vingudes lendas üle meie osmiku. Kargame üles, vaatame — meie ja nende vahel on tihe udu. Hakkas alles koitma. Vaenlane oli vedanud kokku mitusada suurtükki ning lõi terve põrgu lahti. Pommid ja kuulid rabisesid kui rahe. Igal pool on ragin ja plahvatused. Ühed osmikud varisevad kokku, teised põlevad praginal. Sõjamehed haaravad püssid ja jooksevad tulle. Kõik see toimus keskpaigas, aga meie vasakul tiival möllas äike juba ammugi, seal kõmises vahetpidamata suurtükkide ja vähemate relvade mürin... Suurema osa sellest hirmsast päevast ma veetsin kas peapatareil, kus oli vürstlik hiilgus [1], või teel, kus seoti haavatuid.

Ligi 400 000 kõige paremat sõjameest, kes olid päris tihedalt, n.-ö. peadpidi koos, sest neid oli nii palju, võitlesid ennenägematult meeleheitliku ägedusega. 2000 suurtükki mürisesid vahetpidamata. Ümbruskond ägas raskelt ning tundus, et maa vangub võitlejate raskuse all. Prantslased sööstsid peale metsikus raevus, venelased seisid vankumatult nagu kõige kindlam müür. Ühed püüdsid tormates jõuda kõigi vaevade ja kaugete retkede ihaldatud lõpuni, riisuda kokku aardeid, mida neile olid tõotatud, ning nautida kõiki elumõnusid kuulsas iidses pealinnas; teised pidasid meeles, et nad kaitsevad oma rinnaga sedasama pealinna, Venemaa südant ja linnade ema. Teotatud usk, paljaksriisutud piirkonnad, pilatud altarid ning hauas häbistatud isade põrm nõudsid valju häälega kättemaksu ja mehisust.

Venelaste südamed võtsid kuulda seda püha hüüet ning meie vägede mehisus oli kirjeldamatu. Paistis, et nad pidasid kalliks iga tolli maad ning võitlesid iga sammu eest surmani. Paljud patareid käisid kuni kümme korda käest kätte. Lahing lõõmas sügavas orus ning tõusis mitmes kohas oma tule ja mürinaga üles kõrgendikele. Tihe suits kerkis nüüd udu asemele. Hallid pilved kogunesid meie vasaku tiiva kohal ning varjasid ära keskpaiga, samal ajal kui paremal tiival säras hele päike. Ja ka see taevakeha ise oli näinud vähe niisuguseid taplusi maa peal, sellest ajast peale, kui ta seda valgustab. Kui palju voolas verd! Kui palju tuhandeid surnukehi!...

Võitlus ei vaibunud minutikski ning suurtükkide kiirtuli kestis terve päeva. Pommid, suurtükikuulid ja kartetšid lendasid siin nii tihedasti nagu harilikult püssikuulid — aga kui palju siin lendas püssikuule!... Seda lahingut ei saa kirjeldada, mina visandasin siin ainult tema piirjooned. Õhtu jõudis kätte ning vaenlane hakkas tagasi tõmbuma. Venelased pidasid vastu!...

30. augustil. Ei, mu sõber! Ei Doonau ega Reini kaldad, Itaalia väljad ega Saksamaa rajad pole ammuilma, aga võib-olla veel eluilmaski näinud nii palavat, nii verist ja nii õudset lahingut täis suurtükimürinat!

Ainult venelased üksi suutsid vastu panna: nad võitlesid kodumaa taeva all ning seisid oma sünnimaa pinnal.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Õpiku kaarti kasutades visandage vihikusse vägede paiknemise skeem Borodino lahingus. **2.** Jutustage Borodino lahingust ja Vene sõjaväe kangelaslikkusest, kasutades niihästi F. N. Glinka mälestusi kui ka loetud ilukirjandust. **3.** Millega saab seletada Vene armee sõdurite ja ohvitseride massilist kangelaslikkust?

[1] Vürstlik hiilgus — M. I. Kutuzov.

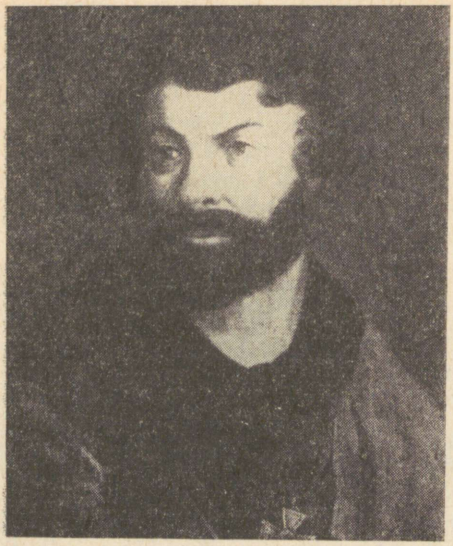
Napoleon Moskvas.

§ 4. Rahvasõja tõus. Vene armee pealetung.

Moskva tulekahju. Teisel septembril jättis Vene armee Moskva maha. Tema järel lahkus suurem osa pealinna elanikke. Napoleon sõitis tühjaks jäetud linna. Moskva patrioodid püüdsid grupiviisi ning ükshaaval linna tänavatel ja Kremlis vaenlasele vastupanu osutada, kuid nad võeti kinni ning lasti Napoleoni käsul maha.

Moskva anti Prantsuse armeele riisuda. Algas iidse Vene pealinna laastamine. Sõdurid tungisid majadesse, röövisid ning tapsid elanikke, kes polnud jõudnud linnast lahkuda, rüüstasid toiduainete ladusid ning kauplusi ja veinikeldreid. Joobnud sõdurite salgad hulkusid saaki otsides ringi.

Linnas algasid tulekahjud, tugev tuul puhus tule suureks. Tulekahju möllas mitu päeva. Pealtnägija kirjeldas seda nii: «Tulemeri valgus kõi-

Deniss Davõdov.

Aleksandr Figner.

gisse linnaosadesse. Leegid, mida tuul õhutas, olid täiesti nagu merelained, mida möllutab torm.» Põlesid kauplused, elumajad, haiglad, kus olid vene haavatud, kirikud, kus elanikud varjasid ennast riisujate eest. Suurem osa Moskvast põles maha. Prantsuse väejuhatuse hilinenud päevakäsud ei suutnud üldist röövimist lõpetada ega korda ja distsipliini Napoleoni sõjaväes uuesti jalule seada. Napoleoni armee hakkas lagunema, muutudes marodööride ja riisujate jõuguks.

Partisaniliikumine. Vaenlase vägivallateod ning Moskva tulekahju kutsusid esile rahva viha. Vaenlase poolt okupeeritud territooriumil puhkes vallutajate vastu rahvasõda. Armee koosseisust eraldatud partisanisalgad tegid julgeid rünnakuid vaenlase poolt vallutatud territooriumile. Selles «väikeses sõjas» said kuulsaks vaprad partisaniohvitserid D. V. Davõdov, A. N. Seslavin ja A. S. Figner.

Talupojad keeldusid prantslasi varustamast toidumoonaga, tapsid vaenlaste moonamuretsejaid, moodustasid oma partisanisalku. Ühes päevakäsus kirjutas Napoleon, et Prantsuse armee kaotab iga päev partisanide kallaletungi tagajärjel rohkem mehi kui lahinguväljal. Suurt kahju tegid vaenlasele talupojadpartisanid J. V. Tšetvertakovi ja G. M. Kurini salkadest.

Sõdur Jermolai Tšetvertakov sai ühes lahingus haavata, jäi oma väeosast maha ning langes vangi. Olles terveks saanud, põgenes Tšetverta-

kov vangist ning hakkas juhtima partisanisalka, mis tegutses Gžatski ümbruses ning kuhu kuulus kuni 4000 inimest. Talupoeg Gerassim Kurini salk oli veel suurem — seal oli 6000 inimest. Sellised salgad andsid vaenlase vägedele tõelisi lahinguid.

Talupojad moodustasid ka palju väikseid salku. Partisanisõjas sai kuulsaks külavanema naine Vassilissa Kožina, kelle partisanisalk tungis julgesti vaenlasele kallale. «Talupojad, põledes kodumaa-armastusest... tapavad vaenlasi hulgakaupa, aga vangivõetud toovad nad sõjaväe kätte,» märgiti ühes Kutuzovi armee staabi dokumendis.

L. N. Tolstoi iseloomustas romaanis «Sõda ja rahu» 1812. aasta isamaasõja aegse partisaniliikumise tähtsust järgmiselt: «Rahvasõja malakas kerkis kogu oma ähvardavas ning ülevas jõus, ja kellegi maitsetest ning reeglitest küsimata... tõusis ja langes ning materdas prantslasi senikaua, kui kogu sissetung oli kokku varisenud.»

Ettevalmistus pealetungiks. M. I. Kutuzov sooritas Moskvast taganedes suurepärase manöövri: teeseldes taganemist mööda Rjazani maanteed viis ta vaenlase eksiteele, ise aga oma peajõududega rebis end vaenlasest lahti ning läks Moskvast lõuna pool üle Kaluuga maanteele — *Tarútino* külla. Vene sõjavägi sulges tee lõunasse Tuula relvatehaste ja Kaluuga suunas, kuhu olid koondatud

Gerassim Kurin.

Vassilissa Kožina.

Napoleoni vägede üleminek Berezina jõest.

suured relvastuse ja toidumoona tagavarad. Tee Moskvast Smolenski, mille kaudu toimus prantslaste varustamine, oli nüüd ohus. Vene armee asus soodsal positsioonil üleminekuks vastupealetungile.

Kahe nädala jooksul (Tarutino laagris peatumise ajal) Vene sõjavägi puhkas, ootas järele reserve, tugevdas ennast maakaitseväe arvel. Toidu- ja lahingumoona veeti juurde. Kutuzov nimetas iga laagris viibitud päeva kuldseks päevaks.

Napoleoni väljaajamine Venemaalt. Napoleoni armee tundis ennast Moskvas nagu sissepiiratud kindluses. Napoleon hakkas aru saama, et sõda Venemaaga on kaotatud. Ta püüdis kolm korda alustada Kutuzoviga ja Aleksander I-ga rahuläbirääkimisi Venemaale kõige soodsamatel tingimustel, kuid ei saanud vastust. Patriootiline vaimustus riigis oli nii suur, et rahust ei saanud juttugi olla.

Napoleon otsustas Moskva maha jätta ning mööda laastamata Kaluuga teed taganeda edelasse, et sealt järgmisel aastal uut kampaaniat alustada.

Enne taganemist panid prantslased põlema kõik, mis veel ei olnud põlenud. Napoleon käskis Kremli ja Vassili Blažennõi kiriku õhku lasta. Vene patriootide ennastsalgav tegevus takistas selle barbaarse käsu täideviimist. Ainult osa Kremli müüre ja ehitusi lasti õhku. 1812. aasta 6. oktoobri õhtul hakkasid Napoleoni väed Moskvast taganema.

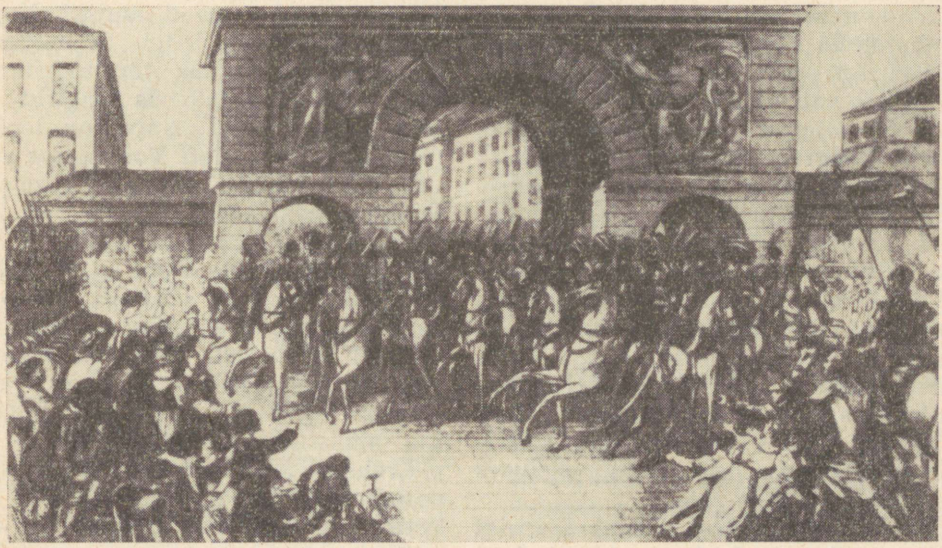
Napoleoni katse mööda Kaluuga teed läbi murda lõppes täieliku ebaõnnestumisega. Tema teel seisis jõudu kogunud Vene sõjavägi. Vene väed lõid prantslasi Tarutino ja Malojaros-

lavetsi all. Eriti visa oli lahing *Malojaroslávetsi* juures. Linn käis kaheksa korda käest kätte. Vene armee tõkestas kindlalt tee Kaluuga peale. See lahing sundis Prantsuse väejuhatust muutma Prantsuse armee edasist taganemisteed. Napoleon oli sunnitud pöörduma laastatud vanale Smolenski teele. Kutuzov organiseeris taganevate Prantsuse vägede jälitamise. Vaenlane kandis raskeid kaotusi. Taganemine muutus üha korratumaks.

«Suure armee» hukkumine. Napoleoni armee jõudis suure vaevaga Smolenski. Kuid oodatud puhkust ta sealt ei leidnud: linn oli purustatud ning Napoleoni sõdurid ise olid toidumoonalaod paljaks rüüstanud. Vene vägede survel liikus Napoleoni armee edasi. Reas lahingutes kandis ta uusi raskeid kaotusi. Eriti hukatuslik oli prantslastele *Berezina* jõe ületamine, kus nad kaotasid umbes 30 000 sõdurit. **1812. aasta detsembris** ületasid ainult Napoleoni «suure armee» haledad riismed piiri. Manifestis vaenlase väljaajamise kohta Venemaalt kirjutas Kutuzov: «Sõda lõppes vaenlase täieliku hävitamisega.»

Nii löödi tagasi «kaheteistkümne keele» (nii nimetati siis Napoleoni armeed) vallutusretk.

Venemaa seisukohalt oli sel sõjal õiglane, vabastuslik iseloom. Pühasse võitlusse oma kodumaa sõltumatuse eest tõusis kogu rahvas, tõusis ilma kõrgemalt poolt antud käsuta, saamata valitsuselt relvi või juhtnööre. See oli tõeline rahvasõda.

Liitlasväed jõuavad Pariisi.

Doni kasakate laager Pariisis.

Venemaa võit 1812. aasta isamaasõjas andis võimsa tõuke Napoleoni keisririigi poolt orjastatud Euroopa rahvaste vabadusvõitlusele.

Vene sõjaväe välismaa-sõjakäigud. Viini kongress. 1813. aasta alguses jõudis Vene sõjavägi Poola ja Preisimaa territooriumile. See oli signaaliks Euroopa rahvaste rahvusliku vabadusliikumise puhkemisele Napoleoni ikke vastu. Napoleoni Prantsusmaa vastu astusid sõtta Preisimaa ja Rootsi ning seejärel Austria. Kogu 1813. aasta jooksul kestis visa võitlus Napoleoniga, kes moodutas uuesti suure sõjaväe, püüdes säilitada oma keisririiki. Otsustav osa selles võitluses kuulus Vene vägedele.

1813. aasta sügisel toimus Leipzigi all grandioosne lahing, mida hakati nimetama rahvastelahinguks. Liitlaste ühendatud armeed andsid Napoleonile purustava löögi. Sõjategevus kandus Prantsusmaa territooriumile ning **1814. aasta** märtsis tungisid liitlaste väed Pariisi. Napoleon loobus troonist ning saadeti Vahemeres asuvale Elba saarele. Liitlased taastasid Prantsusmaal revolutsiooni ajal kukutatud Bourbonide dünastia. *Viinis* kutsuti 1814. aasta lõpul kokku rahukongress, mis pidi kindlaks määrama Euroopa riikide sõjajärgsed piirid.

Kuid 1815. aasta kevadel põgenes Napoleon Elba saarelt, maabus Prantsusmaal ning jõudis kiiresti Pariisi. Tal õnnestus lühikeseks ajaks — 100 päevaks — taastada oma võim Prantsusmaal. Euroopa riigid, kes olid osa võtnud Napoleoni-vastasest sõjast, saatsid tema vastu tohutu suure sõjaväe ning lõid lahingus Waterloo juu-

res Prantsuse väed lõplikult puruks. Napoleon kuulutati Inglismaa, Venemaa, Austria ja Preisimaa ühiseks vangiks ning saadeti uuesti asumisele, nüüd juba kaugele Püha Helena saarele (Aafrika lääneranniku lähedale).

Euroopa riikide reaktsioonilised valitsejad kasutasid Napoleoni üle saavutatud võitu omakasupüüdlikel eesmärkidel. Taastati vanad feodaalmonarhiad.

Euroopa monarhid moodustasid *Püha Liidu,* mis sai reaktsiooni kantsiks. F. Engels iseloomustas seda liitu, mis koondas Euroopa valitsusi võitluseks revolutsioonilise liikumise vastu, kõigi Euroopa valitsejate vandenõuna oma rahvaste vastu. Aleksander I hankis Vene isevalitsusele *Euroopa sandarmi,* s. o. Euroopa rahvaste vabadusvõitluse lämmataja kurva kuulsuse.

Viini kongressil 1815. aastal sõlmitud rahuleping oli ülekohtune leping. Ta kujundas Euroopa kaardi omavoliliselt ümber reaktsiooniliste monarhide huvides, hoolimata paljude rahvaste rahvuslikest püüetest. Selle lepingu järgi läks Napoleoni moodustatud Varssavi hertsogiriigi territoorium Venemaale. Nii tekkis Venemaa koosseisus *Poola kuningriik.*

Monarhid unustasid kõik oma lubadused, mida nad olid sõja ajal nii heldesti jaganud. Rahvad jäid endiselt rõhumise alla.

Sõja ajalooline tähtsus. 1812.—1815. aasta sõjal oli tohutu suur ajalooline tähtsus, sellele vaatamata et Euroopa riikide valitsevad klassid ning reaktsioonilised valitsejad kasutasid ära tema tulemused. Euroopa rahvad, keda Napoleon oli orjastanud, said tagasi oma rahvusliku sõltumatuse ning riikliku iseseisvuse. Peamine teene kuulub selles vene rahvale ning teistele Venemaa rahvastele, kes visas ja rängas võitluses mitte ainult ei kaitsnud oma sõltumatust, vaid andsid ühtlasi tagasi vabaduse Lääne-Euroopa rahvastele. Sõda tõi kaasa vene rahva rahvusliku uhkuse tõusu. Ühiskonna paremad esindajad hakkasid mõistma, et rahvas, kes on päästnud teised rahvad orjastamisest, ei tohi ega pea ise jääma rõhumise alla. Raske ja kauakestev sõda kõigutas Venemaa mahajäänud feodaalset majandust, feodalismi lagunemise protsess arenes pärast sõda märksa kiiremini.

Küsimusi ja ülesandeid. 1. Missugune oli rahvahulkade osa 1812. aasta isamaasõjas? Näidake konkreetsete näidete varal partisaniliikumise tähtsust sõjas. **2.** Kuidas teostati Vene armee vastupealetung ning millised olid selle tulemused? **3.** Kandke kontuurkaardile Vene armee vastupealetungi tee. **4.** Millised on Napoleoni armee lüüasaamise ja hukkumise põhjused? **5.** Milleks moodustati Püha Liit? Millist osa ta etendas Euroopas? **6.** Milline on 1812.—1815. aasta sõja tähtsus?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD

1801—1825 Aleksander I valitsemisaeg.
1807 Tilsiti rahu.
Juuni 1812 Napoleoni armee sissetung Venemaale.
26. august 1812 Borodino lahing.
Detsember 1812 Napoleoni armee väljakihutamine **Venemaalt.**
1813—1814 Vene sõjaväe välismaa-sõjakäigud.

II PEATÜKK. AADLIETAPI ALGUS VENEMAA VABADUSLIIKUMISES. DEKABRISTIDE ÜLESTÕUS.

§ 5. Pärisorjuse- ja isevalitsuse-vastase vabadusliikumise algus.

Milles seisnes XVIII sajandi talurahvaülestõusude nõrkus?

Araktšeejevlus. Pärast 1812.—1815. aasta sõda algas Venemaal sünge reaktsiooniajajärk. Tsarism püüdis võitu Napoleoni üle kasutada oma huvides, oma võimu kindlustamiseks. Tugevnes politsei omavoli, karmilt jälitati eesrindlikku ühiskondlikku mõtet ja ülikoolide eesrindlikke õppejõude, juurutati kiriklikku ideoloogiat. Valitsus õiendas julmalt arveid talurahvarahutustest osavõtjatega. Tsaari peamise nõuandja Araktšejevi nime järgi hakati seda poliitikat nimetama *araktšeejevluseks.*

Kindral A. A. Araktšejev, Paul I lemmik, oli jäme, julm, tsaari ees orjameelselt lömitav inimene, kes oli valmis täitma tsaari iga käsku. Need omadused meeldisid ka Aleksander I-le. Araktšejev sai tsaari järel esimeseks isikuks Venemaal, reaktsioonilise poliitika peamiseks elluviijaks.

Tsaari käsul rajas Araktšejev intensiivselt *sõjaväelisi asulaid,* mis olid feodaal-pärisorjusliku ikke kõige eredamaks ja koletumaks väljenduseks. Püüdes vähendada kulusid armee ülalpidamiseks viis tsaar mõned sõjaväeosad sõjaväeliste asukate kategooriasse, s. t. paigutas nad maale ja käskis neil lisaks sõjaväeteenistusele ka põldu harida. Teiselt poolt muudeti terved talupoegade asundused ja vallad sõjaväelisteks asundusteks. Talupojad pidid kogu elu olema sõjaväeteenistuses ning tegelema ühtlasi põllutööga. Kõike tehti allohvitseride ja ohvitseride komando järgi. Alates seitsmendast eluaastast tegid talupoegade lapsed läbi sõjalise õppuse, 18-aastaselt aga viidi nad üle tegevteenistusse.

Lõputu drill, üle jõu käiv töö, julmad karistused ja täielik õigusetus muutsid sõjaväeasukate elu sunnitööst hullemaks. Nad alustasid korduvalt ülestõuse, mis tsarismi poolt halastamatult maha suruti.

Rahvusliku uhkuse üllaid tundeid, mis olid eesrindlikku noorsugu vallanud isamaasõja võitude mõjul, tumestas teadmine rahva õigusetust, mahasurutud olukorrast. Tugevnes viha isevalitsuse vastu, kes «tänas» rahvast sõjaväeliste asulate sisseseadmi-

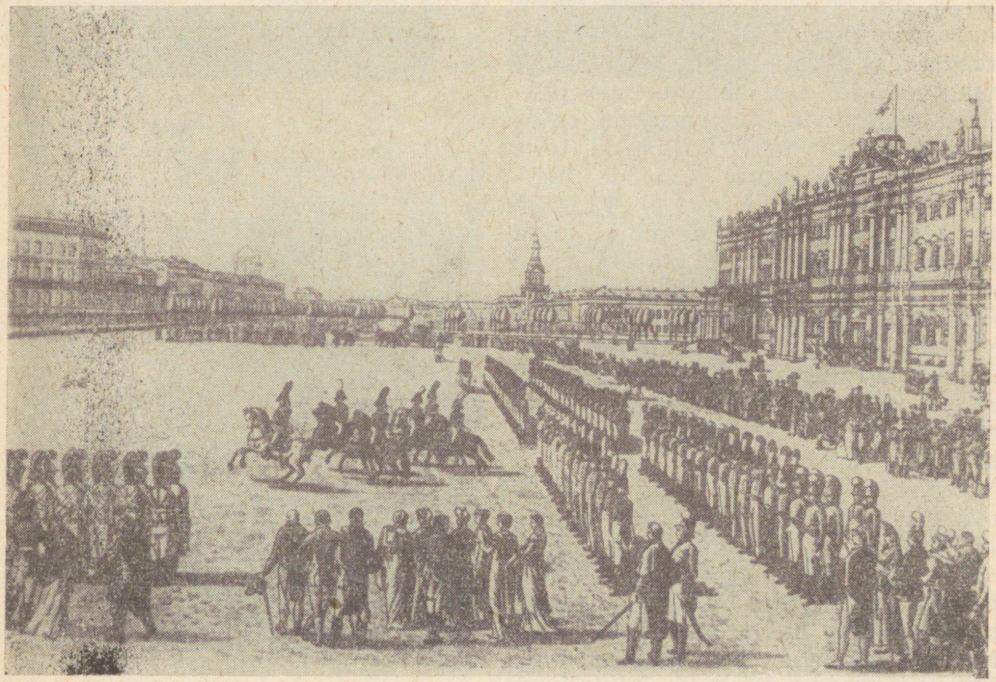
sega, julma reaktsiooniga kultuuri ja hariduse valdkonnas.

Revolutsioonilise liikumise algus Venemaal. Revolutsioonilise ideoloogia kujunemine. Feodalismi lagunemine ja uute, kodanlike suhete küpsemine, millega kaasnes talupoegade pärisorjuse-vastase võitluse tugevnemine, põhjustas uue, *kodanliku ideoloogia* tekkimise.

Selle feodaalsuhete valitsemise tingimustes sügavalt progressiivse ideoloogia kandjaiks said Venemaal aadlinoorsoo parimad esindajad. Omandades täielikult ajastu eesrindlikud ideed, alustasid nad organiseeritud võitlust vana, oma aja ära elanud korra vastu. V. I. Lenin ütles, et «1825. aastal nägi Venemaa esmakordselt tsarismivastast revolutsioonilist liikumist» [1].

Sellest ajast peale algab Venemaal vabadusliikumise esimene etapp, mis haarab ajavahemiku **1825.** kuni **1861.** aastani. V. I. Lenin nimetas seda *aadli revolutsioonilisuse* perioodiks, kuna võitlust tsarismi vastu pidas väike rühm aadliklassi parimaid esin-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 232.

Õppeväljakul.

dajaid, kes mõistis kehtiva korra ebaõiglust ja astus võitlusesse rahva vabaduse eet.

Revolutsiooniline liikumine erines talurahva stiihilistest ülestõusudest selle poolest, et ta töötas välja poliitilise programmi ning pidas organiseeritud võitlust kehtiva ühiskondliku ja riikliku korra vägivaldseks likvideerimiseks progressiivsema, eesrindlikuma korra nimel.

Esimesena tõusid revolutsioonilisele võitlusele isevalitsuse ja pärisorjuse vastu *dekabristid*. Oma nime said dekabristid kuu nimetuse järgi, mil nad alustasid Venemaa ajaloos esimest revolutsioonilist ülestõusu. Need olid noored inimesed, pärit mitmesugustest aadliklassi kihtidest, enamikus sõjaväelased. Sõjaväeteenistus oli tol ajal aadlinoorsoo peamine tegevusala. Dekabristide revolutsioonilised vaated kujunesid tolle aja Vene tegelikkuse ja nende tingimuste mõjul, milles nad elasid, ning rahva elu nende külgede mõjul, mida nad võisid näha. Lapsepõlvest peale olid tulevased dekabristid pärisorjusliku korra õuduste tunnistajaks. Nad vihkasid rõhumist ja pärisorjust. Aadlikud-revolutsionäärid mõistsid, et pärisorjuslik kord ja isevalitsus on oma aja ära elanud ning takistavad maa arenemist.

Suurt mõju dekabristide revolutsiooniliste vaadete kujunemisele avaldas A. N. Radištševi raamat «Reis Peterburist Moskvasse», milles teravalt paljastati Vene tegelikkuse närusust ning kus propageeriti kodumaa ja oma rahva armastamise ideid. Mitmekülgselt haritud inimestena olid tulevased dekabristid tuttavad XVIII sajandi prantsuse valgustajate töödega, lugesid Lääne-Euroopa revolutsioonilist kirjandust ja mõistsid XVIII sajandi Prantsuse kodanliku revolutsiooni tähtsust, mis tegi lõpu feodaalkorrale Prantsusmaal ning avaldas suurt mõju vabadusliikumise hoogustumisele Euroopa maades.

Suurt mõju avaldas dekabristide revolutsioonilise teadvuse ärkamisele 1812. aasta isamaasõda, mis näitas kogu maailmale vene rahva hingesuurust, mehisust ja kangelaslikkust. 1812. aasta patriootiline puhang sundis paljusid järele mõtlema rahva olukorra üle, kes kandis oma õlgadel kogu võitluse raskust võõramaiste vallutajate vastu. Dekabristid nimetasid ennast 1812. aasta lasteks. Dekabrist A. A. Bestužev kirjutas:

Veski Kamenkas, kus «Lõunaühingu» dekabristid koosolekuid pidasid.

~~Pavel Ivanovitš Pestel.~~
BAGRATION

Kondrati Fjodorovitš Rõlejev.

«... Napoleon tungis Venemaale, ja siis tundis vene rahvas esmakordselt oma jõudu, siis ärkas kõigis südametes esialgu poliitilise, aga seejärel ka rahvusliku sõltumatuse tunne. See oli vabamõtlemise algus Venemaal.»

Paljud dekabristid võtsid osa isamaasõjast ja näitasid ennast tõeliste kangelastena. Nad mõistsid, et ainult rahva ennastsalgavus, tema suur patriootlik kangelastegu päästsid maa orjastamisest. Samal ajal nägid nad, et rahva olukord pärast sõda halvenes. Talupojad, kes olid kangelaslikult võidelnud maakaitseväes ja partisanisalkades, jäid endiselt mõisnike võimu alla. Mõisnikud aga tugevdasid pärisorjade ekspluateerimist, püüdes tasa teha oma kahjusid sõjas.

Dekabristide esimesed salaorganisatsioonid. Pärast Vene armee tagasijõudmist välismaa-sõjaretkedelt hakkasid eesrindlike noorte ohvitseride hulgas tekkima revolutsioonilised ringid. **1816.** aastal moodustas grupp ohvitsere salaorganisatsiooni, mida nimetati *«Päästeliit»* ehk «Tõeliste ja Ustavate Isamaapoegade Ühing». Sinna kuulus ligi 30 inimest. «Päästeliit» seadis oma eesmärgiks pärisorjuse kaotamise ja isevalitsuse asendamise *konstitutsioonilise monarhiaga.* Kuid püstitatud eesmärkide saavutamise teed ei olnud küllalt selged. Ühed panid ette keisrite vahetuse ajal esitada oma nõudmised troonipärijale, teised, nagu M. S. Lunin ja I. D. Jakuškin, tegid ettepaneku

tappa tsaar ning töötasid välja atentaadi konkreetse plaani. Kuid nende ettepanekud lükati tagasi. Revolutsiooniliseks pöördeks ei jätkunud ühingul veel jõudu.

1818. aastal moodustasid tulevased dekabristid «Päästeliidu» asemel uue organisatsiooni — «Hüveolu Liidu». Selles salaorganisatsioonis oli juba ligi 200 liiget. Oma eksisteerimise kolme aasta jooksul tegi ta ära suure töö.

«Hüveolu Liidul» oli oma programm ja põhikiri. Ühingu programm kandis selle köite värvi järgi nimetust «Roheline raamat». Selles määrati kindlaks organisatsiooni ülesanded ja tegevusmeetodid. Liidu liikmed kritiseerisid oma kõnedes ja ka trükisõnas isevalitsuslikku korda, paljastasid mõisnike omavoli ja ametnike altkäemaksuvõtmist, näitasid rahva rasket elu. Revolutsiooniliseks agitatsiooniks kasutati Puškini vabadustarmastavaid luuletusi. 1820. aastal võttis «Hüveolu Liit» vastu otsuse võidelda *vabariikliku korra* kehtestamise eest Venemaal. See oli väga tähtis otsus, mis pani aluse vabariiklikule traditsioonile Vene revolutsioonilises liikumises.

1820. aastal toimus tsaariarmee sõdurite väljaastumine. Semjonovski kaardiväepolgu sõdurid, kes olid viidud meeleheitele lõputu drilli ja ohvitseride julmusega, keeldusid käskudele allumast ning esitasid polgukomandöri peale kaebuse. See oli tsaariarmees tol ajal ennekuulmatu asi. Sõdureid karistati julmalt nagu mässajaid. Kuid semjoonovlaste väljaastumine näitas, et armees küpseb rahulolematus ning teda võib viia ülestõusule.

Talupoegade rahutused, soldatite ja sõjaväeasukate väljaastumised ning revolutsioonilised sündmused Euroopas ajendasid dekabriste otsustavamale tegutsemisele.

Küsimusi. 1. Mis on araktšeejevlus? 2. Millal algab Venemaal revolutsiooniline liikumine ja mille poolest ta erineb talurahvaliikumisest? 3. Missugused sündmused ja nähtused Venemaal viisid esimeste revolutsiooniliste organisatsioonide tekkimisele ja dekabristide vaadete kujunemisele? 4. Miks nimetati esimest revolutsioonilist organisatsiooni Venemaal «Päästeliiduks»?

§ 6. «Põhja-» ja «Lõunaühing».

Ühingute moodustamine. Dekabristid tegid endale ülesandeks sõjaväelise ülestõusu ettevalmistamise, sest aadlike-revolutsionääridena olid nad kaugel rahvast ja asusid seisukohal, et revolutsiooniline pööre on võimalik ilma rahvahulkade osavõtuta, ainult armee abil, mida juhivad salaühingu liikmed. Kuid «Hüveolu Liit» ei võinud seista ülestõusu eesotsas, sest sinna oli tunginud palju juhuslikke, ebakindlaid inimesi. Oli tarvis neist vabaneda. Peale selle sai liidu olemasolu valitsusele teatavaks ja võis oodata tema purustamist. Seepärast kuulutati «Hüveolu Liit» laialisaadetuks, tema alusel aga moodustati **aastail 1821—1822** uued monoliitsemad ja võitlusvõimelisemad salaühingud: Ukrainas *«Lõunaühing»* ja Peterburis *«Põhjaühing»*.

«Lõuna-» ja «Põhjaühing» olid ühe salaorganisatsiooni osad. Nende ühingute tähtsaks ürituseks oli tulevase Venemaa *konstitutsiooni* väljatööta-

mine. Konstitutsiooniprojektide koostajaks oli «Lõunaühingus» P. I. Pestel ja «Põhjaühingus» N. M. Muravjov.

Pavel Ivanovitš Pestel (sünd. 1793. a.), 1812. aasta isamaasõja kangelane, keda autasustati kuldmõõgaga Borodino lahingus ülesnäidatud vapruse eest, oli üks väljapaistvamaid kujusid dekabristide liikumises. Pestelil, «Lõunaühingu» tunnustatud juhil, oli dekabristide hulgas suur autoriteet.

A. S. Puškin märkis, et Pestel oli «suurepärase mõistuse ja haridusega inimene, kelle südames pesitses tuline ja üllas patriotismitunne».

Pesteli «Vene Õigus». Oma konstitutsiooniprojektis, mille ta nimetas «Vene Õiguseks», kuulutas Pestel välja isevalitsuse ja pärisorjuse kaotamise ning vabariigi kehtestamise Venemaal. Pestel ütles: «Ma sain hinges vabariiklaseks ega näinud millesski suuremat hüve ja õndsust Venemaa jaoks kui vabariiklikus korras.» Kõrgeimaks riigivõimuorganiks pidi «Vene Õiguse» järgi saama Rahvaveetše, mis pidi valitama kogu rahva poolt otsese ja ühetaolise, kõigi kodanike jaoks võrdse valimisõiguse alusel ilma mingi piirava tsensuseta.

Tulevases vabariigis kavatseti läbi viia laialdased demokraatlikud ümberkujundused, kuulutada kõik võrdseks seaduse ees, tagada sõna- ja trükivabadus, alandada tunduvalt makse, lühendada sõjaväeteenistuse aega.

Orjus, öeldi «Vene Õiguses», tuleb «otsustavalt hävitada», «aadel peab tingimata igaveseks lahti ütlema hä-

Pjotr Kahhovski.

bistavast eesõigusest omada teisi inimesi».

Pesteli projekti järgi tuli vabastatud talupoegadele anda maad. Neile pidi minema pool kogu riigi maafondist. Osa mõisnike maadest kavatseti konfiskeerida. See oli tolle aja kõige revolutsioonilisem agraarprojekt.

N. Muravjovi konstitutsioon. *Nikita Mihhailovitš Muravjovi* (1796—1843) programm eeldas samuti pärisorjuse kaotamist kohe pärast revolutsiooni. «Pärisorjuslik kord ja orjus

Sergei Muravjov-Apostol.

kaotatakse. Ori, puudutanud Vene maad, saab vabaks.» Kavatseti kaotada seisused, kuulutada kõik võrdseks seaduse ees, kehtestada sõna-, trüki- ja usuvabadus. Kuid Muravjovi programm oli siiski mõõdukam kui Pesteli projekt. Venemaa kuulutati mitte vabariigiks, vaid konstitutsiooniliseks monarhiaks. Kõrgeimaks seadusandlikuks organiks oli kahekojaline parlament — Rahvaveetše, mis pidi valitama kõrge varandusliku tsensuse alusel.

Täidesaatva võimu etteotsa jäi keiser, kes pidi olema riigi kõrgeim ametnik.

Ka Nikita Muravjovi agraarprojekt ei olnud nii revolutsiooniline kui Pesteli oma. Ta säilitas aadlike tunduvad eesõigused. Maa loeti mõisnike omandiks, talupojad aga said väikese jaosmaa — kõigest kaks tiinu majapidamise kohta.

Kuigi Pesteli ja Muravjovi konstitutsiooniprojektid teineteisest märgatavalt erinesid, oli neil mõlemal revolutsiooniline iseloom. Nende elluviimine oleks tähendanud pärisorjuse ja isevalitsuse kaotamist ning uute, kodanlike suhete kindlustumist Venemaal. See oli kodanliku revolutsiooni programm.

Dekabristide tegevus a. 1823—1825. Eriti hoogustus dekabristide tegevus aastail 1823—1825. Märgatavalt suurenes salaorganisatsioonide liikmete arv.

1823. aastal astus «Põhjaühingusse» silmapaistev luuletaja ja revolutsionäär K. F. Rõlejev, kes sai ühingu tegelikuks juhiks. Ta oli kõige järjekindlamal revolutsioonilisel seisukohal ja arendas energilist tegevust uute liikmete kaasatõmbamisel ning ühingu ettevalmistamisel ülestõusuks. Tema revolutsioonilised, patriootilised luuletused vaimustasid noorsugu, kutsusid teda ennastsalgavale võitlusele rahva vabaduse eest.

«Lõunaühingus» hakkasid kõrvuti P. I. Pesteliga suurt osa etendama S. I. Muravjov-Apostol, aktiivse valitsusevastase tegevuse pooldaja, ning tema sõber ja ustav abiline, alles üsna noor ohvitser M. P. Bestužev-Rjumin.

Ukrainas, Novograd-Volõnskis, tekkis sel ajal iseseisev salaorganisatsioon — «Ühendatud Slaavlaste Ühing». See organisatsioon ühendas armeeohvitsere, aadlikke, kel olid kas

Mihhail Bestužev-Rjumin.

väikemõisad või kes olid hoopis ilma mõisata. «Ühendatud Slaavlaste Ühing» seadis oma eesmärgiks kõigi slaavi rahvaste ühiskondliku korra revolutsioonilise ümberkujundamise ja nende ühendamise üldslaavi föderatsiooni. «Ühendatud Slaavlaste Ühing» ühines 1825. aastal «Lõunaühinguga».

Nii «Põhja-» kui ka «Lõunaühing» valmistusid energiliselt ülestõusuks, mida kavatseti alustada 1826. aasta suvel. Kuid välja tuli astuda tunduvalt varem.

Ülestõusu ettevalmistamine. Reisi ajal mööda Venemaad suri keiser Aleksander I ootamatult 1825. aasta novembris Taganrogis. Tema lapsed olid surnud, troonipärimise õigus oli Aleksandri vennal Konstantinil. Kuid Konstantin oli juba varem, Aleksander I eluajal, troonist loobunud noorema venna Nikolai kasuks. Sellest teadsid aga vaid vähesed isikud.

Pärast Aleksandri surma ei teatatud Konstantini troonist loobumisest ning sõjaväelt ja elanikkonnalt võeti kohe truudusvanne Konstantinile. Kuid ta kinnitas oma troonist loobumist. Varssavis elava Konstantini (ta oli Vene armee ülemjuhataja Poolas ja tegelikult tsaari asehaldur Poola kuningriigis) ja Nikolai vahel algas kirjavahetus, mis kestis kolm nädalat. Lõpuks otsustas Nikolai siiski astuda troonile ja määras uue truudusvande andmise päevaks 14. detsembri 1825. a.

Seda rahvale ja sõduritele arusaamatut uut vandeandmist otsustasidki kasutada dekabristid. Sellele päevale määras «Põhjaühing» ülestõusu tsarismi vastu. «Juhus on soodne,» kirjutas Puškini sõber I. I. Puštšin. «Kui me midagi ette ei võta, siis oleme tõepoolest väärt kandma lurjuste nime.» Dekabristid teadsid, et pööre on seotud suurte raskustega, et neil on vähe jõudusid, kuid sellele vaatamata ei tahtnud nad momenti mööda lasta. «Me olime nii kindlalt veendunud, et me kas suudame seda õigeaegselt teha või sureme, et ei rääkinud vähimatki kokku ebaõnnestumise puhuks,» ütles hiljem kirjanik-dekabrist A. Bestužev.

Dekabristid valmistusid energiliselt ülestõusuks. Väljaastumise eelõhtul läksid mõned ühingu liikmed sõdurite

A. Bestuževi ja K. Rõlejevi poolt a. 1823—1825 väljaantud kogumiku «Poljarnaja Zvezda» esikaas.

kasarmutesse, kutsudes neid üles keelduma truudusvandest Nikolaile. 13. detsembril toimus haige Rõlejevi korteris dekabristide viimane nõupidamine. Siin töötati lõplikult välja ülestõusu plaan ja valiti ülestõusu juht — polkovnik vürst S. P. Trubetskoi.

Koosolekul kinnitati «Manifest vene rahvale». Manifest kuulutas välja endise valitsuse likvideerimise, pärisorjuse kaotamise ja laialdased demokraatlikud ümberkorraldused: sõna-, usu-, tegevusala valiku ja liikumisvabaduse; kõik seisused kuulutati seaduse ees võrdseks, lühendati sõjaväeteenistuse aega.

Selle suure tähtsusega dokumendi kavatsesid dekabristid impeeriumi kõrgeimate riigivõimuorganite — Riiginõukogu ja Senati nimel välja kuulutada ülestõusu päeval. Selleks otsustati takistada senaatoreid ja Riiginõukogu liikmeid Nikolai I-le vannet andmast ning sundida neid manifestile alla kirjutama. Just sellepärast oli kogunemiskohaks määratud Senati väljak (praegu Dekabristide väljak Leningradis).

Küsimus ja ülesanne. 1. Miks dekabristid otsustasid välja astuda ja kuidas nad ülestõusu ette valmistasid?

2. Koostage tabel:

Esimesed revolutsioonilised organisatsioonid Venemaal

	Ühingu programm				Võitlusmeetodid isevalitsuse vastu (taktika)
	Kuidas otsustati lahendada maaküsimus	Missugune riigikord kavatseti sisse seada	Suhtumine pärisorjusesse	Valimisõigus	
1. «Lõunaühing» (Pesteli «Vene Õigus»)					
2. «Põhjaühing» (N. Muravjovi konstitutsioon)					

DOKUMENT.

Manifest vene rahvale.

(Dekabristide programm, mis töötati välja ülestõusu eelõhtul.)

Senati manifestis kuulutatakse:

1. Endise valitsuse hävitamine.

2. Ajutise valitsuse moodustamine kuni alalise, valitava kehtestamiseni.

3. Trükivabadus ja seepärast tsensuuri kaotamine.

4. Vaba jumalateenistuse pidamine kõigile uskudele.

5. Inimestele laieneva omandiõiguse kaotamine.

6. Kõigi seisuste võrdsus seaduse ees, ja sellepärast sõjakohtute ning iga liiki kohtukomisjonide kaotamine, kelle käest kõik kohtuasjad lähevad üle lähimate tsiviilkohtute ametkonda.

7. Igale kodanikule kuulub õigus tegelda sellega, millega ta tahab; ja sellepärast aadlik, kaupmees, väikekodanlane ja talupoeg omavad ühteviisi õigust astuda sõjaväe- ja tsiviilteenistusse ning vaimulikku seisusse, tegelda hulgi- ja jaekaubandusega, tasudes kauplemiseks kehtestatud maksud. Soetada iga liiki omandit, nagu maad, majad (külades ja linnades). Sõlmida omavahel iga liiki kokkuleppeid, teineteisega kohtu ees protsessida.

8. Pearaha maksu ja selle võlgade kustutamine...

10. Nekrutite võtmise ja sõjaväeliste asulate kaotamine.

11. Sõjaväeteenistuse aja lühendamine alamatele auastmetele ja selle kindlaksmääramine pärast sõjaväekohustuse võrdsustamist kõigi seisuste vahel.

12. Eranditult kõigi alamate auastmete errulaskmine, kes on teeninud 15 aastat.

13. Valdade, maakondade, kubermangude ja oblastite valitsuste loomine ja nende valitsuste valimise korra kehtestamine, kes peavad asendama kõiki ametnikke, kes seniajani määrati tsiviilvalitsuse poolt.

14. Kohtute avalikkus.

15. Vandekohtunike tegevusserakendamine kriminaal- ja tsiviilkohtutes.

Asutab valitsuse 2-st või 3-st isikust, kellele allutab kõik kõrgema juhtimise organid, see on kõik ministeeriumid, Nõukogu, Ministrite Komitee, armee, laevastiku. Ühesõnaga, kogu kõrgema täidesaatva võimu, kuid hoopiski mitte seadusandliku ega kohtuvõimu.

Ajutisele valitsusele tehakse ülesandeks täide viia:

1. Kõigi seisuste õiguste võrdsustamine.

2. Kohalike valdade, kreiside, kubermangude ja oblastite valitsuste moodustamine.

3. Sisemise rahvavalve moodustamine...

5. Nekrutite andmise kohustuse võrdsustamine kõigi seisuste vahel.

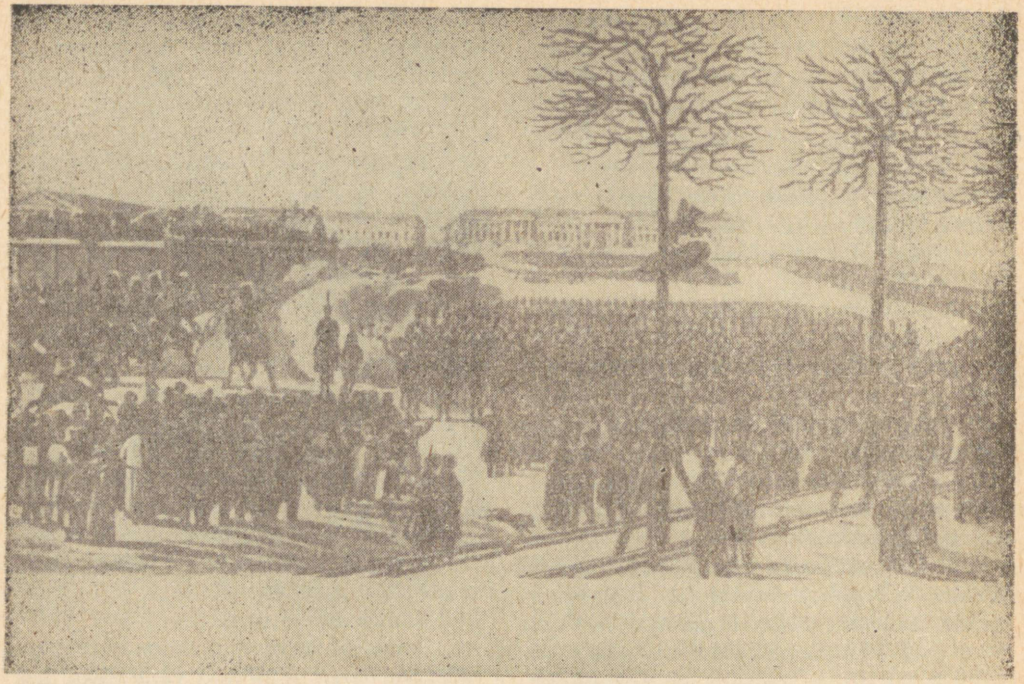
6. Alalise armee kaotamine.

7. Valimiste korra väljatöötamine rahvaesindajate kogu saadikute valimiseks, kes peavad kinnitama tulevikus kehtima hakkava valitsemise korra ja Riikliku Seadustiku.

Küsimusi. 1. Missuguste feodaalsete tavade kaotamisest räägitakse manifestis? **2.** Missugused manifesti teesid väljendavad kõige ilmekamalt tema kodanlikku iseloomu?

§ 7. Dekabristide ülestõus.

Ülestõus Senati väljakul. 1825. aasta 14. detsembri varahommikul olid dekabristid juba kasarmutes ja kutsusid sõdureid minema Senatihoone juurde, et protesteerida vande andmise vastu Nikolai I-le. Esimesena tuli Senati väljakule Moskva

Ülestõus Peterburis Senati väljakul 14. detsembril 1825. a. Kunstnik K. I. Kolmani maali järgi.

kaardiväepolk vendade Mihhail ja Aleksander Bestuževite ning Dmitri Štšepin-Rostovski juhtimisel. Nende järel saabusid ka mõned teised väeosad. Üldse kogunes väljakule ligi kolm tuhat sõdurit ja madrust. Dekabristid K. F. Rõlejev, J. P. Obolenski, I. I. Puštšin, P. G. Kahhovski, V. K. Küchelbecker ja paljud teised olid samuti väljakul. Kuid dekabristide poolt ülestõusu eelõhtul kavandatud plaan ei õnnestunud. Kõigepealt ei läinud korda takistada senaatoreid vannet andmast, kuna Senat ja Riiginõukogu olid juba enne ülestõusnute tulekut andnud Nikolaile truudusvande. Trubetskoi, kes oli määratud ülestõusu juhiks, ei ilmnud üldse väljakule. Alles õhtuks valiti uus juht — vürst Obolenski, kuid õige aeg oli mööda lastud.

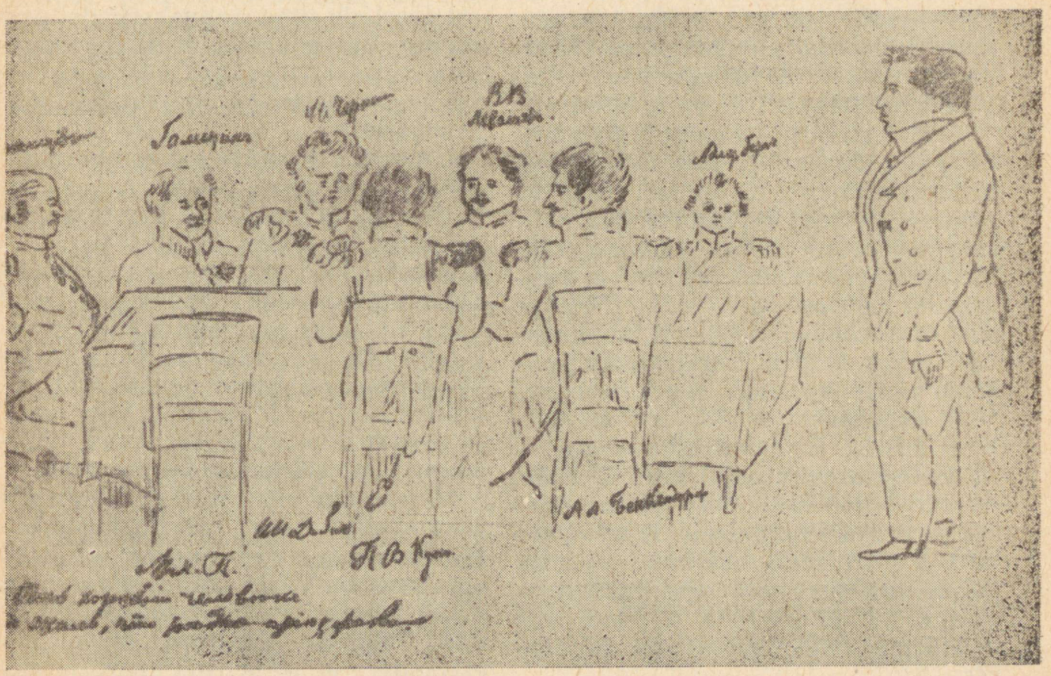
Dekabristid ei võtnud ette mingeid pealetungioperatsioone: ei vallutanud Talvepaleed, ehkki neil oli selleks võimalus, ei haaranud enda kätte suurtükke. Nad kartsid ülestõusule kaasa tõmmata rahvast, kes hulgaliselt kogunes väljakule ja ülestõusnutele energiliselt poolehoidu avaldas. Kaasaegsete tunnistust mööda palus «pööbel» dekabriste õhtuni vastu pidada, lubades toetust, ning pildus

valitsusvägede hulka kive ja puuhalge.

Mitu korda püüdis Nikolai I, kes ei olnud veel kindlalt veendunud oma jõudude ülekaalus, keelitada ülestõusnuid relvi maha panema. Ta saatis nende juurde läbirääkimistele kindraleid, metropoliidi, oma nooremа venna Mihhaili. Kuid nende katsed lõppesid ebaõnnestumisega. Tsaari parlamentääride hulgast oli dekabristidele eriti ohtlik Peterburi kindralkuberner M. A. Miloradovitš, aktiivne osavõtja 1812. aasta isamaasõjast, kes oli sõdurite hulgas populaarne. Dekabrist P. G. Kahhovski haavas teda surmavalt.

Selleks ajaks koondas Nikolai I temale ustavaks jäänud väed ja piiras nendega Senati väljaku ümber. Mitu korda ründasid ratsakaardiväelased ülestõusnuid, kuid löödi püssitulega tagasi. Kartes rahva ülestõusu, käskis Nikolai I õhtul ülestõusnute pihta avada suurtükitule.

Mitu suurtükkide kogupauku ülestõusnute sekka pani nende read vankuma ja ajas sõdurid laiali. M. A. Bestužev püüdis sõdureid rivistada Neeva jääl, et vallutada Petropavlovs-

Dekabristide tegevust uurinud komisjoni istung. Komisjoni sekretäri K. Ivanovski joonistus. 1826. a.

kaja kindlust. Kuid see ei läinud tal korda. Jää pragunes suurtükimürskude all ja ülestõusnud uppusid jões. Ööseks oli ülestõus lõplikult purustatud.

Tšernigovi polgu ülestõus. Pärast seda kui ülestõus Peterburis oli maha surutud, toimus 1825. aasta detsembri lõpus Ukrainas Vassilkovi linna lähedal (30 km Kiievist) Tšernigovi jalaväepolgu ülestõus. Ülestõusu juhtisid «Lõunaühingu» liikmed Sergei Muravjov-Apostol ja Mihhail Bestužev-Rjumin (Pestel oli areteeritud juba 13. detsembril). Kuid «Lõunaühing» kordas «Põhjaühingu» vigu. Ka dekabristid-lõunalased ei läinud üle pealetungile, ja mis kõige tähtsam, kartsid toetuda rahvahulkadele. Mõne päeva pärast oli dekabristide ülestõus Ukrainas samuti purustatud.

Tsaarivalitsus õiendas dekabristidega julmalt arveid. Kohtuliku uurimise alla võeti 579 inimest; üle 100 nendest mõisteti sunnitööle ja asumisele Siberisse, paljud alandati reameesteks või saadeti eri kubermangudesse politsei valve alla. Ülestõusust osavõtnud sõdurid aeti läbi kadalipu ning saadeti karistuspataljonidesse ja Kaukaasiasse tegevarmeesse. Viis dekabristi — K. F. Rõlejev, P. I. Pestel, S. I. Muravjov-Apostol, M. P. Bestužev-Rjumin ja P. G. Kahhovski — mõisteti piinarikkasse surma — neljaks raiumisele. Kuid Nikolai I ei söandanud maailma imestama panna niisuguse keskaegse hukkamisviisiga. 13. juulil 1826. a. poodi viis dekabristi Petropavlovskaja kindluses.

Dekabristide ülestõusu tähtsus. Dekabristid olid esimesed vene revolutsionäärid, kes organiseerisid avaliku ülestõusu tsarismi vastu. Nad võitlesid rahva vabaduse ja kodumaa õitsengu eest. Just sellepärast nimetas V. I. Lenin dekabriste vene inimeste rahvuslikuks uhkuseks. Mahajäänud pärisorjuslikul Venemaal, sellal kui rahvas oli veel «tuim ja tardunud», esitasid dekabristid oma aja kohta kõige eesrindlikuma programmi võitluseks isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. See programm väljendas riigi kõige tungivamaid vajadusi.

Kuid dekabristide revolutsioonilisus oli piiratud. Nad olid kaugel rahvast ja tahtsid revolutsioonilist pööret teostada ilma rahvahulkade osavõtuta. See kangelaslik katse lõppes nurjumisega: ülestõus, mis ei tugine rahva toetusele, on määratud lüüasaamisele.

Kuid dekabristide töö ei olnud asjatu. Suure vene poeedi A. Puškini prohvetlikud sõnad: «Ei kao te murerikas töö, te igatsuste üllas janu...» täitusid. Ideed, mis esimesena esitati dekabristide poolt, innustasid veel kaua Venemaa parimaid inimesi revolutsioonilisele võitlusele. Oma väljaastumisega algatasid dekabristid revolutsioonilise liikumise Venemaal, ja revolutsionääride järgnevad põlvkonnad õppisid nende kogemustest.

V. I. Lenin Vene revolutsioonilisest liikumisest. Vene revolutsionääride põlvkondade järjekestvusest kirjutas oma teostes V. I. Lenin. Ta näitas mitte üksnes revolutsioonilise liikumise tähtsust Venemaa ajaloo eri etappidel ja selle liikumapanevaid jõude, vaid ka liikumise tugevaid ja nõrku külgi. Ta märkis, et revolut-

siooniline liikumine Venemaal arenes demokratiseerimise, rahvahulkade revolutsioonilisse võitlusse kaasatõmbamise suunas. Artiklis «Herzeni mälestuseks» iseloomustas V. I. Lenin revolutsioonilise liikumise ajalugu Venemaal järgmiselt: «... me näeme selgesti kolme sugupõlve, kolme klassi, kes võtsid osa Vene revolutsioonist. Algul — aadlikud ja mõisnikud, dekabristid ja Herzen. Kitsas on nende revolutsionääride ring. Hirmus kaugel on nad rahvast. Kuid nende töö ei olnud asjata. Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni.

Seda jätkasid, laiendasid, kindlustasid ja karastasid revolutsionääridraznotšiinetsid, alates Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega. Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal.» [1]

Küsimusi. 1. Jutustage dekabristide ülestõusu käigust. Missugused olid dekabristide plaanid ja kuidas õnnestus neid ellu viia? Mõelge, kas dekabristid oleksid võinud viia rahva ülestõusule? Mis oleks olnud selle tulemus? **2.** Esitage fakte, mis kinnitavad, et dekabristid olid rahvast kaugel. Millest see oli tingitud? **3.** Missugune on dekabristide ülestõusu ajalooline tähtsus?

[1] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 14—15.

DOKUMENT.

Dekabrist N. A. Bestuževi jutustus 14. detsembril 1825. a. Peterburis Senati väljakul toimunud ülestõusust.

Minu mõõk oli ammu tuppe pistetud; ma seisin Moskva karree [1] ja Kaardiväe ekipaaži kolonni vahelisel intervallil, müts silmile tõmmatud ja käed vaheliti, korrates endamisi Rõlejevi sõnu, et me hingame vabaduse õhku: ma nägin murega, et see hingamine tõmbus koomale. Meie vabadus ja sõdurite hõiked sarnanesid rohkem oietega, surija kähisemisega! Tõepoolest, me olime igast küljest ümber piiratud, tegevusetus halvas mõistust, meeleolu langes, sest see, kes sellel teel korraks seisma jääb, on juba pooleldi võidetud. Pealegi jäätas läbitungiv tuul vere ohvitseride ja sõdurite soontes, kes olid nii kaua seisnud lahtise taeva all. Rünnakud meile ja meie vastutulistamine katkesid, sõdurite hurraahüüded jäid harvemaks ja nõrgemaks. Päev hämardus. Äkki me nägime, et meie vastas seisvad polgud nihkusid kahele poole laiali ja nende vahele asetus suurtükipatarei, mis oli tuhmilt valgustatud hämaruse halli viraga.

Esimene kahur kärgatas ja kartetš pudenes laiali; osa kuule lõi sillutisse ja tõstis rikošetiga sambaina lund ja tolmu, teised rebisid frundist [2] välja mitu rida, kolmandad lendasid vingudes üle peade ja leidsid oma ohvrid rahva hulgas, kes oli surunud ennast Senatihoone sammaste vahele või seisis naabermajade katustel. Purustatud aknaruudud klirisesid maapinnale langedes, kuid inimesed, lennates neile järele, jäid lamama hääletult ja liikumatult. Esimesest lasust langes seitse inimest minu

[1] Karree — vägede rivistus: neli kolonni jalaväge, mis on koondatud ristküliku või ruuduna.

[2] Frunt — front, sõjaväeosa rivi.

ümber: ma ei kuulnud mitte ühtki ohet, ei märganud mitte ühtki kramplikku liigutust — nii halastamatult tabas kartetš sellelt vahemaalt. Täielik vaikus valitses elavate ja surnute vahel. Teine ja kolmas niitis maha rühma sõdureid ja lihtrahvast, kes seisid salkadena meie lähedal. Ma seisin täpselt samas asendis, vaatasin kurvalt surmale silma ja ootasin saatuslikku lööki: sel minutil oli olemasolu nii kibe, et hukkumine näis mulle hüvanguna. Kuid saatus tahtis teisiti.

Viienda või kuuenda lasu järel võpatas kolonn ja kui ma ümber vaatasin, oli minu ja põgenejate vahel juba terve väljak ning sajad kartetšiga mahaniidetud vabaduse ohvrid. Ma pidin järgnema üldisele liikumisele ja pääsesin mingi surnud tundega hinges vaevaga edasi tapetute vahel; siin ei olnud liigutust, karjet ega oigamist, ainult laskude vaheajal võis kuulda, kuidas pulbitsev veri nirises sillutisel, sulatades lund ja seejärel ise punetades külmus.

Meie järel saadeti ratsakaardiväe eskadron, ja kui sisenemisel kitsale Galernaja tänavale põgenejad murruna tunglesid, jõudsin ma ihukaardiväelasteni, kes tulid tagantpoolt, ja sain kokku vend Aleksandriga. Siin me peatasime mõnikümmend inimest, et ratsaväe pealesurumise korral anda vastulöök ja kaitsta taandumist, kuid imperaator eelistas jätkata tulistamist piki kitsast ja pikka tänavat.

Kartetšid jõudsid paremini järele kui hobused ja meie poolt koostatud rühm hajus. Sõdureid ja rahvast varises surnutena igal sammul: sõdurid jooksid majadesse, koputasid väravatele, püüdsid peitu minna soklite väljaulatuvate osade varju, kuid kartetšid põrkasid seinast seina ega heitnud armu ühelegi varjupaigale. Sel kombel jõudsid salgad esimese risttänavani ja siin võeti neid vastu Pavlovski grenaderipolgu tulega.

Ülesanne ja küsimus. 1. Jutustage 1825. aasta 14. detsembri ülestõusu viimasest etapist. 2. Kuidas suhtus Bestužev dekabristide taktikasse Senati väljakul?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

1816 Dekabristide esimese salaorganisatsiooni — «Päästeliidu» loomine.
1821—1822 Dekabristide «Põhja-» ja «Lõunaühingu» moodustamine.
14. detsember 1825 Dekabristide ülestõus Peterburis.
1825—1861 Aadli revolutsioonilisuse periood Venemaa vabadusliikumises.

III PEATÜKK. VENEMAA RAHVASTE SOTSIAAL-MAJANDUSLIK ARENEMINE. PÄRISORJUSLIKU KORRA KRIIS. KLASSIVÕITLUSE TÕUS.

§ 8. Venemaa majanduslik arenemine XIX sajandi esimesel poolel.

Tuletagem meelde, missugused on feodaalkorra põhijooned. Missugused muutused toimusid riigi majanduses XVIII sajandi teisel poolel ja mida nad tõestasid?

Majandusliku arenemise põhijooned. Pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastakümnetel astus Venemaa kogu feodaalkorra kriisi perioodi. See tähendab, et feodalismi lagunemine jõudis niisuguse astmeni, kus kehtivad feodaalsed ühiskondlikud suhted hakkavad takistama tootlike jõudude arenemist, pidurdavad tööstuse, põllumajanduse ja kultuuri arenemist.

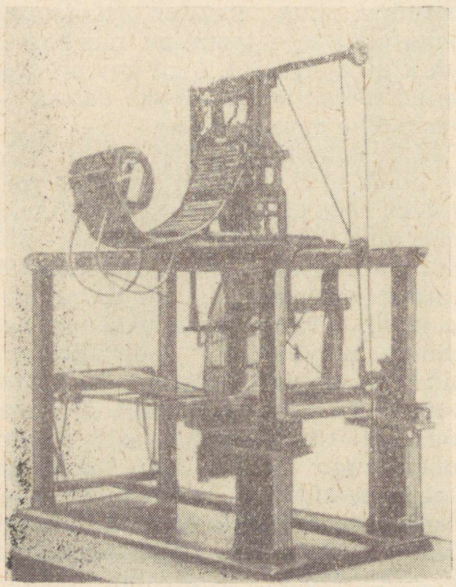
Feodaalkord oli veel valitsev Venemaal. Kuid kõik sellele korrale omased jooned — naturaalmajandus, tehnika madal arenemistase ja rutiinsus, rahva põhimassi pärisorjuslik seisund — olid juba XVIII sajandi teisel poolel lagunemas, välja suremas. Feodaalse formatsiooni kriis pidi vältimatult viima selle formatsiooni krahhini, likvideerimiseni, asendamiseni progressiivsema korraga — kapitalismiga. Kuidas arenes Venemaa majandus XIX sajandi 20—50-ndail aastail?

Tööstuse arenemine. Eriti kujukalt ilmnes feodalismi lagunemise protsess tööstuses, mis oma arenemises läbis kolm staadiumi: *käsitööndus*lik väiketootmine, kus puudub tööjaotus; *manufaktuur* — tootmine, mis baseerub küll käsitsitööl, kuid kus on arenenud tööjaotus; ja lõpuks *vabrik* — masinaline suurtootmine.

XIX sajandi esimesel poolel olid Venemaa tööstuses valitsevateks vormideks väikekäsitööndus ja manufaktuur, kuid ilmnes juba üleminek vabrikutootmisele. Väikekäsitööndus tootmine arenes edasi nii linnas kui ka maal. Süvenes maa üksikute rajoonide majanduslik spetsialiseerumine. Vladimiri kubermangu külad Ivanovo ja Šuja muutusid suurteks puuvillatööstuse keskusteks, Tveri kubermangu Kimra küla elanikud spetsialiseerusid jalatsitootmisele, Nižni Novgorodi kubermangu Pavlovo küla sai kuulsaks käsitööndus likke metallitoodetega, Kostroma kubermangu väiketootjad kudusid lõuendit.

Käsitööndusliк tootmine oli suurtööstuse arenemise tähtis eeldus. Väiketootjate hulgas toimus varanduslik kihistumine: ühelt poolt tõusid esile rikkad, kes asutasid suuri ettevõtteid, teiselt poolt aga vaesestus väiketootjate mass. Väiketootjad kaotasid oma sõltumatuse ja muutusid palgatöölisteks.

Suurtööstusliku tootmise peamiseks vormiks Venemaal oli sel ajal manufaktuur. Sajandi esimesel poolel püsisid veel nii pärisorjuslikule tööle rajatud mõisnike pärusmanufaktuurid kui ka possessioonimanufaktuurid, kus kasutati tehaste juurde kuuluvate talupoegade sunniviisilist tööd. Kuid kõige kiiremini arenes vabapalgalise tööjõuga kapitalistlik manufaktuur. Tööstusettevõtete üldarv kasvas märgatavalt. Kui 1800. aastal oli 1200 suurt tööstusettevõtet kokku 225 000 töölisega, siis 1850. aastal oli niisuguseid ettevõtteid juba 2800, neis töötavate tööliste arv kasvas aga 860 000-ni. Sealjuures tuleb lisada, et kõigepealt kasvasid tehniliselt eesrindlikud ja vabapalgalisele tööle rajatud ettevõtted. Näiteks puuvillatööstuses (kus juba 1825. aastal 95% töölistest olid vabapalgalised) kasvas sajandi esimesel poolel tööliste arv 20 korda. 1860. aastaks moodustasid vabapalgalised töötlevas tööstuses juba $^4/_5$ kõigist töölistest. Pärus- ja possessioonimanufaktuuride arv kahanes järjest. Uraali mäetööstuses, kus kasutati pärisorjuslikku tööjõudu, tekkis seisak. Selle põhjuseks oli pärisorjade töö vähene tootlikkus: talupojad töötasid kepisunduse all, neil puudusid vajalikud tehnilised vilumused, töö oli hooajaline, kuna niisuguste ettevõtete tööliste peamiseks sissetulekuallikaks jäi endiselt põllutöö.

Kudumistelgede mudel.
XIX sajandi 40-ndad aastad.

1840. aastal anti vabrikantide nõudmisel välja seadus, mille järgi nad said õiguse oma possessioonitöölisi vabaks lasta. 1860. aastaks oli Venemaal niisuguseid töölisi vaid tähtsusetu hulk.

Väikekaubatootmise ja manufaktuuri arenemine oli vajalik eeldus üleminekuks masinalisele tootmisele vabrikutes.

Tööstusliku pöörde algus. Masinate tarvituselevõtt Vene tööstuses algas juba XIX sajandi esimestel aastakümnetel. Kuid tööpinke ja masinaid oli siis veel vähe ja nende kasutamine

oli juhuslik. Alles **30-ndatest aastatest** peale algas masinate süstemaatiline kasutuselevõtmine tööstuslikus tootmises. Manufaktuur oma käsitsitööga muutus kapitalistlikuks vabrikuks, mis oli rajatud masinate kasutamisele. Venemaal algas *tööstuslik pööre*.

Eriti tähtis oli aurumasinate kasutuselevõtt. Need asendasid tööstuses primitiivse hobuste veojõu ja vesiratta. Aurumasinate rakendamine suurendas kohe tunduvalt tööstusettevõtete võimsust ja tootlikkust, tõi kaasa tööstusliku tootmise laienemise ja tehnilise varustatuse paranemise. Tehniliselt kõige eesrindlikum tööstusharu oli puuvillatööstus: puuvilla ketramine toimus täielikult masinatega. Ka teised tekstiilitööstuse harud varustati kiiresti masinatega. 60-ndate aastate alguseks oli Venemaal juba mitu tuhat mehhaanilist kudumistelge ja ligi 2 miljonit mehhaanilist ketrusvärtnat. Peedi töötlemise uus meetod eriliste, aurumasinaga käivitatavate seadmete abil suurendas poole sajandi jooksul suhkrupeeditööstuse toodangu 65-kordseks.

Rauasulatustehastes hakati võimsate aurumasinate abil kasutama pudeldusmenetlust. Muutus ettevõtete välisilme: väikeste laialipillatud töökodade asemele kerkisid sihvakad vabrikukorpused, vanad käsitööndus-keskused hakkasid omandama linnade ilmet. Esialgu veeti masinaid sisse välismaalt, kuid juba 40-ndate aastate lõpus algas kodumaiste masinatehaste ehitamine peamiselt Peterburis ja Moskvas. Sormovos (Nižni Novgorodi lähedal) ehitati suur auru-

Laat Ukrainas.

Postijaam. XIX sajandi 30-ndad aastad.

laevade tehas. Masinate tarvituselevõtt võimaldas suurendada tööviljakust kümneid ja sadu kordi.

Kuid tööstuslikul pöördel on peale tehnilise ka ühiskondlik külg. Tehniline pööre, s. o. masinate tarvituselevõtt, tõi endaga kaasa suured ühiskondlikud, sotsiaalsed muutused. Kodanliku ühiskonna klasside — tööstusliku kodanluse ja proletariaadi kujunemise protsess kiirenes tunduvalt.

Masinate kasutuselevõtmine kiirendas pärisorjusliku töö väljatõrjumist vabapalgalise poolt. Masin nõudis tootmisega tihedalt seotud töötajat, kellel oleksid tehnilised vilumused ja kes oleks rohkem huvitatud oma töö tulemustest (vabrikutööline elab ainult vabrikus teenitud palgast). Algas proletariaadi kui klassi kujunemine, kes on ilma jäetud tootmisvahenditest ja elab oma tööjõu müümisest. Proletariaat kujunes laostunud käsitöölistest ja põllumajandusest lahkunud talupoegadest.

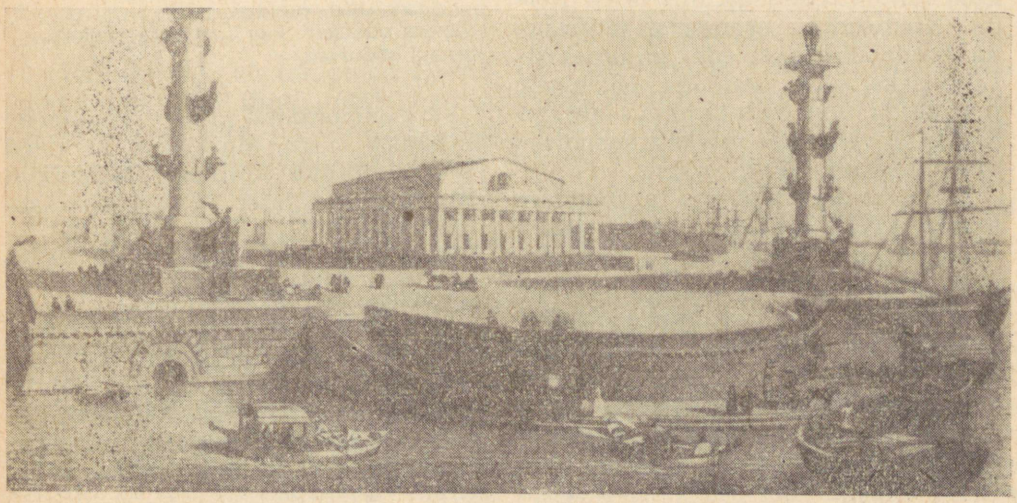
Kuid Venemaa majanduslik arenemine jäi eesrindlike kapitalistlike maade majanduslikust arenemisest tunduvalt maha. Tööstuslik pööre kulges aeglaselt, venides mitmele aastakümnele. See algas XIX sajandi 30-ndail aastail ning jõudis lõpule alles pärast pärisorjuse kaotamist (80-ndail aastail). Pärisorjuslik kord pidurdas tööstuse arenemist. Kapitalistlikule tööstusele vajalik vaba tööjõu turg alles puudus. Pärisorjusest vabu töölisi oli vähe. Töölisteks värvati enamasti pärisorjuslikke talu-

poegi, keda mõisnik oli lubanud «teenima». Tunduva osa oma teenistusest pidid need talupojad obroki näol andma mõisnikule. Mõisnik võis igal ajal neid maale tagasi kutsuda. See häiris tööstuslikku tootmist. Siseturul oli tööstuskaupade järele väike nõudmine, kuna rahva ostujõud oli väga madal.

Sise- ja väliskaubanduse laienemine. XIX sajandi esimesel poolel jätkus *ülevenemaalise turu* kujunemine.

Viiekümne aasta jooksul kahekordistus linnaelanike arv. Sajandi keskel moodustasid linlased juba ligi 8% kogu Venemaa elanikkonnast (XVIII sajandi lõpul 4%); linnade suurenemine ja maa üksikute rajoonide majanduslik spetsialiseerumine tõi kaasa *sisekaubanduse* kasvu. Tööstuslik keskrajoon oma suurte linnade, vabrikute ja tehastega, mille arv pidevalt kasvas, vahetas kaupu riigi lõuna- ja kaguosa põllumajanduslike rajoonidega. Linnadesse tekkis üha rohkem ja rohkem kauplusi ning poekesi. Suurenes laatade tähtsus. Nižni Novgorodi laat oma miljoniliste läbimüükidega jättis kaasaegseile grandioosse mulje. Siia sõitsid kaupmehed kogu Venemaalt ja välisriikidest. Suurt osa etendasid Irbiti, Rostovi, Harkovi, Kontraktovaja (Kiievis) ja Korennaja (30 km Kurskist) laadad. Tekkisid uued kohaliku tähtsusega laadad Ukraina, Siberi ja Taga-Kaukaasia linnades.

Pidevalt laienes *väliskaubandus*. Välja veeti Venemaalt peamiselt põllumajandussaadusi: lina, kanepit, rasva, teravilja. Tööstuskaupu, peamiselt tekstiili- ja metallitooteid, vedasid vene kaupmehed ainult veel

Börsihoone Peterburis.

TARTU ÜLIKOOLI

mahajäänumatesse maadesse: Kesk-Aasiasse, Iraani ja Türgisse. Sisse veeti Venemaale peamiselt tööstuskaupu: masinaid, villaseid ja siidkangaid, värve, samuti suhkrut ja teed. Kolmekümne aasta jooksul suurenes väliskaubandus umbes 2,5 korda. Kaubanduse laienemine soodustas tekkiva vene kodanluse rikastumist.

Kuid kaubanduse arenemistase ja vormid olid veel mahajäänud. Alaliselt tegutsevaid kauplusi ja poode oli alles vähe ja ainult suurtes linnades. Maal regulaarne kaubandus puudus. Siin tegutsesid rändkaupmehed, kes müüsid pudukaupu ja riidekangaid. Vaesed rändkaupmehed (harjuskid) kandsid kogu kaubatagavara pambuga kaasas, jõukamatel olid veokid.

Kaubanduse mahajäämus oli esmajoones tingitud sellest, et siseturg oli naturaalmajanduse tingimustes väike: küla rahuldus sellega, mis ta ise tootis. Kaubanduse arenemist pidurdas ka heade ühendusteede puudumine. Liikluseks võis kasutada peamiselt maanteid ning sillutamata teid ja neidki oli vähe. Peamiseks transpordivahendiks oli küüdivanker.

Kuid ka ühendusteede arenemises toimusid XIX sajandi esimesel poolel märgatavad nihked. Arenes jõetransport, tõsi küll, peamiselt käsitsiveoga (burlakkide abil), sajandi alguses laiendati kanalite võrku ning pikenes maanteede võrk.

Kaubanduse arenemisele oli tähtis aurulaevanduse tekkimine. Esimene aurik ilmus Neevale 1815. aastal, kuid alles 40—50-ndail aastail hakkasid aurulaevad regulaarselt liikuma Neeval, Volgal, Dnepril ja teistel jõgedel. 1850-ndaks aastaks oli Venemaal ligi 100 aurikut.

30-ndatel aastatel algas raudteede ehitamine. 30-ndate aastate alguses ehitasid väljapaistvad leidurid ning meistrid J. A. ja M. J. Tšerepanovid (isa ja poeg, mõlemad pärisorjad) esimese raudtee (auruveduriga) Nižni-Tagili tehases. 1837. aastal ehitati 25 versta pikkune raudtee Peterburist Tsarskoje Selosse (praegu Puškin). 1843. aastal algas Peterburi ja Moskva vahelise raudtee ehitamine. See kestis 1851. aastani ja läks väga kalliks.

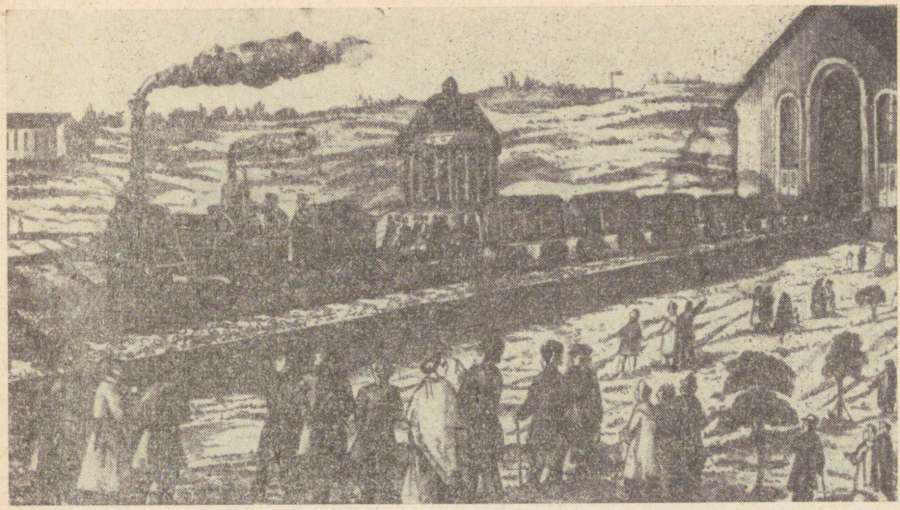
Luuletaja N. A. Nekrassov jutustas poeemis «Raudtee» seda teed ehitanud talupoegade sunnitööst:

Kuuma ja külmaga kupitsaid jälgides
seisime põlvini vees.
Niisketes koobastes, põdedes, nälgides —
nõnda sai valmis see tee teie ees.
Ülemad peksid ja kümnikud pügasid,
puudus pitsitas meid —
töömehi vaikseid, kes kurtmata rügasid,
jumala sõdureid.

Pärisorjapidajad olid raudteede ehitamise vastu, kinnitades, et need rikuvad rahva kõlblust. Mõisnikud kartsid uue klassi — proletariaadi tekkimist.

Raudteede kogupikkuselt oli Venemaa ühel viimasel kohal Euroopas.

Muudatused põllumajanduses. Põllumajandus, kus valitses mõisnike maavaldus ja pärisorjuslik ekspluateerimine, arenes äärmiselt aeglaselt. Kuid ka siin toimusid muudatused. Tunduvalt laienes külvipind nii Venemaa Euroopa-osas kui ka Siberis: künti üles uudismaad, niidud, uut põldu võideti juurde metsalt ja võ-

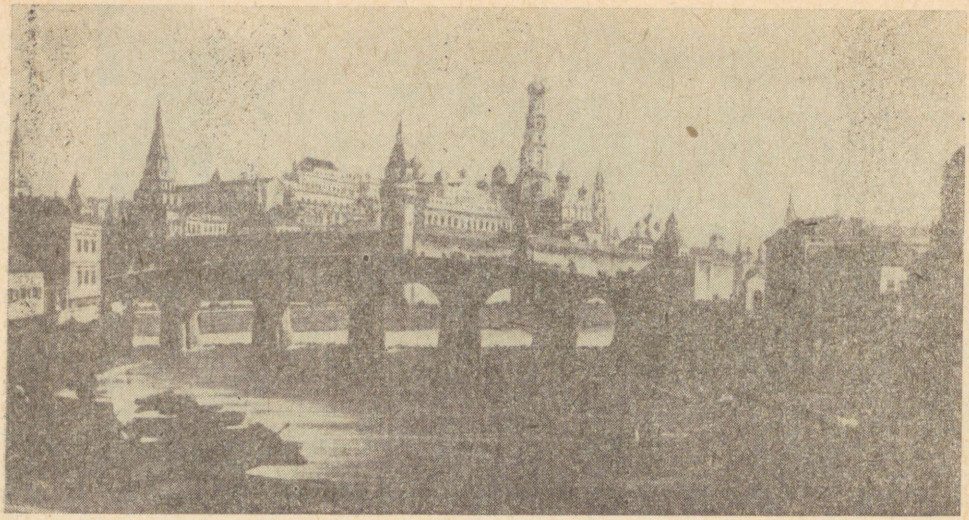

Moskva raudtee. 1854. a. gravüüri järgi.

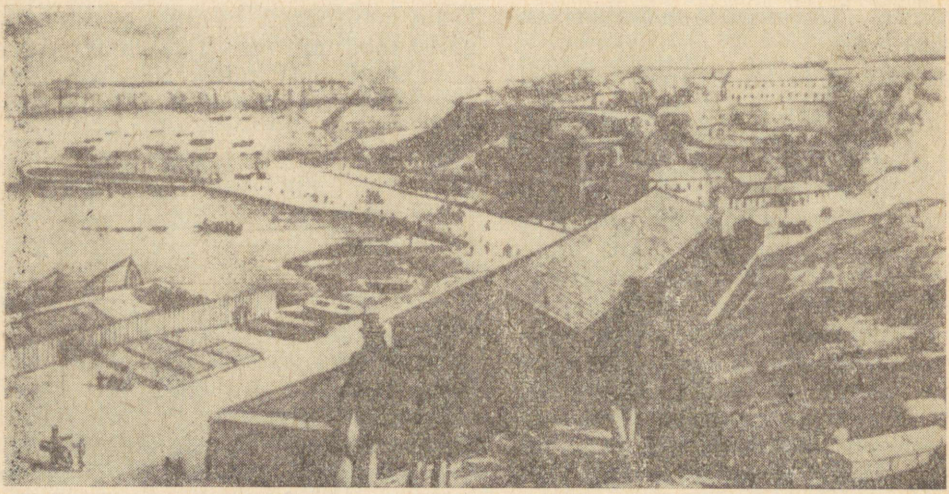
salt. Eriti edukalt toimus külvipindade laienemine riigi koloniseeritavas lõunaosas — Põhja-Kaukaasias, Donimaal, Ukraina lõunakubermangudes.

Mõisnikud ja ka talupojad ei saanud enam läbi ilma tööstuskaupadeta. Et neid osta, pidid nad müüma oma saadusi turul. Samal ajal oli mõisate tulukus pärisorjusliku töö, mahajäänud tehnika ning madala maaharimiskultuuri tõttu väike. Mõned mõisnikud püüdsid oma majandite tulukust suurendada ratsionaliseerimise teel. Selleks tellisid nad välismaalt masinaid, seadsid sisse mitmeväljasüsteemi, aretasid tõukarja. Kõige levinumad masinad põllumajanduses olid viljapeksu- ja tuulamismasinad, mida toodeti ka Venemaal. Eesrindlikes majandites hakati kasvatama uusi kultuure — suhkrupeeti, tubakat, päevalille ja viinamarju. Tunduvalt laienes kartulikasvatus. Lõunapoolsetes kubermangudes hakkasid mõisnikud kasutama vabapalgalist tööd, mis oli viljakam. Kuid see ei saanud anda suuri tulemusi, sest vabu töökäsi oli väga vähe ja mõisnikud ei tahtnudki neid meelsasti kasutada, kuna muidu saadud pärisorjuslik töö oli neile siiski kasulikum. Põllupidamise progressiivsed meetodid ei sobinud kokku pärisorjusliku korraga.

Kodanlike majandamismeetodite rakendamine tõi vähe edu. 1801. aasta seadusega lubati kaupmeestel, väikekodanlastel ja riigitalupoegadel osta asustamata maid ning harida neid ainult palgatööjõu abil. Sajandi keskpaigaks oli Venemaal niisuguste maade valdajaid juba ligi 250 000. See arv ei ole suur, kuid annab ometi

Moskva. XIX sajandi algus.

Odessa sadam. 1832. a.

tunnistust kodanliku maaomandi kujunemise algusest Venemaal.

Kaubalis-rahaliste suhete arenemise mõjul toimus maal talurahva kihistumine. Kõrvuti kerjuslike ja kõigest ilma jäetud perekondade massiga kasvas «kapitaliga» talupoegade kiht, kes tegelesid kaubandusega, liigkasuvõtmisega, paigutasid oma raha tööstusettevõtteisse. Nende hulgast tõusid esile suurettevõtjad, kes ostsid end suure rahasumma eest vabaks ja asutasid oma vabrikud. Niisugused olid Savva Morozov, Prohhorovid, Garelinid ja teised. Kuid XIX sajandi esimesel poolel olid need uued nähtused põllumajanduses alles tekkimisjärgus.

Enamik mõisnikke majandas vana viisi. Oma tulude suurendamise ainsaks vahendiks pidasid nad talupoegade feodaalse ekspluateerimise tugevdamist. Nad suurendasid teoorjust, laiendades oma künnimaad talupoegade maade arvel. Mustmullakubermangudes ulatus teotöö 4—6 päevani nädalas; paljud mõisnikud viisid talupojad üle «kuumoonale», s. t. kihutasid nad päriselt välja nende maatükkidelt ja sundisid kogu aeg töötama mõisa heaks tühise tasu eest produktide näol. Talupoegade enamiku olukord halvenes järjest. Nende laostumine ja vaesumine õõnestas feodalismi majanduslikku alust. Laostunud «hobuseta ja majapidamiseta» talupoeg, nagu näitas V. I. Lenin, ei suutnud anda mõisnikule suurt sissetulekut. Et omada võimalust töötada mõisniku heaks, peavad pärisorjadel olema oma kariloomad ja inventar, oma majapidamine. Talupoja laostumine, tema maast ilmajätmine õõnestas üht feodalismi alustuge — talupoegade varustamist tootmisvahenditega, eelkõige maaga.

Obroki suurendamine 7 rublalt XVIII sajandi lõpul 17—28 rublani XIX sajandi keskpaigaks viis samuti talupoegade vaesumisele, põllumajandusliku tootmise langusele. Otsides teenimisvõimalusi obroki tasumiseks, jätsid talupojad mõnikord maa maha ja läksid linna. See kõigutas teist feodalismi alust — talupoegade sunnismaisust.

Pärisorjus — maa majandusliku arenemise pidurdaja. XIX sajandi 30—50-ndail aastail oli kaasaegsetele juba selge, et pärisorjuslik kord on muutunud maa arenemise peamiseks piduriks. Pärisorjus takistas tööstuse, kaubanduse ja transpordi arenemist: polnud vabu töökäsi, kuna rahvas oli sunnismaine; siseturg oli veel kitsas, sest talupojad elasid vaesuses ja valitsev oli naturaalmajandus; ei olnud vaba kapitali, kuna mõisnikud kulutasid oma sissetulekud toreduseseme-tele. Kaupmeeste ja pärisorjuslike talupoegade majanduslik initsiatiiv aga ei saanud areneda. Eriti raskes olukorras olid pärisorjadest ettevõtjad. Kogu nende vara loeti mõisniku omandiks, kes võis selle igal ajal ära võtta. Mõisnikud kasutasidki seda õigust laialdaselt. Isikliku vabaduse ostmiseks pidid pärisorjuslikud ettevõtjad maksma hiiglasummasid, mis mõjus halvavalt nende ettevõtete arenemisele. Pärisorjad-ettevõtjad pidid kasutama igasugust kavalust oma kapitalide varjamiseks ja tootmisse paigutamise asemel peitma neid «sukasäärde».

Kõige selle tõttu arenes majandus

aeglaselt. Terves reas tööstusharudes oli seisak, tööviljakus tõusis vähe. Põllumajandusele oli iseloomulik tehnika rutiinne seisund, madal saagikus, mille tõttu maal esinesid perioodilised näljahädad. Agrotehniline tase oli äärmiselt madal. Mõisate tulukus langes, talurahvas aga laostus.

Need nähtused tähendasid seda, et Venemaal oli tekkinud feodaalmajanduse kriis. Ilma feodaalkorra likvideerimiseta oli edasiarenemine võimatu.

Küsimusi. 1. Missugused uued nähtused riigi majanduses ilmnesid XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses? Mida need näitasid? 2. Mis on ülevenemaaline turg? Missugused faktid kinnitavad selle edasiarenemist XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses? 3. Mida tähendab tööstuslik pööre ja millal see toimus Venemaal? 4. Miks pärisorjuslik kord ja isevalitsus takistasid majanduse ja kultuuri arenemist? 5. Kuidas mõjus talurahvale kapitalistlike suhete arenemine?

§ 9. Venemaa rahvad XIX sajandi esimesel poolel. Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaani ja Moldaavia ühendamine Venemaaga.

Venemaa rahvaste majandusliku arenemise iseärasused. Feodalismi lagunemine ja kapitalistlike suhete küpsemine toimus kogu Venemaa territooriumil. See protsess puudutas kõiki Venemaa koosseisu kuuluvaid rahvaid, kuid mitte igal pool ei kulgenud ta ühtviisi.

Kiires tempos toimus see protsess Ukrainas. Sajandi esimese poole jooksul suurenes siin tunduvalt tööstusettevõtete arv. Kujunes välja uus tööstusharu — suhkrupeeditööstus. Kivisöe- ja rauamaagilademete avastamine XIX sajandi alguses andis võimsa tõuke metallitööstuse arenemisele. Ukraina majanduslikku arenemist, tema väliskaubanduse kasvu ja eriti põllumajandussaaduste eksporti soodustavaks tingimuseks oli Musta mere sadamate lähedus. Nisu väljavedu kasvas mitmekordseks. Suurenes ka sisekaubandus. Ukraina laadad Kiievis ja Harkovis omandasid ülevenemaalise tähtsuse.

Ukraina põllumajanduses hakkas intensiivselt arenema peenvillalammaste kasvatamine. See andis toorainet arenevale kalevitööstusele.

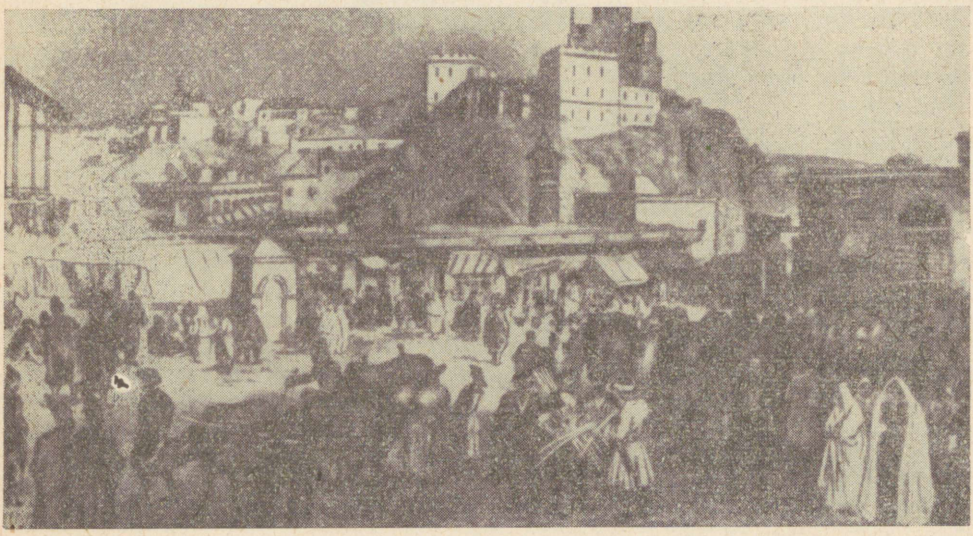
Feodalismi lagunemine ja kapitalismi arenemine toimus ka Valgevenemaal ja Leedus. Nende ühendamine Venemaaga ja lülitumine ülevenemaalisse turgu mõjus soodsalt nende majandusele. Valgevenemaal ja Leedus hakkas arenema tööstus, hakkasid lagunema keskaegsed tsunftid, arenes kauplemine põllumajandussaadustega. Kuid nende rajoonide arenemisel olid oma iseärasused. Siin andsid eriti rängalt tunda Napoleoni sõjakäigu tagajärjed, majandus oli laostatud ja mõisnikud püüdsid oma kahjusid hüvitada talupoegade tugevdatud ekspluateerimisega. See omakorda teravdas klassivõitlust. Peale selle kaasnes nendes rajoonides klassivõitlusega rahvuslik võitlus, sest mõisnikeks nendel aladel olid harilikult poolakad, pärisorjuslikud talupojad aga olid valgevenelased ja leedulased. See põhjustas rahvustevahelisi konflikte.

Kiiresti kulges feodalismi lagunemine Lätis ja Eestis. Siin tekkisid soodsad tingimused majanduse are-

nemiseks Balti mere läheduse, sobivate sadamate ja arenenud käsitöö tõttu. Kuid pärisorjuslik ike nendes rajoonides oli eriti raske. Mõisnikeks olid siin saksa parunid, kes kasutasid tohutu suuri õigusi ja privileege. Nad pigistasid rahvalt — lätlastelt ja eestlastelt — välja kõik mahlad. Klassivõitluse suurenemine sundis valitsust siin juba XIX sajandi alguses kaotama talupoegade isikliku sõltuvuse mõisnikust, kuid maa jäi mõisnikele. Majanduslik arenemine kulges märksa kiiremini kui varem, kuid rahva ekspluateerimine ei vähenenud, vaid suurenes, sest lisaks vanadele feodaalsetele rõhumismeetoditele hakkasid mõisnikud kasutama ka uusi, kapitalistlikke.

Rahvaste majanduse ja kultuuri arenemise pidurdajaks ei olnud mitte ainult pärisorjuslik kord, vaid ka Vene isevalitsus. Samal ajal arenes Venemaa rahvaste rahvuslik kultuur tihedas koostöös eesrindliku vene kultuuriga. Võitlus pärisorjuse ja isevalitsusega, revolutsiooniliste vaadete levik viis Venemaa rahvaste lähenemisele ja nende revolutsioonilise liidu kujunemisele võitluses vabaduse eest.

Taga-Kaukaasia ja Moldaavia ühendamine Venemaaga. Suurimaks ajalooliseks sündmuseks XIX sajandi alguses oli Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaani ja Moldaavia ühendamine Venemaaga. Taga-Kaukaasia rahvad olid XVIII ja XIX sajandi vahetusel väga raskes olukorras. Armeenia, Lõuna-Aserbaidžaan ja osa Gruusiat ägas türgi ja iraani feodaalide ikke all. Iraani ja Türgi poolt anastamata

Tiflis. N. Tšernetsovi maali järgi. 1839. a.

Mägilased lõkke ääres.

Aserbaidžaani ja Gruusia osad elasid üle feodaalse killustatuse perioodi. Nad olid lõhestatud paljudeks väikesteks feodaalriikideks — vürsti-, khaani- ja kuningriikideks. Sisesõjad suurte ja väikeste feodaalide vahel tekitasid majandusele tohutut kahju, pidurdasid Taga-Kaukaasia rahvaste majanduse ja kultuuri arenemist.

Türgi ja iraani vallutajate sagedaste sõjakäikudega Taga-Kaukaasiasse käis kaasas maa laastamine, elanikkonna laostumine ja hävitamine. Väike-Aasia orjaturud olid üle ujutatud vangidega Gruusiast, Armeeniast ja Aserbaidžaanist.

1795. aastal pani Iraani šahh toime järjekordse röövretke Gruusiasse, Gruusia armee löödi puruks, Tiflisi (Tbilisi) linn rööviti paljaks ja maa laastati. Üle 20 000 inimese müüdi orjusse. Taga-Kaukaasia rahvaid ähvardas füüsiline hävitamine. Ainult Venemaa ja vene rahvas võisid neid aidata. Tsaarivalitsusel olid Taga-Kaukaasias oma huvid. Ta ei võinud lubada Taga-Kaukaasia rahvaste orjastamist Iraani ja Türgi poolt, kuna see oleks ähvardanud Venemaa lõunapiire. Kindlustumine Taga-Kaukaasias tähendas Venemaa võimsuse suurenemist, tema positsioonide tu-

gevnemist Musta mere basseinis, Kesk- ja Lähis-Idas.

Vene rahva majanduslikud, kultuurilised ja poliitilised sidemed Taga-Kaukaasia rahvastega tekkisid juba ammu. Nende rahvaste poliitika- ja väljapaistvad kultuuritegelased leidsid endale varjupaiga Venemaal. Gruusia ja mõnede Aserbaidžaani khaaniriikide valitsejad olid Venemaalt korduvalt palunud sõjalist abi võitluses türgi ja iraani orjastajate vastu. Nüüd, kus suurenes maa orjastamise oht võõramaiste vallutajate poolt, esines Ida-Gruusia kuningas Georgi XII, kajastades rahva meeleolusid, palvega Gruusia ühendamiseks Venemaaga. **1801. aastal** võttis Vene valitsus vastu otsuse *Gruusia* ühendamise kohta Venemaaga.

Kuid iraani ja türgi feodaalid ei loobunud katsetest taastada oma ülevõimu Kaukaasias. 1804. aastal alustas Iraan Venemaaga sõda, mis kestis **1813. aastani.** Samal ajal toimus Venemaa sõda Türgiga (1806—1812). Need sõjad lõppesid Vene vägede võiduga. Venemaale läksid *Dagestan* ja suur osa *Põhja-Aserbaidžaanist.* 1803. aastal ühendati Venemaaga Megreelia ja 1810. aastal Abhaasia. Kohalik elanikkond toetas kõikjal aktiivselt Vene vägede tegevust.

1826. aastal sooritas 60 000-meheline Iraani armee laastava sõjaretke Taga-Kaukaasiasse. Algas uus sõda Venemaa ja Iraani vahel. **1828. a.** saavutas Vene armee võidu ning Venemaaga ühendati *Ida-Armeenia* ja kogu Põhja-Aserbaidžaan. Pärast sõja lõppu Iraaniga algas sõda Türgiga (1828—1829), mille tulemusena peaaegu kogu Musta mere idarannik läks Venemaale.

1828. aasta. Rahu sõlmimine Venemaa ja Iraani vahel. Paremalt teine A. S. Gribojedov.

Venemaa kindlustus Taga-Kaukaasias. Kõik Taga-Kaukaasia rahvad läksid tegelikult vabatahtlikult Venemaa koosseisu. Venemaa sõdades Iraani ja Türgiga võitlesid grusiinlased, armeenlased, aserbaidžaanlased ja teised Taga-Kaukaasia rahvad aktiivselt Venemaa poolel. Grusiinlased ja armeenlased moodustasid oma väesalku. Üks vene kindral, Iraani-vastasest sõjast osavõtja, kirjutas: «Armeenlastele anti lipp... ja nad astusid välja vabatahtlikult ning erakordse innuga... Lahingus näitasid nad end tõeliste sõduritena ja võitlesid... pärslaste vastu nii hästi, kui üldse võib soovida.»

Vene vägede tulek Armeeniasse kutsus esile rahvusliku liikumise tõusu. Mägedes loodi partisanisalku, kes võitlesid kangelaslikult vaenlase tagalas. Armeenlastele tulid appi grusiinlased: gruusia miilits võitles vapralt Armeenia vabastamise eest. Armeenia vabastamine Vene vägede poolt rõõmustas kõiki armeenlasi kogu maailmas. Armeenlased kaugest Indiast kirjutasid: «Armeenia sündis uuesti... Elupäike tõusis Ararati maa kohale... ja selle eest on meie rahvas tänu võlgu inimsõbralikele moskvalastele, kelle hulgas me alati võime elada ohutult ja kaitstult.»

Ka Põhja-Aserbaidžaani elanikkond tervitas rõõmsalt Vene vägesid. Ta abistas neid «raha ja leivaga ning veoloomadega Vene vägede liikumiseks». Mõnes kohas võtsid aserbaidžaani patrioodid, ootamata ära Vene vägede saabumist, iraani sõduritelt relvad. Vabatahtlikud liitusid Vene armeega. Aserbaidžaani elanikkonna esindajad teatasid Vene väejuhatusele, et nad on valmis välja panema 12 000 relvastatud ratsanikku, et «kaasa aidata nende poolt vihatud Kadžaaride kukutamisele» (Kadžaarid — Iraani valitsejate dünastia). Nii ühendati Taga-Kaukaasia rahvad Venemaaga.

Liidetud territooriumidel kehtestas isevalitsus koloniaalrežiimi. Sinna saadetud arvukad vene ametnikud pressisid kohalikult elanikkonnalt välja altkäemakse ning ajasid venestamispoliitikat. Isevalitsus toetas kohalikke feodaale, kes said tsarismi poliitika elluviijaiks Taga-Kaukaasias. Feodaalne ike ei nõrgenenud, vaid muutus vene ametnike omavoli tõttu veelgi rängemaks.

Kuid vaatamata tsarismi raskele koloniaalikkele oli Taga-Kaukaasia ühendamisel Venemaaga suur progressiivne tähtsus grusiinlaste, armeenlaste, aserbaidžaanlaste ja teiste rahvaste jaoks. Taga-Kaukaasia rahvaste elutingimused paranesid märgatavalt. Venemaaga ühendamine tagas Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaani piiride julgeoleku, hoidis ära uued kohutavad sõjakäigud ja rüüsteretked. Lakkasid laostavad feodaalsed kodusõjad. Kõik see lõi soodsad tingimused Taga-Kaukaasia rahvaste majanduse, teaduse ja kultuuri arenemiseks. Võrreldes Iraani ja Türgiga oli Venemaa arenenum maa ning tema kultuuri mõju Taga-Kaukaasia rahvastele oli viljakas.

Taga-Kaukaasia läks ülevenemaalise turu koosseisu. Märksa avardusid kohalike kaupade realiseerimisvõimalused. Kõrvuti käsitööga, mis Taga-Kaukaasias oli veel feodaalse, keskaegse iseloomuga, hakkas arene-

ma suurtootmine — manufaktuurid ja vabrikud. Siin tekkisid siidi-, villa- ja nahatöötlemisvabrikud ning lauanõude tootmine. Ilmusid tubakavabrikud. Suur tulevik oli tol ajal alanud naftatootmisel. Taga-Kaukaasia mahajäänud feodaalmajandusse hakkasid tungima uued, kodanlikud suhted.

Gruusia, armeenia ja aserbaidžaani rahva parimad esindajad tervitasid ühinemist Venemaaga. Gruusia luuletaja N. M. Baratašvili hindas poeemis «Gruusia saatus» Gruusia ühinemist Venemaaga ajalooliselt vältimatuks ja progressiivseks. See andis avarad perspektiivid gruusia kultuuri arenemisele tihedais kokkupuuteis vene kultuuriga. Hatšatur Abovjan, romaani «Armeenia vermed» autor, nägi Venemaas armeenia rahva päästjat ning oli armeenia ja vene rahva sõpruse kirglik laulik. Suur XIX sajandi aserbaidžaani kirjanik ja filosoof M. F. Ahhundov kirjutas: «Tänu Vene riigi kaitsele vabanesime me... anastajate jõukude lõpututest vallutus- ja röövretkedest ning leidsime lõpuks rahu.»

1812. aastal, pärast sõja lõppu Türgiga vabastati Türgi ikkest tunduv osa Moldaaviast. Venemaa koosseisu läks *Bessaraabia.* See soodustas Bessaraabia progressiivset arenemist. Lõppes sajandeid kestnud uskumatult raske Türgi ike. Lähenemine eesrindlikule vene kultuurile avaldas viljakat mõju moldaavia rahvusliku kultuuri arenemisele. Moldaavia rahvas, nagu teisedki Venemaa koosseisu läinud rahvad, ühines vene rahva vabadusvõitlusega tsarismi ja pärisorjuse vastu.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Milles väljendus feodalismi lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine Ukrainas, Valgevenemaal ja Baltimaadel? **2.** Miks ühines Gruusia vabatahtlikult Venemaaga? Millal ja kuidas see toimus? **3.** Kuidas mõjus Taga-Kaukaasia ja Moldaavia rahvaste saatusele ühinemine Venemaaga? **4.** Kandke kontuurkaardile territooriumid, mis ühendati Venemaaga XIX sajandi esimesel poolel, ja märkige nende ühinemise daatumid.

§ 10. Talurahva ja rahvuslik vabadusliikumine.

Talurahvarahutused. Feodaal-pärisorjusliku korra kriisi eredaks tõendiks oli massilise rahvaliikumise, eelkõige talurahvaliikumise tugevnemine. V. I. Lenin märkis: «Kui oli pärisorjus, siis võitles kogu talurahva mass oma rõhujate vastu... talupojad olid siis täiesti vaimupimeduse kütkes, talupoegadel ei olnud abilisi ega vendi linnatööliste seas, kuid talupojad võitlesid siiski, nii nagu nad oskasid ja suutsid.» [1]

Oma protesti valitseva korra vastu väljendasid talupojad mitmeti. Kõige levinumaks protestivormiks oli talupoegade põgenemine mõisniku juurest. Talupojad põgenesid pärisorjuse ikkest üksikult, perekondadega, külade viisi, mõnikord aga tervete valdadena. Põgeneti lõunasse, kus loodeti leida maad ja vabadust. Põgenike püüdmiseks paigutas valitsus suurte teede äärde sõjaväe valvepostid, korraldas haaranguid, kuid see ei aidanud.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 383—384.

Mäss sõjaväelises asulas. 1831. a.

Teiseks võitlusvormiks oli mõisatööst keeldumine, kaebused seadusevastase pärisorjastamise kohta, samuti mõisate süütamine ja mõisnike tapmine.

Kõrgeimaks võitlusvormiks olid avalikud ülestõusud. Mõnikord võtsid need tormilise ja visa iseloomu. Aastail 1819—1820 toimus Doni ääres massiline talupoegade väljaastumine, mis haaras üle 40 000 inimese ja oli suunatud pärisorjusliku rõhumise tugevdamise vastu.

Visalt võitlesid enda vabastamise eest sõjaväeasukad: 1819. aastal tõusid üles sõjaväeasukad Tšugujevis, 1831. aastal Staraja Russas. Kõik need ülestõusud suruti valitsuse poolt julmalt maha.

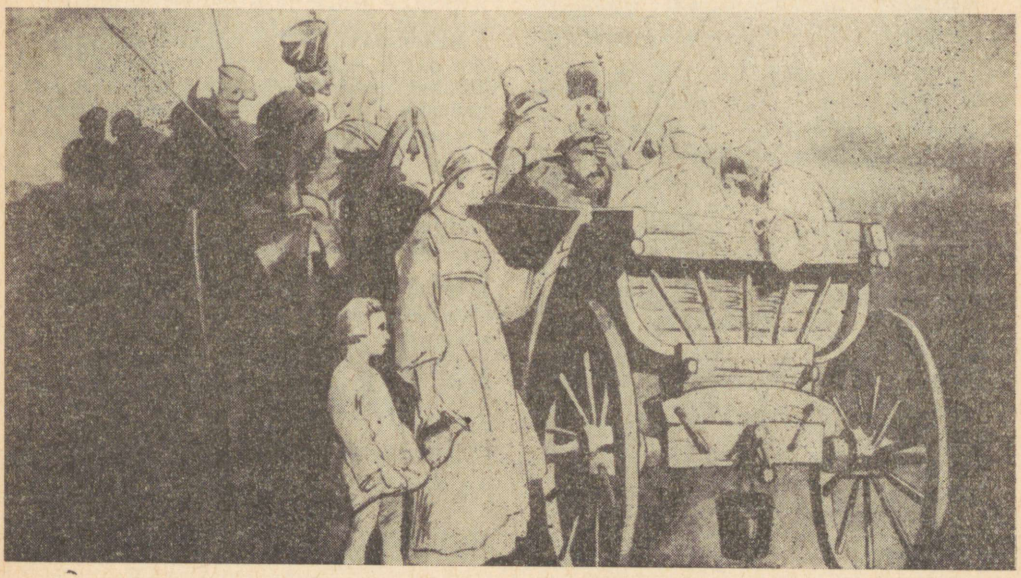
30-ndate aastate alguses veeres mööda Venemaad nõndanimetatud *kooleramässude* laine. Kasutades võitlust. kooleraepideemia vastu, tugevdasid ametnikud ja politsei veelgi väljapressimisi, irvitasid ja omavolitsesid rahva kallal. Härraste vastu kogunenud viha leidis oma väljenduse avalikes mässudes. Talupojad arvasid, et ametnikud meelega piinavad rahvast ja mürgitavad kaeve. Talupoegade ja linlaste ärritatud salgad purustasid politseijaoskondi ja haiglaid, tapsid ametnikke, politseinikke ja arste. Üks liikumisest osavõtja väljendas ülestõusnute meeleolu järgmiselt: «Mis siin arutada! Lollide jaoks on mürk ja koolera, aga meil on tarvis, et teie aadli sokusugu poleks olemas.»

Sevastoopolis toimus tõeline sõjaväeline ülestõus. Madrused, töölised ja nende naised tõusid üles kohalike

võimude vastu, kes rõhusid ja röövisid lihtrahvast. Sõjavägi keeldus ülestõusnuid tulistamast ja linn läks mitmeks päevaks nende kätte. Valitsus tõi kohale ustavad väeosad ja ülestõus suruti julmalt maha.

Talurahvarahutused puhkesid riigi kõige erinevamates osades: keskkubermangudes, Uraalis, Volgamaal, kaugetel ääremaadel. Õhkkond oli nii kuumaks köetud, et iga ajend, iga kuuldus vabadusest kutsus esile plahvatuse talupoegade hulgas, kes olid asunud võitlusse pärisorjapidajate-mõisnike vastu. Feodalismivastast võitlust pidasid mitte üksnes vene, vaid ka Ukraina, Valgevene, Gruusia ja riigi teiste osade talupojad.

Üle 20 aasta oli ukraina talupoegade mõisnikevastase võitluse eesotsas legendaarne *Ustim Karmaljuk*. 1813. aastal moodustas ta Podoolia kubermangus oma esimese partisanisalga. Seitse korda mõistis tsaarikohus Karmaljuki sunnitööle, kuid iga kord ta põgenes, pöördus tagasi kodupaika ning alustas uuesti võitlust. 30-ndate aastate alguses omandas võitlus eriti visa iseloomu, sellest võttis osa ligi 20 000 talupoega. Karmaljuki salgad sooritasid mõisatele üle tuhande kallaletungi. Talupojad toetasid ja armastasid Karmaljukki piiritult. Temast loodi laule ja legende. 1835. aastal tapeti Karmaljuk varitsuspaigast ühe mõisniku poolt.

Vanker areteeritud talupoegadega. XIX sajandi 30-ndad aastad.

Kuid kõik need talupoegade väljaastumised surus valitsus harilikult võrdlemisi kergesti maha. See on seletatav sellega, et väljaastumised olid stiihilised, organiseerimatud ja üksteisest eraldatud. Talupojad vihkasid mõisnikke ja ametnikke, kuid uskusid veel «isakest-tsaari», arvates, et ta «ei tea» nende hädadest. Kuid samal ajal andis talurahvaliikumine raskeid lööke feodaalkorrale, õõnestas pärisorjuse aluseid.

Poola ülestõus. XIX sajandi teisel veerandil tugevnes Venemaal rahvuslik vabadusliikumine. Eriti ulatuslik oli *Poola ülestõus* **aastail 1830—1831.** Ülestõus algas seetõttu, et isevalitsus rõhus poola rahvast, määras Poolasse vene ametnikke, seadis sisse venekeelse asjaajamise ametiasutustes, s. t. ajas venestamispoliitikat.

Ülestõusnud vallutasid Varssavi. Seejärel haaras liikumine tunduva osa Poolast. Ülestõusu eesotsas olid poola mõisnikud. Nad tahtsid eraldada Poolat Venemaast ja luua iseseisvat riiki, kuhu püüdsid lülitada ka osa Ukraina ja Valgevenemaa alasid. Samal ajal ei soovinud nad midagi muuta talurahva olukorras. Talurahvas ei saanud maad ega vabadust. Laiad poola, ukraina ja valgevene talurahva kihid ei toetanud seetõttu ülestõusu.

Tsaarivalitsus saatis ülestõusnute vastu ülekaalukad sõjajõud. Pärast 9-kuulist visa, kuid ebavõrdset võitlust suruti ülestõus maha. Tsaarivõimud õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid: paljud neist heideti vanglasse, saadeti sunnitööle või Siberisse asumisele. Selle ülestõusu tähtsus seisis selles, et ta nõrgestas tsarismi ja äratas teisi rahvaid võitlusele oma vabaduse eest.

Feodaal-pärisorjuslik Venemaa astus raske ja pikaleveniva kriisi ajajärku. Riigi ette kerkis kogu ühiskondliku korralduse kodanliku ümberkorraldamise ülesanne. Kuid mõisnikud-pärisorjapidajad ei tahtnud likvideerida pärisorjuslikku korda, ei soovinud lahti öelda oma õigustest ja privileegidest. Tsarism püüdis ainult kohandada vanu feodaalseid, isevalitsuslikke valitsemisvorme uutele tingimustele.

Küsimusi. 1. Milles väljendus klassivõitluse järsk teravnemine Venemaal? Missugused vormid võttis klassivõitlus? **2.** Missugused olid 1830.—1831. a. Poola ülestõusu põhjused? Missugused olid ülestõusu eesmärgid ja miks ta lüüa sai?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

1801 Gruusia ühendamine Venemaaga.
1812 Bessaraabia ühendamine Venemaaga.
1813 Dagestani ja osa Põhja-Aserbaidžaani ühendamine Venemaaga.
1828 Ida-Armeenia ja kogu Põhja-Aserbaidžaani ühendamine Venemaaga.

IV PEATÜKK. VENEMAA PÄRISORJUSLIKU KORRA LANGEMISE EELÕHTUL.

§ 11. Isevalitsuse reaktsiooniline poliitika (1825–1855).

Pärast dekabristide ülestõusu mahasurumist algas riigis pikk reaktsiooniajajärk. Üle hukatud dekabristide laipade astus tsaaritroonile Paul I kolmas poeg Nikolai I (1825—1855), kellele rahvas andis hüüdnime «Palkin» [1].

F. Engels andis Nikolai I-le ereda ja tapva iseloomustuse: «... keskpärasus rühmakomandöri silmaringiga; tema jaoks oli kõige tähtsam võimu *väline külg* ja selle pärast oli ta valmis kõigeks.» [2] — «Soldat kutsumuselt, soldat hariduselt, väliselt ja seesmiselt,» nii iseloomustasid teda kaasaegsed. Nikolai I vihkas igasugust «individuaalse vabaduse ning iseseisvuse avaldust ja armastas ainult käskluste järgi toimuvat väehulkade hingetut liikumist». Nikolai I ühiskondliku korra ideaaliks oli kasarm. Ta püüdis kogu maa muuta suureks kasarmuks ja sundida teda vastuvaidlematult alluma valitsuse igasugustele, ka kõige totramatele korraldustele. Oma valitsemisaja kolmekümne aasta jooksul ängistas Nikolai I maad ja

Sõdur väljaõppel.

[1] Palkin sõnast *палка* — kepp, malakas.

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 22, стр. 35.

viis ta sõjalise katastroofini. A. I. Herzen nimetas tema valitsemist katkuajaks.

Tsarismi võitlus revolutsioonilise liikumise vastu. Dekabristide ülestõusust hirmutatud Nikolai I nägi kõiges revolutsioonitonti ja suunas kogu oma energia võitlusele vabamõtlemise ja revolutsioonilise liikumise vastu. «Revolutsioon on Venemaa lävel,» teatas ta troonile astumisel. «Kuid vannun, ta ei pääse Venemaale, kuni minus on veel eluhingust.»

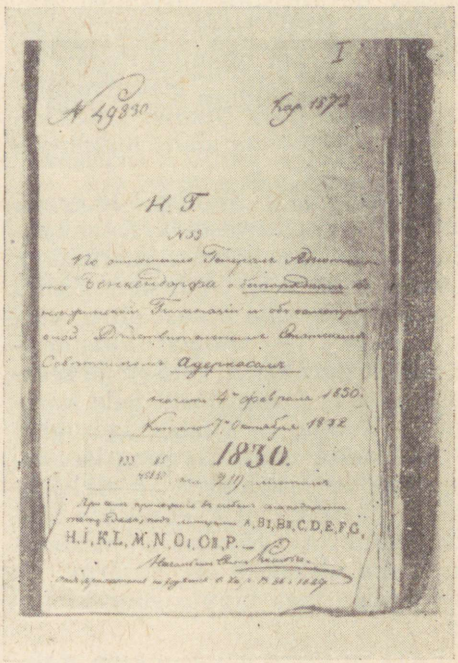
Seatud eesmärgi saavutamiseks tugevdas Nikolai I võimuaparaati, laiendas ametnike volitusi, suurendas politseiaparaati.

Suur maa paljumiljonilise elanikkonnaga anti «riisuda ja röövida» rohkearvulisele ametnike armeele. Kõrgetele ametikohtadele valitsuses määrati harimata ja andetud kindralid. Isegi Sinodi eesotsas oli kindral. Nikolai I arvas, et keskpärasused võivad olla tema tahte parimad täitjad. Nikolai I-le lähedastest inimestest moodustasid valdava osa balti-saksa mõisnikud, kes olid tsaarile erakordselt ustavad ning julmad ametnikud, kes põlgasid vene rahvast ja olid talle täiesti võõrad. Altkäemaksuvõtmine ja riigivargus saavutasid suurima õitsengu just Nikolai I valitsemisajal.

Mitte kedagi usaldav Nikolai I püüdis kogu valitsemist koondada enda kätte. Võitluseks revolutsioonilise liikumisega loodi eriline tema keiserliku kõrguse kantselei III osakond. Selle etteotsa pani tsaar oma lemmiku kindral A. H. Benckendorffi, kes oli teeninud Nikolai I usalduse ettekannetega dekabristide kohta ning lõmitamise ja silmakirjalikkusega.

Agent Bulgarin toob Kolmandasse osakonda salakaebused ajakirjade «Sovremennik» ja «Otetšestvennõje Zapiski» peale. 1848. a. karikatuur.

Kohtutoimik «korratuste» kohta Nežini gümnaasiumis (Tšernigovi kubermang).

Ametnik. N. A. Nekrassovi luuletus. 1845. a. gravüüri järgi.

Krahv Benckendorff omandas riigis tohutu mõju. Abiks III osakonnale võitluses «riiklike kuritegudega» loodi sandarmikorpus. Kogu maa jaotati sandarmiringkondadeks. Helesinised mundrid, millesse tsaar rõivastas oma sandarmid, sisendasid elanikkonna kõigile kihtidele hirmu. III osakond valvas seltskonna ja rahva meeleolude järele rohkearvuliste salajaste spioonide abil, keda värvati ametnike, keskpäraste kirjanike, teenrite ja kojameeste hulgast. Isamaasõja kangelane kindral A. P. Jermolov rääkis mürgiselt, et nüüd «on igaühel kas helesinine munder, helesinine vooder, või vähemalt helesinine paik».

Inimeste erakirjavahetus vaadati valitsuse agentide poolt läbi.

Kõige väiksematki rahulolematuse avaldust, vabamõttelisust, kõige arglikumat valitsuse ja isegi üksikute ametnike kritiseerimist jälitati halastamatult. Vanglad, kloostrite piinakambrid ja sunnitööla agrid olid täis poliitilisi vange või inimesi, keda kahtlustati «ebaustavuses».

Rahva alamate kihtide jaoks tarvitati laialdaselt karistamist kadalipuga: süüalust sõdurit, talupoega või töölist veeti püsside külge seotuna läbi sõdurite rivi, kes olid varustatud keppidega. Selline karistamine lõppes sageli süüdimõistetu surmaga.

Kirjanduse tagakiusamine. Üha suurema tagakiusamise ja jälitamise ohvriks langes vene kirjandus. Kehtestati käsikirjade eelnev kontroll (tsensuur) eriliste ametnike — tsensorite poolt. Tsensorid tõmbasid maha kõik, mis neile kahtlasena tundus. Eriti karmile tsensuurile allutati teosed, mis võisid olla populaarsed rahva hulgas. Mässulise artikli läbilaskmise eest ähvardas tsensoreid vangla või teenistusest minemakihutamine.

Venemaa parimad kirjanikud — A. S. Puškin, M. J. Lermontov, A. I. Herzen, N. P. Ogarjov, luuletaja A. I. Poležajev ja paljud teised langesid reaktsiooni ohvriks. «Hirmus ja sünge saatus,» kirjutas Herzen, «langeb meie juures osaks igaühele, kes julgeb tõsta pead kõrgemale keiserliku skeptri poolt äratähendatud tasemest; olgu ta poeet, kodanik või mõtleja — kõik tõugatakse kalgi saatuse poolt hauda... Rõlejevi poos Nikolai. Puškin surmati kahevõitluses kolmekümne kaheksa aasta vanu-

selt. Gribojedov tapeti äraandlikult Teheranis. Lermontov surmati kahevõitluses Kaukaasias kahekümne seitsme aastasena... Belinski tappis kolmekümne viie aastaselt nälg ja vaesus. Poležajev suri sõjaväehospidalis pärast seda, kui oli sunnitud kaheksa aastat teenima sõdurina... Baratõnski suri pärast kaksteist aastat kestnud pagendust. Bestužev hukkus Kaukaasias üsna noorena pärast Siberi sunnitööd.»

Kõike seda tehti selleks, et kindlustada isevalitsust, sisendada rahvale hirmu, võtta talt igasugune tahtmine arutleda ja mõtelda.

Reaktsiooniline hariduspoliitika. Tsarism kartis haridust, kartis haritud ja mõtlevaid inimesi. Nikolai I ministrid olid seisukohal, et haridust tuleb «anda... ainult valitsuse retsepti järgi». Haridusminister rääkis: «Kui mul õnnestub Venemaal 50 aasta võrra edasi lükata seda, mida tema jaoks ette valmistavad teooriad (silmas peeti revolutsioonilisi teooriaid), siis ma täidan oma kohustuse ja võin rahulikult surra.»

Kõrgem haridus oli kättesaadav ainult privilegeeritud klassidele, eelkõige aadlile. Talupoegade lapsed võisid õppida ainult kiriku-kihelkonnakoolides, mille peamiseks ülesandeks oli sisendada õpilastele kohustusi «jumala, iseenda, ligimeste ja nende üle seatud võimude» vastu. Algkoolist kesk- ja seejärel kõrgemasse kooli astumine muutus võimatuks ilma täiendava ettevalmistuseta, sest mingisugust järjekestvust programmides ei olnud. Elanikkonna suur enamik ei õppinud üldse.

Nikolai I valitsemisajal vähenes järsult üliõpilaste arv, õppemaks aga

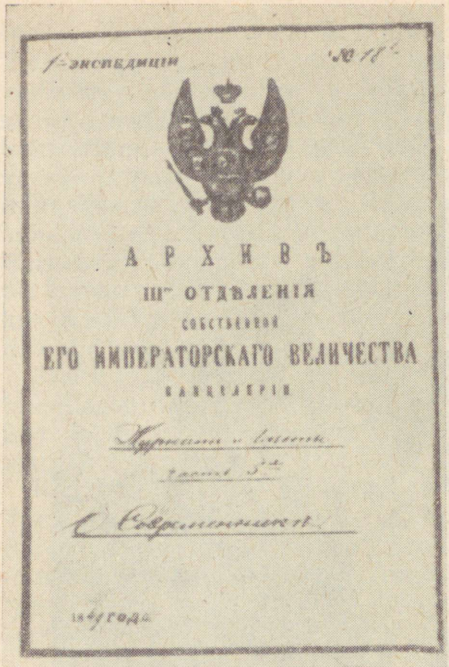
Riviõppus 1843. a.

Kasakas seotud talupoega konvoeerimas.

tõusis. 40-ndatel aastatel vallandas Nikolai I reaktsioonilise haridusministri selle eest, et see, ehkki äärmiselt arglikult, astus välja ülikoolide kaitseks, kui tsaar kavatses neid sulgeda. Kuid seda kavatsust ei õnnestunud Nikolail teostada — juba niisugune mõte ise oli liiga metsik ja absurdne, käies risti vastu elu tungivatele nõudmistele. Õppeprogrammidest kõrvaldati niisugused ained, nagu filosoofia, loodusteadus jt., et mitte lubada liigset «targutamist».

Õppeasutused, õppejõud ja üliõpi-

Kolmanda osakonna toimik ajakirja «Sovremennik» kohta. 1849. a.

lased seati range politseilise järelevalve alla.

Talurahvapoliitika. Nikolai I sisepoliitika peaeesmärgiks oli säilitada elu nõuetega lepitamatutesse vastuoludesse sattunud feodaal-pärisorjusliku korra kõikumatust. Seepärast püüdis tsarism kõrvuti repressioonidega ellu viia mõningaid abinõusid, mis aitaksid kohandada seda korda uutele tingimustele ja uuendada teda, et vältida krahhi.

Tugevnevad talurahvarahutused sundisid valitsust pärisorjusliku korra üle järele mõtlema. Nii Nikolai I kui ka tema võimukandjad said aru, et varem või hiljem tuleb pärisorjus likvideerida. Benckendorff, kandes tsaarile ette talurahvarahutuste kasvust, tegi ühes oma aruandes järelduse, et «pärisorjus on püssirohukelder riigi all», mis iga hetk võib plahvatada.

Niisugune olukord kutsus esile ärevuse. Tuli midagi ette võtta. Aastail 1837—1841 viidi läbi riigitalupoegade haldusreform: loodi *Riigivaranduste ministeerium,* millele allusid riigimaad. Korrastati maksude sissenõudmist, talupoegade koormisi ja nekrutite värbamist. Tihedasti asustatud aladelt asustati talupoegi ümber väheasustatud piirkondadesse ja varustati jaosmaaga.

Kuid talupoegade olukord muutus vähe, sest pärisorjuslik kord säilis. Ametnike arv, kes istusid talupoja turjal, kasvas tunduvalt. Selle tagajärjel suurenesid maksud, altkäemaksuvõtmine ja omavoli. Sellepärast kutsus reform esile massiliste rahutuste uue tõusu.

Nikolai I sisepoliitika ei saavutanud oma eesmärki. Valitsuse terror ja üksikud järeleandmised ei suutnud takistada feodaalkorra lagunemist. Selle hukkumine oli vältimatu.

Tsarism — Euroopa sandarm. Välispoliitikas pidas tsaarivalitsus samuti silmas valitsevate klasside, eelkõige aadli huve. Vene isevalitsus toetas Euroopa riikide kontrrevolutsioonilisi valitsusi nende võitluses oma rahva vastu. Nikolai I oli valmis oma vägedega revolutsioonilist liikumist maha suruma ükskõik missuguses riigis. Nii oli see 1830. aastal, kui Nikolai kavatses oma vägesid

Lääne-Euroopasse saata ja üksnes Poola ülestõus takistas tal seda tegemast.

1833. aastal astus Nikolai I liitu Preisi ja Austria monarhidega, 1848. aastal aga katkestas suhted vabariikliku Prantsusmaaga.

1849. aastal aitas Vene tsarism Austria monarhial maha suruda Ungari revolutsiooni, organiseerides sõjakäigu Ungarisse. See sõjakäik oli Venemaal äärmiselt ebapopulaarne. Mõned sõdurid deserteerisid ja läksid üle Ungari armeesse, eesrindlikud ohvitserid aga väljendasid avalikult oma pahameelt. Niisugune Euroopa sandarmi poliitika, mis oli tsarismi välispoliitika üks tähtsamaid suundi, kutsus esile Euroopa kõigi vabadustarmastavate jõudude viha Vene isevalitsuse vastu ja oli Venemaa rahvusvahelise isolatsiooni üheks põhjuseks Nikolai I valitsemisaja lõpul.

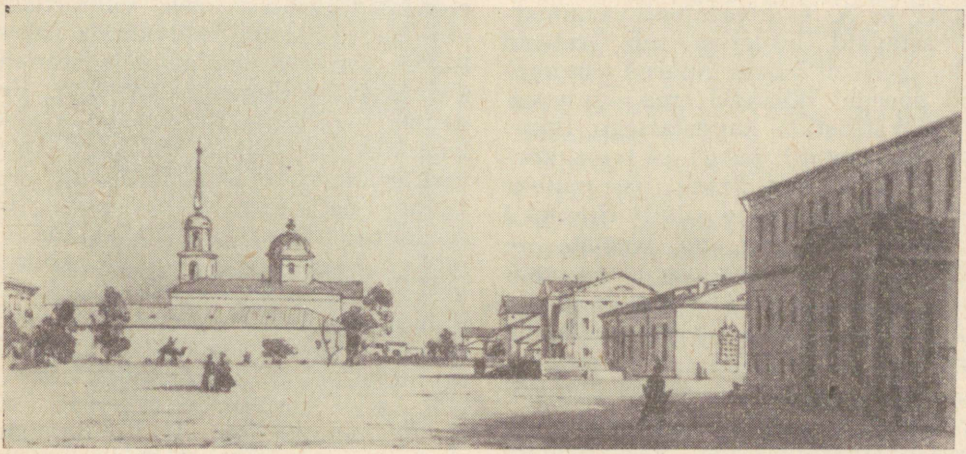
Küsimusi. 1. Missugused olid Nikolai I valitsuse sisepoliitika peamised eesmärgid? Missuguste meetoditega neid teostati? **2.** Miks pärisorjusliku korra küsimus muutus kõige tähtsamaks? Mida tegi valitsus selle lahendamiseks? **3.** Missugused olid Nikolai I sisepoliitika tagajärjed? **4.** Selgitage mõistet «tsarism — Euroopa sandarm».

§ 12. V. G. Belinski 30.–40-ndate aastate vabadusliikumises.

30-ndate aastate ringid. Valitsuse terror, mis järgnes dekabristide ülestõusu purustamisele, andis vabadusliikumisele Venemaal raske hoobi.

Vene ühiskonna parimad ja aktiivsemad esindajad, kes olid tõstnud protestihääle «näruse Vene tegelikkuse» vastu, tapeti, heideti vanglasse või saadeti sunnitööle.

Tsaar ja mõisnikud pühitsesid võitu. Paljusid eesrindlikke inimesi haa-

Orenburg. XIX sajandi 30-ndad aastad.

ras meeleheide ja pessimism ning nad kaotasid usu paremasse tulevikku. Kõige eredamalt väljendas neid meeleolusid A. S. Puškini ja paljude dekabristide sõber P. J. Tšaadajev oma «Filosoofilises kirjas», mis avaldati 1836. aastal. Selles kirjas maalis Tšaadajev Vene tegelikkuse sünge pildi, piitsutas pärisorjuslikku korda ja isevalitsust. Kuid tema järeldused olid ebaõiged. Ta ei uskunud võimalusse võidelda isevalitsusliku korra vastu ja otsis pääsemist religioonis.

Kuid riigis leidus jõude, kes isegi reaktsiooni võidutsemise tingimustes alustasid võitlust rõhumise ja vägivalla vastu. Dekabristide lipu tõstis uus võitlejate põlvkond, keda oli äratanud kahurite mürin Senati väljakul.

Suure revolutsioonilise organisatsiooni loomiseks ei jätkunud veel jõudu. Sellepärast muutusid võitlusvormid ja -meetodid. Noorsoo hulgas liikus rohkesti A. S. Puškini, K. F. Rõlejevi ja A. I. Poležajevi vabadustarmastavaid luuletusi, mis äratasid viha tsarismi vastu. Noored tundmatud poeedid ülistasid oma luuletustes dekabristide kangelastegu. Ilmusid epigrammid tsaari ja tema kõrgete aukandjate kohta. Nii näiteks levis laialt järgmine allkiri Nikolai I portreel: «С ног до головы — детина, а с головы до ног — скотина. Немного царствовал, но много начудесил: 125 в Сибирь сослал и пятерых повесил.»[1]

[1] «Jalgadest peani — turske sell, aga peast jalgadeni — elajas. Vähe valitses, kuid palju korda saatis: 125 Siberisse ja viis võllapuusse.»

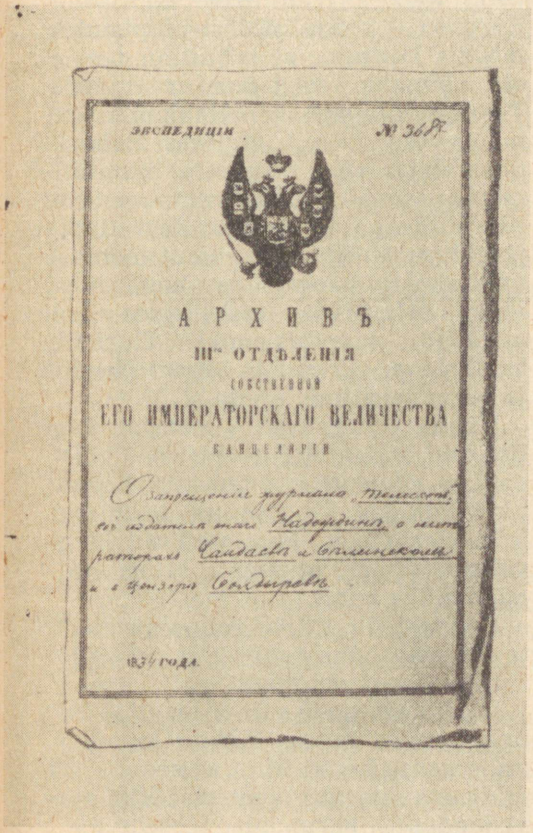
Reas linnades — Moskvas, Vladimiris, Orenburgis ja Kurskis — tekkisid revolutsioonilised ringid. Need olid lähedaste seltsimeeste ja sõprade väikesed rühmad, kus arutati rahva olukorda ning koostati plaane konstitutsioonilise korra kehtestamiseks Venemaal. Mõned ringid püüdsid propageerida revolutsioonilisi ideid üliõpilaste ja soldatite hulgas. Erinevalt dekabristide organisatsioonidest hakkavad nendes ringides tähelepanuväärset osa etendama mitteaadlikud — madalama vaimulikkonna, väikeametnike ja väikekodanluse hulgast pärit olevad isikud. Neid nimetati segaseisuslasteks.

Mitte ükski nendest ringidest ei kujunenud salaorganisatsiooniks. Valitsus purustas nad. Ringide liikmetele määrati kõige karmimad karistused — tähtajata sunnitöö, vangla, väljasaatmine politsei järelevalve all. Paljud anti soldatiks, mis polnud parem sunnitööst. Kuid need ringid etendasid tähtsat osa, valmistades ette uut võitlejate põlvkonda isevalitsuse vastu. Andes nendele hinnangut, kirjutas Herzen: «Ametliku Venemaa — «fassaadiimpeeriumi» pealispinnal olid näha kaotused, julm reaktsioon, ebainimlik jälitamine, tugevnev despotism... See-eest riigi sisemuses toimus suur töö — töö..., mis oli energiline ja pidev; kõikjal kasvas rahulolematus. Selle kahekümne viie aasta jooksul levisid revolutsioonilised ideed laialdasemalt kui kõigi eelnevate sajandite kestel.»

Kõige suurem tähtsus oli N. V. Stankevitši, V. G. Belinski, A. I. Herzeni ja N. P. Ogarjovi ringidel.

XIX sajandi 30—50-ndate aastate Venemaa ühiskondlikus elus etendasid väljapaistvat osa V. G. Belinski ja A. I. Herzen.

V. G. Belinski. *Vissarion Grigorjevitš Belinski* **(1811—1848)** sündis sõjaväearsti perekonnas. Kaheksateistkümne-aastaselt astus ta Moskva ülikooli. Belinski ümber kujunes üliõpilasring, mida toa numbri järgi, kus ringi liikmed koos käisid, nimetati «üheteistkümnenda numbri kirjanduslikuks ühinguks». Üliõpilased arutasid vene rahva saatust, sündmusi Euroopas, A. S. Puškini, A. S. Gribojedovi ja teiste eesrindlike kirjanike teoseid. Siin luges Belinski ette oma draama «Dmitri Kalinin», milles kujutati nooruki-pärisorja saatust, kes hukkus võitluses pärisorjusliku korra omavoli vastu. Selle draama kirjutamise eest heideti Belinski ülikoolist välja.

ЭКСПЕДИЦІЯ № 367

АРХИВЪ

III^го ОТДѢЛЕНІЯ

СОБСТВЕННОЙ

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА

КАНЦЕЛЯРІИ

О запрещеніи журнала „Телескопъ" и изданія онаго „Надеждина", с мнѣ[ніемъ] Цайдлера и Бланкенгаген[а] и с докл[адомъ] Сердюкова.

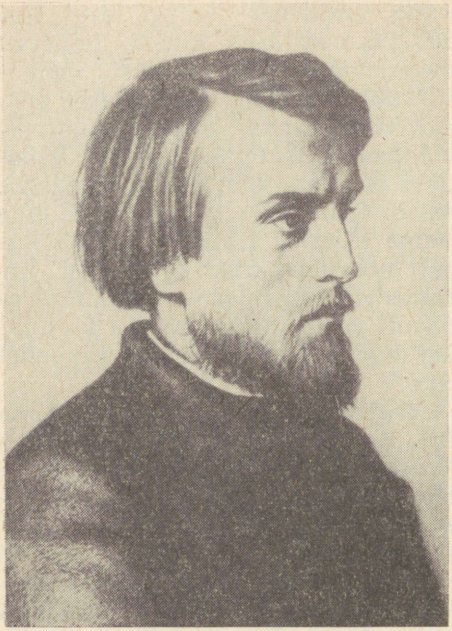
183[illegible] года.

«Toimik ajakirja «Teleskoop» keelamise ning literaatide Tšaadajevi ja Belinski kohta.

Algas raske elu ilma rahata, ilma tööta, ilma toetuseta. Kuidagi vireles Belinski eratundide andmise, palvekirjade ümberkirjutamise ja muu juhusliku teenistuse alil. Sel ajal astus Belinski aadlinoorsoo ringi, mis oli grupeerunud N. V. Stankevitši ümber. Selle ringi liikmed kritiseerisid kehtivat korda, kuid sellega nad piirdusidki. Nad ei kutsunud revolutsioonilisele tegevusele, innustudes peamiselt teadusest, filosoofilistest probleemidest, oma lootused aga sidusid nad hariduse arenemisega Venemaal. Kuid Belinski jäi truuks oma noorusideaalidele.

Alates 1834. aastast hakkas Belinski regulaarselt avaldama kirjanduskriitilisi ja publitsistlikke artikleid. Juba oma varastes artiklites võitles Belinski realismi ja rahvalikkuse eest kirjanduses. Ta tõestas, et kirjandus peab tõepäraselt kujutama rahva elu, paljastama rõhujaid, kasvatama rahvas inimväärikust. Ta võitles eluvõõra kunsti vastu, paljastas kroonulikku ideoloogiat, mis jutlustas leplikkusest ja alandlikkusest.

Eriti eredalt puhkes V. G. Belinski

Vissarion Grigorjevitš Belinski.

hiilgav talent õitsele 40-ndatel aastatel, mil ta esines suurte publitsistlike ja kirjandusteaduslike teostega. Nendes analüüsis Belinski igakülgselt vene kirjanduse arenemist ja püstitas vene elu suured probleemid. Ta aitas lugejal sügavamalt mõista geniaalsete sõnameistrite A. S. Puškini, M. J. Lermontovi ja N. V. Gogoli teoseid, avas nende loomingu ühiskondliku tähtsuse. Belinski aitas vene kirjanikel leida oma kohta rahva vabaduse ja õnne eest võitlejate ridades. Ta kasvatas lugejas armastust vabaduse ja tõe vastu ning igasuguse rõhumise vihkamist.

Belinski ideaaliks oli sotsialistlik ühiskond, milles elavad ja töötavad vabad ning võrdõiguslikud kodanikud. Ta arvas, et pärast isevalitsuse ja pärisorjuse kaotamist «ei ole enam rikkaid, ei ole vaeseid, ei tsaare ega alamaid, vaid on vennad, on inimesed».

Kuid tema sotsialism ei olnud teaduslik, vaid utoopiline. Ta ei näinud ega võinudki näha pärisorjuslikul Venemaal seda jõudu, mis viib sotsialismi võidule. Kuid erinevalt Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest mõistis Belinski, et rahulikul teel ei ole võimalik sotsialismi saavutada. Ta oli revolutsionäär. «Hakkan mõistma revolutsiooni,» kirjutas Belinski ühes kirjas. «See on parim, mida inimesed võivad teha. Prantslased on suur rahvas.» Ja Belinski tegi kindla järelduse ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamise paratamatusest: «Elagu mõistus ja eitus! (Eituse all oli mõeldud revolutsiooni.) Kuradile traditsioon, vormid ja tavad! Needus ja surm teisitimõtlejaile.»

Ühena esimestest Venemaal nägi Belinski kodanliku korra ebaõiglust, tööliste viletsust ja õigusetust kodanlikes riikides. Ta suhtus põlgusega inimestesse, kes kummardasid kõige välismaise ees, oskamata selles eraldada halba heast.

Belinski oli tulihingeline patrioot, ta armastas oma rahvast ja uskus tema helgesse tulevikku.

Veidi aega enne surma kirjutas Belinski oma kuulsa «Kirja Gogolile», mille kohta Lenin ütles, et see «... oli üks tsensuurivaba demokraatliku ajakirjanduse parimaid teoseid...»[1]. Kritiseerides Gogolit tema vigade eest raamatus «Valitud kohti kirjavahetu-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.

sest sõpradega», kus Gogol ilustas selle aja «närust Vene tegelikkust», sõnastas Belinski rahva vabaduse eest võitlemise programmi. Ta maalis tolle aja Vene tegelikkuse õudustäratava pildi ja tegi järelduse, et peamine ülesanne on võitlus isevalitsuse ning pärisorjuse vastu ja hariduse levitamine rahva hulgas. Belinski kirjutas: «Venemaa ... näeb oma pääsu tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edusammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud) ..., vaid nii mitme sajandi kestel porri ja kõntsa kadunud inimväärikuse tunde äratamist rahva hulgas, talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õigłusega.»

Seda kirja teadis XIX sajandi 40-ndate aastate revolutsiooniline noorsugu peast, see sai tema manifestiks. Belinski suri noorelt tiisikusse. Ainult surm päästis ta vangistusest.

V. G. Belinski loomingul oli tohutu suur tähtsus Vene ühiskondliku mõtte ja ühiskondliku liikumise ajaloos. Ajakirjad *«Otetšestvennõje Zapiski»* («Isamaalised Kirjad») ja *«Sovremennik»* («Kaasaegne»), millele ta tegi kaastööd, muutusid kõige populaarsemateks Venemaal. Maa kõigis paikades ootas noorsugu kannatamatult ajakirja uut numbrit Belinski artiklitega ja luges neid ahnelt.

Belinski oli päritolult segaseisuslane (s. t. mitteaadlik). V. I. Lenin nimetas teda «raznotšiinetsite poolt aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks meie vabadusliikumises ... juba pärisorjuse ajal»[1]. Koos A. I. Herzeniga sai Belinski revolutsioonilis-demokraatliku liikumise esiisaks Venemaal.

Küsimusi. 1. Missugused põhjused kutsusid esile XIX sajandi 30—40-ndate aastate ühiskondliku liikumise? Missugused olid selle liikumise vormid? **2.** Milles väljendus dekabristide mõju Venemaa progressiivsete inimeste uuele põlvkonnale? **3.** Milles väljendusid Belinski revolutsioonilised ideed ja tema tegevus? Milline on tema ajalooline teene meie rahva ees?

DOKUMENT.

V. G. Belinski mõju 40—50-ndate aastate eesrindlikule noorsoole.

(Väljavõte T. S. Aksakovi kirjast.)

Palju olen ma sõitnud mööda Venemaad. Belinski nimi on tuntud igale pisutki mõtlevale noormehele, igaühele, kes januneb värske õhu järele keset provintsielu haisvat sood. Ei ole kubermangulinnades ainsatki gümnaasiumiõpetajat, kes ei teaks peast Belinski kirja Gogolile. Üksikutesse Venemaa rajoonidesse on see mõju alles praegu tungimas ja suurendab proselüütide[1] arvu. Selles ei ole midagi imelikku. Iga järsk eitamine meeldib noorusele, iga rahulolematus, iga avaruse, tõe nõudmine võetakse vastu vaimustusega seal, kus täielik jõuledus, rõhumine, orjus ja alatus ähvardavad neelata inimest, ähvardavad teda sisse piirata, tappa temas kõike inimlikku. «Me oleme Belinski tänuvõlglased endi päästmise eest,» räägivad mulle kõikjal noored ausad inimesed provintsis. Ja tõepoolest, te võite näha provintsis kahte inimeste klassi: ühelt poolt altkäemaksuvõtjad, tšinovnikud

[1] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.

[1] proselüüt — uus, innukas pooldaja.

selle sõna tõelises mõttes, kes janunevad lintide, ristide ja aukraadide järele, ideolooge põlgavad mõisnikud, kes on seotud oma härrasväärikuse ja pärisorjusega, ning üldse palju alatuid. Te keerate neile selja ja pöördute teisele poole, kus näete ausaid noori inimesi, keda vihastab kurjus ja rõhumine, kes pooldavad emantsipatsiooni ja igasugust avarust, kel on humaansed ideed... Ja kui teil on vaja ausat inimest, kes on võimeline kaasa tundma rõhutute haigustele ja hädadele, ausat arsti, ausat uurijat, kes oleks valmis võitlema, — otsige selliseid provintsis Belinski pooldajate hulgast.

Küsimusi. 1. Kuidas hindab Aksakov Belinski mõju eesrindlikule noorsoole. 2. Missugustes ringkondades oli see mõju eriti tugev?

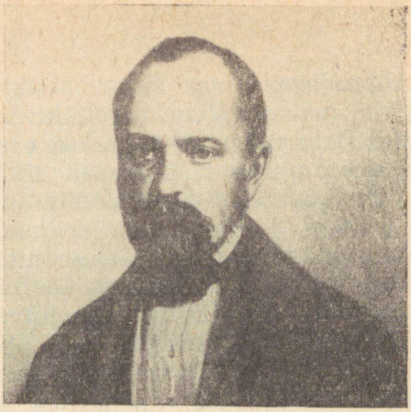
§ 13. A. I. Herzen ja XIX sajandi 30.–50-ndate aastate vabadusliikumine.

Just neil aastail asus isevalitsuse vastu võitlema kuulus vene kirjanik, mõtleja ja revolutsionäär *Aleksander Ivanovitš Herzen* **(1812—1870).**

A. I. Herzen oli pärit rikkast aadliperekonnast, sai väga hea kasvatuse ja hariduse algul kodus, seejärel aga Moskva ülikoolis. Juba noormehena tõotas ta koos oma sõbra Nikolai Ogarjoviga kätte maksta dekabristide surma ja kannatuste eest.

Sellele tõotusele jäid A. I. Herzen ja N. P. Ogarjov truuks elu lõpuni. Kogu oma elu pühendasid nad revolutsioonilisele võitlusele.

Ülikoolis olid Herzen ja Ogarjov üliõpilaste revolutsioonilise ringi hin-

Aleksander Ivanovitš Herzen.

A. I. Herzeni poolt Londonis aastail 1855—1862 ja 1869 väljaantud kogumiku «Poljarnaja Zvezda» kaas.

geks. Ringi liikmed mõistsid teravalt hukka isevalitsuse ja pärisorjuse, unistasid vabariiklikust korrast Venemaal. Kindlat programmi ringi liikmed välja ei töötanud, kuid nende meeleolud ja vaated olid revolutsioonilise iseloomuga. «Ideed olid ähmased,» meenutas Herzen, «me propageerisime dekabriste ja Prantsuse revolutsiooni ... vabariiki, poliitiliste raamatute lugemist ja jõudude koondamist ühte ühingusse. Kuid kõige rohkem propageerisime me viha igasuguse vägivalla, valitsuse igasuguse omavoli vastu. Meie propaganda ajas sügavaid juuri kõigis teaduskondades ja ulatus kaugele välja ülikooli seinte vahelt.»

Tsarism õiendas selle ringi liikmetega julmalt arveid. Nad areteeriti revolutsiooniliste, valitsusvastaste laulude laulmise eest ja saadeti pärast pikaajalist vanglakaristust välja politsei valve alla: Ogarjov Pensasse, Herzen aga Permi ning seejärel Vjatkasse ja Vladimiri. Pärast tagasipöördumist saadeti ta uuesti asumisele, seekord Novgorodi. Pagenduses õppis Herzen lähemalt tundma rahva elu, sai teada lihtsate inimeste hädadest ja meeleoludest. Pagendus karastas ta revolutsioonilisi veendumusi.

XIX sajandi 40-ndail aastail kirjutas Herzen rea silmapaistvaid filosoofilisi teoseid. V. I. Lenin märkis hiljem, et Herzen «oli samal tasemel oma aja suurimate mõtlejatega» [1]. Herzeni jutustusi ja romaane «Kes on süüdi?», «Doktor Krupov» ja «Varas-harakas» läbib palav armastus rahva vastu ning viha rahva orjastajate vastu.

Herzen oli revolutsionäär ja sotsialist-utopist. Ta mõistis ühena esimestest, et dekabristide ülestõusu lüüasaamise peamiseks põhjuseks oli eraldatus rahvast. Seepärast püüdis ta leida teed rahva juurde, läheneda rahvale, äratada rahvas inimväärikuse ja iseseisvuse tunnet.

1847. aastal sõitis Herzen välismaale ja oli 1848. aasta revolutsiooni tunnistajaks Prantsusmaal.

Kodanluse julm arveteõiendamine rahva revolutsioonilise väljaastumisega vapustas Herzenit. Ta hakkas mõistma kodanliku korra rahvavaenulikku olemust, nägi kodanluse reeturlikkust rahva suhtes. Kodanluse võit tõi töörahva hulkadele uue rõhumise, uusi kannatusi. Herzen pööras pilgu Venemaa poole lootuses, et just tema kodumaa näitab kogu maailmale revolutsioonilise uuenemise teed. Ta lootis, et Venemaa võib vahele jätta kapitalistliku korra ning otse talurahva kogukonna kaudu üle minna sotsialismile. See oli utopistlik teooria, kuid selles väljendus rahva viha orjastajate vastu, kajastusid rahva lootused paremale tulevikule.

1853. aastal organiseeris Herzen Londonis «Vaba Vene trükikoja» ja hakkas välja andma kogumikke *«Poljarnaja Zvezda»*, seejärel aga ajakirja *«Kolokol»*. Need väljaanded levisid laialdaselt Venemaal ja etendasid väga suurt osa revolutsionääride uue põlvkonna kujunemisel ning kasvatamisel.

«Kolokoli» deviisiks olid sügavalt tähendusrikkad sõnad: «Kutsun elavaid». Ajakiri piitsutas halastamatult

[1] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 9—10.

pärisorjuslikku korda, kutsus võitlema vabaduse, õnne ja õigluse eest. «Kolokolis» avaldatud artiklite autorid nõudsid riigivalitsemise põhjalikku demokraatlikku ümberkorraldamist Venemaal.

Hiljem, 1860-ndail aastail sai Herzenist koos N. G. Tšernõševskiga Venemaa revolutsioonilis-demokraatliku liikumise teoreetik, juht ja innustaja. Herzen andis kogu oma jõu rahvarevolutsiooni ettevalmistamiseks Venemaal.

Küsimusi. 1. Mille poolest erinesid A. I. Herzeni vaated dekabristide vaadetest? **2.** Milliste meetoditega tahtis ta saavutada oma eesmärgi? **3.** Missugust osa etendas A. I. Herzeni loodud vaba vene ajakirjandus?

DOKUMENT.

A. I. Herzen revolutsioonist.

(Väljavõte raamatu «Vastaskaldalt» pühendusest oma pojale.)

Armas Saša!

Pühendan Sulle selle raamatu...

Ma sugugi ei karda anda Sinu nooruslikesse kätesse seda iseseisva isiksuse kohati jultunud protesti iganenud vaate vastu, mis on orjameelne ja täis valet, absurdsete ebajumalate vastu, kes kuuluvad teise aega ja veedavad mõttetult meie hulgas oma viimseid päevi, eksitades ühtesid ja hirmutades teisi.

Ma ei taha Sind petta: tunne tõde, nagu mina seda tunnen; saagu ta Sulle osaks mitte piinavate eksituste, mitte suretavate pettumuste hinnaga, vaid lihtsalt pärimisõiguse põhjal.

... Sinu ellu tekib teistsuguseid küsimusi, teistsuguseid kokkupõrkeid... kannatustest, tööst ei tule puudu...

Meie ei ehita, meie lammutame; me ei kuuluta uut ilmutust, vaid kõrvaldame vana valet. Kaasaegne inimene... ehitab vaid silda, keegi teine, tundmatu, saabuv, läheb sellest üle... Võib-olla saad Sina teda näha... ära jää vanale kaldale... Parem on koos revolutsiooniga hukkuda kui päästa end reaktsiooni vanadekodus.

Tulevase ühiskondliku ümberkorralduse religioon on ainus religioon, mille ma Sulle pärandan. Ta on ilma paradiisita, ilma tasudeta peale omaenda teadvuse, omaenda südametunnistuse... Mine, kui saabub aeg, seda jutlustama meie juurde, koju: seal armastati kunagi mu keelt ja vahest meenutatakse mindki.

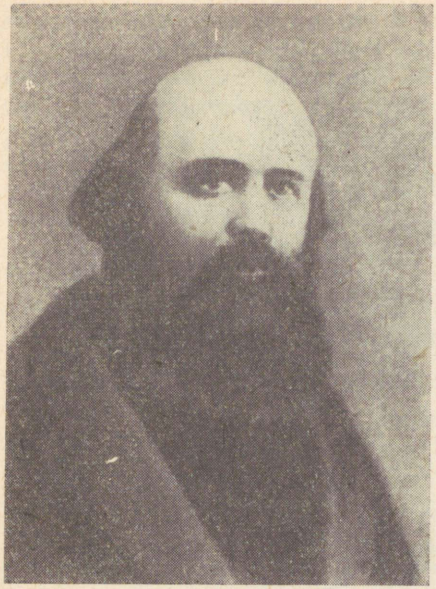
Õnnistan Sind sellele teele inimmõistuse, isikuvabaduse ja vennaliku armastuse nimel!

Sinu isa.

Küsimusi. 1. Kuidas suhtus Herzen revolutsiooni? **2.** Mida pidas Herzen oma põlvkonna peamiseks ülesandeks? **3.** Missugused juhtmõtted pühendas Herzen oma pojale?

§ 14. Ühiskondlik liikumine XIX sajandi 40-ndail aastail.

Läänlased ja slavofiilid. Feodaalkord Venemaal elas viimaseid aastakümneid. Kaasaegsed ei kahelnud enam tema lõppemises: XIX sajandi 40-ndail aastail puhkes Vene ühiskonnas vaidlus: milline peaks olema Venemaa edasine arenemistee? Seoses vastusega sellele ülimalt tähtsale küsimusele kujunes Vene ühiskondlikus liikumises kaks rühmitust. Ühed, keda nimetati *läänlasteks*, arvasid, et Venemaa ja Lääne-Euroopa arenevad üht ja sama teed pidi, et Venemaal on

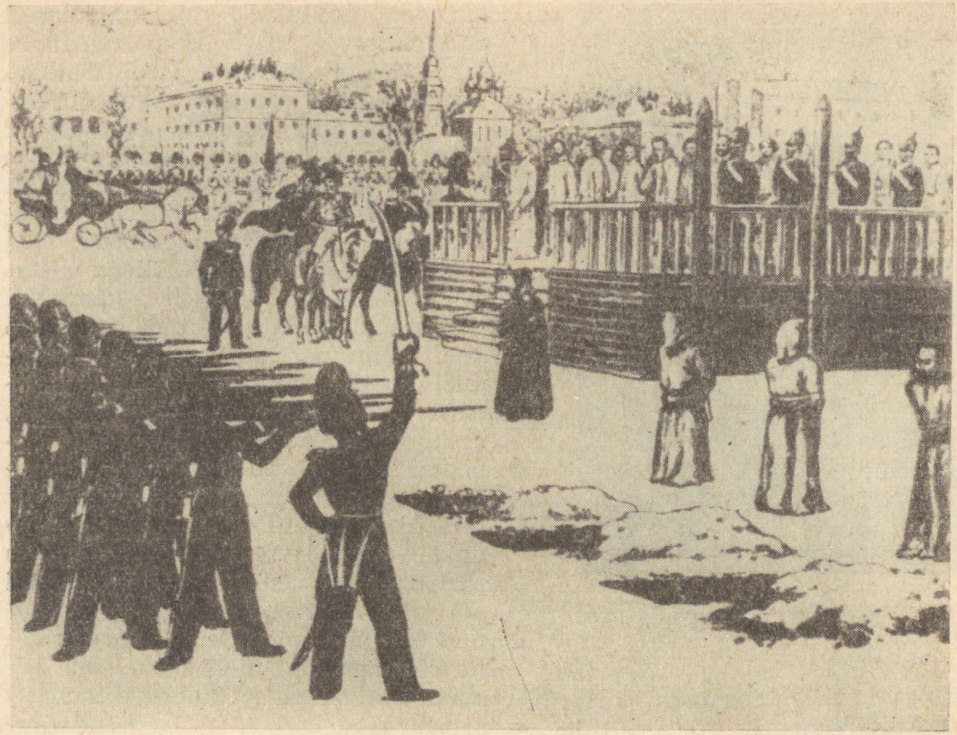
Mihhail Vassiljevitš Petraševski.

seepärast vaja kehtestada kodanlik kord, kuid Venemaa võib vältida ja peab vältima revolutsioonilisi pöördeid.

Teised, keda nimetati *slavofiilideks* (slaavlust armastavateks), olid arvamusel, et Venemaal on oma eriline arenemistee, mis võimaldab vältida nii revolutsioone kui ka kapitalismi. Sellise arenemistee tagatiseks pidasid nad vene talurahva erilist organisatsiooni — külakogukonda, talurahva patriarhaalsust. Slavofiilide meelest puudus Venemaal klassivõitlus. Need seisukohad olid sügavalt ekslikud.

Läänlus oli kodanlik-liberaalne suund, mis väljendas kodanluse ja eesrindlike mõisnike huve. Läänlaste hulka kuulusid ajalooteadlased S. M. Solovjov, T. N. Granovski, kirjanikud I. I. Panajev, V. P. Botkin. Läänlased kritiseerisid pärisorjuslikku korda ning esinesid pärisorjuse kaotamise, sõna- ja trükivabaduse ning konstitutsioonilise korra poolt. Kuid läänlased idealiseerisid kapitalismi ja kodanlikku riigikorda. Nad olid revolutsiooni ja sotsialismi vastased. Läänlased tahtsid kodanlikku korda saavutada reformide, tsarismi poolt tehtavate üksikute järeleandmiste teel. Mõnda aega olid läänlaste killas ka Belinski ja Herzen, kes moodustasid selle liikumise vasakpoolse tiiva. Nad jagasid läänluse progressiivseid ideid ja kritiseerisid teravalt slavofiile ekslike arusaamade pärast suhtumises Venemaa ajaloosse ja vene rahvasse. Samal ajal olid Belinski ja Herzen veendunud revolutsionääride ja sotsialistidena revolutsiooni ning sotsialismi küsimustes läänlastest täiesti erinevatel seisukohtadel.

Teise ideelise suuna — slavofiilsuse juhiks oli A. S. Homjakov, nende kõige aktiivsemateks esindajateks aga tuntud kirjaniku S. T. Aksakovi kaks poega — Ivan ja Konstantin Aksakov. Need olid aadlikud-mõisnikud, kes olid jõudnud arusaamisele, et pärisorjus on oma aja ära elanud. Slavofiilid kritiseerisid pärisorjusliku korra pahesid ja tegid ettepaneku pärisorjus kaotada, kuid nad kartsid kodanlikku arenemist, arvates, et see viib revolutsioonile. Eksisteeriva korra puudusi seostasid nad sellega, et Venemaa olevat kõrvale astunud oma ühiskondliku arenemise algupäraselt teelt. Süüdlaseks selles pidasid nad

Arveteõiendamine petraševskilastega.

Peeter Suurt, kes olevat Venemaa vägivaldselt pööranud läänelikule arenemisteele ja kehtestanud vene rahvale võõrad lääne kombed. Slavofiilid kutsusid üles taastama patriarhaalseid tavasid ja Peetri-eelse Venemaa valitsemiskorda. See oli reaktsiooniline loosung.

Slavofiilid kajastasid nende mõisnike huve, kes maad ähvardava talurahvarevolutsiooni tõttu olid valmis kaotama pärisorjust ülalt, tsaari isevalitsuse poolt, kuid seejuures pidasid nad vajalikuks säilitada mõisnikele maa ja võimaluse ekspluateerida «vabu» talupoegi. Läänlaste ja slavofiilide vahelistel vaidlustel oli suur ühiskondlik tähtsus, sest arutati ju Venemaa edasise arenemise teid. Need vaidlused kajastusid ka kirjanduses, kunstis ja teaduses.

Aadli ja kodanluse vaateid kajastavate slavofiilide ja läänlaste vastas seisid Belinski ja Herzen. Nad esindasid revolutsioonilise demokraatia kujunevat leeri, kes kaitses rahvahulkade huve.

Petraševskilased. XIX sajandi

40-ndail aastail elavnes ühiskondlik liikumine Venemaal. Belinski ja Herzeni järel asus isevalitsusega võitlema revolutsioonilise noorsoo uus põlvkond. Suurim tähtsus oli petraševskilaste ringi tegevusel. Ringi nimetus pärineb tema juhi *Mihhail Vassiljevitš Butaševitš-Petraševski* (1821—1866) nimest. See ring tekkis **1845. aastal.** Ringi liikmed (üliõpilased, õpetajad, ametnikud ja kirjanikud) kogunesid reedeti Petraševski korterisse. Siin puhkesid tulised vaidlused, arutati poliitilisi uudiseid, loetud raamatuid. Petraševski «reeded» omandasid suure populaarsuse. Seal käisid kirjanikud M. J. Saltõkov-Štšedrin, F. M. Dostojevski, luuletajad A. N. Pleštšejev, A. N. Maikov ja paljud teised.

Ringi liikmed organiseerisid kollektiivse raamatukogu revolutsioonilistest raamatutest. Nad propageerisid sotsialistlikke ideid, kasutades aisopose keelt (mõistuutlemisi), mis kaasaegsetele oli siiski arusaadav.

Petraševskilased mõistsid hukka isevalitsuse ja pärisorjusliku korra ning unistasid Vene tulevikuühiskonna sotsialistlikust korraldusest. Sotsialistide-utopistidena, mitte mõistes ühiskonna arenemise seadusi, lootsid nad, et Venemaa võib kapitalismi staadiumi läbimata kohe pärast revolutsiooni jõuda sotsialismile. Erinevalt Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest kutsusid petraševskilased üles revolutsioonilisele tegevusele.

Petraševskilaste ringid tekkisid ka Moskvas, Tambovis, Kaasanis, Kiievis ja teistes linnades. Kokku hõlmasid nad mitusada inimest.

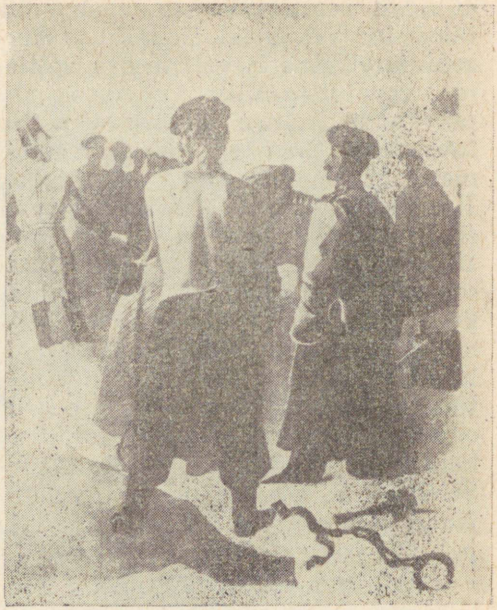
Elavalt reageeriti Venemaal 1848. aasta revolutsioonile Prantsusmaal, Saksamaal, Ungaris ja teistes Euroopa maades. Revolutsioon sisendas hirmu pärisorjapidajate leeris ja kohutas vene liberaale, kes ruttasid valitsusele oma truualamlikkust kinnitama. Rahvas ja revolutsioonilised ringkonnad seevastu suhtusid revolutsiooni palava poolehoiuga. 1848.—1849. a. tugevnesid talurahvarahutused. Petraševskilased püüdsid oma ringide baasil luua salaühingut revolutsiooni vahetuks ettevalmistamiseks Venemaal. Nad töötasid välja talurahva ülestõusu plaanid ja alustasid revolutsiooniliste ideede propagandat rahva hulgas.

Valitsus, olles petraševskilaste tegevusest oma salaagendi pealekaebuse kaudu teada saanud, õiendas nendega julmalt arveid. **1849. aastal** anti üle saja inimese kohtu alla, 21 inimesele määrati surmanuhtlus, ülejäänud saadeti mitmesugusteks tähtaegadeks sunnitööle ja asumisele. Surmamõistetuil tuli üle elada kogu surma ootamise õudus: nad viidi väljakule, kolm neist (sealhulgas Petraševski) seoti postide külge kinni, neile pandi kotid pähe, kuid Petraševski kiskus koti peast ja teatas, et ta ei karda surma ning võib sellele silma vaadata. Hakati trumme põristama, kõlas käsklus... ja alles pärast seda tehti teatavaks tsaari «armulikkus» — surmanuhtlus asendati sunnitööga.

T. G. Ševtšenko. Belinski ja Herzeni eesrindlikud ideed mõjutasid teiste meie maa rahvaste ühiskondliku liikumise ja ühiskondliku mõtte arenemist. 1840-ndail aastail elavnes ühiskondlik liikumine Ukrainas. Te-

Tarass Grigorjevitš Ševtšenko.

Läbi kadalipu. T. G. Ševtšenko joonistuse järgi.

ma kõige silmapaistvamaks esindajaks oli suur ukraina poeet ja suurepärane kunstnik, ukraina rahva mõtete ja lootuste väljendaja *Tarass Grigorjevitš Ševtšenko* (**1814—1861**). Talupoja-pärisorja pojana koges ta ise pärisorjuse kogu ränkust. Eesrindlikud vene inimesed ostsid Ševtšenko vabaks. Ševtšenko teosed (luuletuskogud «Kobsaar», poeem «Haidamakid») kutsusid võitlema rahva orjastajate vastu. Ševtšenko loomingul oli tohutu suur tähtsus mitte ainult ukraina rahva vabadusvõitluses, vaid ka ülevenemaalises revolutsioonilises liikumises. Ševtšenko kujutas ukraina rahva vabastamist ainult liidus vene rahvaga ja kutsus neid ühendama jõude võitluses vabaduse eest.

Tsarism karistas karmilt T. G. Ševtšenkot. Ta anti 10 aastaks sõduriks ja saadeti sõduri sunnitööaega teenima Orenburgi stepi kaugetesse garnisonidesse. Arveteõiendamine T. G. Ševtšenko ja petraševskilaste kallal kiskus Vene ühiskonna ridadest tema parimad, kõige energilisemad revolutsioonilised tegelased.

XIX sajandi 30—50-ndate aastate ühiskondlikul ja revolutsioonilisel liikumisel oli suur ajalooline tähtsus. Revolutsionäärid, dekabristide järglased, jagasid uusi hoope isevalitsusele ja pärisorjuslikule korrale. Aru

saades dekabristide vigadest, jõudsid nad vahetult rahvarevolutsiooni kui rahva vabastamise põhilise tee tunnustamiseni.

Küsimusi. 1. Missugused olid läänlaste ja slavofiilide vaated? Mis oli neis ühist ja mille poolest nad erinesid? 2. Milles seisis Herzeni, Belinski ja petraševskilaste vaadete põhiline erinevus nii läänlaste kui ka slavofiilide vaadetest? 3. Mida uut tõid petraševskilased dekabristidega võrreldes revolutsioonilisse liikumisse? 4. Missugune oli 1830—50-ndate aastate ühiskondliku liikumise ajalooline tähtsus?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

XIX sajandi 30-ndad aastad Tööstusliku pöörde algus.
1825—1855 Nikolai I valitsemisaeg.
1811—1848 V. G. Belinski eluaastad.
1812—1870 A. I. Herzeni eluaastad.
1845—1849 Petraševskilaste tegevus.
1814—1861 T. G. Ševtšenko eluaastad.

V PEATÜKK. TSARISM JA KAUKAASIA RAHVAD. KRIMMI SÕDA.

§ 15. Tsarism ja Kaukaasia rahvad.

Kaukaasia mägilaste võitlus sõltumatuse eest. Võit sõdades Iraani ja Türgiga võimaldas tsaarivalitsusel alustada Põhja-Kaukaasia mägirajoonide hõimude ning rahvaste alistamist, kes olid veel säilitanud oma sõltumatuse. Nende rajoonide vallutamiseta polnud Venemaa ülevõim Taga-Kaukaasias kindel.

Dagestani, Tšetšeenia ja *Adõgee* mägilased pidasid ägedat sõda tsaarivägedega ning osutasid neile visa vastupanu. Sõda mägirahvastega oli erakordselt ränk ja pikaajaline (**XIX sajandi 30-ndate aastate** algusest kuni **60-ndate aastate** alguseni).

Looduslikud tingimused raskendasid äärmiselt sõjategevust: kõrged metsaga kaetud mäed, kiired mäestikujõed ja kitsad mäekurud ei võimaldanud tegutseda suurte jõududega. Sõjategevus väljendus üksikute ekspeditsioonide saatmises, mägilaste poolt aga partisanirünnakutes venelaste väesalkadele ja kindlustele.

Dagestani, Tšetšeenia ja Adõgee mägirajoonide rahvad olid tollal jõudnud feodaalsuhete kujunemise perioodi. Talupojad sattusid feodaalsesse sõltuvusse oma khaanidest, bekkidest ja vanematest. Kuid sugukondlikud hõimusuhted olid veel tugevad. Nende rahvaste ühiskondlike suhete mahajäämust näitas tootlike jõudude madal arenemistase, põlluharimise primitiivsus. Need olid uhked, vabadustarmastavad rahvad, kes ei tahtnud orjata feodaale. Kuid nad ei tahtnud alluda ka tsaariametnikele, kelle võim tähendas omavoli, vägivallategusid ning rahvusliku kultuuri ja kohalike tavade mahasurumist.

Tsarism meelitas igati mägilaste ladvakihti, ostis ära kohalikke feodaale, annetades neile raha, aukraade ja ordeneid, võttis neid oma teenistusse. Kuid mägilaste aristokraatia ei kavatsenud oma võimu jagada; ta tahtis ise, kellegagi jagamata, riisuda oma rahvast ja unistas Kaukaasia lahutamisest Venemaast. Kasutades oma sugukonna- ja hõimujuhtide autoriteeti, ässitasid mägifeodaalid oma rahvaid venelastele kallale.

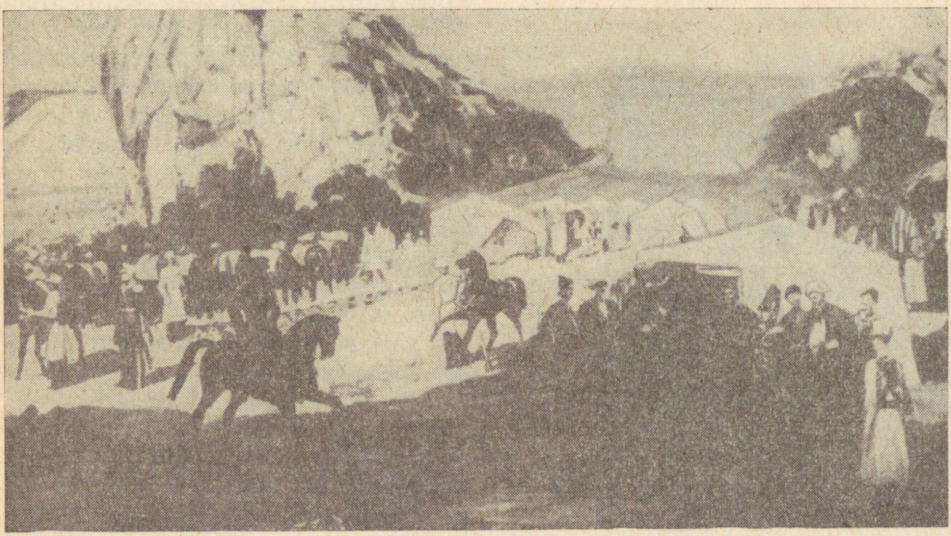
Müridism. Suurt osa sõja õhutamisel etendas muhamedi vaimulikkond, kes kasutas relvana islami reaktsioonilist, sõjakat suunda — *müridismi.* Müridismi peamiseks dogmaks oli üleskutse «pühaks sõjaks» (ghazavat'iks) «uskmatute» (mittemuha-

meedlaste) vastu nende täieliku hävitamiseni. Müriidid, islami selle suuna järgijad, olid kohustatud pidama sõda «uskmatute» vastu oma elu kõige tähtsamaks tööks. Selle eest lubati neile õndsust hauataguses elus. Müriidid pidid lahti ütlema kõigest maisest ja vasturääkimata alluma oma õpetajatele, eriti aga kõrgemale ülemusele — imaamile.

Müridism, mis jutlustas leppimatut vihkamist «uskmatute» ja alandlikkust vaimulike võimude vastu, oli sobivaks abinõuks klassirõhumisel ja rahvusliku vaenu õhutamisel. Just seepärast võttis mägirahvaste ladvakiht müridismi omaks ning tegi sellest kogu liikumise lipukirja.

Kaukaasia vallutamise ajal teostas tsarism julma koloniaalpoliitikat. Sõjaliste ekspeditsioonidega kaasnes elanikkonna riisumine, tervete auulide (asulate) hävitamine, mägilaste ümberasustamine viljatutele maadele. See ajas kohaliku elanikkonna vihale.

Šamil. Veerand sajandit (1834—1859) juhtis mägilaste võitlust tsaari-Venemaaga *Šamil* (1798—1871). See oli tark, mehine, kuid range ja halastamatu inimene. Saanud imaamiks, s. o. kõrgeimaks vaimulikuks ja ilmalikuks valitsejaks, ühendas Šamil rea mägilaste hõime ning lõi omapärase tsentraliseeritud riigi — *imamaadi*. Kõik selles riigis oli allutatud Venemaa vastu peetava sõja huvidele. Šamil kehtestas oma sõjaväes karmi

Nižegorod, tragunipolgu peakorter, Karagatš, Põhja-Kaukaasia, 1840. a.

Mägilasest ratsanik.

Šamil.

distsipliini, maksustas elanikkonna ja pani üksikute piirkondade etteotsa oma asevalitsejad — naiibid.

Sõda venis pikale ja oli kurnav nii Vene armeele kui ka mägilastele, kes võitlesid mehiselt iga auuli pärast.

Mitu korda piirasid tsaariväed Šamili koos tema väega ümber, kuid Šamilil õnnestus piiramisrõngast välja pääseda. Kauakestev sõda kurnas mägilaste jõude. Neil tuli taganeda üha kaugemale ja kaugemale mägedesse. Võitluses Venemaa vastu kasutas Šamil Türgi ja Inglismaa abi, kes püüdsid nõrgestada Venemaa positsioone Kaukaasias. Ta lubas Türgi sultanile astuda tema alamlusse ja sai selle eest relvi ning sõjamoona. Krimmi sõja ajal (1853—1856) püüdis Šamil Aserbaidžaani ja Gruusia kaudu läbi murda, et ühineda Türgi armeega, kuid kohtas aserbaidžaanlaste ja grusiinlaste otsustavat vastupanu.

Mägilaste hulgas kasvas rahulolematus Šamili ja tema naiibide despotismi vastu. Feodaalne aristokraatia, kellele Šamil tugines, kasutas oma piiramatut võimu rahva riisumiseks isikliku rikastumise eesmärgil. Paljud mägilaste auulid lõid Šamilist lahku ja võtsid osa võitlusest tema vastu. 1859. aastal piirati ümber Šamili viimane peidupaik — kõrgmägedes asuv Gunibi auul, mille tsaariväed pärast 15 päeva kestnud piiramist vallutasid. Šamil andis end vangi.

1864. aastal lõpetasid vastupanu Loode-Kaukaasia hõimud ja rahvad.

Mägilaste liikumisel oli rahvusliku vabadusliikumise iseloom. See oli suunatud tsarismi koloniaalse rõhumise vastu. Mägilaste hõimud võitle-

sid oma vabaduse ja sõltumatuse eest, õiguse eest iseseisvalt korraldada oma saatust. Kuid mägilaste aristokraatia ja muhamedi vaimulikkond kasutas seda võitlust omakasupüüdlikel eesmärkidel. Nemad tõid liikumisse reaktsioonilised jooned — religioosse fanatismi, viha kõigi mittemuhameedlaste vastu. Rahva huve reetes leppisid nad kokku Türgi sultaniriigiga ja olid valmis end tema võimu alla andma.

Põhja-Kaukaasia rahvaste lülitamine Venemaa koosseisu oli nendele positiivse tähtsusega. Mägirahvaste lähenemine vene rahvale soodustas nende kultuuri ja majanduse arenemist. Märkimisväärselt kiirenes mägirahvaste ajalooline arenemine. Ilmusid uued majandusharud, arenes kaubandus, surid välja vanad tavad, nagu orjus, veritasu jt. Samal ajal kutsusid tsaariametnike omavoli ja vägivallateod esile elanikkonna põhjendatud rahulolematuse. Ühises võitluses tsarismi vastu tugevnesid vene rahva sõbralikud suhted Põhja-Kaukaasia rahvastega.

Küsimusi. 1. Mis on müridism? 2. Miks kestis sõda Põhja-Kaukaasia liitmiseks Venemaaga kümneid aastaid? Mis iseloom oli sellel sõjal mägilaste poolt? 3. Mida positiivset Kaukaasia rahvastele tulenes liitmisest Venemaaga?

§ 16. Krimmi sõja algus.

Venemaa poliitika Lähis-Idas ja Balkanil. Vene valitsuse välispoliitika tähtsaimaks suunaks XIX sajandi keskpaigas oli taotlus lahendada enda kasuks niinimetatud *Ida-küsimus*. Selle sisuks oli Euroopa suurriikide võitlus ülevõimu pärast Kesk- ja Lähis-Idas. Vene tsarism tahtis sulgeda Türgi käes oleva Bosporuse väina ja Dardanellid võõramaistele sõjalaevadele ning kindlustada oma laevadele vaba väljapääs Mustalt merelt Vahemerele. Edaspidi peeti silmas Türgi jagamist ja oma ülevõimu kehtestamist väinade üle.

Samaaegselt püüdis isevalitsus hõivata kindlad positsioonid Balkani poolsaarel. Seejuures kasutas tsarism Balkani rahvaste — rumeenlaste, kreeklaste, serblaste ja bulgaarlaste võitlust Türgi ikke vastu. Türgi sultaniriigi poolt orjastatud rahvad lootsid slaavlastele lähedasele sõbralikule vene rahvale. Sõltumata Vene tsaari soovidest, kes ei seadnud endale mingeid vabastuslikke eesmärke, olid Vene-Türgi sõjad XIX sajandi alguses tähtsaks tähiseks Balkani maade vabanemise teel ning nende sõltumatuse kättevõitmisel. Türgi oli sunnitud tunnustama Moldaavia, Valahhia ja Serbia autonoomiat ning Kreeka täielikku sõltumatust.

Ida-küsmuse teravnemine. Pärast Ungari revolutsiooni mahasurumist 1849. aastal, kui Nikolai I oli päästnud lagunemisest Austria monarhia, leidis tsaar, et on tulnud aeg aktiivsema poliitika ajamiseks Lähis-Idas. Tsarism püüdis kindlustada oma mõju Balkani poolsaarel ja väinades. See oleks märksa tugevdanud isevalitsusliku Venemaa sõjalist võimsust.

Tsaarivalitsus pidas 1850-ndate aastate alguse üldist olukorda sobivaks selle ülesande lahendamisel. Selline arvamus põhines sellel, et Türgi oli

Sinope lahing.

mahajäänud feodaalriik ja tema purustamine ei tundunud raske. Nikolai I arvestas Austria ja Preisi monarhide toetust tänuks selle abi eest, mida Nikolai I oli neile osutanud võitluses revolutsioonilise liikumise vastu. Prantsusmaa ei olnud tsaarivalitsuse arvates veel jõudnud toibuda pärast 1848. aasta revolutsiooni. Lõpuks lootis Nikolai I kokku leppida Inglismaaga, lubades talle osa Türgi valdusi — Egiptuse ja Kreeta saare.

Kuid kõik need arvestused osutusid sügavalt ekslikeks. Inglise kodanlus tahtis ise Lähis-Idas ja Balkani poolsaarel kanda kinnitada. Inglise valitsus tõukas Türgit sõtta, lootes tema abil purustada Venemaa ja niiviisi kõrvaldada oma võistleja. Ka prantsuse kodanlusele ei olnud Venemaa ülevõimu kehtestamine Lähis-Idas majanduslikult kasulik. Prantsuse keiser Napoleon III vajas edukat sõda oma võimu kindlustamiseks. Austria omalt poolt kartis Venemaa mõju tugevnemist Balkanil, sest see ähvardas õõnestada tema võimu Austria impeeriumisse kuuluvate slaavi rahvaste üle. Austriat toetas Preisimaa. Seega oli tsaari-Venemaa üksi. Tema vastu koondus Euroopa riikide võimas koalitsioon. Isevalitsuse-vastaselt olid meelestatud ka Euroopa rahvad, kes nägid Vene tsarismis sandarmit, revolutsioonilise liikumise lämmatajat.

Sõjategevuse algus. Sellises olukorras algas **1853. aasta** oktoobris sõda Venemaa ja Türgi vahel.

Sõjategevus puhkes esialgu kahel rindel: Doonaul ja Taga-Kaukaasias. Vene armee ületas piiri ning okupeeris Doonau vürstiriigid Moldaavia ja Valahhia. Türgi vägede vastulöögid Doonau tagant löödi tagasi.

Sõja esimese etapi kõige tähtsamaks sündmuseks oli merelahing Türgi ja Vene laevastiku vahel *Sinope lahes* 1853. aasta novembris. Selles lahingus purustas Musta mere eskaader admiral *Pavel Stepanovitš Nahhimovi* (sünd. 1802. a.) juhtimisel täielikult Türgi Musta mere laevastiku ja laevastiku komandör võeti vangi. See suur võit merel demonstreeris Vene laevastiku komandöride sõjakunsti ja madruste ennastsalgavat mehisust.

Türgi laevastiku purustamine tekitas ärevust Euroopa riikides. Inglismaa ja Prantsusmaa, kes olid selleks ajaks lõpetanud ettevalmistused sõjaks, viisid oma eskaadrid Mustale merele, rikkudes sellega Venemaaga sõlmitud varasemaid lepinguid. 1854. aasta veebruaris astusid nad avalikult sõtta Türgi poolel. Kõik Nikolai I arvestused osutusid ebaõigeks. Jõudude vahekord muutus Venemaa kahjuks.

Venemaa sõjaline mahajäämus. Inglismaa ja Prantsusmaaga võrreldel oli Venemaa majanduslikult mahajäänud maa. Isevalitsuslik-pärisorjuslik kord pidurdas majanduse kõigi harude arenemist, see aga kajastus sõjatehnikas. Vene jalaväe põhimass oli relvastatud eestlaetavate tulelukupüssidega, mis tulistasid ainult 300 sammu kaugusele. Liitlaste tagantlaetavad vintpüssid ületasid neid laskekauguse, -kiiruse ja tabavuse poolest. Märksa nõrgem oli ka Vene suurtükivägi, sest see oli varustatud vanade ja väikese laskekaugusega kahuritega. Pealegi ei jätkunud mürske. Pärisorjadest töölistega ja mahajäänud tehnikaga sõjatehased ei suutnud varustada armeed relvastuse ja sõjamoonaga.

Sõja ajal etendavad tähtsat osa kommunikatsioonid — sidevahendid rinde ja tagala vahel, mille abil toimub vägede ümberpaigutamine, toiduainete ja sõjamoona kohaletoimetamine. Raudteid, mis oleksid ühendanud maa keskust äärealadega, ei olnud olemas, edasiliikumine hobuste ja härgadega mööda halbu külavaheteid võttis väga palju aega.

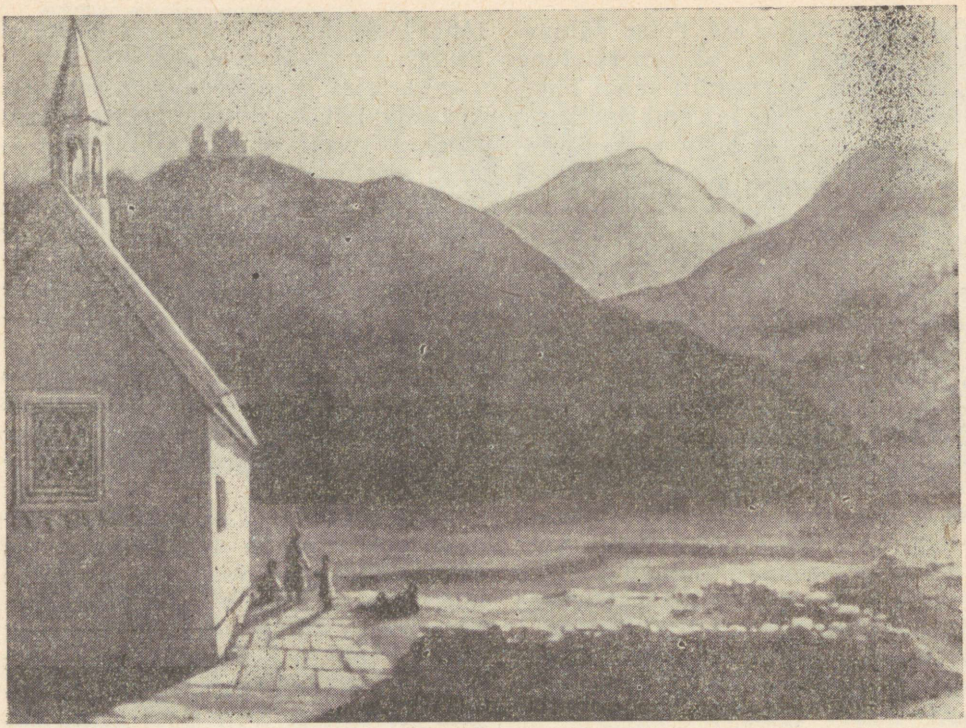
Venemaal ei olnud peaaegu üldse aurulaevu. Täielikult tuulest ja ilmast sõltuv purjelaevastik jäi märksa maha vaenlase tugevast aurulaevastikust.

Väga halvasti oli organiseeritud armee meditsiiniline teenindamine ja varustamine. Riigivargus ja ametnike altkäemaksuvõtmine omandasid neil pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastatel tohutu ulatuse. Tsaariarmees valitses drill ja kepidistsipliin. F. Engels märkis, et Venemaal seisis ees majanduslikult maha jäänud rahva lootusetu võitlus «kaasaegse tootmisega rahvaste vastu». [1]

Krimmi sõda oli mõlemalt poolt *ebaõiglane* sõda. Nii tsaari-Venemaa kui ka tema vastased püüdsid haarata uusi valdusi ja kehtestada oma ülevõimu Lähis-Idas. Eriti agressiivseid plaane pidas Inglise valitsus. Ta lootis merel nõrgestada Venemaad, lahutada temast Baltimaad, Poola, Krimm ja Taga-Kaukaasia ning muuta Venemaa teisejärguliseks riigiks.

Sõjategevuse käik 1854. aastal. 1853.—1854. a. talvel valitses mõle-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 38, стр. 398.

Gruusia sõjatee. XIX sajandi 50-ndad aastad.

mal rindel (nii Taga-Kaukaasias kui ka Balkanil) vaikus. Alles Inglismaa ja Prantsusmaa sõttaastumisega muutus Türgi armee tegevus aktiivsemaks. Suure arvulise ülekaaluga alustasid türklased rünnakut Gruusiale, püüdes hõivata Tiflisi. Põhjast liikusid neile appi Šamili väed. Kuid tänu vene sõdurite ja gruusia miilitsa kangelaslikkusele ja visadusele paisati türgi väed ning Šamili väesalgad tagasi ja Tiflisi vallutamise oht oli likvideeritud. Vene armee läks üle pealetungile ning purustas reas lahingutes vastase väed.

Balkanil kulges sõjategevus loiult. Vene väed olid seotud Silistria kindluse piiramisega. Vene armee aktiviseerumist takistas Austria. Koondanud suure armee Venemaa piirile ja ähvardades sõjaga, nõudis Austria valitsus Preisimaa toetusel Vene vägede väljaviimist Doonau vürstiriikidest. Venemaa oli sunnitud rahuldama selle nõudmise ja viima oma väed Pruti jõe taha.

Inglise ja Prantsuse laevastik ületas Vene laevastiku nii arvuliselt kui ka tehnilise varustuse poolest. Inglise—Prantsuse laevad pommitasid Pet-

ropavlovskit Kamtšatkal, Solovetsi kloostrit (Valgel merel) ja Odessat. Väikesed Vene garnisonid panid kangelaslikult vastu ja paiskasid vaenlase dessantüksused merre. Suur liitlaste eskaader blokeeris Venemaale kuuluvat Balti mere rannikut, lootes vallutada Sveaborgi ja Kroonlinna merekindlusi, kuid ei söandanud neid siiski suurte kaotuste kartusel rünnata.

1854. aasta sügisel alustasid liitlased aktiivset sõjategevust eesmärgiga vallutada Krimm. Krimmi poolsaarel oli väga suur sõjaline tähtsus, sest ta kindlustas Venemaa kogu lõunaosa julgeolekut. Krimmi poolsaare vallutamisega oleks vaenlane andnud löögi Venemaa sõjalisele võimsusele. Siit võis ähvardada nii Kaukaasiat, Balkanit kui ka Lõuna-Venemaa viljarikkaid kubermange.

Septembris maandus Jevpatoria lähedal rohkem kui 60 000-meheline liitlaste armee, millesse kuulus Inglise, Prantsuse ja Türgi väeüksusi, ning alustas pealetungi Krimmi peamisele mereväebaasile — *Sevastoopolile*. Vene väejuhatuse katse vaenlast Alma jõel peatada ebaõnnestus. Samal ajal näitas lahing Almal inglastele ja prantslastele, et kerget võitu ei ole neil loota. Vaatamata sellele, et Vene armee oli halvemini relvastatud ja peaaegu poole väiksem vaenlase omast, oli lahing ohvriterohke. «Veel üks säärane võit,» ütles ühe Inglise diviisi komandör, Cambridge'i hertsog, «ja Inglismaal pole enam sõjaväge.»

Inglise—Prantsuse väed liikusid Sevastoopoli peale, lootes seda vallutada kombineeritud löögiga merelt ja maismaalt. Kuid Sevastoopoli kaitsjad uputasid purjelaevad lahe suudmes, et mitte lasta sinna vaenlase laevastikku. Jõudnud veendumusele, et laevastik ei saa osa võtta Sevastoopoli ründamisest, venelased aga on valmis end visalt kaitsma, loobusid liitlased frontaalrünnakust. Nad liikusid ida poolt ümber linna ja asusid pärast Balaklava hõivamist positsioonidele lõunas. Liitlased hakkasid ette valmistama pealetungi Sevastoopolile.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Mida tähendab Ida-küsimus? **2.** Tõestage, et Krimmi sõda oli ebaõiglane ja vallutuslik kõigi sõdivate riikide poolt. **3.** Missugused faktid tunnistavad tsaari-Venemaa sõjalist mahajäämust ja millest see oli tingitud?

§ 17. Sevastoopoli kangelaslik kaitsmine. Tsaari-Venemaa lüüasaamine.

Sevastoopoli kaitsmine. Sevastoopol oli Venemaa suurim meresadam, Musta mere sõjalaevastiku baas. Sevastoopoli kaotus tähendas laevastiku hävitamist ja Venemaa ülevõimu lõppu Mustal merel. Sellepärast suunasidki liitlased oma pealöögi sellele merekindlusele. Sevastoopol oli ligipääsmatu mere poolt, kuid mandri poolt väga nõrgalt kindlustatud.

1854. aasta septembris viis Vene armee ülemjuhataja, elatanud ja andetu vürst A. S. Menšikov armee Bahtšisaraisse, jättes Sevastoopoli saatuse hooleks. Linna jäi vaid kindluse garnison, kelle õlgadele langeski kogu võitluse raskus ähvardava vaenlasega.

Sõdurid. Sevastoopol, 1855. a.

Sevastoopoli kaitsmist juhtisid admiralid V. A. Kornilov, P. S. Nahhimov ja V. I. Istomin. Kindlustuste ehitamisel etendas silmapaistvat osa sõjaväeinsener E. I. Totleben. Kogu Sevastoopoli elanikkond lastest kuni raukadeni asus kodulinna kaitsma. Lühikese ajaga püstitati kaitsetõkked ümber Sevastoopoli.

Kui liitlased tegid oktoobrikuus katse vallutada Sevastoopolit tormijooksuga, põrkasid nad visale kaitsele ning olid sunnitud üle minema pikaajalisele piiramisele. Rohkem kui 11 kuud lõid Sevastoopoli garnison ja linna elanikud kangelaslikult vaenlase rünnakud tagasi. Linna pommitati maruliselt suurtükkidest. Mitmel korral võttis vaenlane ette üldise rünnaku linnale, kuid löödi iga kord suurte kaotustega tagasi.

Sevastoopoli kaitsjatel oli nappus suurtükkidest, mürskudest ja püssirohust. Inimkaotused olid väga suured. Kuid linn kaitses end visalt. Sõdurid ja madrused ilmutasid tõelist kangelaslikkust. Haavatud suurtükiväelased ei lahkunud oma suurtükkide juurest, kui nad veel suutsid püsida jalgadel. Kindluse kaitsjad läksid üle vasturünnakutele, tegid hulljulgeid öiseid retki vaenlase leeri. Nendest rünnakutest osa võtta soovijaid oli nii palju, et tuli teha valik kõige tugevamate ja vastupidavamate kasuks. Nendes äkkrünnakutes vaenlase vastu sai oma vahvusega kuulsaks madrus Pjotr Koška. Sevastoopoli vaprad naised abistasid ennastsalgavalt oma isasid, mehi ja vendi. Kaitselahingute kangelanna oli lihtne vene naine Darja Sevastopolskaja — esimene halastajaõde Vene armees.

Pavel Stepanovitš Nahhimov.

Sevastoopoli kaitsmisel hukkusid kaitsmist juhtinud admiralid Kornilov, Nahhimov ja Istomin. Sevastoopoli kaitsmine on üks kangelaslikke lehekülgi vene rahva ajaloos. Sevastoopoli kaitsjate kuulsusesära ei tuhmu. Isegi vaenlased tundsid vaimustust vene sõdurite ja madruste mehisusest ning kangelaslikkusest.

Tsaari väejuhatuse katsed vaenlase jõude Sevastoopolist eemale juhtida ja puruks lüüa läksid nurja.

Sevastoopoli piiramine läks liitlastele kalliks maksma. Inglismaal ja Prantsusmaal tekitas rahulolematust pikaleveninud sõda. **1855. aasta augusti** lõpul algas Sevastoopoli viimane, kõige tugevam pommitamine. 800 suurtükki tulistasid linna vahetpidamata. Algas üldine tormijooks. Liitlastel õnnestus tohutute kaotuste hinnaga vallutada Malahhovi kurgaan, linna valitsev kõrgendik.

Krimm. Tee Sevastoopolisse.

Pärast selle langemist oli kindluse edasine kaitsmine lootusetu. Sevastoopoli kaitsjad siirdusid aegsasti üle lahe ehitatud silda mööda põhja poole ja jätsid linna lõunaosa maha.

Sevastoopoli kangelaslik kaitsmine ajas nurja Inglismaa ja Prantsusmaa vallutusplaanid. Liitlaste jõud olid kurnatud. Neil ei õnnestunud hõivata isegi mitte kogu Krimmi. Nende armee ei olnud võimeline jätkama aktiivset tegevust. Tehes sõjategevusest kokkuvõtet, kirjutasid K. Marx ja F. Engels: «... liitlased vallutasid Sevastoopoli lõunaosa, Kertši, Kinburni, Jevpatoria ... liitlaste saavutused ei ole aga kaugeltki nii suured, et õigustada Inglise ajakirjanduse kiitlemist.» [1]

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 11, стр. 616.

Sevastoopoli langemine otsustas sõja tulemuse. Vene armee oli samuti verest tühjaks jooksnud ning riigi finantsid olid ammutatud. Kuigi Vene väed saavutasid Taga-Kaukaasias suure võidu — vallutasid peaaegu ligipääsmatu Karsi kindluse, ei olnud sellel edul otsustavat tähtsust.

Sõja tulemused. Tsarism oli sunnitud sõlmima Venemaale raske *Pariisi rahulepingu* (**1856. aasta** märtsis). Venemaa kaotas selle lepinguga Doonau suudmealad ja Bessaraabia lõunaosa ning õiguse omada Mustal merel sõjalaevastikku. Musta mere kindlused tuli likvideerida, Must meri ise aga kuulutati avatuks kõigi riikide kaubalaevadele. Venemaa lõunapiirid jäid kaitseta vaenlase võimaliku kallaletungi ees. Nõrgenes Venemaa mõju Balkani poolsaarel.

Tsarism sai ränga sõjalise kaotuse osaliseks. Tema rahvusvaheline autoriteet oli õõnestatud ning ta ei võinud enam endist viisi etendada Euroopa sandarmi osa. Võidu vilja kasutas Inglismaa, Prantsusmaa ja Austria kodanlus.

V. I. Lenin märkis: «Krimmi sõda näitas, et pärisorjuslik Venemaa on pehkinud ja jõuetu.» [2]

Lüüasaamine Krimmi sõjas oli isevalitsusliku ning pärisorjusliku Venemaa sõjalise, majandusliku ja poliitilise mahajäämuse tagajärg. See näitas selgesti, et ilma pärisorjuse kaotamiseta ei ole maa edasiarenemine võimalik. Tsarismi lüüasaamine soodustas Venemaal revolutsioonilise liikumise tugevnemist.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Jutustage Sevastoopoli kaitsmisest. Kui kaua see kestis ja mispärast? **2.** Millal, kus ja missugustel tingimustel sõlmiti pärast Krimmi sõja lõppu rahu? **3.** Kinnitage faktidega V. I. Lenini järeldust: «Krimmi sõda näitas, et pärisorjuslik Venemaa on pehkinud ja jõuetu.» **4.** Kandke kontuurkaardile Krimmi sõja tähtsamad lahingupaigad ja territooriumid, mis läksid Venemaale kaotsi Pariisi lepinguga.

DOKUMENT.

Sevastoopoli kaitsmine.

(Väljavõtteid P. V. Alabini märkmetest.) Sevastoopol, 15. märtsil (1855. a.).

Sõjapidamise viisid Sevastoopoli kaitsmisel on erakordselt mitmekesised. Me võitleme vaenlastega merel ja maal, mullatööde abil, mida teeme maa peal ja maa all.

Ei möödu peaaegu päevagi, ilma et ei juhtuks õnnetust kellegagi elanikest, teised ei pööra sellele aga mingit tähelepanu — nad on täiesti harjunud surma lähedusega, on temaga sõbraks saanud ... «Siin,» räägivad nad, «oleme me sündinud, siin ka sureme, siin hukkuvad meie mehed ja vennad, ühes nendega, kui jumal tahab, hukkume ka meie!» Kogu Malahhovi kurgaani põhja- ja läänekülg on täis madruste majakesi (savionne), kus elavad nende perekonnad ... Madrusenaine toob mehele toitu bastionile, istub suurtüki juures koos temaga, kuni ta sööb, et anumat tagasi viia, veedab mehega kaks-kolm tundi, vaatamata sellele, et vahetpidamata lendavad vaenlase mürsud. Üldise pommitamise ajal kandsid naised vahetpidamata vett bastionidele tööst ja leitsakust piinatud võitlejate kosutamiseks. Kui tapetakse keegi meie ohvitseridest, panevad seltsimehed ta surivoodile. Tingimata tuleb kas tapetu perenaine või naabrinaine, et kangelase põrmu juures kaastundepisaraid valada, et panna pea ümber ... värskeid pelargooniumi ja mirdi oksakesi. Mõnikord juhtub, et lüüakse häirekella. Mida naised siis teevad? Karjuvad, jooksevad? Mitte sinnapoolegi: nad on nüüd harjunud — seisavad oma aiaväravate juures pisarsilmi ja muretsedes, jälgides oma kohtadele jooksvaid sõdurite salku; nad palvetavad ja nutavad tasakesi, andes oma saatuse jumala kätte.

Naiste juuresolek ei vähenda Sevastoopoli kaitsjate mehisust, ei! Nähes naiste meelekindlust kõige ohtlikumatel silmapilkudel, saab kõige nõrgemgi sõdur jõudu juurde. Mõte, et samm tagasi vaenlase eest on samm armastatud perekonna hukkumise poole, innustab sõdurit ja aheldab ta ülemate poolt kättenäidatud kohale, mida ta ei jäta maha kuni surmatunnini ...

Jutustades Sevastoopoli naistest, ei saa

[2] V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 92.

vaikida ka nende lastest. Sevastoopol sai kangelaste taimelavaks. Kõiki, kes elasid tema kaevikutes, kasvatas sõda, ümbritses hädaoht, toitis häda ja hellitas puudus. Silmitsege teraselt siinsete laste elu. Üks jookseb mitu korda päevas vaenlase mürsurahe all isa juurde patareile, viib kord süüa, kord juua, kord puhta särgi, kord kasuka või parandatud säärikud. Teine poiss, aastat kaksteistkümmend vana, sõuab päev päeva kõrval vabal jullal ühelt kaldalt teisele, alal, kus õige sageli lööb vee vahule lahe kohal lõhkenud pommi kild või merevette vajunud pomm ise, või raksatab rakett hirmsa müraga ja ta raudne kest ujub nagu muinasjutuline meremadu, libisedes vete virvendusel ja ähvardades surmaga, millest nooruk püüab kõigest jõust kõrvale hoida oma veel ebakindla aeru järjest tihedamate löökide abil. Pärast Sevastoopoli esimest pommitamist käskis mereväe juhtkond kokku korjata vaenlase mürsud ja kindlaksmääratud kohta kanda, lubades iga mürsu eest kopika hõbedat. Mürske vedeles hulgaliselt kõikjal, mõnes kohas moodustasid nad päris malmist põranda. Algul hakkasid sõdurid mürske tassima, aga kui nad nägid, et seda tööd teevad innukalt lapsed, jätsid sõdurid selle teenistuse nendele. Need stseenid, mis siin aset leidsid, olid nägemisväärsed! Vaenlase tulele vaatamata tassisid terved poisikeste artellid kuule päris patareide külje alt. Kes ei jaksanud tassida, see veeretas: teised tassisid kahekesi kuuli koti sees, mõned aga vedasid üht, kaht või kolme kuuli väikese vankriga. Näed, et selle vankrikese ette on rakendunud teiste kõrval ka tüdruk, ise natuke kuulist suurem. See mürskude kokkukandmine sarnanes sellega, kuidas sipelgapesa elanikud kannavad pessa mitmesuguseid materjale, mida on vaja selle ehitamiseks ja olemasoluks...

Ülesanne ja küsimus. 1. Jutustage, kuidas naised ja lapsed Sevastoopoli kaitsmisest osa võtsid. **2.** Missugust mõju nad avaldasid Sevastoopoli kaitsjaile?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

XIX sajandi 30-ndad aastad — 60-ndate aastate algus Põhja-Kaukaasia mägilaste võitlus oma sõltumatuse eest.

1853—1856 Krimmi sõda.

September 1854 — august 1855 Sevastoopoli kaitsmine.

VI PEATÜKK. VENEMAA KULTUUR XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

§ 18. Teaduse arenemine.

Kultuuri arenemise eripära. XIX sajandi esimene pool oli ere ja keeruline periood Venemaa ajaloos, sealhulgas ka vene kultuuri ajaloos. Nagu XVIII sajandi lõpu kodanliku revolutsiooni eel Prantsusmaal ilmusid hiilgavad filosoofid ja teadlased, nii kerkis ka Venemaal feodalismi languse eelõhtul esile plejaad suuri teadlasi, kirjanikke ja kunstnikke. Nende looming oli väga tähtis tegur rahvusliku kultuuri kujunemisel ning etendas määratut osa Venemaa rahvaste rahvusliku iseteadvuse suurenemises.

Teaduse kõigis harudes käis visa võitlus vanade iganenud teooriate vastu, mis pidurdasid teaduse arenemist, võitlus ebausu ja eelarvamuste vastu, religiooni vastu, mis aheldas inimese mõtet.

Vaatamata tsarismi rõhumisele saavutas vene rahvas ja teised Venemaa rahvad teaduses, kirjanduses ja kunstis suurt edu. Vene kultuur jõudis silmapaistvale kohale maailma kultuuris. Vene kultuuri peamiseks sisuks oli võitlus rahva vabaduse ja õnne eest, ühiskonna sotsiaalse ümberkorraldamise eest võrdsuse ja vendluse alusel, inimisiksuse vabastamine. Eesrindlik vene kultuur paistis silma ideelise rikkuse, ülluse ja eesmärkide suuruse poolest.

Teadus. Suurt edu saavutas matemaatika. Geniaalne matemaatik *Nikolai Ivanovitš Lobatševski* (1792—1856) kummutas vanad iidsest ajast eksisteerinud matemaatilised arusaamad ja lõi õpetuse mitteeukleidilisest geomeetriast. See oli avastus, millel oli väga suur tähtsus teaduse ja tehnika arenemisele. Lobatševskit nimetati õigusega geomeetria Kopernikuks.

Kuid Lobatševski polnud üksnes geniaalne matemaatik, kes tõi kuulsust kodumaa teadusele, ta oli ka silmapaistev ühiskonnategelane, kes tegi palju hariduse, eriti kõrgema hariduse arendamiseks Venemaal. Lobatševski juhtis 20 aastat Kaasani ülikooli, mis tema eestvõttel kujunes riigi üheks suuremaks teaduse ja kultuuri keskuseks.

Suurt osa hakkasid etendama keemia ja füüsika, eriti nende sellised harud, nagu elekter ja orgaaniline

Kaasani ülikool. XIX sajandi keskpaik.

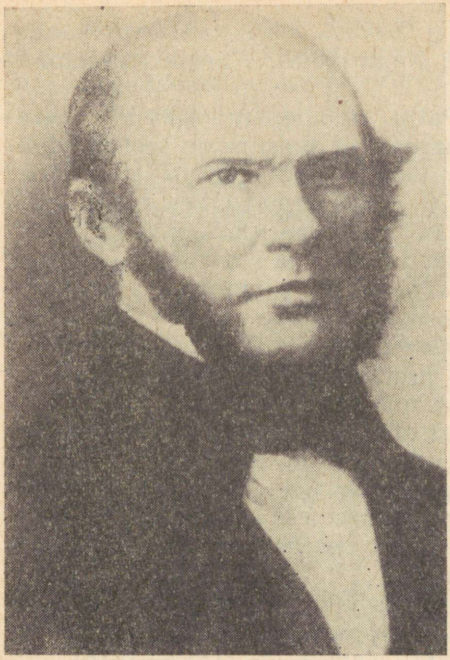

Nikolai Ivanovitš Lobatševski.

keemia. Need teaduseharud aitasid inimesel alistada loodusjõude, soodustasid riigi majanduselu arenemist ning tehnika kasvu.

Suure panuse teoreetilise ja rakenduskeemia arenemisse andsid *Nikolai Nikolajevitš Zinini* (1812—1880) teaduslikud tööd. Tema tööd määrasid paljudeks aastateks orgaanilise keemia arenemissuuna, nad olid aluseks farmaatsiatööstuse arenemisele ja lõhkeainete valmistamisele. Zinin oli vene keemikute koolkonna rajaja.

Füüsika valdkonnas tegid ülemaailmse tähtsusega avastusi V. V. Petrov ja B. S. Jakobi. Juba sajandi alguses uuris *Vassili Vladimirovitš Petrov* (1761—1834) elektrikaart ja elektrilahendust hõrendatud gaasis ning näitas nende praktilise rakendamise võimalusi valgustamiseks ja metallide sulatamiseks. Petrov pani see-

Nikolai Ivanovitš Pirogov.

ga aluse töödele elektri kasutuselevõtmiseks igapäevases elus ja rahvamajanduses. Suure vene õpetlase M. V. Lomonossovi väärika järglase Petrovi tegevus oli teaduslik kangelastegu armastuse nimel kodumaa ja oma rahva vastu.

Avastused elektri praktilise rakendamise valdkonnas on seotud teise väljapaistva füüsiku ja elektrotehniku — *Boriss Semjonovitš Jakobi* (1801—1874) nimega. Jakobi tegi ulatuslikke uurimistöid elektrimasinate, telegraafi, miinide elektrotehnika ja elektrokeemia alal. Ta avastas galvanoplastika. Jakobi töödel oli juba tollal tohutu rahvamajanduslik tähtsus.

Suur arst-kirurg ja anatoom ning suurepärane pedagoog oli *Nikolai Ivanovitš Pirogov* (1810—1881), Sevastoopoli kaitsmisest osavõtja. Pirogovi teos «Topograafiline anatoomia», tema uurimused valutuse saavutamiseks tõid teadlasele maailmakuulsuse. Suured olid Pirogovi teened ka sõjameditsiinilise teenistuse organiseerimisel. Teaduse arenemises, mis oli pühendatud võitlusele inimorganismi haigustega, oli Pirogovi tegevus tähtsaks teetähiseks.

Vene maadeuurijad. Vene meremehed ja geograafid suundusid kaugetele ookeaniavarustele ja võtsid ette rea ümbermaailmareise. Venemaa kujunes suureks mereriigiks, see seadis teadlaste ette uusi ülesandeid looduse uurimise osas.

Aastail 1803—1806 toimus esimene vene ümbermaailma mereekspeditsioon, mis algas Kroonlinnast ja mille käigus jõuti Kamtšatka ning Põhja-Ameerikas asuvate Vene valdusaladeni. Ekspeditsiooni juhtis meresõitja ja õpetlane *Ivan Fjodorovitš Krusenstern* (1770—1846). Ekspeditsiooni ajal uuriti Marquesas' ja Sandwichi (Havai) saari, Hiinat, Jaapani saari, Sahhalini ja Kamtšatkat. Krusensterni koostatud «Lõunamere atlas» ja arvukad kaardid rikastasid geograafiateadust ning aitasid kaasa merelaevanduse arenemisele. Selle ekspeditsiooni üht laeva juhtis *Juri Fjodorovitš Lisjanski* (1773—1837). Lisjanski läbis iseseisvalt osa teest (Havai saartest Alaskani) ja tegi rea suuri avastusi.

Aastail 1819—1821 toimus vene ümbermaailmareis Antarktikasse. Seda juhtis *Faddei Faddejevitš Bellings-*

Ivan Fjodorovitš Krusenstern.

hausen (1778—1852). Vene laevad jõudsid kahel korral Antarktise rannikuni. Ekspeditsioon avastas sisuliselt selle mandri ja hulgaliselt saari, koostas uusi kaarte ning tegi tähtsat uurimistööd okeanoloogia ja okeanograafia valdkonnas. Bellingshauseni nime kannab meri Antarktika basseinis ja saar Vaikses ookeanis. Selle ekspeditsiooni ühe laeva komandör oli *Mihhail Petrovitš Lazarev* (1788—1851). Hiljem tegi ta mitu ümbermaailmareisi. Suured on Lazarevi teened Vene sõjalaevastiku loomisel ja tugevdamisel. Lazarev sai kuulsaks kui kartmatu, mehine, jäägitult kodumaad armastav lahinguadmiral. Lazarev lõi terve meresõjakunsti koolkonna ja kasvatas laevastikukomandöre, Sevastoopoli kaitsmise kangelasi Nahhimovit, Kornilovit, Istominit.

Palju tähelepanuväärseid meregeograafilisi avastusi on seotud admiral *Vassili Mihhailovitš Golovnini* (1776—1831) nimega, kes, nagu Lazarevgi, tegi mitu ümbermaailmareisi. Neist jutustas ta eredalt ja värvikalt oma andekalt kirjutatud raamatuis. Golovnini õpilane ja töö jätkaja oli *Fjodor Petrovitš Litke* (1797—1882), kes juhtis aastail 1826—1829 ümbermaailmareisi, mille ajal avastati 12 saart ning koguti tohutu palju materjali okeanograafia, etnograafia, zooloogia ja botaanika alal. Litke asutas Vene Geograafia Ühingu, mis etendas suurt osa geograafiateaduse arenemises.

Tähtsa panuse Kaug-Ida merede tundmaõppimisel andis *Gennadi Ivanovitš Nevelskoi* (1813—1876). Ta avastas Amuuri jõe suudme, väina mandri ja Sahhalini vahel ning tõestas, et Sahhalin pole poolsaar, nagu varem arvati, vaid saar.

Vene meremeeste ja teadlaste avastused aitasid kaasa teaduse arenemisele kogu maailmas. Paljud geograafilised punktid, saared, väinad ja lahed kannavad praegugi vene nimesid (Kutuzovi, Suvorovi, Rumjantsevi, Peeter Suure saared, Nevelskoi väin).

Teaduse arenemine soodustas tehnika arenemist, tehnilist progressi. Vene leiutajad tegid tähtsaid tehnilisi avastusi. Eesrindlikke vene õpetlasi innustas nende suures töös armastus kodumaa ja rahva vastu. Tsarism on süüdi selles, et silmapaistvate vene teadlaste ja inseneride paljud leiutised jäid ellu rakendamata ega saa-

nud rahva pärisosaks. Paljude leiutiste prioriteeti ei kindlustatud. Teaduse arendamiseks assigneeriti tühiselt vähe raha.

Ülesandeid. 1. Koostage tabel, kasutades ka teistes õppeainetes omandatud teadmisi.

Vene õpetlaste silmapaistvad teaduslikud avastused XIX sajandil.

Füüsika	Matemaatika	Geograafia	Ülejäänud teadused

Vastavatesse alajaotustesse kandke õpetlaste nimed ja nende poolt tehtud teaduslikud avastused. Jätkake tabelit teema «Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandi teisel poolel» käsitlemisel. 2. Kandke kontuurkaardile vene meresõitjate silmapaistvad avastused XIX sajandi esimesel poolel ning nende reiside marsruudid.

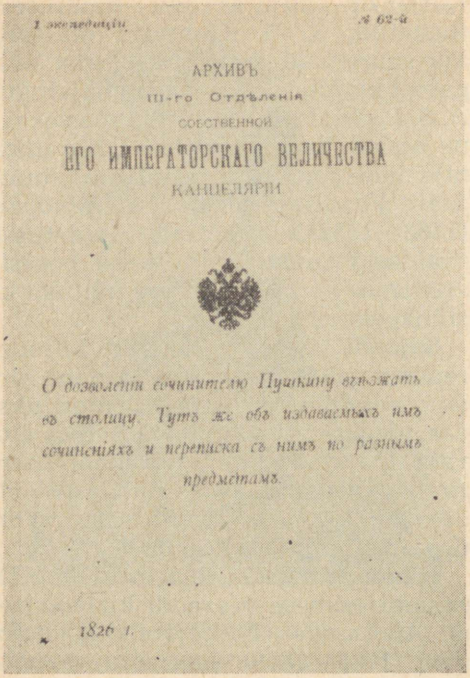
§ 19. Kirjandus.

XIX sajandi alguse ilukirjandus. Kirjandusel oli vene rahva rahvusliku kultuuri ja vaimuelu arendamisel, samuti ühiskondlikus liikumises tohutu tähtsus. Kirjandus polnud üksnes elu tunnetamise vahend, vaid ka võimas relv võitluses elu ümberkorraldamise eest.

Sajandi alguses etendasid vene kirjanduses märkimisväärset osa N. M. Karamzin ja V. A. Žukovski. *Nikolai Mihhailovitš Karamzin* (1766—1826) oli sentimentaalse suuna juht. Ta tegi palju vene keele arendamiseks. Karamzini teostes leidsid kajastuse lihtsate inimeste tunded. Kuid Karamzin kujutas elu idülliliselt, ilustatult. N. M. Karamzin oli tolle aja suuremaid ajaloolasi. Tema hiilgavalt kirjutatud «Vene riigi ajalugu» A. S. Puškini sõnade järgi «avastas vene ajaloo Venemaa jaoks». Karamzinile lähedane oli romantilise suuna juht *Vassili Andrejevitš Žukovski* (1783—1852). Žukovski luuletused avaldasid suurt mõju vene poeesia arenemisele. Žukovski sai tuntuks ka silmapaistva tõlkijana.

Sajandi teisel veerandil kujunes realism valitsevaks suunaks vene kirjanduses. Kirjandus ei hakanud üksnes tõepäraselt kujutama rahva elu, vaid ta äratas ka vene ühiskonna eesrindlikes ringkondades püüde võidelda rõhumise ja vägivalla vastu, püüde vabaduse ja õigluse poole.

Tähelepanuväärseks nähtuseks XIX sajandi esimese veerandi kirjanduses oli *Aleksander Sergejevitš Gribojedovi* (1795—1829) surematu komöödia «Häda mõistuse pärast». Juba käsikirjaliselt levis see paljudes eksemplarides üle kogu Venemaa ja sai erakordselt populaarseks, eriti noorsoo hulgas. Gribojedovi komöödia oli paljude dekabristide lemmikteos. Elu tõepärane kujutamine, kujundirikas keel ja idee originaalsus (uue, eesrindliku kokkupõrge vana, reaktsioonilisega) kindlustasid sellele teosele määratu menu. Gribojedov andis hoobi tardumusele ja võhiklusele, kõigele sellele, mis takistas uue võidulepääsu. Gribojedov suhtles paljude dekabristidega ja kuigi ta ülestõusu ajal 14. detsembril 1825. a. asus Kaukaasias, areteeriti ta ikkagi ning võeti uurimise alla dekabristide süüasjas. Gribojedovil läks korda tõestada, et

1 экспедиціи. № 62-й

АРХИВЪ
III-го Отдѣленія
СОБСТВЕННОЙ
ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
КАНЦЕЛЯРІИ

О дозволеніи сочинителю Пушкину возвратиться въ столицу. Тутъ же объ издаваемыхъ имъ сочиненіяхъ и переписка съ нимъ по разнымъ предметамъ.

1826 г.

Kolmanda osakonna toimik A. S. Puškini kohta.

ta ei võtnud osa ülestõusust, ja tsaaril tuli ta vabaks lasta. A. S. Gribojedovi elu katkes traagiliselt Teheranis, kus ta oli saadikuks.

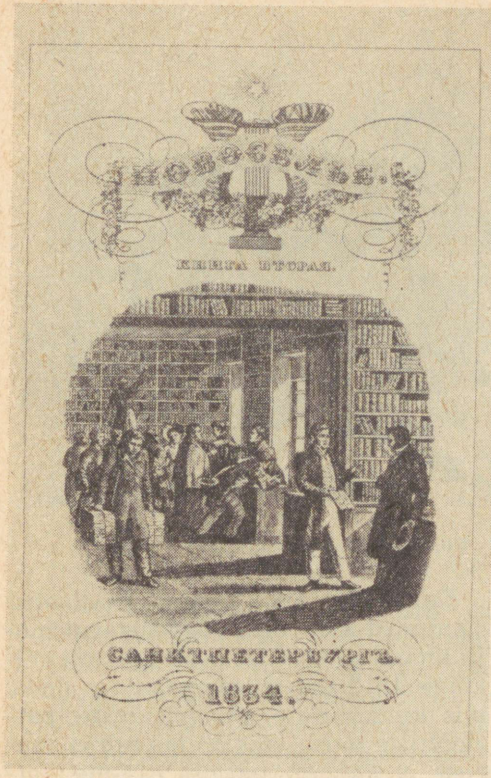
Realismi võidulepääs vene kirjanduses. Tõeliseks uue vene kirjanduse ja kirjandusliku keele loojaks sai suur Puškin. *Aleksander Sergejevitš Puškin* (1799—1837) oli vene realismi rajaja. Puškini teosed on vene rahva uhkus, need kuuluvad maailmakirjanduse meistriteoste hulka. Jagades dekabristide vaateid, vihkas Puškin kogu hingest isevalitsuslikku korda ja pärisorjust. Puškini loomingut läbib armastus ja lugupidamine Venemaa rahvaste vastu. Jätkates A. N. Radištševi traditsioone, lõi poeet oodi «Priius», mida läbis viha tsarismi vastu. Puškin kirjutas:

Sa isevalitsejast roimar!
Sind, sinu trooni mina vihkan,
su hukku, sinu laste surma
ma õelas kahjurõõmus ihkan.

Puškin oli paljude dekabristide sõber. Ülestõusu ajal oli ta pagenduses Mihhailovskojes. Hiljem vastas Puškin tsaari küsimusele, kelle poolel oleks tema olnud ülestõusu ajal, kui ta oleks viibinud pealinnas, et ta oleks olnud sõprade-dekabristidega Senati väljakul. Seda vastust ei suutnud tsaar poeedile kunagi andestada. Valitsus jälitas Puškinit, saatis teda korduvalt asumisele, kehtestas tema üle politsei järelevalve. Tsensuur ei lasknud paljusid tema teoseid trükki. 1837. aastal hukkus Puškin duellil. Poeedi surmas oli süüdi kõrgem seltskond, kes teda taga kiusas, ja eelkõige tsaar ise. Kõik Venemaa eesrindlikud inimesed suhtusid Puškini surma kui raskesse rahvuslikku õnnetusse. Geniaalne vene poeet *Mihhail Jurjevitš Lermontov* (1814—1841) kirjutas A. S. Puškini hukkumise puhul luuletuse «Poeedi surm», milles süüdistas vihaselt kõrgemat seltskonda poeedi surmas:

Kuid teie, nende ülbe sugu,
kes muud ei oskagi kui häbis elada,
kes õnne orbusid maailmas ühtelugu
ükskõikselt sõtkunud on orjakannaga!
Au, Geenius ja Vabadus on ohus,
kus trooni ümber koos on teie ahne summ.
Teid kaitseb seadus, õigeks mõistab kohus
ja teie ees on õiglus tumm...

Lermontov lõi luule ja realistliku proosa meistriteoseid, avas sügavalt

Smirdini raamatupood kirjanikele (ajakirja kaanejoonis).

oma kaasaegse ühiskonna pahesid. Romaanis «Meie aja kangelane» andis Lermontov oma kaasaegse tüüpilise kuju — ülearuse inimese kuju, inimese, kes ei leidnud endale kohta Nikolai valitsemisaja pehkinud pärisorjuslikus õhkkonnas.

Meie maa rahvaste kultuuri arenemises on erakordselt suur osa *Nikolai Vassiljevitš Gogolil* (1809—1852). «Surnud hingedes» ja «Revidendis» paljastas Gogol pärisorjusliku Venemaa paiseid ja mõistis need karmilt hukka. Gogoli geniaalsed teosed viisid lugeja järeldusele, et on vaja võidelda pärisorjuse vastu ning likvideerida kord, mis on rajatud vägivallale ja harimatusele. «Juba ammu pole maailmas olnud kirjanikku, kes oleks olnud nii tähtis oma rahvale kui Gogol Venemaale,» kirjutas N. G. Tšernõševski.

Puškini ja Gogoli mõju all alustasid XIX sajandi 40—50-ndail aastail oma loomingulist tegevust kirjanikud F. M. Dostojevski, N. A. Nekrassov, I. S. Turgenev, M. J. Saltõkov-Štšedrin, I. A. Gontšarov, A. N. Ostrovski ja L. N. Tolstoi. Eesrindlik vene kirjandus mõjutas väga tugevasti meie maa teiste rahvaste kultuuri arenemist.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Milles väljendus XIX sajandi esimese poole eesrindlike vene kirjanike loomingu ühiskondlik tähtsus? Nimetage kõige suuremate kirjanike nimed ja nende teosed. **2.** Missugustes A. S. Puškini teostes kõlab kõige tugevamini protest rahva rõhumise vastu ja poolehoiutunne tema vabaduse eest võitlejatele? **3.** Missuguseid pahesid autori kaasaegses ühiskonnas naeruvääristas A. S. Gribojedov komöödias «Häda mõistuse pärast»?

§ 20. Kunst. Venemaa rahvaste kultuurialane koostöö.

XIX sajandi esimene pool oli väga tähtis periood kujutava kunsti — skulptuuri, maali ja arhitektuuri arenemises. See oli kujutava kunsti õitsenguperiood, mil pääses võidule uus temaatika, uued vormid ja žanrid.

Peterburi. Kaasani katedraal. Arhitekt A. N. Voronihhin.

Minini ja Požarski mälestussammas Moskvas. Skulptor I. P. Martos.

Kaks tolle aja suurimat ajaloolist sündmust avaldasid väga tugevat mõju kunsti arenemisele. Selleks oli eelkõige 1812. aasta isamaasõda. Sõda, mis kutsus esile ennenägematu patriootilise tõusu, mis näitas rahva suurust ja kangelaslikkust raskete katsumuste ajal, aitas kaasa rahvusliku iseteadvuse kasvule. Sõda pööras ühiskonna eesrindlike kihtide terase tähelepanu rõhutud ja kurnatud rahvale, kes oli sajandeid orjuses olnud, kuid kes polnud kaotanud inimväärikust ja ilmutas oma hingesuurust võitluses võõramaiste vallutajatega. Teiseks kunsti arenemisele mõju avaldavaks sündmuseks oli vabadusliikumise algus, dekabristide ülestõus, mille eesmärgiks oli iganenud ühiskonnakorra likvideerimine ja Venemaa rahvaste vabastamine sotsiaalsest ning poliitilisest rõhumisest.

M. I. Kutuzovi mälestussammas Kaasani katedraali juures. Skulptor B. I. Orlovski.

Need sündmused kutsusid esile suure loomingulise tõusu ning määrasid kindlaks kunstitegelaste teoste temaatika ja nende ühiskondliku suunitluse. Patriotismi teema, rahva kangelasteo ülistamine, lihtsa inimese väärikuse võidulepääs, võitlus kõige vana ja iganenuga — sellised olid kesksed küsimused kunsti parimate esindajate loomingus.

Arhitektuur ja skulptuur. XIX sajandi alguse patriootiline tõus oli lätteks terve plejaadi silmapaistvate arhitektide ja skulptorite loomingule. Sellesse aega kuulub silmapaistva vene arhitekti *Andrei Nikiforovitš Voronihhini* (1759—1814) loomingu õitseaeg. Voronihhini loodud on imetlusväärne arhitektuuri mälestusmärk — Kaasani katedraal Peterburis. Pärast 1812. a. isamaasõda sai kirikust Vene kuulsuse muuseum, hoone-mälestusmärk. Siia on maetud suur Vene väejuht M. I. Kutuzov, siia on paigutatud Napoleoni armeelt äravõetud lipud. 1830-ndail aastail aga püstitati kiriku ette Kutuzovi ja Barclay de Tolly suurepärased mälestusmärgid, skulptor *Boriss Ivanovitš Orlovski* (1793—1837) tööd. See arhitektuuriansambel hämmastab tänini vormitäiuse, harmoonilisuse ja suursugususega.

Sajandi alguse suurim arhitekt oli *Andrejan Dmitrijevitš Zahharov* (1761—1811). Zahharovi parim töö on Admiraliteedihoone Peterburis, mis sümboliseerib Venemaa merevõimsust, tema jõudmist maailma meresuurriikide hulka.

Kauneid arhitektuuriansambleid lõi Peterburis *Carlo Rossi* (1775—1849): Peastaabi hoone, Mihhaili loss (praegune Vene muuseum), Aleksandri teater koos sellega külgneva tänavaga (praegune arhitekt Rossi tänav). Kõik see andis Peterburi tsentrumile selle harmoonilise ja monumentaalse ilme, mis on säilinud tänapäevani ning mis vaimustab meid oma ilu ja täiuslikkusega.

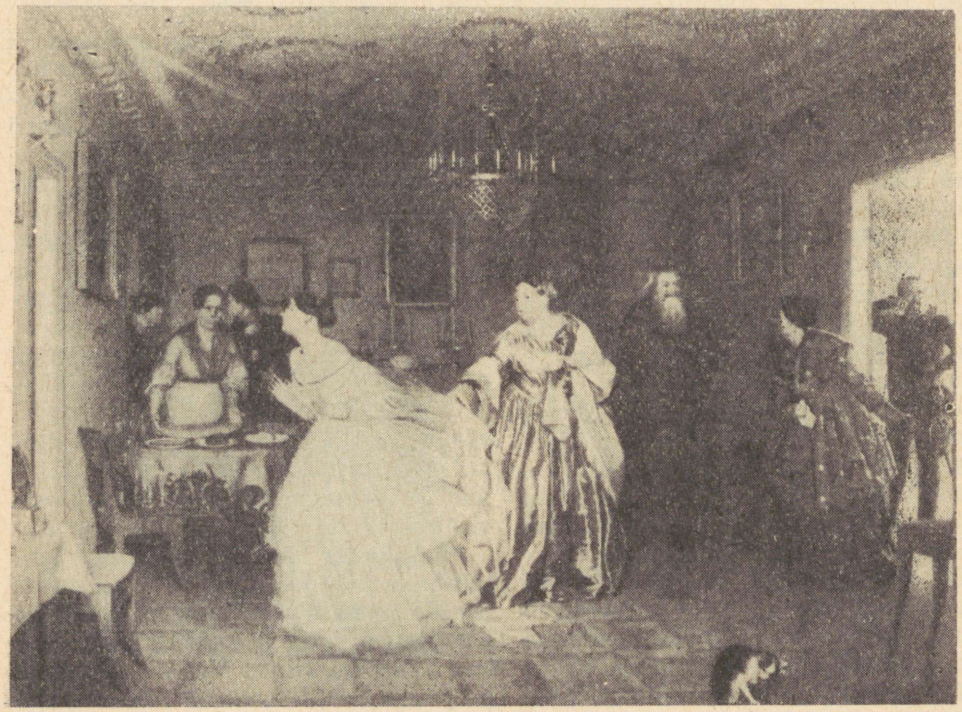
Tuntud skulptor-monumentalist oli *Ivan Petrovitš Mártos* (1754—1835). Tema parim töö on Minini ja Požarski monument Moskvas Punasel väljakul, mis sümboliseerib rahva vääramatust tema võitluses võõramaiste vallutajatega.

Maalikunst. Vene maalikunst käis läbi keerulise tee ning saavutas suure meisterlikkuse. Rahva kangelasteo ülistamine, rahva vaimse ärkamise idee, pärisorjusliku Venemaa paisete paljastamine — sellised olid kujutava kunsti peamised teemad.

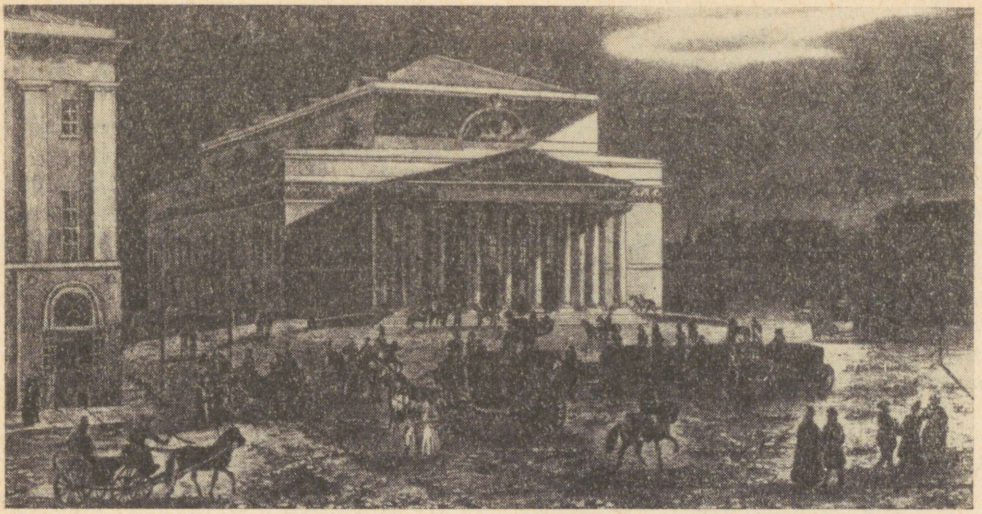
Kunstnik *Aleksei Gavrilovitš Venetsianov* (1780—1847) pühendas oma loomingu talurahva elu kujutamisele. Seda elu näitab ta idealiseeritud, ilustatud kujul, makstes lõivu tol ajal moes olnud sentimentalismile. Kuid Venetsianovi maalid «Rehealune», «Vilja lõikamas. Suvi», «Kündmas. Kevad», «Talunaine rukkililledega» kujutavad lihtsate vene inimeste ilu ja üllust, kinnitavad inimisiksuse väärikust sõltumata tema sotsiaalsest seisundist.

Silmapaistev kunstiteos on *Karl Pavlovitš Brüllovi* (1799—1852) maal «Pompeji viimne päev». Kunstnik on leidnud imetlusväärsed värvid purskava Vesuuvi laavas ning tuhas hukkuva muistse linna tragöödia kujutamiseks. Maal kajastab kõrgeid humaanseid ideaale. Ta näitab inimeste üllust ja ennastsalgavust kohutava katastroofi ajal.

XIX sajandi esimesel poolel elas ja tegutses kunstnik *Aleksander Andrejevitš Ivanov* (1806—1858). Kogu

Majori kosjad. Kunstnik P. A. Fedotovi maali järgi.

Suur Teater Moskvas. 1829. a.

oma loomingulise elu pühendas ta rahva vaimse ärkamise teemale, mis leidis teostuse maalis «Kristuse ilmumine rahvale». Sellel maalil näitas ta, nagu hiljem ütles I. J. Repin, «rõhutud rahvast, kes januneb vabaduse sõna».

Pärisorjusliku Venemaa paisete paljastamisele pühendas oma loomingu *Pavel Andrejevitš Fedotov* (1815—1852). Tema maalid «Majori kosjad», «Värske kavaler» ja teised panid aluse «gogollikule», paljastavale suunale maalikunstis.

Vene kujutav kunst, mis oli läbi imbunud oma aja eesrindlikest ideedest, teenis suurt humaanset eesmärki — võitlust inimese vabastamise eest, kogu ühiskonna sotsiaalse ümberkorraldamise eest.

Muusika ja teater. XIX sajandi esimesel poolel andis vene rahvas maailmale suurepäraseid heliloojaid. Vene muusika õitseng tulenes põhjalikust süvenemisest rahva mõtteisse ja meeleoludesse, rahva enda poolt loodud muusikaliste rikkuste omaksvõtmisest. Tollal elas ja töötas vene klassikalise muusika rajaja helilooja *Mihhail Ivanovitš Glinka* (1804—1857). Glinka romansid, sümfoonilised teosed ja ooperid («Ruslan ja Ljudmila», «Ivan Sussanin») on tänapäevani kuulsad üle maailma. Kodumaa-armastus, lihtrahva kangelasteo, tema ilu ja ülevuse ülistamine on Glinka loomingu peateemad.

Suurt edu saavutas vene draamateater. Teatrilavale ilmusid suurepärased näitlejad, kes muutsid teatri aristokraatide meelelahutusest elukooliks, tribüüniks, kust kuulutati vabaduse ideed, armastuse ideed kodumaa ja rahva vastu.

Eriti suure panuse teatrikunsti arenemisesse andis M. S. Štšepkin. *Mihhail Semjonovitš Štšepkin* (1788—1863) oli päritolult pärisori. Tema nimi on tihedalt seotud Moskva Väikese Teatriga, mille laval ta esines 40 aastat. Mitte asjata ei nimetata seda teatrit Štšepkini majaks. Sügavalt läbitunnetatud osatäitmistega — linnapealik Gogoli «Revidendis», Famussov Gribojedovi komöödias «Häda mõistuse pärast» ja palju teisi — pani Štšepkin aluse realistlikule koolkonnale vene teatrikunstis.

Väga tähtsat osa võitluses realismi eest kunstis ja kirjanduses etendasid V. G. Belinski ja A. I. Herzen. Nad

1843

НА БОЛЬШОМЪ ТЕАТРѢ.

ВЪ ПОЛЬЗУ АКТЕРА

Г. ЩЕПКИНА.

ЖЕНИТЬБА,

АНТРАКТЪ,

ИГРОКИ,

ПОДСТАВНОЙ И ОТСТАВНОЙ.

нõudsid kirjanikelt, kunstnikelt ja näitlejailt rahva elu tõepärast kujutamist. Nende ennastsalgav võitlus isevalitsuse ja pärisorjuse vastu innustas kultuuritegelasi oma rahva omakasupüüdmatule teenimisele.

Vene kultuur arenes isevalitsuse ja pärisorjusliku rõhumise rasketes tingimustes. Enneaegne surm, vangla, sunnitöö, tähtajatu sõduriteenistus eemaldasid elust parimaid kultuuritegelasi. Ja kõigele vaatamata kerkisid vene rahva hulgast esile sellised anded, kes lõid maailmale kunsti meistriteoseid.

Venemaa rahvaste kultuurialane koostöö. XIX sajandi esimene pool oli vene, ukraina, valgevene jt. Venemaa koosseisu kuuluvate rahvaste kujunemise periood. Kõigil rahvastel arenes oma rahvuslik kultuur. Ukraina rahva keskelt tõusid esile poeet T. G. Ševtšenko. Ševtšenko looming oli lahutamatult seotud eesrindliku vene kultuuriga, Puškini ja Lermontovi luuleloominguga, Belinski ja Herzeni revolutsiooniliste vaadetega. Lähenenud Tšernõševskile ja Dobroljubovile, võttis Ševtšenko koos nendega osa revolutsioonilisest liikumisest.

Valgevenemaal alustas XIX sajandi esimesel poolel oma tegevust *V. I. Dunin-Martsinkévitš* (1807—1884) — esimene suurem valgevene poeet ja dramaturg. Dunin-Martsinkevitši looming käsitleb peamiselt külaelu. See teravdas tema tähelepanu ka rahvaluule ja -tavade suhtes.

Laialt olid tuntud gruusia poeedid *Aleksander Tšavtšavadze* (1786—1846) ja *Nikoloz Baratašvili* (1817—

1845), kelle teoseid läbib palav armastus Gruusia vastu.

Uue aserbaidžaani kirjanduse rajaja oli *Mirzá Fatali Ahhúndov* (1812—1878). Valgustaja ja demokraat, usupimeduse ja harimatuse vastu võitleja Ahhundov pooldas nagu teisedki rahvuskultuuride silmapaistvad esindajad lähenemist vene rahvale. Armeenia suur kirjanik *Hatšatur Abovján* (1805—1848) pani aluse uuele armeenia kirjandusele. Tuntuks sai tema romaan «Armeenia vermed», kus on tõepäraselt kujutatud armeenia rahva rasket elu Iraani ikke all.

Rahvuskultuuride arenemises etendas positiivset osa meie maa rahvaste sõbralik koostöö, eesrindliku vene kultuuri ja revolutsioonilise ühiskondliku mõtte mõju.

Ülesandeid. 1. Nimetage XIX sajandi esimese poole kõige silmapaistvamaid arhitekte, skulptoreid ja kunstnikke Venemaal. Valmistuge sõnavõttudeks teemal: «XIX sajandi esimese poole silmapaistvad vene kunstnikud». «Suur vene helilooja M. I. Glinka», «M. S. Štšepkini elu ja tegevus». Otsige esinemiseks illustratsioone, maalide reproduktsioone ja muud materjali.

Ülesandeid ja küsimusi seoses teemaga «Meie piirkond XIX sajandi esimesel poolel».

1. Mil määral puudutas 1812. aasta isamaasõda meie piirkonda: kas oli siin regulaarvägede võitlusi, kas tegutsesid siin partisanisalgad, kas kujunes siin rahvasõda? Valmistuge sõnavõtuks sellel teemal. 2. Koduloomuuseumi materjalide ja täiendava kirjanduse varal selgitada, kes XIX sajandi esimese poole kirjanduse, teaduse ja revolutsioonilise võitluse tegelastest pärinesid meie piirkonnast, elasid siin ja kuidas see kajastus nende loomingus.

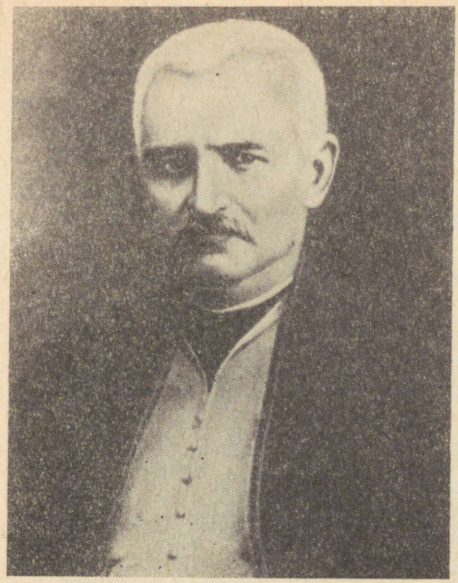
Ülesandeid ja küsimusi esimese osa kohta. 1. Milles avaldus feodaalkorra laos-

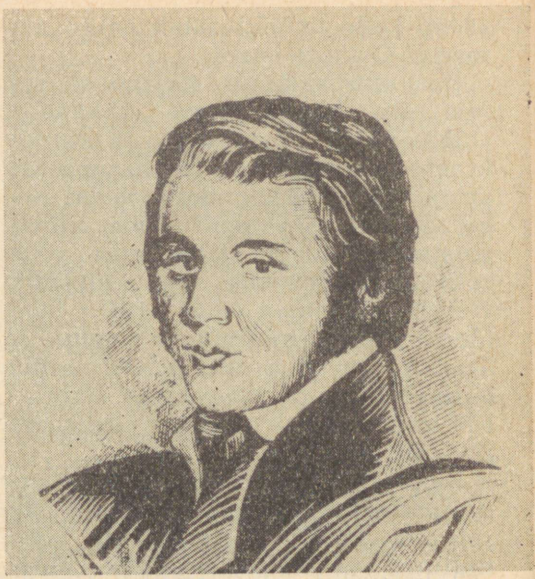
Mihhail Ivanovitš Glinka.

Mihhail Ivanovitš Štšepkin.

Mirza Fatali Ahhundov.

Hatšatur Abovjan.

tumine Venemaal XVIII sajandi lõpus — XIX sajandi alguses? Missugused kapitalistlikule korrale iseloomulikud jooned tollal tekkisid? **2.** Milles väljendus pärisorjusliku majanduse kriis XIX sajandi 30—50-ndail aastail? Miks viis see feodaalsüsteemi kriisini? **3.** Millest andis tunnistust klassivõitluse ja rahvusliku vabadusvõitluse järsk teravnemine Venemaal XIX sajandi esimesel poolel ning milles see avaldus? **4.** Kuidas kajastus Euroopa rahvaste saatuses Napoleoni vägede purustamine Vene armee poolt? **5.** Kasutades õpiku teksti ja katkendit dokumendist (lk. 41), ütelge, missugune kord oleks kehtestatud Venemaal, kui dekabristidel oleks korda läinud oma eesmärki saavutada. Põhjendage oma vastust. **6.** Kandke kontuurkaardile XIX sajandi esimesel poolel Venemaaga ühendatud maa-alad. Kuidas mõjutas Venemaaga ühendamine neil maa-aladel elavate rahvaste saatust? **7.** Mida uut tekkis ühiskondlikus liikumises XIX sajandi 30—40-ndail aastail? Missugune tähtsus on V. G. Belinski ja A. I. Herzeni tegevusel vene revolutsioonilises liikumises? **8.** Kirjutage vihikusse ja seletage järgmiste terminite tähendus: *rahvasõda, Püha Liit, aadlikud-revolutsionäärid, isevalitsuslik monarhia, tööstuslik pööre.*

2. VENEMAA KAPITALISMIPERIOODIL. REVOLUTSIOONILINE VÕITLUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

VII PEATÜKK. XIX SAJANDI 60—70-NDATE AASTATE KODANLIKUD REFORMID. 60-NDATE AASTATE REVOLUTSIOONILIS-DEMOKRAATLIK LIIKUMINE.

§ 21. 1861. aasta reformi ettevalmistamine.

Tuletage meelde, milles avaldus feodaalkorra lagunemine ja kapitalistlike suhete tekkimine XIX sajandi esimesel poolel.

Revolutsiooniline situatsioon aastail 1859—1861. XIX sajandi 50-ndate aastate lõpul tekkis Venemaal äärmiselt pinev olukord, mis ähvardas lõppeda revolutsioonilise plahvatusega ja talurahva massilise ülestõusuga. Feodaal-pärisorjuslik kord oli oma aja ära elanud. Krimmi sõda näitas, et tsarism on pehkinud, paljastas Venemaa tehnilise ja majandusliku mahajäämuse ning ajas sotsiaalsed vastuolud äärmiselt teravaks. Kõik pärisorjusliku Venemaa paised — viletsus, harimatus, ametnike omavoli — paljastusid äkki ja näitasid kõigile, et nii ei saa edasi elada.

V. I. Lenin iseloomustas seda aega (1859—1861) kui Venemaal tekkinud *revolutsioonilise situatsiooni* perioodi. Revolutsiooniline situatsioon on niisugune ajalooline olukord, kus on võimalik revolutsiooniline pööre. Kuid revolutsiooniline situatsioon võib ka revolutsiooniks mitte üle kasvada. Oma teostes juhtis V. I. Lenin tähelepanu revolutsioonilise situatsiooni kolmele põhijoonele: «harilikust suurem rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine»; töötavate hulkade revolutsioonilise aktiivsuse tunduv tõus; «ülemkihtide» kriis, s. o. valitsevatel klassidel ei ole enam võimalik vanade meetodite abil valitseda, olukord, kus «alamkihid ei taha» ja «ülemkihid ei saa» elada endist viisi. [1]

Talurahva olukord oli pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastatel muutunud väljakannatamatuks. Mõisnikud said aru, et nende piiramatule võimule talupoja isiku ja vara üle tuleb lõpp ning hakkasid seetõttu pärisorje veelgi rängemalt ekspluateerima. Nad haarasid paremad põllud, heinamaad ja metsad enda kätte, suurendasid mõisategu ning obrokit, riisusid talupoegi järjest uute maksudega. Krimmi sõda oli rahvahulkade olukorda veelgi halvendanud. Ta-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187.

lupoegade ja linnaelanike maksud ning mitmesugused kohustused olid suurenenud.

«Alamkihid» ei taha elada endist viisi. Talurahvas hakkas järjest aktiivsemalt võitlema oma vabanemise eest. Talupojad ei võidelnud nüüd ainult pärisorjusliku korra äärmuste vastu, vaid nõudsid ka selle täielikku likvideerimist, vabadust ja maad. Juba Krimmi sõja ajal oli märgata talurahvaliikumise tunduvat tõusu. Näiteks riiklikku maakaitseväkke kutsumises nägid talupojad võimalust saada «tsaari teenimise» eest vabadust. Mõnes kubermangus lõpetasid talupojad mõisnike kasuks töötamise ja läksid linnadesse, nõudes enda võtmist maakaitseväkke. Eriti tormiliseks kujunes liikumine Ukrainas, kus mälestused kasakate vabadusest olid ikka veel värsked.

Valitsus pidi isamaa kaitseks ülestõusnud talupoegi jõuga rahustama.

See laine ei taandunud ka pärast sõja lõppemist. Tuhanded talupojad siirdusid lõuna poole (Krimmi) «vabadust saama», sest liikusid kuuldused, et seal antakse soovijatele maad ja vabastatakse nad pärisorjusest.

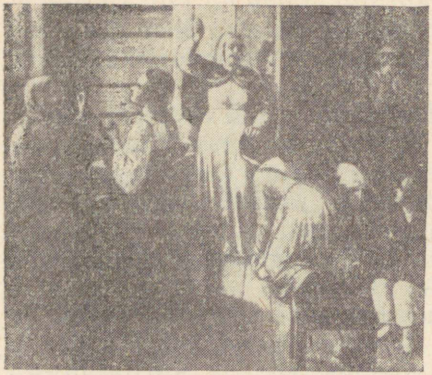
Eriti suure ulatuse võttis talurahvaliikumine 50-ndate aastate lõpul. Kui XIX sajandi esimesel veerandil tuli iga aasta kohta keskmiselt 11 talurahvarahutust ja teisel veerandil umbes 24, siis aastail 1855—1860 oli igal aastal ligikaudu 80 talurahvarahutust. Võitlusest võtsid osa Valgevenemaa, Ukraina ja teiste meie maa piirkondade talupojad.

1857. aastal puhkes Lääne-Gruusias suur talurahva ülestõus, mille sõjavägi suure vaevaga maha surus. Talurahvaliikumine oli küll stiihiline ja killustatud, kuid ta ähvardas ümber kasvada talurahvarevolutsiooniks.

«Ülemkihid» ei saa valitseda endist viisi. Tsarismi sõjaline lüüasaamine õõnestas tema autoriteeti isegi valitseva klassi — mõisnike hulgas. Selle klassi liberaalsed esindajad (s. o. eesrindlikumad inimesed, kes olid kodanlike reformide vajalikkusest aru saanud) hakkasid avalikult kritiseerima Venemaa mahajäämust, ametnike võimutsemist ja kuritarvitusi. Eriti hirmutas liberaale talurahvarevolutsiooni oht. Selle revolutsiooni

Mõisnik puhkamas. XIX sajandi keskpaiga joonise järgi.

Arveteõiendamine tüdrukutetoas. XIX sajandi esimene pool.

vältimiseks ja mõisnike valitseva seisundi säilitamiseks soovitasid nad teha mõningaid järeleandmisi aja vaimule. Nad pooldasid pärisorjuse kaotamist ülaltpoolt. Talupojad tuli nende arvates vabastada niiviisi, et mõisnikud saaksid kõige vähem kannatada: kogu maa peab jääma mõisnike omandiks, talupojad peavad oma isikliku vabastamise eest tasuma määratu suurt väljaostumaksu. Pärast niisugust «vabastamist» säiliks talupoegade täielik majanduslik sõltuvus mõisnikest.

Isegi konservatiivide ja pärisorjuslaste leeris oli märgata rahulolematust valitsuse tegevuse suhtes. Kõik see näitas, et oli puhkenud «ülemkihtide» kriis.

Enamik mõisnikest aga oli talupoegade vabastamise vastu. Kuid majandusliku arenemise käik nõudis kindlalt pärisorjuse kaotamist, sest ilma selleta oleks Venemaa edaspidine arenemine võimatu olnud.

Sellises olukorras ei olnud tsaarivalitsusel muud pääsu, kui hakata ette valmistama pärisorjuse kaotamist kui tolle aja tähtsaimat reformi.

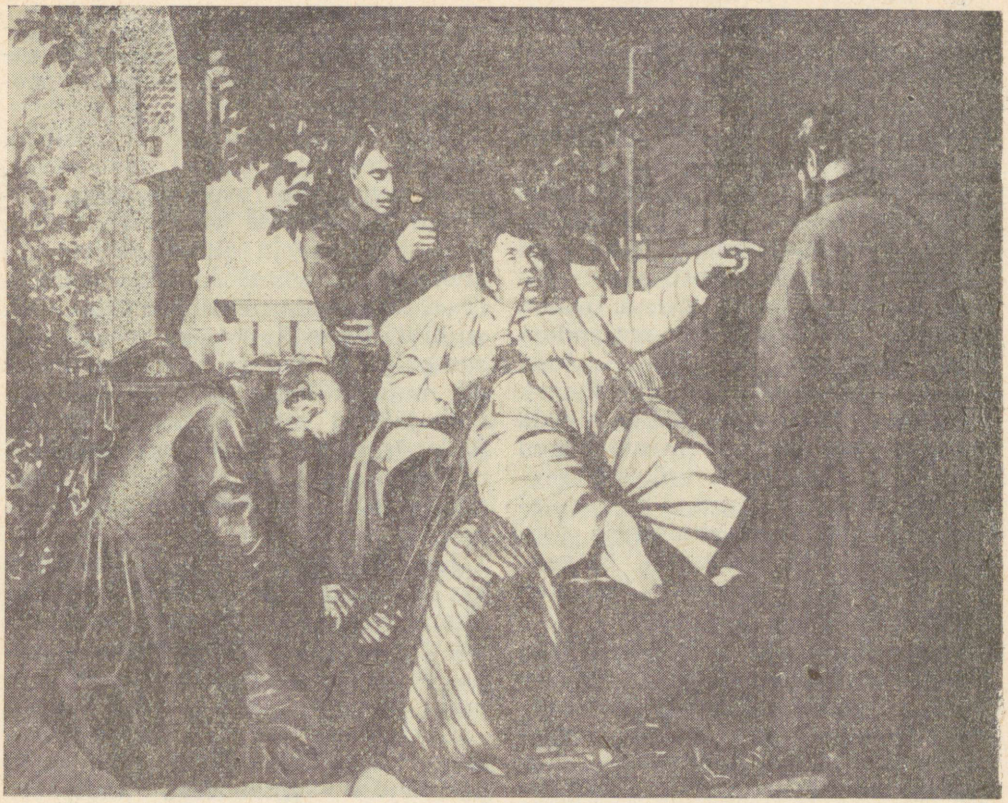
Talurahvareformi ettevalmistamine. 1855. aastal pärast Nikolai I surma, asus tsaaritroonile tema vanem poeg *Aleksander II* **(1855—1881).** Uus tsaar, nagu tema isagi, oli reaktsionäär. Kuid revolutsioonilise liikumise kasvu olukorras ei saanud ta enam valitseda ainult vanglate, kepi ja rividrilli abil.

1856. aastal oli Aleksander II sunnitud ütlema aadli esindajatele: «Kehtiv hingede valdamise kord ei või jääda muutmatuks. Parem on kaotada pärisorjus ülaltpoolt, kui oodata seni, kuni see iseenesest hakkab kaduma altpoolt.»

Valitsuse juhendi kohaselt moodustati kubermangudes aadli kubermangukomiteed talurahvareformi ettevalmistamiseks. Nendes komiteedes hakati koostama pärisorjuse kaotamise projekte. Sellega kaasnes võitlus mõisnike mitmesuguste rühmituste vahel.

Mõisnike rühmituste võitlus. Suurmõisnikud, kellele kuulusid kümned tuhanded pärisorjad, tegid ettepaneku vabastada talupojad ilma maata (jättes neile ainult õueaiamaa). Talupojad oleksid rentinud maad orjastavatel tingimustel, mõisnikud aga saaksid miljonilisi tulusid ka pärast pärisorjuse kaotamist. Selle tagajärjel oleks säilinud pikaks ajaks talupoegade sundtöö ning sõltuvus mõisnikest.

Keskmised mõisnikud, kes olid huvitatud põllumajanduse kodanlikust arenemisest, pakkusid *agraarküsimu-*

Mõisniku hommik. XIX sajandi keskpaik.

se — talupoegadele maa andmise küsimuse lahendamiseks teisi teid. Mittemustmullavööndis, kus maa viljakus oli väike, olid obrokimõisate omanikud nõus vabastama talupoegi koos maaga, kuid nad tahtsid saada võimalikult suurt väljaostumaksu mitte üksi maa eest, vaid ka talupoja isiku eest. Mustmullavööndis, kus maa väärtus oli suur, tegid teoorjuslike mõisate omanikud ettepaneku vabastada talupojad üsna väikese jaosmaaga, et sundida talupoegi rentima mõisnikelt maad ja muuta nad oma moonakateks.

Kõik aadlike projektid, vaatamata neis esinevatele üksikutele erinevustele, väljendasid mõisnike huvisid. See oli võitlus valitseva klassi raamides. Ühes asjas aga olid projektide autorid üksmeelsed — kõik nad püüdsid vältida talurahvarevolutsioo-

ni ja olid selle kartusel valmis asuma reformi teele. Mõisnikud tahtsid feodaalmajanduse järk-järgult üle viia kodanlikele rööbastele. Kuid seda kavatsesid nad teha talurahva paljaksriisumise arvel.

Kapitalismi arenemise kaks teed põllumajanduses. Talupojad, kellel ei ole küllaldaselt maad ja kes on sunnitud tasuma määratu suurt väljaostumaksu, jäävad pärast sellist «vabastamist» mõisnikest majanduslikult sõltuvaks. Seda teed mööda arenes põllumajandus Preisimaal. Sellepärast nimetas V. I. Lenin seda kapitalistliku agraararenemise teed *preisi teeks*. See oli piinarikas ja aeglane protsess, mille puhul rahva kapitalistlik ekspluateerimine ja feodaalike olid läbi põimunud. Mõisnikud ja tsarism tõukasid Venemaa just sellele teele.

Talurahvas võitles stiihiliselt pärisorjuslike suhete täieliku likvideerimise eest, maa ja vabaduse eest. Talupoegade huvisid kaitsesid revolutsioonilised demokraadid, kes nõudsid kogu maa tasuta üleandmist talupoegadele. Nende eesotsas olid suurepärased mõtlejad ja mehised revolutsionäärid A. I. Herzen, N. G. Tšernõševski ja N. A. Dobroljubov. See oli agraarrevolutsiooni (talurahvarevolutsiooni) tee. See tähendas feodaalkorra kiiret likvideerimist ja kapitalistliku farmimajanduse loomist maal. V. I. Lenin nimetas seda teed põllumajanduses kapitalismi arenemise *ameerika teeks*.

Rahva hulgas populaarne loosung «Maa ja vabadus» sai revolutsiooniliste demokraatide tegevuse lipukirjaks. Selle nimetuse («Земля и воля») võttis endale ka esimene revolutsiooniliste demokraatide salaorganisatsioon, mis tekkis 60-ndate aastate alguses.

Kuid revolutsiooniline situatsioon, mis oli tekkinud aastail 1859—1961, ei kasvanud üle revolutsiooniks. Rõhutud ja harimata vene talurahvas, kes oli sajandeid olnud pärisorjuse ahelais, ei suutnud astuda organiseeritud võitlusse, tema killustatud ja stiihilised ülestõusud aga surus valitsus hõlpsasti maha. Vene kodanlus oli majanduslikult nõrk, poliitiliselt mahajäänud ning sõltus tsarismist. Sellepärast ei tahtnud ta revolutsiooni ega võinud seda juhtida, sest klassina ei olnud ta veel välja kujunenud.

Revolutsioonilise demokraatide arv oli suhteliselt väike, neil ei jätkunud jõudu ja vahendeid, et stiihilise talurahvaliikumise etteotsa asuda ja sellele organiseeritud kuju anda.

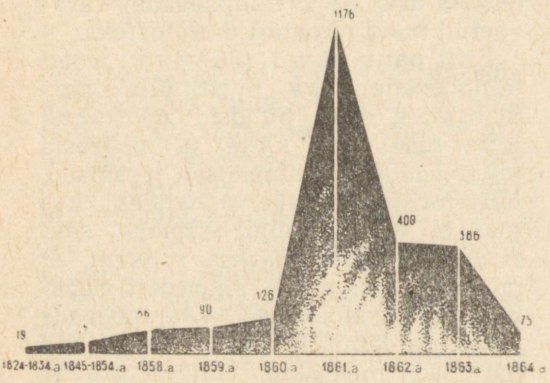
Isevalitsusel läks korda likvideerida revolutsiooniline situatsioon pärisorjuse kaotamisega ülaltpoolt. Aadlikomiteede projektide alusel töötas valitsus välja niisuguse reformi, mis oli kasulik eelkõige mõisnikele. Samal ajal andis see reform aga ka mõningad võimalused kapitalismi arenemiseks Venemaal.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Mis sundis tsaari ja mõisnikke pärisorjuse kaotamist ette valmistama? **2.** Tõestage, et XIX sajandi 60-ndateks aastateks oli Venemaal tekkinud revolutsiooniline situatsioon. Mispärast ei kasvanud see üle revolutsiooniks? **3.** Missugused üksikud lahkhelid olid mõisnike eri rühmade vahel? Missugune oli nende ühine eesmärk? **4.** Missugused teed olid võimalikud kapitalismi arenemiseks

põllumajanduses? Mis on neis ühist ja mille poolest nad erinevad? 5. Kirjutage vihikusse ja selgitage, mida tähendavad terminid: *revolutsiooniline situatsioon, preisi tee kapitalismi arenemiseks põllumajanduses, ameerika tee kapitalismi arenemiseks põllumajanduses.*

§ 22. Pärisorjuse kaotamine.

1861. aasta 19. veebruari manifest. **19. veebruaril 1861** kirjutas Aleksander II alla talupoegade vabastamise seaduse eelnõudele, mis 5. märtsil ka avaldati. Neile eelnes manifest, mis kujutas reformi «õilsa aadli vabatahtliku annetusena», rahvale osaks saava heateona, ja kutsus rahvast üles säilitama rahu ning sõnakuulelikkust. Valitsus kartis kangesti, et tema «heategu» kutsub esile pahameelepuhangu. Pealinnas paiknevad väed seati lahinguvalmis. Need kartused ei olnud asjatud. Valitsus oli arvestanud mõisnike soove ning ette valmistanud ebaõiglase, laostava reformi, mille tagajärjel miljonid talupered paljaks rööviti.

Talurahvarahutuste kasv 1861. aasta reformi ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil.

Talupoegade isiklik vabastamine. Talupojad said *isiklikult vabaks.* Nüüdsest peale ei võinud mõisnik talupoegi enam osta, müüa või kinkida, tal ei olnud õigust käsutada neid kui asju. Talupojad võisid nüüd abielluda mõisniku loata, iseseisvalt sõlmida lepinguid ja kaubandustehinguid, vabalt tegelda tööndusega, astuda teise seisusesse (linnakodanikuks, kaupmeheks), minna teenima või astuda õppeasutusse. Talupojad said õiguse omandada vallasja kinnisvara, vabalt seda käsutada ja seaduste ning tavade põhjal pärida ja pärandada. Talupoja isiku vabastamine oli rahva tähtsaim saavutus tema põlises võitluses pärisorjuse vastu.

Kuid valitsus tegi kõik, et raskendada talupoegadel «kingitud» õiguste kasutamist ja talupoegade vabadust piirata. Veel palju aastaid pidid talupojad elama mõisniku võimu all. Nad ei saanud jaosmaast loobuda ja külast lahkuda, sest nad pidid enne seda tasuma väljaostumaksu. Endiselt moodustasid talupojad mittetäieõigusliku seisuse.

Erinevalt aadlikest, kaupmeestest ja vaimulikest pidid talupojad maksma pearaha. Neile võidi jagada ka ihunuhtlust, nende hulgast võeti nekruteid.

Talupoegade jaosmaad. Äralõiked. Valitsus oli sunnitud vabastama talupojad koos maaga, sest ta kartis rahva üldise pahameele puhkemist. Peale selle olid talupojad peamised maksumaksjad. Maa äravõtmine talupoegadelt oleks õõnestanud riigitulu-

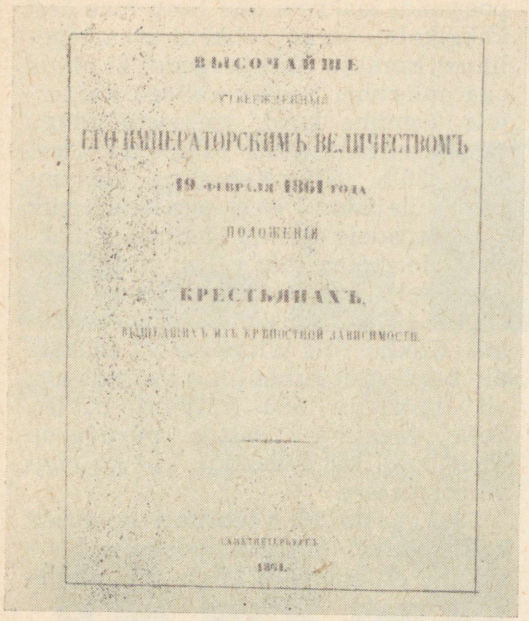
Küla. XIX sajandi keskpaik.

de peamist allikat. Kuid maa andmisel talupoegadele lähtuti mõisnike huvidest. Talupoegade jaosmaa suurus tuli üldreeglina kindlaks määrata mõisnike ja talupoegade «vabatahtlike» kokkulepete alusel. Seal, kus niisugust kokkulepet ei saavutatud, määrati kindlaks teatud jaosmaanormid, mis olid mõisnikele kasulikud.

Need normid olid mitmesugused ja olenesid maa viljakusest. Mustmullakubermangudes olid need märksa väiksemad kui mittemustmullakubermangudes.

Mõisnikul oli õigus jätta endale vähemalt $^1/_3$ kogu maast, stepikubermangudes aga vähemalt $^1/_2$ maast. Kui talupoegade kasutuses oli enne reformi rohkem maad kui 1861. a. 19. veebruari seadus ette nägi, siis võeti neilt üks osa maast mõisnike kasuks ära. Neid talupoegadelt äravõetud maid nimetati *äralõigeteks*.

Eriti palju maad (30—40%) võeti talupoegadelt ära mustmullakubermangudes. Siin püüdsid mõisnikud jätta maa enda kätte ja määrasid talupoegadele minimaalsed jaosmaad. Mittemustmullakubermangudes, kus maa ei olnud kuigi viljakas, said talupojad maad märksa rohkem, et mõisnik võiks saada suuremat väljaostumaksu. Mõisamaa ja talupoegade maa eraldamisel võtsid mõisnikud paremad maatükid enda kätte ja saatsid talupojad «liivakutele»; mõisnike omandiks läksid metsad, suur osa heinamaast ja muudest kõlviku-

ВЫСОЧАЙШЕ

ЕГО ИМПЕРАТОРСКИМЪ ВЕЛИЧЕСТВОМЪ

19 ФЕВРАЛЯ 1861 ГОДА

ПОЛОЖЕНІЯ

КРЕСТЬЯНАХЪ,

ВЫШЕДШИХЪ ИЗЪ КРѢПОСТНОЙ ЗАВИСИМОСТИ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1861.

«Seadused pärisorjuslikust sõltuvusest vabanenud talupoegade kohta».

Karikatuur talurahvareformi kohta. Alla on kirjutatud: «Talupoegade minek pärisorja seisundist tähtajaliselt kohustatu seisundisse, s. t. neelukohta.»

test. Maade piirid aeti nii, et mõisnike kõlvikud tungisid sageli kiiluna talupoegade maadesse ja lõikasid ära tee, mis viis loomade joogikoha juurde, heinamaale või kaugetele põldudele. Seetõttu olid talupojad sunnitud neid maid kõige ebasoodsamatel tingimustel rentima.

Niisiis oli talupoegade vabastamise tagajärjeks talupoegade maa vähenemine ning lisaks sellele talupoegadele halvema ja ebasobivalt paikneva maa andmine. Kuid sellega ei lõppenud veel talupoegade riisumine.

Talupoegade kohustused. Väljaostulepingu sõlmimiseni loeti talupojad *ajutiselt kohustatuteks* ja nad pidid jaosmaa kasutamise eest kandma endisi kohustusi — tegema tegu või maksma obrokit (vastavalt mõisniku soovile). Ajutiselt kohustatute seisund likvideeriti alles 1881. aastal. Kõik ajutiselt kohustatud talupojad (neid oli jäänud 1881. aastaks ligikaudu 20%) pidid oma jaosmaa välja ostma.

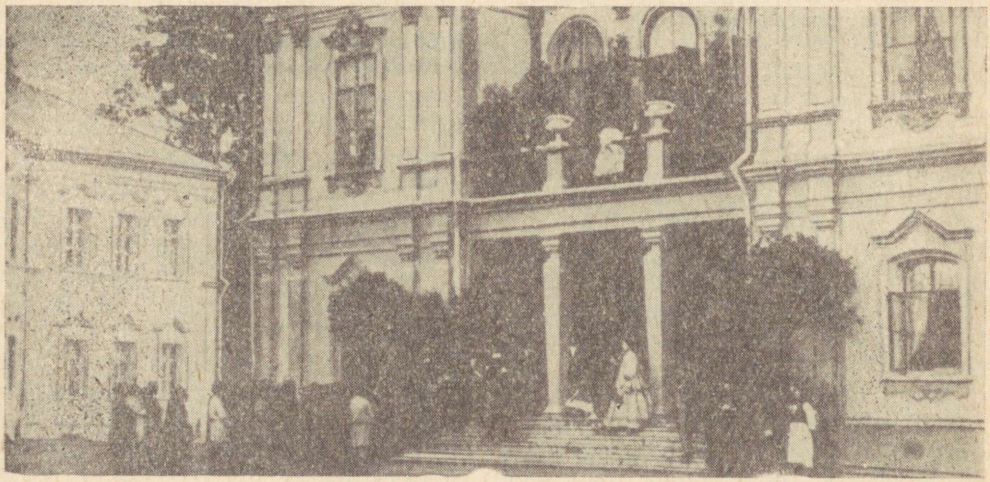
Kuid reform tegi kohe ka mõningaid muudatusi mõisnike ja talupoe-

gade vastastikustes suhetes; kohustused määrati täpselt kindlaks, mõisnikul ei olnud enam õigust võtta täiendavaid makse (lindude, seente, marjade jm. näol), ta ei võinud sundida talupoegi täiendavaid töid tegema. Tal ei olnud enam tegemist iga üksiku talupojaga, vaid terve *külakogukonnaga*, kellega ta ajas asju talupoegade poolt valitud kogukonnavanema kaudu.

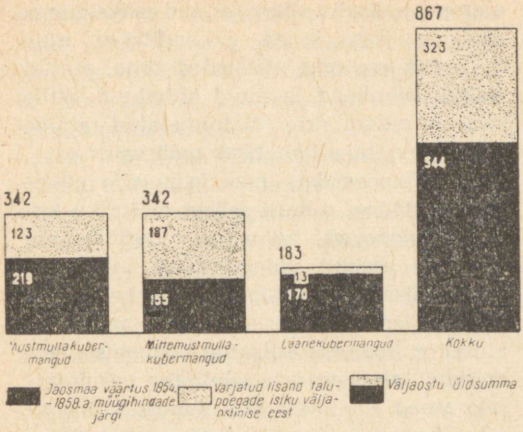
Väljaostumaks. Selleks et saada maa omanikuks, pidid talupojad maksma *väljaostumaksu*. Väljaostuoperatsioon kujutas endast talupoegade häbematut riisumist. Talupojad pidid tegelikult maksma nii maa eest kui ka oma isiku eest.

Sealjuures arvutati väljaostumaks selliselt, et see talupoegadele läinud maa väärtuse märksa ületas. Talupoeg pidi maksma ühe tiinu maa eest kaks-kolm korda rohkem maa tegelikust hinnast. Talupoegadel ei olnud aga sularaha. Seoses sellega kehtestati järgmine kord: väljaostulepingu tegemisel maksavad talupojad otsekohe 20% väljaostumaksu üldsummast, ülejäänud 80% aga andis riik talupoegadele otsekui laenuks ja maksis selle mõisnikele välja. Talupojad pidid selle «võla» koos protsentidega riigile 49 aasta jooksul tagasi maksma. Kokku tuli talupoegadel maksta üle 2 miljardi rubla (maa väärtus aga oli ligikaudu 500 miljonit rubla). Selle tagajärjel sattus puruvaene Vene küla nii mõisniku kui ka riigi võlaorjusesse.

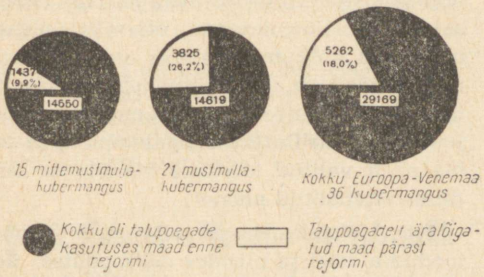
1861. aasta 19. veebruari seadused käisid ainult mõisatalupoegade kohta; nad ei laienenud riigi- ja udelli-

«Talurahvaseaduse» ettelugemine **Moskva** kubermangus Prozorovite mõisas. 1861. a. foto.

Talupoegade maast ilmajätmine 1861. aasta reformi läbiviimisel (tuhandetes tiinudes).

Endiste mõisatalupoegade väljaostumaksud maatükkide eest 1861. aasta reformi järgi (miljonites rublades).

talupoegadele. Valitsus kartis talupoegade üldist pahameelt, mida oli oodata vastuseks talupoegade häbematule paljaksriisumisele. Alles pärast seda, kui vähetult reformile järgnenud talurahvaliikumine oli maha surutud, vabastas valitsus seaduste alusel 60-ndate aastate jooksul järk-järgult ka teised talupoegade kategooriad.

Vene kubermangude järel kaotati pärisorjus ka Leedus, Valgevenemaal, Ukrainas, Taga-Kaukaasias ja Põhja-Kaukaasias. Kõikjal lähtus valitsus kohalike mõisnike huvidest. Pärisorjuse kaotamise tingimused rahvuslikel ääremaadel olid enamasti veel raskemad kui Venemaal.

Reformi ajalooline tähtsus. Pärisorjuse kaotamine oli tähtsaks tähiseks Venemaa ajaloos. See puhastas tee uute, kodanlike suhete kindlustumiseks Venemaal ja andis teatud perspektiivi kapitalismi arenemiseks. Selles seisis 1861. aasta reformi progressiivne tähtsus.

Kuid see oli kodanlik reform, mille mõisnikud-pärisorjapidajad oma huvides läbi viisid. Sellepärast säilis suur hulk feodaal-pärisorjusliku korra igandeid, mis veel kaua aheldasid Vene küla ja pidurdasid tema arenemist. Alles jäid mõisnike maavaldused, ajutiselt kohustatute suhted koos obroki ja teoorjusega, talupoegadel puudusid endiselt igasugused poliitilised õigused.

Pikkadeks aastateks jäid püsima ka vanad talupoegade ekspluateerimise meetodid. «Kurikuulus «vabastamine» kujutas endast talupoegade kõige jultunumat paljaksröövimist,» kirjutas V. I. Lenin, «vägivalda nende kallal ja nende teotamist igal sammul.» [1]

Selle tagajärjel sattusid talupojad mõisnike, külakulakute ja linnakapitalistide ikke alla.

V. I. Lenin märkis: «Ühelgi maal kogu maailmas pole talurahvas ka

[1] V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 91.

pärast «vabastamist» üle elanud niisugust laostumist, niisugust vaesust, niisuguseid alandusi ja niisugust mõnitamist nagu Venemaal.» [1]

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Kuidas jaotati põllumaa ja kõlvikud mõisnike ning talupoegade vahel? Missugustel tingimustel said talupojad maad? **2.** Koostage tekstiga tabel:

1861. aasta reform.

Reformi kodanlikud jooned	Pärisorjusliku korra igandid, mis säilisid pärast reformi läbiviimist

3. Tõestage, et reform viidi läbi kõigepealt mõisnike huvides. **4.** Missugused pärisorjuse igandid, mis reformiga alles jäeti, olid talupoegadele eriti rasked? **5.** Kirjutage vihikusse ja selgitage, mida tähendavad terminid: *kodanlik reform, äralõiked, ajutiselt kohustatute suhted, väljaostumaks, feodaal-pärisorjuslikud igandid.*

DOKUMENT.

1861. aasta 19. veebruari seadused pärisorjuslikust sõltuvusest vabanenud talupoegade kohta.

(Väljavõtted.)

1. Mõisate piirides elavate talupoegade ja mõisateenijate pärisorjus kaotatakse jäädavalt käesolevas seaduses ja teistes koos sellega väljaantud seadustes ning eeskirjades ettenähtud korras...

3. Mõisnikud, säilitades omandiõiguse kogu neile kuuluva maa suhtes, annavad kindlaksmääratud kohustuste eest talupoegadele alaliseks kasutamiseks nende õueaiamaa, ja lisaks sellele, et nad saaksid oma elujärje sisse seada ja valitsuse ning mõisniku ees oma kohustusi täita, teatud hulga põllumaad ja muid kõlvikuid, mille suurus määratakse ülalnimetatud aktide põhjal kindlaks kohalikes määrustes...

6. Talupoegadele maa ja muude kõlvikute andmine, samuti sellest mõisniku kasuks tulenevad kohustused määratakse kindlaks eeskätt vabatahtliku kokkuleppega mõisnike ja talupoegade vahel...

8. Mõisnikud, kes kohalike määruste alusel on kindlaksmääratud kohustuste eest andnud talupoegadele alaliseks kasutamiseks maad, ei ole edaspidi kohustatud mingil juhul andma neile lisaks sellele ükskõik missugust hulka maad...

17. Pärisorjuslikust sõltuvusest vabanenud talupojad moodustavad majanduslikes asjades külakogukonnad, otseseks valitsemiseks ja kohtumõistmiseks aga ühinevad nad valdadeks. Igas külakogukonnas ja igas vallas pannakse ühiskondlike asjade juhtimine *mir*'ile (külakogukonnale) ja tema poolt valitud isikutele käesolevas seaduses ettenähtud alustel...

148. Mõisniku hoole alla jääb allpool toodud alustel ja piirides mõisapolitsei, kes tegutseb tema maal elavate ajutiselt kohustatud talupoegade külakogukonnas, ja koos sellega on mõisnik antud külakogukonna hooldaja.

149. Mõisnikul on õigus teostada järelevalvet avaliku korra ja ühiskondliku julgeoleku kaitsmise üle temale kuuluva mõisa territooriumil...

158. Mõisnikule antakse esimese üheksa aasta jooksul pärast selle seaduse kinnitamist õigus teha kogukonnale, kui ta tunnistab teatava talupoja viibimise kogukonnas kahjulikuks või ohtlikuks, ettepanek selle talupoja väljaheitmiseks ja tema andmiseks valitsuse korraldusse. Juhul kui

[1] V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 64.

kogukond ei ole mõisniku ettepanekuga nõus, võib viimane pöörduda sellekohase palvega vahemeeste maakonnakogu poole, et see esitaks talurahva-asjade kubermangukomisjonile...

160. Juhul kui külakogukonna otsus on mõisniku arvates olemasolevate seadustega vastuolus või külakogukonna heaolule kahjulik või siis rikutakse sellega mõisniku õigusi, siis paneb mõisnik niisuguse otsuse täitmise seisma ja teeb selle teatavaks vahemehele, kes peab mõisniku seaduslikud nõudmised otsekohe rahuldama...

187. Iga külakogukond vastutab niihästi kogukondliku kui ka krundiviisilise või taludejärgse (päriliku) maakasutuse puhul ühiskäenduse alusel iga oma liikme eest, et need korralikult täidaksid kroonu, semstvo ja kogukonna kasuks ettenähtud kohustusi...

Ülesanne ja küsimus. 1. Jutustage õpiku teksti ja antud dokumendi põhjal talupoegade vabastamise tingimustest. **2.** Mispärast nimetas V. I. Lenin 1861. aasta reformi paljaksriisumiseks?

§ 23. Talurahvaliikumine ja rahvuslik vabadusliikumine pärast pärisorjuse kaotamist.

Tuletage meelde, kes võitlesid XIX sajandi esimesel poolel feodaalkorra ja isevalitsuse vastu ning kuidas nad seda tegid.

Talurahvaliikumine. 1861. aasta 19. veebruari manifesti avaldamine kutsus talurahva hulgas esile pahameelepuhangu. Talurahvaliikumine hõlmas kogu Euroopa-Venemaa territooriumi. Talupoegade hulgas levis kuuldus, et manifest, mille preestrid olid neile kirikus ette lugenud, on võltsitud, õige manifesti aga on mõisnikud ja ametnikud rahva eest ära peitnud. Talupojad ei tunnistanud end ajutiselt kohustatuiks, nad ei teinud enam mõisnikule tegu ega maksnud obrokit, nad ei tahtnud loovutada mõisnikele oma maid. Sageli omandas talupoegade protest tormilise iseloomu, kohati leidsid aset relvastatud kokkupõrked ametivõimude ja sõjaväeüksustega.

Suured talurahvarahutused toimusid Pensa, Tambovi ja Kaasani kubermangus. Nii näiteks ei uskunud Kaasani kubermangu *Bezdna* küla talupojad tsaari manifesti sisu, nagu ametnikud ja preestrid seda selgitasid, ja hakkasid selle dokumendi tekstis otsima «tõelist» vabadust. Kohalik talupoeg Anton Petrov, kes oli kirjaoskaja inimene, luges ja tõlgitses seadust oma küla meestele selliselt, nagu talupojad pärisorjusest vabastamist ette kujutasid: talupojad pidavat saama täieliku vabaduse ja kogu maa, nende kohustused mõisnike vastu aga on kaotatud. Kuuldus tõelisest vabadusest, mis olevat nüüd leitud, kandus ümbruskonna küladesse ja kreisidesse. Talupojad võtsid mõisamaad enda kätte ega täitnud enam mõisnike kasuks ettenähtud kohustusi. Bezdna külasse tulid kokku tuhanded talupojad. Rahutuse mahasurumiseks saatis valitsus kohale sõjaväeüksused. Kokkupõrkes sõjaväega sai surma ja haavata üle 350 talupoja. Anton Petrov lasti välikohtu otsusel avalikult maha. Verine arveteõiendamine Bezdna küla talupoegadega kutsus demokraatlike haritlaste hulgas esile suure pahameele.

Pensa kubermangus tõusid üles Kandejevka küla talupojad. Rahutu-

Tsensuuri poolt keelatud karikatuur talurahvareformi kohta. (Karikatuurile on kirjutatud: «Mina, härrased, armastan teid eriti sellepärast, et olen ise teie kubermangu mõisnik ja riigi esimene aadlik...» Tema Keiserliku Kõrguse kõnest.)

sed hõlmasid kaht Pensa kubermangu kreisi ja kaht naaberkubermangu (Tambovi) kreisi ning kandsid äärmiselt visa iseloomu. «Viimseni sureme, kuid alla ei anna!» ütlesid talupojad. Sõjavägi tulistas ülestõusnuid.

Talurahvarahutused toimusid nii Venemaa kubermangudes kui ka rahvuslikes ääremaades — Valgevenemaal, Baltimaadel, Ukrainas ja Kaukaasias. Kokku toimus 1861. aastal 1176 talurahvarahutust.

Isevalitsusel läks korda stiihiline, organiseerimata talurahvaliikumine maha suruda ja see hakkas järkjärgult vaibuma. 1864. aastal oli kõigest 75 rahutust. Varjatud käärimine talupoegade hulgas kestis küll ka nendel aastatel, kuid see polnud isevalitsusele enam ohtlik.

Ülestõus Poolas, Leedus ja Valgevenemaal. 60-ndate aastate algust tähistas rahvusliku vabadusliikumise tõus. Eriti suureks sündmuseks oli

ülestõus Poolas **aastail 1863—1864.** See ülestõus ei piirdunud rahvusliku vabaduse taotlemisega. Poola talupojad tahtsid saada maad, mis oli mõisnike käes. Ülestõusu eesotsas oli poola šlahta (aadel), kes ei tahtnud oma võimu talupoegade üle piirata ja väljakujunenud agraarsuhteid muuta. Sellega tõukas ta rahvahulgad ülestõusust eemale ja andis kogu vabadusliikumisele hoobi. Ülestõus hõlmas ka *Leedu* ja *Lääne-Valgevenemaa*. Siin olid ülestõusnute eesotsas revolutsioonilised demokraadid *Z. Sierakowski* (1827—1863) ja *K. Kalinovski* (1838—1864). Nad esitasid progressiivsema agraarprogrammi, mille järgi suur osa maast pidi minema talupoegade kätte.

1863.—1864. a. ülestõusu surus tsarism julmalt maha. Paljud ülestõusnud hukati, heideti vanglasse või saadeti sunnitööle. Poola ülestõus leidis tulist poolehoidu ja toetust vene revolutsiooniliste haritlaste hulgas. Suurt abi andis poolakatele Herzen. Kuid ta nägi ka ülestõusu nõrku külgi. Teravalt kritiseeris ta poola šlahta natsionalistlikke ja konservatiivseid meeleolusid.

Karikatuur talurahvareformi kohta.

Mitmed vene ohvitserid ja sõdurid ühinesid ülestõusnutega ning andsid oma elu võitluses poola rahva vabaduse eest. Vene revolutsionäärid tegid koos poola revolutsionääridega katset organiseerida ülestõusu Volgamaal, et tsarismi jõudusid sellega ära tõmmata. Kuid see katse ei andnud tulemusi, sellest osavõtjaid aga karistati julmalt.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Mispärast ei olnud talupojad 1861. aasta reformiga rahul? Milles see rahulolematus avaldus? **2.** Nimetage Poola, Leedu ja Valgevene 1863.—1864. a. ülestõusu põhjused. Milles seisis ülestõusu nõrkus?

§ 24. Revolutsioonilis-demokraatliku liikumise algus Venemaal.

Võitluses isevalitsuse, pärisorjuse ja selle jäänuste vastu ei olnud talurahvas 60-ndatel aastatel enam üksi. Tema kaitseks astus välja tol ajal kujunenud revolutsioonilise demokraatia leer. Revolutsioonilised raznotšiinetsid — aadlisoost haritlaste paremad esindajad, linnakodanike, väikeametnike ja alamate vaimulike hulgast päritolevad isikud, väljendades rahvahulkade meeleolu ja lootusi, olid vene rahva vabadusvõitluse peategelasteks kogu reformijärgse perioodi kestel (XIX sajandi 60—80-ndad aastad). Võrreldes eelmise revolutsionääride põlvkonnaga olid nad rahvale lähemal, teadsid paremini rahva vajadusi ja püüdlusi, teenisid ise raske tööga elatist. Revolutsioonilised demokraadid, erinevalt aadlisoost revolutsionääridest, püüdsid organiseerida rahvarevolutsiooni. Raznotšiinetsite loosungiks sai talurahvarevolutsioon, nende praktiline tegevus aga oli suunatud talurahva huvide kaitsmisele. Venemaa vabadusliikumises oli alanud *revolutsioonilis-demokraatlik* ehk *raznotšiinetsite* periood (1861—1895).

A. I. Herzeni revolutsiooniline tegevus. Ühendavaks lüliks revolutsioonilise liikumise esimese ja teise etapi vahel oli A. I. Herzen. Ta kuulus aadlisoost revolutsionääride põlv-

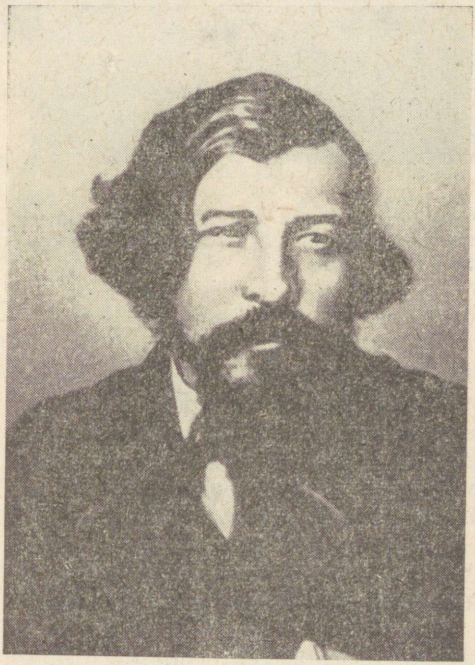
Karikatuur vene demokraatiavastase ajakirjanduse väljaastumiste kohta A. I. Herzeni vastu. A. Jušanovi joonise järgi. (Karikatuuri alla on kirjutatud: «Ärge olge minu peale pahane, Aleksandr Ivanovitš, ma austan teid tõepoolest kõigest südamest ja pean teid ausaks inimeseks, ja kui ma praegu teie vastu välja astun, siis on see ainult ärilistest kaalutlustest tingitud. Te teate — oma särk on ju ihule kõige lähemal...»)

konda. Herzenil oli kõhklusi, aegajalt haaras teda lootus, et rahva vabastamine on võimalik reformide teel. Kuid lõppkokkuvõttes jõudis ta järeldusele, et ainult rahvarevolutsioon võib viia vabadusele. 60-ndateks aastateks oli Herzen kindlalt asunud revolutsioonilis-demokraatliku võitluse teele ja hakkas tolleaegses Vene ühiskondlikus liikumises etendama suurt osa. Tema «Kolokoli» tuhanded eksemplarid leidsid tee Venemaale. Herzeni ajaleht sai võimsaks revolutsioonilise propaganda vahendiks. Selle veergudel räägiti tsarismi kuritegudest rahva vastu. «Kolokol» häbimärgistas mõisnikke ja röövivaid ametnikke, ta kirjeldas vene talurahva õigusetut seisundit ja viletsust. Koos oma sõbra N. P. Ogarjoviga töötas Herzen välja Venemaa talurahva ülestõusu plaanid. Kuid ta ei võinud aru saada proletariaadi ajaloolisest osast, sest Venemaa oli mahajäänud maa ning proletariaat oli seal alles tekkimas. Ja ikkagi pööras A. I. Herzen oma elu lõpul pilgu K. Marxi Internatsionaali poole. A. I. Herzeni propaganda avaldas Venemaa eesrindlikule üldsusele sügavat mõju, tema ideed innustasid võitlusele terve vene revolutsionääride põlvkonna.

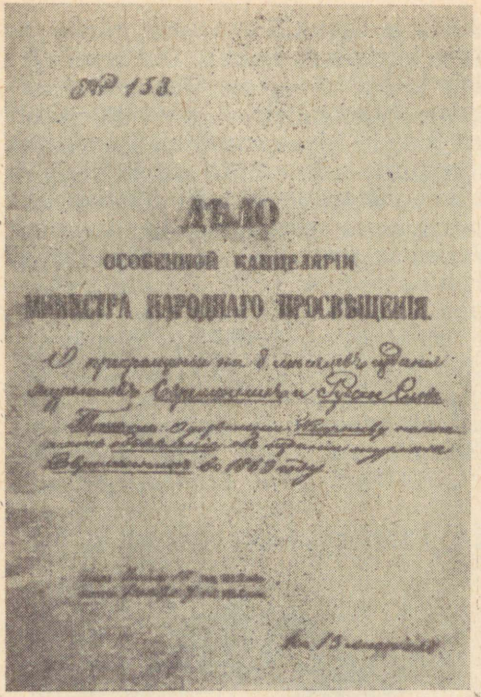
N. G. Tšernõševski. Suurt osa 60-ndate aastate revolutsioonilises ja ühiskondlikus liikumises etendasid N. G. Tšernõševski ning tema võitluskaaslased N. A. Dobroljubov ja N. A. Nekrassov.

Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski **(1828—1889)** oli Saraatovi vaimuliku poeg. Pärast Peterburi ülikooli lõpetamist töötas ta mõnda aega gümnaasiumiõpetajana Saraatovis, sõitis siis Peterburisse ja hakkas siin ajakirjadele kaastööd tegema. Tema teadlase- ja publitsistitalent arenes täielikult välja tolle aja eesrindlikus ajakirjas «Sovremennik», mille juhiks ta 50-ndate aastate lõpul sai. Võitlus isevalitsuse ja pärisorjuse vastu ning Venemaa sotsialistliku ümberkujundamise eest sai tema elu peaeesmärgiks. 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate alguses sai Tšernõševski revolutsioonilis-demokraatliku liikumise tunnustatud juhiks.

Oma vaadete poolest jõudis N. G. Tšernõševski kõigist oma kaasaegsetest K. Marxi ja F. Engelsi õpetusele

Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski.

ДЕЛО
ОСОБЕННОЙ КАНЦЕЛЯРІИ
МИНИСТРА НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

«Otsus ajakirjade «Sovremennik» ja «Russkoje Slovo» väljaandmise keelamise kohta 8 kuuks».

kõige lähemale. Oma revolutsioonilistes vaadetes ja võitluses oli Tšernõševski printsipiaalne ja järjekindel, mitte kunagi ei asunud ta tsaari ja liberaalsete mõisnikega kokkuleppimise teele. Kõik oma lootused pani ta rahvarevolutsioonile, sest ainult rahva enda võitluse tulemusena võis sotsialistlik kord tema arvates võidule pääseda.

Kuid Tšernõševski õpetus ühiskonna sotsialistlikust ümberkujundamisest oli utopistlik. Herzeni järel nägi ta kodanliku korra pahesid ja hakkas seda teravalt ja halastamatult kritiseerima. Tšernõševski oli arvamusel, et kogukonna olemasolu Vene külas võimaldab kapitalistliku arenemise staadiumi vahele jätta ja feodalismilt otsekohe sotsialismile üle minna. Selleks et kogukond võiks saada sotsialismi eoks ja rakukeseks, tuleb talupojad pärisorjusest vabastada ja maa nende kätte anda.

Talurahvareformi ettevalmistamise ajal esitas Tšernõševski oma programmi, mis nägi ette kogu maa tasuta üleandmise talupoegadele. See oli talurahvarevolutsiooni programm. Reformi ettevalmistamist juhtisid aga feodaalmõisnikud ja liberaalid ning sellepärast ei maksnud selle programmi elluviimisele lootagi.

Tšernõševski suunas kogu oma tegevuse revolutsiooni praktilisele ettevalmistamisele Venemaal, valitsuse ja selle poolt ettevalmistatava «jälkuse» paljastamisele.

Pärast pärisorjuse kaotamist 1861. aastal paljastas Tšernõševski reformi rööviseloomu. Ta näitas, et Vene elu keskne probleem — talupoegade vabastamine ja nendele maa andmine — on ikka veel lahendamata ning ainult rahvarevolutsioon võib Venemaale vabaduse anda, teda uueks luua.

V. I. Lenin märkis N. G. Tšernõševski tegevuse tohutu suurt tähtsust ja tema väljapaistvat osa reformijärgse Venemaa revolutsioonilises liikumises. Ta kirjutas: «... Tšernõševski ei olnud ainult sotsialist-utopist. Ta oli ka revolutsiooniline demokraat, ta oskas mõjutada kõiki

oma ajastu poliitilisi sündmusi revolutsioonilises vaimus, viies tsensuuri tõkkeist ja takistustest läbi talurahvarevolutsiooni idee, idee masside võitlusest kõigi vanade võimude kukutamiseks.» [1]

N. A. Dobroljubov. *Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov* (1836—1861) oli Tšernõševski sõber, tema truu kaaslane võitluses tsarismi vastu. Ka tema oli sündinud vaimuliku perekonnas. Hariduse sai ta Peterburi pedagoogilises peainstituudis. Juba üliõpilasena astus Dobroljubov revolutsioonilise võitluse teele.

1857. aastal juhatas Dobroljubov ajakirja «Sovremennik» kriitikaosakonda. Oma noorusele vaatamata oli Dobroljubov väljapaistev kriitik ja publitsist, kes etendas vene kirjanduse ja ühiskondliku liikumise arenemises tähtsat osa. Oma hiilgavates kriitilistes artiklites «Mis on obloomovlus?», «Millal saabub siis tõeline päev?» ja «Pimedusriik» andis Dobroljubov halastamatuid hoope mõisnike ja kaupmeeste «pimedusriigile» ning obloomovlusele. Ta kutsus üles talurahvarevolutsioonile, võitlusele õiguse ja vabaduse eest.

Dobroljubov oli revolutsiooniline demokraat. Ta oli nagu Tšernõševskigi 60-ndate aastate revolutsioonilise noorsoo mõtete valitseja. V. I. Lenin kirjutas, et Dobroljubov on kallis kogu haritud ja mõtlevale Venemaale. Dobroljubov suri tuberkuloosi oma loomingulise jõu õitseajal.

N. A. Nekrassov. Väga suurt osa revolutsioonilise liikumise arenemises 50—60-ndatel aastatel etendas

Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov.

Nikolai Aleksejevitš Nekrassovi (1821—1877) luule. N. A. Nekrassov oli tema kaasaegsete sõnade järgi kättemaksu ja kurbuse laulik. Tema luuletused ja poeemid kujutasid jõuliselt vene talupoja rasket elu ning olid revolutsioonilise propaganda võimsaks relvaks. Nekrassov oli üks «Sovremenniku» juhte.

Innustatuna Tšernõševskist, Dobroljubovist ja Nekrassovist viisid revolutsionäärid-raznotšiinetsid terve kangelasliku revolutsioonilise noorsoo plejaadi võitlema talurahva ürituse eest. Nende progressiivsed ideed leidsid teiste meie maa rahvaste hulgas elavat vastukaja. Tarass Ševtšenko Ukrainas, Konstantin Kalinovski Valgevenemaal, Zigmund Sie-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 94.

rakowski Leedus, Ilja Tšavtšavadze Gruusias, Mikael Nalbandjan Armeenias ja Tšokan Valihhanov Kasahstanis astusid ühisesse võitlusse isevalitsuse vastu ning hakkasid propageerima revolutsioonilisi ideid oma rahva hulgas.

Küsimusi ja ülesandeid. 1. Mille poolest erines vene revolutsionääride teine põlvkond esimesest põlvkonnast? Nimetage ja iseloomustage vene revolutsionääride teise põlvkonna esindajaid. **2.** Mispärast oli Tšernõševski õpetus ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise teedest utopistlik (teostamatu)?

§ 25. Revolutsioonilise liikumise tõus XIX sajandi 60-ndatel aastatel.

Revolutsioonilised üleskutsed. Pärisorjuse kaotamise seaduste avaldamine kutsus esile pahameele mitte ainult talurahva, vaid ka kõigi eesrindlike inimeste hulgas. Oma artiklites paljastasid Herzen ja Ogarjov reformi pärisorjuslikku iseloomu; nad jõudsid järeldusele, et «pärisorjus pole üldse kaotatud. Tsaar on rahvast petnud».

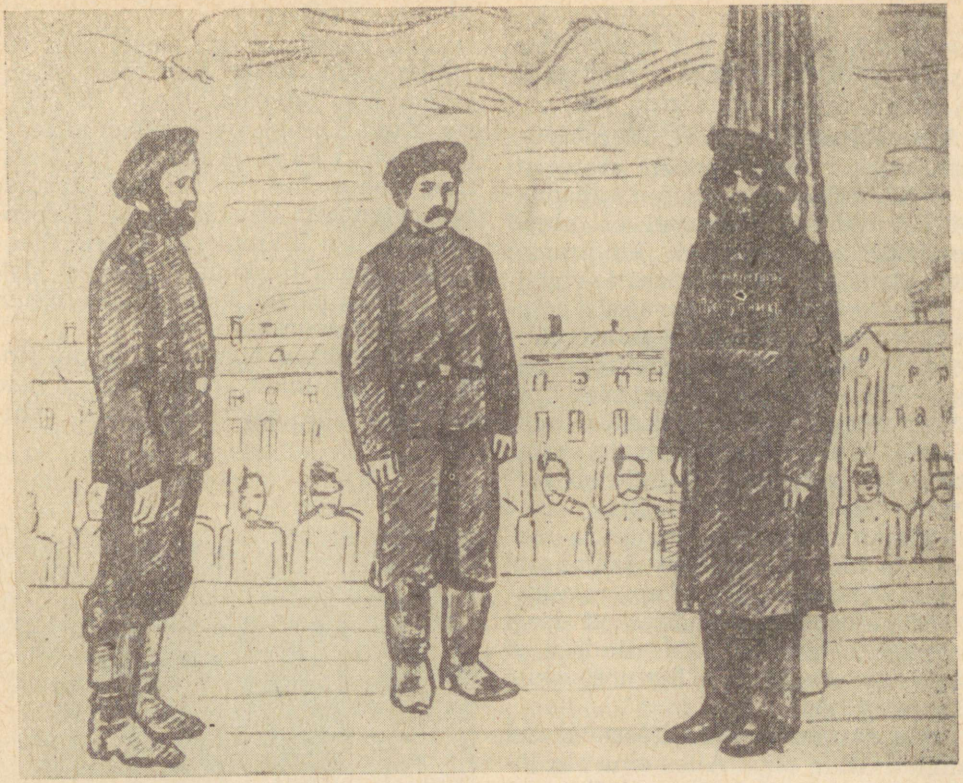
Talurahvaliikumise tõus sisendas revolutsioonilistele demokraatidele lootust, et peagi puhkeb rahvarevolutsioon. Nad hakkasid revolutsioonilisi ideid mitmesugustes Vene ühiskonna kihtides laialdaselt propageerima. 1860.—1861. aasta talvel hakati levitama üleskutset «Tervitus mõisatalupoegadele neile headsoovijate poolt». Selles üleskutses selgitati lihtsas, rahvale arusaadavas keeles reformi rööviseloomu. Üleskutses öeldi, et tsaar on mõisnikega ühel nõul ja

Pitser ühingu «Maa ja Vabadus» lendlehtedel. 1863. a. (Pitser on toodud suurendatult.)

et talupojad ootavad temalt asjata tõelist vabadust. Ainult talupojad ise, kui nad on loonud liidu sõdurite ja eesrindlike ohvitseridega, võivad ühise ülestõusuga kätte võita maa ja vabaduse. Talupoegi revolutsioonile kutsudes öeldi üleskutses samal ajal, et talupojad ei tohi kiirustada ega killustatult välja astuda, vaid peavad ootama signaali, et vaenlast ühisel jõul rünnata. See oli konkreetne plaan, kuidas tõelise vabaduse eest võidelda. Kohe selle läkituse järel ilmusid üleskutsed «Suurvenelane», «Noorele sugupõlvele», «Soldatile», «Noor Venemaa» ja paljud teised. Nendes arendati Venemaa demokraatliku ümberkujundamise laialdast programmi. Üleskutsetes nõuti kogu maa üleandmist talupoegadele ja kavandati ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise teed.

60-ndate aastate «Maa ja Vabadus». Talurahvaliikumise ja revolutsioonilis-demokraatliku liikumise tõusu tulemusena loodi 60-ndate aastate alguses salaorganisatsioon *«Maa ja Vabadus»*. Sellesse organisatsiooni koondusid tolleaegsed revolutsioonilised ringid. Kogu liikumise ideeliseks innustajaks ja juhiks oli Tšernõševski. Aktiivselt võtsid selle organi-

N. G. Tšernõševski kodanlik hukkamine. 1862. a. joonise järgi.

satsiooni loomisest osa Herzen ja Ogarjov, kes elasid tol ajal välismaal.

Organisatsiooni osakonnad tekkisid Moskvas, Nižni Novgorodis, Kaasanis, Harkovis ja teistes linnades. Organisatsiooni kuulus mitusada inimest; nende hulgas oli üliõpilasi, väikeametnikke, ohvitsere, kirjanikke jne. Organisatsiooni etteotsa asus 1862. aastal Peterburis tegutsev Vene Keskrahvakomitee. Organisatsioonil oli oma trükikoda, ta tegi propaganda- ja agitatsioonitööd, valmistas rahvast ette eelseisvaks ülestõusuks. «Maa ja Vabadus» võitles isevalitsuse likvideerimise ning demokraatlike vabaduste kehtestamise eest. «Maa ja Vabaduse» liikmed lootsid, et ülestõus toimub 1863. aasta suvel. Kuid nende lootus ei läinud täide.

Isevalitsusel läks korda killustatud talurahvarahutustega toime tulla.

Talurahvaliikumise ulatus hirmutas liberaalset aadlit ja kodanlust, kes hakkasid nüüd aktiivselt toetama valitsust. Isevalitsus alustas otsustavat sõjakäiku revolutsionääride vastu.

Arveteõiendmine N. G. Tšernõševskiga. 1862. aasta suvel areteeriti N. G. Tšernõševski ja teised vabadusvõitluse juhid. Valitsusel ei olnud tõendeid, mis oleksid kinnitanud Tšernõševski süüd. Siis asuti võltsimise teele: meisterdati valmis valedokumendid, mille alusel tsaarikohus mõistis Tšernõševski sunnitöövanglasse. Enne sunnitööle saatmist korraldati Tšernõševski kodanlik hukkamine. Ta toodi tapalavale, tema rinnale riputati laud, millele oli kirjutatud «Riiklik kurjategija», tema pea kohal murti katki mõõk ja seejärel aheldati ta häbiposti. Samal ajal langes tapalavale lillekimp: revolutsiooniline noorsugu näitas, et isegi tsaarikohtu otsuse täideviimisel ei karda ta avaldada Tšernõševskile oma armastust.

Pikki aastaid vaevles Tšernõševski vanglatrellide taga. Alles oma elu lõpul (1883. aastal) lubati tal Siberist Saraatovisse tagasi tulla. Vanglas kirjutas Tšernõševski 1862. aastal oma romaani «Mida teha?», mis sai tolleaegse revolutsioonilise liikumise programmiks, rahva ürituse eest vankumatu võitleja Rahmetovi kuju aga revolutsionääri ideaaliks tolleaegse noorsoo silmis.

Kohe pärast Tšernõševski areteerimist heideti vanglasse paljud «Maa ja Vabaduse» liikmed. Selle tagajärjel ei jõudnudki «Maa ja Vabadus» kujuneda ülevenemaaliseks organisatsiooniks. Isevalitsusel läks korda revolutsioonilise demokraatia esimene pealetung tagasi lüüa.

1866. aastal tulistas tsaari noor revolutsionäär *Dmitri Karakozov*. Atentaat toimus Suveaia lähedal Peterburis. Kuid Karakozov ei tabanud märki, ta võeti kinni ja pärast piinamist ning kohut hukati. Tsarism kasutas seda atentaati ettekäändeks, et revolutsioonilise liikumisega arveid õiendada. Vene ühiskonna ridadest kisti välja tema parim, kõige eesrindlikum ja revolutsioonilisem osa.

Tsaarikohtud õiendasid revolutsionääridega julmalt arveid, saatsid neid sunnitööle ja asumisele, kõik kaht-

Dmitri Karakozov. 1866. a. joonise järgi.

lusalused aga pandi politsei järelevalve alla.

Valitsuse julma terrori ja talurahvaliikumise languse tagajärjel nõrgenes ka revolutsioonilis-demokraatlik liikumine. 60-ndate aastate teisel poolel ei toimunud suuremaid väljaastumisi.

Alles 60-ndate aastate lõpul hakkas revolutsiooniline võitlus uuesti elavnema ja tehti katseid luua uus revolutsiooniline salaorganisatsioon Venemaal.

60-ndate aastate revolutsioonilise liikumise tähtsus. XIX sajandi 50-ndate aastate lõpu ja 60-ndate aastate talurahvaliikumisel ning revolutsioonilis-demokraatlikul liikumisel oli suur ühiskondlik tähtsus. Selle liikumise tulemusena oli tsarism sunnitud kaotama pärisorjuse ja läbi viima mitu kodanlikku reformi.

60-ndatel aastatel töötati Tšernõševski ja Dobroljubovi teostes välja revolutsioonilis-demokraatlik programm, mis oli suunatud isevalitsusliku korra ja kõigi pärisorjuse jäänuste vastu. See programm etendas 70-ndatel aastatel, vabadusvõitluse uue tõusu perioodil, revolutsiooniliste jõudude ühendamises väga suurt osa.

Küsimusi. 1. Mida kujutas endast 60-ndate aastate «Maa ja Vabadus»? Missugused olid tema eesmärgid? 2. Milles seisneb revolutsiooniliste demokraatide tegevuse tähtsus ja missuguseid tulemusi see tegevus andis?

DOKUMENT.

Proklamatsioon «Tervitus mõisatalupoegadele neile headsoovijatelt».

(Väljavõtted.)

Ja mis siis meie, vene inimesed, peaksime tegema, et tõepoolest vabadeks inimesteks saada? Selle asja saab läbi viia; ja see polegi väga raske; talupoegade vahel peab ainult olema üksmeel, ka vilumust peab olema ja jõudu tuleb koguda.

Teie, mõisatalupojad, moodustate niisiis poole kõigist vene maameestest. Teise poole aga moodustavad riigi- ja udellitalupojad. Ka neil ei ole vabadust. Ja teie leppigegi nendega kokku, seletage neile ära, missugune vabadus neile tuleb, nagu eespool näidatud. Et ei oleks enam nekrutipõlve ja pearaha ja passe ja ringkonnaülemaid ja kõiki neid näruseid ametnikke nende üle, vaid et ka neil oleks kogukond kõigi pea ...

Ja seal on ka sõdurid — nad on tulnud jällegi maameeste hulgast, on samuti teie vennad. Sõduri najal aga seisab üleval kogu praegune kord. Aga mis kasu on sõduril seista praeguse korra eest? On ta elu siis liiga hea? Või on ta palk kõrge? Neetud on meil praegu sõduri elu. Nekrutiks on neid ju võetud väevõimuga, ja kõik nad tahaksid kroonuteenistusest vabaks saada. Ja teie rääkigegi neile täit tõtt, nagu nende kohta on kirjutatud. Kui maameestel on vabadus käes, siis antakse ka igale sõdurile vabadus: kes tahab, olgu sõdur, ja kes ei taha, see võib vabalt lahti saada ...

Ja veel — tervitage meie poolt tublisid ohvitsere, sest on olemas ka niisuguseid ohvitsere, ja neid on küllaltki palju. Nii et sõdurid otsigu üles sellised ohvitserid, keda võib usaldada ja kes hoiavad rahva poole, ja las sõdurid kuulevad niisuguste ohvitseride käest, kuidas vabadust saada.

Ja veel üks asi, mida teie, vennad, sõduritelt paluge: et nad õpetaksid teile, kuidas sõjaväelist korda pidada. Suurt riviõppust pole teile vaja, et sõdurite moodi sammu pidada ja saapanina välja sirutada — ka ilma selleta saab läbi. Kuid teil tuleb õppida, kuidas õlg õla kõrval kindlamini seista, käsklust kuulata ja mitte asjatult hirmu tunda, nii et oleksite mehised igas asjas, tasakaalukad ja järelikult ka külmaverelised. Te peate teadma, et niikaua kui trügid edasi, hoiad tihedalt ühte ja kuulad käsklust, pole häda midagi; suur oht tekib ainult siis, kui lööd kõikuma, hakkad kõhklema ja kui kiiresti taganed — siis on asi juba halb. Aga niikaua kui edasi sammud, teeb sulle suurtükk vähe häda. Sajast suurtükikuulist tabab ju inimest ehk ainult üks, teised aga lähevad kõik mööda. Ja püssikuulide kohta tuleb sedasama öelda. Kära on siin palju, aga kahju vähe.

Ja peale selle koguge püsse, kes saab, ja igasuguseid muid relvi.

Lugu on siis nii: kõik maamehed peavad omavahel kokkuleppele jõudma, et olla üheskoos, kui aeg käes on. Niikaua aga, kui aeg pole veel saabunud, on vaja jõudu hoida, asjatult mitte lasta häda enda peale tulla, järelikult olla rahulik ja oma plaane mitte kellelegi näidata. Vanasõna ütleb, et üks pääsuke ei too veel kevadet. Mis kasu sellest on, kui ühes külas välja astutakse, teistes külades aga ei olda selleks veel valmis? See tähendab ainult asja rikkumist ja enda hukkasaatmist. Aga kui kõik on valmis, kõikjal on toetus olemas, noh, siis hakka aga peale. Enne seda aga ära lase kätel käia, tee vaga nägu pähe, ise aga seleta oma meestele ja manitse neid, nii et asi oleks tõesti klaar. Ja kui te olete ühele meelele jõudnud, siis tuleb ka käsk, et on tulnud aeg kõigil üksmeelselt peale hakata. Me juba näeme, kui aeg käes on, ja teatame sellest. Meil on ju kõigis kohtades oma inimesed, igalt poolt teatatakse meile, kuidas rahvaga lood on. Ja sellepärast me teamegi, kus kohas ei olda veel valmis. Kui aga juba valmis ollakse, siis on see meile samuti näha. Siis me saadamegi niisuguse teate, et vene inimestel on aeg alustada õilsat üritust, et igal pool algab see õilis üritus üheaegselt, sest siis on rahvas kõikjal valmis ja ühel meelel ning üks koht ei jää teisest maha. Siis on ka kerge vabadust kätte võita. Kuni selle ajani aga valmista asja ette, ja ära ise näita, et sinu juures käib asja ettevalmistus.

Seda meie kirja lugege omavahel ja andke üksteisele edasi. Kuid see käib ainult teiesuguse maamehe ja sõduri kohta, kõigi teiste eest aga peitke seda kirja, sest ta on kirjutatud maameestele ja sõduritele ja mitte kellelegi muule: niisiis peale teie, talupoegade ja sõdurite, ei tohi keegi sellest midagi teada.

Jääge terveks ja oodake meilt sõnumeid. Hoidke ennast, kuni tuleb tund, ja te saate meilt juhatusi, kui aeg on käes.

Küsimusi. 1. Missugused jõud pidid proklamatsiooni autori arvates Venemaal revolutsiooni teostama? 2. Kuidas kavatses proklamatsiooni autor ülestõusu organiseerida ning missugust osa pidi tema arvates etendama sõjavägi?

§ 26. Haldus- ja kohtureformid. Sõjaväereform.

Venemaa riigikord reformijärgsel ajastul. Pärast pärisorjuse kaotamist oli üheks peamiseks feodalismi jäänuseks tsarism. Venemaa riigikord ei muutunud. Isevalitsus jäi püsima.

Riigi eesotsas oli tsaar — Romanovite dünastia esindaja, kelle käes oli kogu seadusandliku ja administratiivvõimu täius. Ta andis välja seadusi, sõlmis lepinguid välisriikidega, kuulutas sõda või sõlmis rahu. Tema võim ei olnud millegagi piiratud. Temale allusid kõik administratiivorganid.

Kõrgemateks riigiorganiteks olid Riiginõukogu ja Senat. Riiginõukogu arutas tähtsamaid seaduseelnõusid ja riigiasju, mis said seaduse jõu alles siis, kui tsaar oli need kinnitanud. Riiginõukogu oli tsaari juures nõuandvaks organiks seaduste alal. Kõrgeimaks kohtuorganiks oli Senat. Senatisse tulid apellatsioonid (edasikaebused) madalamate kohtuinstantside otsuste kohta.

Omaette keskasutuste (ministeeriumide) eesotsas olid ministrid. Kõik kõrgemad ametnikud määras ametisse tsaar ja nad kandsid vastutust ainult tema ees.

Kõrgemat administratiivvõimu teostasid kohtadel kubernerid, keda samuti tsaar ametisse nimetas. Kubermangud jagunesid kreisideks, mida valitsesid kubernerile alluvad ispravnikud. Määratu suur, mitmeharuline ja rangelt tsentraliseeritud aparaat valitses tohutut maad vägivalla, repressioonide, kohtute ja vanglate abil.

Rahval ei olnud mingisuguseid poliitilisi õigusi. Ta ei võtnud osa seaduste arutamisest ning kinnitamisest, tal puudus sõna- ja koosolekuvabadus. Inimese väärikust ja vabadust ei kaitsnud mingid seadused. Iga inimest võis areteerida ja karistada administratiivkorras, ilma kohtuta ja juurdluseta. Ühiskond ei saanud ametnike aparaati faktiliselt üldse kontrollida. Selle tagajärjeks olid tohutud kuritarvitused. Altkäemaksuvõtmine ja omavoli, riigivargus, irvitamine inimese üle olid isevalitsuslikul Venemaal laialt levinud. Isegi kohaliku halduse alal, näiteks hariduse ja tervishoiu küsimustes, ei olnud rahval mingisuguseid õigusi.

Eriti näotu olukord valitses tsaarikohtutes. Rahvas ei valinud kohtunikke. Need olid valitsuse ametnikud, keda isevalitsus oma heaksarvamise järgi asendas. Ei olnud mingisugust ühiskonna kontrolli kohtute üle. Kohus kaitses igasuguseid administratsiooni omavoli akte.

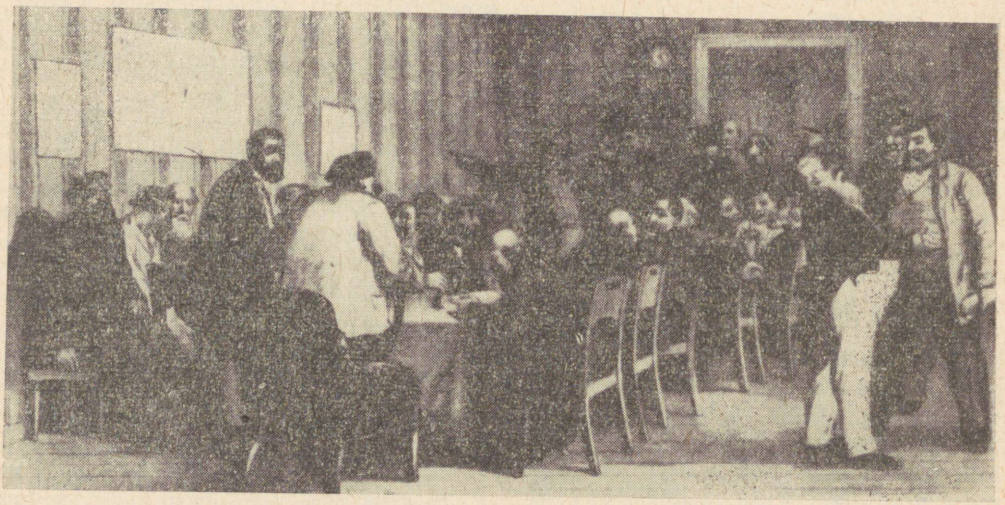
Pärast pärisorjuse kaotamist kerkis eriti teravalt üles isevalitsusliku võimu piiramise ja administratiivtegevuses seaduslikkuse ning korra sisseseadmise vajadus. Tsaar kartis oma võimu kärpimist ega tahtnud konstitutsiooni kehtestamisest Venemaal kuuldagi. Isegi kõige väiksem ametnike omavoli piiramine näis talle ohtliku ja lubamatuna.

Kuid klassivõitluse teravnemise olukorras oli tsarism sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi. Pärisorjuse kaotamine tõi paratamatult endaga kaasa mõningaid teisi reforme, mis kandsid kodanlikku iseloomu. Nende eesmärgiks oli kohandada isevalitsuslikku korda kapitalistliku arenemise vajadustega.

Semstvo- ja linnareform. Tsarism püüdis kindlustada endale aadli ja kodanluse liberaalsete ringkondade toetust. Selle saavutamiseks oli ta nõus kohaliku halduse alal mõningaid järeleandmisi tegema.

Semstvohaigla juures. Kunstnik Zagorski maali järgi. 1886. a.

Semstvokoosolek provintsis. K. Trutovski joonise järgi. 1869. a.

1864. aastal loodi *semstvod*. Need olid valitsevad organid, kes tegelesid majandus- ja kultuuriküsimustega kreisi ning kubermangu ulatuses. Nende kompetentsi kuulusid kohaliku tähtsusega teede ehitamine, tervishoid, haridus, tulekindlustus jne. Varem tegelesid nende küsimustega ainult valitsuse ametnikud.

Seaduse järgi ei olnud semstvod seisuslikud organid: nende koosseisu kuulusid aadli, kodanluse ja talurahva esindajad. Tegelikult aga olid seal valitseval kohal mõisnikud, sest valimised toimusid kõrge varandusliku tsensuse alusel. Semstvote täiskogud valisid oma täidesaatvad organid — kubermangu ja kreisi semstvovalitsused, mis kinnitati kuberneri poolt. Lisaks sellele võis kuberner semstvo otsuse täitmise seisma panna.

Seega tõmmati kohalikku haldusesse kaasa kohaliku elanikkonna valitavad esindajad. Sellel reformil oli lõpuleviimata ja piiratud iseloom. Semstvote tegevust kotrollis valvsalt valitsusvõim — kuberner ja politsei. Semstvotel puudus administratiivvõim, nad sõltusid täielikult riigiorganitest. Semstvo igale katsele ületada neid kitsaid raame, mis tulenesid kohalike vajaduste arutamisest, tehti karmilt lõpp.

V. I. Lenin nimetas semstvot viiendaks rattaks Vene riigi valitsemise vankri all, sest semstvol puudus reaalne võim ja ta ei suutnud isevalitsuse despotismi ja bürokraatiat kõige vähemalgi määral piirata. Lisaks sellele «... hakkas valitsus juba järgmisel päeval pärast semstvo loomist teda süstemaatiliselt kitsendama ja piirama: kõikvõimas tšinovnikute klikk *ei võinud* leppida kõigi seisuste hulgast valitud esindusega ja hakkas teda igati kiusama». [1]

Ja siiski tõid semstvod mõningat kasu hariduse, tervishoiu ja teede arendamise alal. Kokku võttes aga olid nende tegevuse tulemused üsna tähtsusetud.

Semstvoasutuste eeskujul korraldati 1870. aastal ümber ka linnaomavalitsused. Valitavad linnavolikogud arutasid heakorra, tervishoiu ja hariduse küsimusi linna territooriumi ulatuses. Juhtivat osa linnavolikogudes etendas suurkodanlus.

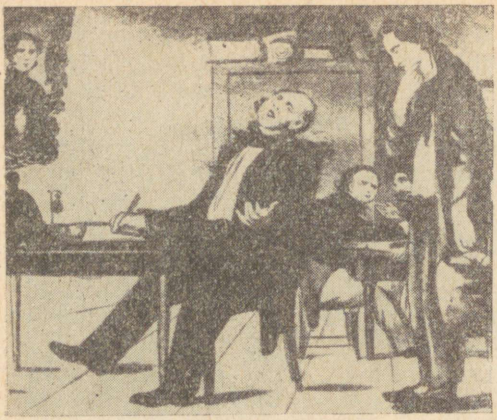
Kohtureform. Üks tolle aja tähtsamaid reforme oli kohtureform. Enne reformi oli kohus seisuslik (s. o. igal seisusel oli oma kohus) ja tema tegevus ei olnud avalik (kohtuistungid toimusid kinniste uste taga, kaebealustel puudusid kaitsjad). Kohus oli täielikult sõltuv valitsusvõimust ja eriti politseist.

Ennekuulmatud kuritarvitused kohtu tegevuses, mille tagajärjeks oli kõrgema võimu autoriteedi langus, ja kasvav rahulolematus, mida üldsus kohtu suhtes avaldas, sundisid valitsust asuma kohtureformi teele.

1864. aasta kohtureform kuulutas kohtu valitsusvõimust sõltumatuks: kohtunikke nimetas ametisse valitsus, kuid ametist tagandada võidi neid ainult kohtu korras. Eeluurimist teostasid kohtu-uurijad, kes ei allunud politseile. Kohus muutus *avalikuks*: kohtuistungitel võisid viibida ajakirjanduse esindajad ja rahvas.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 32.

Kreisikohtus. XIX sajandi keskpaik.

Seati sisse protsess võistlevuse põhimõttel: süüdistust toetas prokurör, kaitset aga advokaat. Kriminaalasju arutati *vandemeeste* osavõtul. Vandemehed esindasid kõiki seisusi (välja arvatud isikud, kes töötasid palgatööl, s. o. töölised, teenijad jne.). Vandemehed otsustasid kaebealuse süü või süütuse üle, kohus aga määras karistuse.

Seati sisse mitu kohtuinstantsi: a) rahukohus, kes otsustas väikesi kriminaal- ja tsiviilasju; b) ringkonnakohus, kes otsustas suuremaid kriminaal- ja tsiviilasju ning arutas madalamate ametnike ametialaseid kuritegusid; c) kohtupalat arutas ringkonnakohtu otsuste peale esitatud apellatsioone, riigivastaseid kuritegusid, poliitilisi asju ja kõrgemate ametnike ametialaseid kuritegusid. Eriti tähtsate asjade arutamiseks moodustati kõrgem kriminaalkohus.

Kohtureform kujutas endast kõige järjekindlamat kodanlikku reformi. Kohtu sõltumatus valitsusvõimust, kohtupidamise avalikkus, kaitse õigus, vandemeeste sisseseadmine — kõik see pidi suurendama seaduslikkust kohtutegevuses ja tagama üldsuse suurema mõju kohtuprotsessil.

Kuid õige pea astus valitsus sammu tagasi: mittemeelepäraseid kohtunikke ja kohtu-uurijaid hakati tagandama, vandekohtu kompetentsi piirati, sandarmeeriale anti uuesti õigus korraldada eeluurimist poliitilistes asjades, eriti tähtsate asjade arutamine anti aga kohtukomisjonidele, mis valitsuse poolt spetsiaalselt selleks asutati. Kohtupidamise avalikkuse põhimõttest ei peetud kinni. Kohus jäi endiselt tähtsaks vahendiks, mille abil rõhuti töörahva hulki.

Sõjaväereform. Lüüasaamine Krimmi sõjas näitas, et sõjavägi on vaja põhjalikult reorganiseerida. Klassivastuolude teravnemine Venemaal, rahvusvahelise olukorra keerukus, sõjaväe suurendamine teistes riikides ning lõpuks uued sõjatingimused ja uus tehnika sundisid tsaarivalitsust mõtlema, kuidas luua rohkearvulisem, massiline armee. Enne pärisorjuse kaotamist loodi sõjavägi nekrutivõtmise alusel. Sellepärast oli sõjaväe arvuline koosseis nii rahuajal kui ka sõjaajal peaaegu ühesugune. Tema ülalpidamine läks väga kalliks maksma. Lääne-Euroopa maades — Prantsusmaal ja Saksamaal — oli juba ammu sisse seatud üldine sõjaväekohustus, mis võimaldas sõjalist väljaõpet anda maa kogu meessoost elanikkonnale. Venemaal aga hõlmas nekrutivõtmine ainult väikese protsendi kõigist meestest. Sõdurid, kes

pärast pikaajalist teenistust erru lasti, olid enamasti kaotanud oma tervise. Seega ei olnud tegelikult üldse sõjaliselt väljaõpetatud reservi.

1874. aastal seati sisse *üldine sõjaväekohustus*. Kõik mehed, kes olid 21 aastat vanaks saanud, pidid 6 aastaks minema sõjaväkke aega teenima. Haridust saanud isikutele määrati lühem teenistusaeg. Parandati vägede väljaõpet ja ohvitseride kaadri ettevalmistamist. Sõjavägi varustati moodsate relvadega, loodi aurujõul liikuv sõjalaevastik. Kuid nende muutuste kõrval jäi sõjaväes paljugi veel vana viisi: juhtiva koosseisu moodustasid endiselt aadlikud; säilis ka karm rividrill, kepidistsipliin ja kätega arveteõiendamine.

60—70-ndate aastate reformide tähtsus. 60—70-ndate aastate reformidel oli tervikuna *kodanlik iseloom*. Nad tähistasid Venemaa edasiliikumist kodanlikul arenemisteel, feodaalse monarhia kodanlikuks monarhiaks muutumise teel. Tsarism oli sunnitud tegema selle järeleandmise, mille eesmärgiks oli riigiaparaadi kindlustamine ja kohandamine uute tingimustega.

Kuid nende reformide läbiviijaiks olid feodaalmõisnikud. Seetõttu olid need reformid poolikud ja vastuolulised ning säilitasid Venemaal suure hulga *feodaalseid igandeid*. Kindlalt jäi püsima mõisnike maavaldus ja isevalitsus — feodalismi peamised igandid. Rahvas ei saanud mingeid poliitilisi õigusi. Venemaal määratses endiselt politsei omavoli, puudusid demokraatlikud vabadused (südametunnistuse vabadus, sõnavabadus jne.).

Tsarismi poliitika jäi reaktsiooniliseks. Kõik oma jõud suunas ta Venemaal puhkenud revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks ja rahvahulkade rõhumiseks.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Missugune oli Venemaa riigikord ja riigi valitsemine XIX sajandi 60-ndatel aastatel? **2.** Mispärast oli tsarism sunnitud haldus- ja kohtureformi läbi viima? **3.** Kes võtsid osa semstvote valimisest ja kes olid nendes valitseval kohal? **4.** Koostage tekstiga tabel:

60—70-ndate aastate reformid.

Reformi nimetus	Milles väljendus reformi kodanlik iseloom	Missuguseid pärisorjuse igandeid ta alles jättis

5. Kirjutage vihikusse ja selgitage, mida tähendavad terminid: *Riiginõukogu, Senat, semstvo, semstvovalitsus, linnavolikogu, vandemehed, feodaalmonarhia, kodanlik monarhia.*

TÄHTSAMAD AASTAARVUD

1855—1881 Aleksander II valitsemisaeg.
1859—1861 Esimene revolutsiooniline situatsioon Venemaal.
19. veebruar 1861 Pärisorjuse kaotamine Venemaal.
1861—1895 Venemaa vabadusliikumise revolutsioonilis-demokraatlik etapp.
1828—1889 N. G. Tšernõševski eluaastad.
1863—1864 Ülestõus Poolas, Leedus ja Valgevenemaal.
1864 Semstvo- ja kohtureform.
1874 Sõjaväereform.

VIII PEATÜKK. VENEMAA MAJANDUSLIK JA POLIITILINE ARENEMINE XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

§ 27. Kapitalismi arenemine Venemaa põllumajanduses.

Pärisorjuse kaotamine tegi lõpu feodalismi jagamatule võimule. Talurahvareform, vaatamata oma pärisorjuslikule rööviseloomule, lõi paremad tingimused kapitalismi arenemiseks. XIX sajandi teisel poolel kindlustus Venemaal *kapitalism*, mille põhijoonteks on tootmisvahendite eraomandus ja palgatöö ekspluateerimine.

Talupoegade vabastamine pärisorjusest, tootlikuma palgatöö rakendamine nii tööstuses kui ka põllumajanduses ja masinalise tehnika kasutuselevõtmine tõid kaasa tootlike jõudude tunduva suurenemise. Ühtlasi tähendas kapitalism ekspluateerimise tugevnemist ja laiade rahvahulkade vaesumist.

Pärast pärisorjuse kaotamist tegi Venemaa võrdlemisi lühikese aja jooksul oma majanduslikus arenemises suure hüppe. «Puuadra ja koodi, vesiveski ja käsikangastelgede Venemaa hakkas kiiresti muutuma rauadra ja rehepeksumasina, auruveski ja mehhaaniliste kangastelgede Venemaaks.» [1]

[1] V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 501.

Venemaa rahvastik suurenes 40 aasta jooksul 80 protsendi võrra (74 miljonilt 1860. aastal 133 miljonile 1900. aastal).

Jõudsalt arenes nii sise- kui ka väliskaubandus. Laienesid põllumajanduse sidemed tööstusliku tootmisega, turuga. Kiiresti arenesid niisugused suured kaubandus- ja tööstuskeskused nagu Peterburi, Moskva, Riia ja Odessa.

Oli muutunud elanikkonna klassikoosseis: mõisnike klass hakkas, ehkki aegamööda, üle minema kapitalistlikule laadile, tema majanduslik tähtsus nõrgenes; märksa oli kasvanud kaubandusliku ja tööstusliku *kodanluse* klass; tekkis uus klass — *proletariaat*.

Põllumajandus XIX sajandi teisel poolel. Venemaa arenemist pidurdas suur hulk pärisorjuse igandeid. Kuid sellele vaatamata hakkas kapitalism pärast 1861. aasta reformi Vene külas üsna kiiresti arenema. Nii sise- kui ka maailmaturul suurenes tunduvalt nõudmine põllumajandussaaduste järele. Põllumajandussaadusi hakkasid peale mõisnike müüma ka talupojad, keda puudus, maksude tasumise vajadus ja väga suur väljaostumaks sundisid turule tulema.

Reformijärgsel ajal suurenes külvipind uute viljakate maade üleskündmise arvel, paranes põllumajandustehnika, arenes edasi agronoomia. Mõned mõisnikud ja rikkad talupojad hakkasid rakendama masinaid ja seadsid sisse mitmeväljasüsteemi. Eesrindlikes kapitalistlikes majandites suurenes saagikus. Kuid talupoegade põhimassi rusus endiselt vilets, oma majapidamises kasutas ta vanu, isaisade-aegseid meetodeid.

Vene aadel läks kapitalistlikule majapidamissüsteemile üle aeglaselt ja oskamatult. Mõisnikud pidid hankima endale majapidamisinventari ja loomad ning kasutama palgatöölisi. Kuid paljudel mõisnikel ei olnud ei raha ega vajalikke oskusi: neil puudus ka tööarmastus. Väljaostumaksuna saadud raha raiskasid paljud mõisnikud pealinnades ära; nad laostusid ning müüsid oma maa kaupmeestele ja rikastele talupoegadele — kulakutele (aastail 1861—1881 müüsid nad 16,5 miljonit tiinu maad).

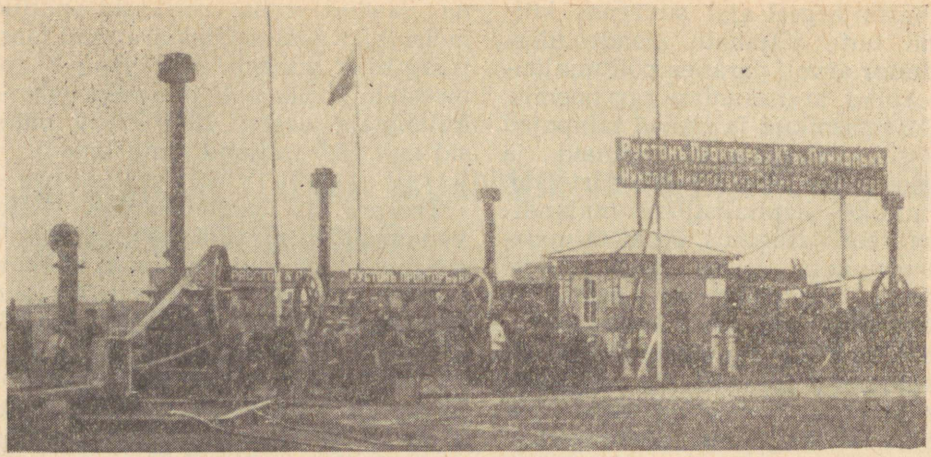
Teorent ja pooleterarent. Kesk-Venemaa mustmullakubermangude mõisnikud pidasid paremaks majandada vana viisi; nad kasutasid neid pärisorjuse igandeid, mis reform oli veel jätnud. Laialdaselt hakkas levima *teorendi süsteem.* Kasutades talupoegade hulgas valitsevat maapuudust, andis mõisnik ühe osa oma maast neile rendile. Selle eest pidid talupojad mõisniku maal oma inventariga tegu tegema. See süsteem erines üsna vähe vanast teoorjusest. Ta-

Talupojad. XIX saj. 60-ndate aastate foto.

Rändkaupmees. 1875. a.

Põllutöömasinate paviljon ülevenemaalisel näitusel Harkovis. 1886. a. foto.

Hersoni maakonna Gruševka mõisa põllutöölised lõunastamas. 1890. a. foto.

lupojad harisid mõisamaid halvasti, sellepärast oli ka saagikus madal.

Teistes mõisates maksti rendiks sageli üks osa saagist: siia kuulub ka *pooleterarent*, mille puhul talupojad pidid renditud maa eest mõisnikule andma poole saagist.

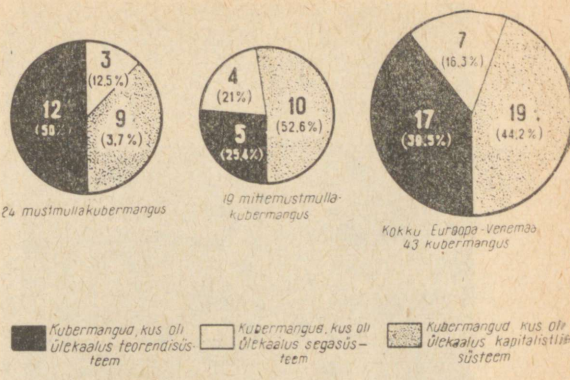
Baltimaade, Lääne-Valgevenemaa, Ukraina ja Alam-Volgamaa mõisnikud läksid julgemini üle kapitalistlikele majandamismeetoditele.

Sellele vaatamata, et kapitalism arenes Venemaa põllumajanduses aeglaselt, läks mõisamajandus ikkagi järk-järgult üle kapitalistlikele rööbastele. Mõisad kujunesid kodanlikeks suurmajanditeks, mis olid rajatud vabapalgalise töö ekspluateerimisele ja mille iseloomulikuks tunnuseks oli tihe side turuga. Kui enne 1861. aasta reformi oli Venemaa põllumajanduses ligikaudu 700 000 palgatöölist, siis 90-ndail aastail oli neid juba 3,5 miljonit.

Kodanlikku tüüpi majandid arenesid palju edukamalt varem asustamata maadel, kus ei olnud mõisnike maavaldust. Kesk-Venemaa tihedasti asustatud mustmullapiirkondades olid pärisorjuse igandid hoopis tugevamad ja seetõttu jäi ka mõisamajandus oma arenemises maha.

Talurahva kihistumine. Küla kapitalistliku arenemise tähtsaks tagajärjeks oli *talurahva kihistumine* ja tema enamiku vaesumine. Talurahva hulgas kujunes välja ühelt poolt käputäis külakodanlasi-*kulakuid* ja teiselt poolt suur hulk kehvtalurahvast — *maaproletaarlasi*.

Kulakud riisusid oma küla mehi. Nad tegelesid liigkasuvõtmisega (andsid talupoegadele laenuks raha või

Mõisamajandus pärast 1861. aasta reformi.

abistasid neid jahu ja seemnega, võttes sealjuures väga kõrget protsenti), ostsid sügisel, kui talupojad vajasid maksude tasumiseks raha, tühise hinna eest vilja kokku ning müüsid selle kevadel ja suvel suure kasuga edasi. 80-ndateks aastateks olid 6500 kulakul 100—10 000 tiinu suurused mõisad. Majanduslik sund ja vabapalgalise töö kasutamine olid nendes majandites peamiseks ekspluateerimise vormiks.

Kehvtalupojad sattusid väljapääsmatusse olukorda: nad pidid orjama kulakut ja mõisnikku. Paljud talupojad ei suutnud oma maalappidelt elatist hankida; nad lahkusid külast ja läksid linna tööd otsima. Kehvtalurahvas oli suureneva *tööjõuturu* peamine allikas. Talupoegade kihistumine, mille tagajärjel liigne maarahvastik linna paisati, lõi tingimused tööstuse arenemiseks, sest see andis kodanlusele odavaid töökäsi.

Kuid see protsess kulges aeglaselt ja oli rahvale piinarikas. Muistsetest

Maa äestamine talupõllul. Bessaraabia kubermang. Foto XIX sajandi 90-ndatest aastatest.

aegadest peale oli Vene külas säilinud *kogukond*. See tähendab, et heinamaa, mets ja muud kõlvikud olid kogu küla kollektiivses (ühises) valduses. Põllumaa kuulus samuti kogukonnale: see oli üksikisikute kasutuses, kuid jaotati talupoegade vahel perioodiliselt ümber. (Maja, köögiviljaaed ja kariloomad moodustasid eraomandi.) Kogukonna olemasolu ei lasknud kulakutel maavaldust enda kätte koondada. Lisaks sellele halvenes aja jooksul ka maaharimine, sest talupojad ei olnud maa väetamisest huvitatud. Lõppkokkuvõttes aitas kogukond Vene küla mahajäämust säilitada. Ta raskendas ka talupoegade lahkumist maalt. Talupoegi sidus ühiskäendus (s. o. vastastikune vastutus) väljaostu- ja teiste maksude tasumisel ning koormiste täitmisel. Sellepärast ei võinud talupoeg ilma külakoosoleku loata maalt lahkuda. See aga aeglustas tööjõuturu väljakujunemist.

Isevalitsus toetas kogukonda kui sobivat vahendit talupoegade valitsemisel ja maksude sissenõudmisel.

Põllumajandus rahvuspiirkondades. Edukamalt kui Kesk-Venemaal arenes kapitalism Baltimaade põllumajanduses. Siin kindlustus krunditalude süsteem. Jõukad talupojad ostsid neile renditud maa paruneilt välja ja hakkasid selle harimiseks kasutama palgatöölisi — sulaseid.

Taga-Kaukaasias seevastu arenes kapitalism aeglasemalt. Talurahvareform toimus siin hiljem ja säilitas veel rohkem pärisorjuse igandeid. Kuid ka Taga-Kaukaasia põllumajandus tõmmati turusuhetesse ning talupoegade põhimass vaesus ja laostus, maakodanluse kiht aga kasvas. Gruusias oli kulakute käes 80—90 protsenti kõigist lammastest.

Kapitalismi arenemine Venemaa põllumajanduses kujutas endast piinarikast protsessi, mille käigus küla vaesus ja suur osa talurahvast proletariseerus.

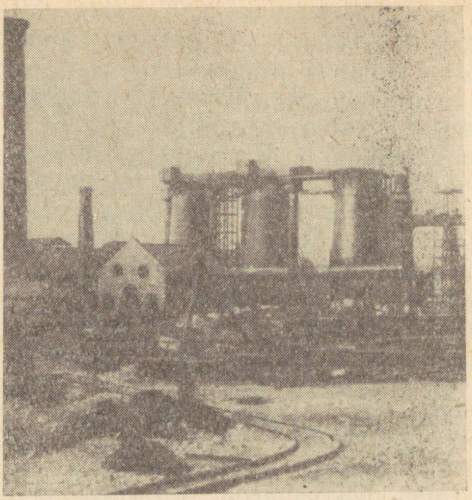
Ülesanne ja küsimusi. 1. Missugused pärisorjuse igandid säilisid Venemaal pärast 1861. aasta reformi? 2. Milles väljendus kapitalistlike suhete arenemine põllumajanduses pärast 1861. aasta reformi? 3. Kirjutage vihikusse ja selgitage, mida tähendavad terminid: *teorent, pooleterarent, talurahva kihistumine.*

§ 28. Kapitalistliku tööstuse arenemine.

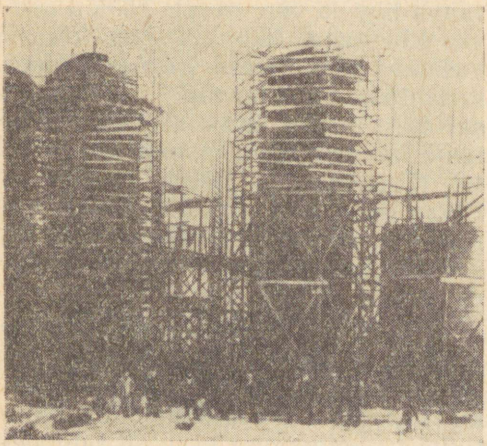
Suurtööstuse kasv. Reformijärgsel ajal kasvasid kiiresti kõik tööstusharud. Pärisorjuse köidikutest vabanenud tööstus oli oma arenemiseks saa-

nud paremad tingimused. Tööstuse arenemist soodustasid küla kaasatõmbamine turusuhetesse ja tööjõuturu loomine. Tõsi küll, esialgu oli palgatööle üleminek ja masinate kasutuselevõtmine seotud teatud raskustega, mis olid tingitud kogu tootmise reorganiseerimise ja suurte kapitalide mahutamise vajadusest. Sellepärast elas tööstus 60-ndatel aastatel üle mõningase languse ajajärgu. See-eest aga algas 70—90-ndatel aastatel tööstusliku tootmise tormiline tõus.

Eriti kiires tempos arenes suurtööstus: toodangut hakkasid andma järjest uued vabrikud ja tehased. Kui Euroopa-Venemaal oli 1866. aastal mitte alla 16 töölisega tööstusettevõtteid 2500—3000, siis 1903. aastal oli juba 9000 niisugust ettevõtet. Sellega oli suurel määral seletatav ka linnade kasv ja linnaelanike arvu suurenemine. Aastail 1863—1897 kasvas üle 50 000 elanikuga linnade arv kolmekordseks (13-lt 44-le). Linnaelanike arv suurenes peaaegu kahekordseks.

Tehase kõrgahjutsehh. Donbass, Juzovka. Foto XIX sajandi 80-ndatest aastatest.

Metallurgiatehase ehitamine. 1896. a. foto.

Tööstuse üleminek vabapalgalisele tööle soodustas tehnilist progressi. 80-ndateks aastateks oli tööstuslik pööre, s. o. üleminek masinalisele tootmisele, peamistes tööstusharudes lõpule jõudnud.

Juhtivaks tööstusharuks jäi kergetööstus, eeskätt tekstiilitööstus ning toiduainete tööstus. Kergetööstuse ettevõtetesse oli koondunud rohkem kui pool kõigist tööstustöölistest. Tekstiilitööstus oli kõige eesrindlikum ka tehniliselt.

Tunduvalt arenesid edasi metallurgia, kütteainetööstus ja masinaehitus. Malmi sulatamine Venemaal suurenes 17 miljonilt puudalt 1867. aastal

159 miljoni puudani 1902. aastal, kivisöe tootmine aga 27 miljonilt puudalt 1 miljardi puudani.

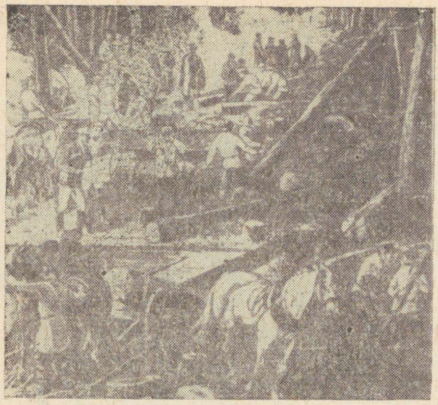
Kiiresti arenes kivisöe- ja metallurgiatööstus reformijärgsel ajal Lõuna-Venemaal — Ukrainas ja Donbassis. 70—90-ndatel aastatel tekkis siin mitu suurt metallurgiatööstuse ettevõtet. Krivoi Rogis leiduvate tohutute rauamaagilademete ja Donbassis leiduvate määratu suurte kivisöeladememete tõttu muutus see piirkond Venemaa suurimaks tööstusrajooniks. Vana Uraali metallurgiatööstus, mis omal ajal rajati pärisorjuslikule tööle ja selle rutiinsele tehnikale, jäi oma arenemises tunduvalt maha.

Uued tööstusharud. Reformijärgsel ajal tekkisid Venemaal niisugused tähtsad rasketööstuse harud nagu veduriehitus, aurulaevade ehitamine, vaguniehitus, rööbaste valmistamine, põllutöömasinate tööstus jne. 1870-ndatest aastatest alates hakkas suurenema nafta tööstuslik tootmine Bakuus, algas nafta töötlemine Groznõis. Masina-, nafta- ja söetööstuse ning teiste tööstusharude arenemine oli seotud tööstuse tehnilise ümberkorraldamisega. Suurenes aurumasinate võimsus, terase tootmisel hakati rakendama martäänmenetlust, malmi hakati sulatama kivisöe abil, võeti kasutusele täiustatud masinaid ja tööpinke.

XIX sajandi 60—90-ndatel aastatel algas Venemaal laialdane *raudteede ehitamine*. Raudteevõrgu keskuseks sai Moskva. Siit läksid raudteed lääne, lõunasse ja itta. XIX sajandi lõpuks ehitati valmis Siberi magistraal, mis ühendas Venemaa keskosa Kaug-Idaga. Raudteede kogupikkus ulatus sajandi lõpuks 53 000 verstani. Kaubanduse, põllumajanduse ja tööstuse arenemise seisukohalt oli raudteede ehitamisel määratu suur tähtsus. See tekitas suure nõudmise vedurite, vagunite, rööbaste ja kivisöe järele ning soodustas paljude tööstusharude arenemist. Raudteed aitasid kaasa kaubanduse arenemisele: raudteel sai kaupu odavamalt ja kiiremini vedada, see kergendas kaupade (sealhulgas ka põllumajandussaaduste) turustamist. Tänu raudteedele astusid üha uued piirkonnad ülevenemaalise turu süsteemi. Raudteetranspordi arenemine tähendas kogu rahva eluolu ümberkorraldamist ja lõi tingimused kultuuri tõusuks.

Tööstusettevõtete ja raudteede ehitamiseks oli vaja väga suuri kapitalimahutusi. Neid kapitale andis kodanlusele töörahva halastamatu ekspluateerimine, vene elanikkonna põhihulkade laostumine ja Venemaa rahvuslike ääremaade rahvaste paljaksriisumine. Kapitalism kasvas rahva higi ja vere arvel. Tööjõu odavus kindlustas kapitalistidele kõrged kasumid. See äratas Lääne-Euroopa kodanluse tähelepanu. 80-ndatest aastatest alates hakkas Vene tööstusse *intensiivselt tungima väliskapital* (Prantsuse ja Belgia, Inglise ja Saksa oma), mis mitmes tööstusharus — metallurgias, masinaehituses, kivisöetööstuses jm. — hiljem omandas valitseva seisundi.

Tähtsat osa Venemaa majanduses etendas endiselt väiketööstus, mis järjest rohkem omandas kapitalistliku iseloomu. Poolkodutööndusliikku tüüpi väiketootmise kasv oli talupoegade kihistumise seaduspärane tule-

Raudtee ehitamine.
XIX sajandi 70—80-ndad aastad.

mus ja suurtööstuse arenemise vajalik tingimus.

Kapitalistlik tööstus arenes nii Venemaa keskpiirkondades kui ka rahvuslikes ääremaades. Igal pool olid sellel arenemisel omad iseärasused: mõnes kohas arenes tööstus kiiremini (Poola, Baltimaad, Ukraina), mõnes aga aeglasemalt (Taga-Kaukaasia, Volgamaa). Kuid kõikjal käis kapitalismi arenemisega kaasas töötajate paljaksriisumine ja vaesumine. Pärisorjuse igandid pidurdasid tööstuse arenemist: talupoegadel oli raske kogukonnast lahkuda, mille tõttu tööjõuturg ei saanud laieneda, elanikkonna madal ostujõud aga ahendas siseturgu.

Töölisklassi väljakujunemine. Tööstuse arenemise iseärasuseks Venemaal oli tema kõrge *kontsentratsioon*, s. o. suurettevõtete suur osatähtsus. Kui 1866. aastal oli 100—1000 töölisega vabrikuid 644 siis 1890. aastal oli juba 951 niisugust vabrikut. Mõnes ettevõttes töötas mitu tuhat töölist. Näiteks oli Eestis Kreenholmi Manufaktuuris tööl ligikaudu 5000 inimest. Selline tootmise kõrge kontsentratsioon kiirendas vene proletariaadi väljakujunemist ning aitas suurendada tema monoliitsust ja organiseeritust.

Suurtööstuse ja raudteetööliste arv suurenes selle aja jooksul umbes neljakordseks: 1865. aastal oli neid 706 000. XX sajandi alguseks aga 2 792 000. Peamiseks töölisklassi täienemise allikaks olid kehvtalupojad, laostunud käsitöölised ja kodutöödajad. «Kõik nelikümmend reformijärgset aastat toimub pidevalt talurahva proletariseerumise protsess,»[1] ütles V. I. Lenin. XIX sajandi lõpuks kujunes välja põliste proletaarlaste kaader. Töölisklassist sai Venemaa peamine revolutsiooniline jõud.

Tööliste elu oli väljakannatamatult raske. Tööpäeva pikkuse määrasid kapitalistid oma äranägemise järgi: see ulatus 14—15 tunnini. Armetu palk ei võimaldanud isegi kõige viletsamalt ära elada. Iga üleastumise eest määrati töölistele trahve. Vabrikandid avasid toiduainete kauplusi ja sundisid töölisi ostma halbu toiduaineid, kusjuures nende eest võeti märksa kõrgemat hinda. Laialdaselt kasutati naiste ja laste tööd. Naisi ja lapsi sunniti töötama võrdselt meestega, tasu aga said nad hoopis vähem. Töökaitse puudumise tagajärjel esines sageli tööõnnetusi.

Tööliste korteriolud olid väga halvad. Vabrikandid ehitasid vabrikute juurde barakke (töölised nimetasid

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 379.

Vene kapitalistide karikatuurid XIX sajandi teisest poolest: N. I. Putilov, miljonär, rajas Peterburis tehase; P. I. Gubonin, raudtee-ehitusettevõtete suuraktsionär.

neid kasarmuteks) ja üürisid töölistele toapugerikke. Üür oli kõrge ja sellepärast elas igas niisuguses pugerikus 10—12 inimest. Hooajatöölised ja töötud virelesid räpastes öömajades, niisketes ja pimedates keldrites.

Kapitalismi arenemise iseärasused Venemaal. Kapitalism arenes Venemaal kiires tempos. Kuid rohkearvulised pärisorjuse igandid pidurdasid tema arenemist. Just selles seisneski üks Vene kapitalismi arenemise iseärasusi. Venemaa jäi endiselt mahajäänud maaks, agraarmaaks.

Põllumajandusliku ja tööstusliku tootmise taseme, uue tööstustehnika olemasolu ja raudteevõrgu arenemise poolest jäi Venemaa eesrindlikest kapitalistlikest maadest märksa maha. Eriti mahajäänud olid rahvuslikud ääremaad Venemaa lõuna- ja idaosas, kes hiljem olid asunud kapitalistliku arenemise teele. Kodanlus püüdis muuta need maad Vene tööstuse toorainebaasiks.

Vene kapitalismi arenemise teine iseärasus seisnes selles, et Venemaal oli määratu suuri kasutuselevõtmata

maa-alasid, kus elasid oma majandusliku arenemise poolest mahajäänud rahvad. Seetõttu tekkis võimalus arendada kapitalismi, nagu näitas V. I. Lenin, mitte sügavuti, vaid laiuti, s. o. mitte feodaalsete igandite likvideerimise, vaid rahva rängema ekspluateerimise teel. Sellepärast leppis kodanlus tsarismiga ja pärisorjuse iganditega, sest seisakut keskkubermangude arenemises kompenseeris mahajäänud koloniaalsete ääremaade paljaksröövimine. Selle tagajärjel aeglustus kapitalismi arenemise tempo Venemaal.

Küsimusi. 1. Missugused faktid näitavad kapitalistliku tööstuse suhteliselt kiiret arenemist Venemaal pärast 1861. aasta reformi? **2.** Missugused tööstusharud arenesid eriti kiiresti? **3.** Mispärast oli kapitalistlike suhete arenemisel tööstuses ja põllumajanduses progressiivne tähendus? **4.** Kuidas kujuhes välja tööstusproletariaat Venemaal, mille poolest ta erines talurahvast? **5.** Missugust mõju Venemaa majanduse arenemisele ja rahva olukorrale avaldasid pärisorjuse igandid?

§ 29. Kesk-Aasia rahvad XIX sajandi teisel poolel. Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga. Siber ja Kaug-Ida.

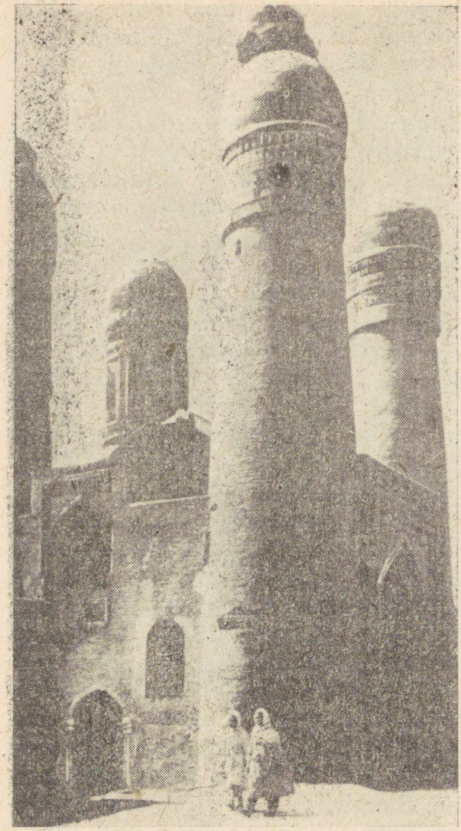
Kesk-Aasia rahvad enne Venemaaga ühendamist. XIX sajandi teisel poolel ühendati Venemaaga laialdane Kesk-Aasia territoorium — Kaspia merest kuni Tjan-Šani mäestikuni ja Araali merest kuni Afganistani piirini.

Tsarismi suurenev aktiivsus Kesk-Aasias oli tingitud kahest asjaolust: esiteks, kasvava kapitalistliku tööstuse suurenenud vajadustest uute müügiturgude ja tooraineallikate järele, teiseks, Venemaa ning Inglismaa vaheliste vastuolude teravnemisest Kesk-Idas.

Kesk-Aasia territooriumil elas palju rahvaid — usbekid, tadžikid, kasahhid, turkmeenid, karakalpakid, kirgiisid. XIX sajandil, enne Venemaaga ühendamist, olid need rahvad oma majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise poolest Euroopa rahvastest märksa maha jäänud. Nad seisid, nagu märkis V. I. Lenin, maailma ajaloo protsessist otsekui kõrval.

Usbekkide ja tadžikkide peamiseks tegevusalaks oli põllutöö, turkmeenid ja kirgiisid aga tegelesid peamiselt rändkarjakasvatusega. Valitsevaks ühiskondlikuks korraks Kesk-Aasias oli feodalism, kuid feodaalsuhetega olid siin segunenud rohkearvulised patriarhaal-sugukondlikе ja orjanduslike suhete igandid. Põllumajanduse ja tööstuse arenemise tase oli äärmiselt madal. Tööstus oli keskaegse käsitöö ja väikekodutööndusе staadiumis. Taškent, Buhhaara, Kokand, Samarkand ja Hiiva olid tüüpilised feodaallinnad. Need olid kindlused, kuhu oli koondatud ka administratiivvõim ning käsitöö ja kaubanduse keskused.

Kesk-Aasias oli kolm suurt riiklikku ühendust: *Kokandi khaaniriik*, *Buhhaara emiraat* ja *Hiiva khaaniriik*, samuti mitu väikest feodaalvaldust. Mõnedel rändhõimudel puudus veel omariiklus. Khaanide ja emiiride haldus piirdus peamiselt nende võimule allutatud elanikkonnalt andami ja kõikvõimalike maksude väljapressimisega. Poliitilise elu iseloomu-

. Kesk-Aasia. Samarkand.

likuks jooneks oli feodaalrühmituste võitlus võimu eest, mille tagajärjel esines sageli paleepöördeid. Kõige selle tõttu toimusid siin lõpmatud feodaal- ja kodusõjad. Need laostasid elanikkonda, pidurdasid majanduslikku ja kultuurilist arenemist, nende tagajärjel hävis niisutussüsteeme ja asulaid.

Rahvahulkade olukord oli äärmiselt raske. Kogu maa oli valitseva klassi — vaimulikkonna ja ilmalike feodaalide omand. Maa kasutamise eest pidid talupojad ära andma poole saagist. Feodaalid, rikkad kaupmehed ja käsitöölised kasutasid laialdaselt orjatööd. Orjade saamiseks korraldati röövretki, mille ohvriks langesid naaberhõimud ja -rahvad. Linnades olid orjaturud. Eriti kõrgelt hinnati vene sõjavange, keda kasutati sõjaasjanduse ja käsitöö spetsialistidena. Teadus ja kultuur olid jäänud keskaja tasemele. Muhamedi vaimulikud levitasid vaimupimedust ja fanatismi, nad toetasid kunstlikult kõiki vanu, oma aja äraelanud tavasid.

Venemaa pealetung Kesk-Aasiale. Juba XIX sajandi esimesel poolel olid majanduslikud sidemed Venemaa ja Kesk-Aasia rahvaste vahel kujunenud tihedaks. Vene kaubad, eriti riie ja kodused tarbeesemed, olid Kesk-Aasia turul väga nõutavad. Suur osa Kasahstanist oli Vene impeeriumiga ühinenud juba XVIII sajandil. XIX sajandi 50-ndatest aastatest alates hakkas tsaarivalitsus Kesk-Aasias edasi liikuma.

Eriti aktiivseks muutus see pealetung 60—70-ndatel aastatel, kui Venemaa oli astunud kapitalistliku arenemise teele. Vene mõisnikud ja kodanlus nägid Kesk-Aasias turgu, kus nad saavad kasulikult müüa tööstuskaupu ja põllumajandussaadusi. Peale selle võis Kesk-Aasiast saada toorainebaas, kust Venemaa oleks saanud puuvilla. Selle tulemusena oleks Vene tekstiilitööstus muutunud sisseveost sõltumatuks.

Venemaa pealetungi Kesk-Aasias kiirendas asjaolu, et ka Inglismaa püüdis Kesk-Aasia turgu vallutada.

XIX sajandi 50-ndatel aastatel ja 60-ndate aastate alguses kindlustus Venemaa *Lõuna-Kasahstanis*. 1854. aastal ehitati Vernõi kindlus, millest hiljem kasvas suur linn (praegune Kasahstani pealinn Alma-Ata). Seega kuulus peaaegu terve Kasahstan Venemaa koosseisu. Kohe pärast seda tunnistas suur osa kirgiisi hõimudest vabatahtlikult Venemaa võimu.

Lõuna-Kasahstani lülitumine Venemaa koosseisu tekitas kokkupõrke Kokandi ja Buhhaaraga. 60-ndatel aastatel liikus väike Vene armee energiliselt edasi algul Kokandi khaaniriigis ja seejärel Buhhaara emiraadis. Nende riikide mahajäänud ja halvasti relvastatud väed said lüüa, rahvas aga ei tahtnud oma rõhujate — khaanide ja emiiride eest sõdida. 1865. aastal vallutati Kesk-Aasia suur majanduslik keskus Taškent, kus elas 80 000 inimest. 1868. aastal tunnustasid Kokandi khaaniriik ja Buhhaara emiraat, et nad on vasallisõltuvuses Venemaast.

70-ndatel aastatel alustasid Vene väed pealetungi Hiivale. Pärast väikest vastupanu tunnustas Hiiva khaan 1873. aastal oma vasallisõltuvust Venemaast. Buhhaara emiraat ja Hiiva khaaniriik jäid tsaari-Venemaa vasallriikideks 1917. aastani. Tsaariametnikud ei seganud ennast nende siseasjadesse. Siin säilis vana, keskaegne kord ja rahva olukord oli väga raske.

80-ndail aastail ühendati Venemaaga *Turkmeenia*. Üks osa turkmeeni hõimudest avaldas visa vastupanu, teine osa aga tunnistas end vabatahtlikult Vene alamaks.

Tsarismi kolonisaatorlik poliitika. Vallutatud territooriumi valitsemiseks asutati Turkestani kindralkuberneri ametikoht. Kindralkubernerile alluv territoorium jaotati piirkondadeks, mille eesotsas olid sõjakubernerid.

1876. aastal likvideeriti Kokandi khaaniriik ja tema territoorium arvati Turkestani kindralkubernerile alluva territooriumi koosseisu. Seega oli peaaegu kogu Kesk-Aasia läinud Venemaa koosseisu.

Tsarism kehtestas Kesk-Aasias koloniaalrežiimi. Vahetpidamata voolas siia vene ametnikke, kes riisusid elanikkonda, kuritarvitasid jultunult oma võimu ja pressisid välja altkäemakse. Ühe tolle aja autori sõnade järgi iseloomustas vene ametnikke «äärmine võõrdumine kohalikest elanikest, viimastele kõikvõimaliku põlguse ja umbusalduse avaldamine, põliselanike pidamine alamaks rassiks, kes ei suuda mõtelda ega tunda». Tsaariametnikud pidasid end ainukesteks peremeesteks, «kelle ees see maa peab hirmul olema ja au ning meelehead andma. Altkäemaksuvõtmine ületas igasugused piirid...». Kesk-Aasia rahvad olid sattunud kahekordse ikke alla: ühelt poolt rõhusid neid kohalikud feodaalid, kaupmehed ja baid, teiselt poolt aga tsarism ja tsaariametnikud. Korduvalt tõusid nad oma rõhujate vastu üles, kuid need ülestõusud suruti julmalt maha.

Mõnikord juhtisid rahva ülestõuse kohalikud feodaalid ja vaimulikud. Niisugustel ülestõusudel oli reaktsiooniline iseloom. Ülestõusude juhid kasutasid rahva rahulolematust ja

Samarkandi piiramine 1868. aastal. Kunstnik V. V. Vereštšagini maali järgi.

viisid ta võitlusse oma huvides, feodaalkorra taastamise eesmärgil.

Kesk-Aasia Venemaaga ühendamise progressiivne tähtsus. Kesk-Aasia rahvaste seisukohalt oli nende ühendamisel Venemaaga progressiivne tähtsus. Ühendamise tulemusena tehti jäädavalt lõpp feodaalsetele kodusõdadele, mis laastasid maad. Kaotati orjus. Isevalitsus püüdis murda Venemaasse vaenulikult suhtuvate muhamedi vaimulike ja feodaalide jõudu ja mõju ning viis sel eesmärgil läbi maareformi. Vaimulike maavaldusi kärbiti tunduvalt ja üks osa nende maadest anti talupoegadele. Need maad, mida talupojad varem feodaalidelt rentinud olid, läksid nüüd talupoegadele põliseks kasutamiseks. Põliselt kasutada lubati talupoegadel ka riigimaid. See lõi baasi kapitalismi arenemiseks põllumajanduses. Maksude võtmisel seati sisse kord. Tähtsat osa Kesk-Aasia majanduse arendamisel etendas raudteede ehitamine. See kaotas Kesk-Aasia rahvaste isoleerituse ja nende patriarhaalse elukorra ning soodustas majanduse ja kultuuri arenemist.

Lähenemine vene rahvale võimaldas kohalikel elanikel täiustada põllumajandustehnikat ja hakata paremini maad harima. Puuvillakasvatus omandas Kesk-Aasia majanduses väga tähtsa koha. Kesk-Aasiast sai Vene tööstuse peamine puuvillaga varustaja. Samal ajal ehitati Kesk-Aasias puuvilla puhastamise vabrikuid, masinate remontimise töökodasid jne. Nendes ettevõtetes kujunes

välja kohaliku proletariaadi kaader, kes hiljem, liidus vene proletariaadiga, astus võitlusse isevalitsuse ja kodanluse vastu.

Väga suur tähtsus oli Kesk-Aasia rahvaste kultuurilisel lähenemisel vene rahvale. Eesrindlik vene kultuur avaldas nende rahvaste kultuuri arenemisele suurt mõju. Vene teadlased andsid suure panuse Kesk-Aasia loodusvarade uurimiseks. Nad avastasid kivisöe, nafta, vase ja seatina leiukohti.

Kesk-Aasias avati koole, trükikodasid ja hakkasid ilmuma esimesed ajalehed. Ajalooline arenemine kiirenes märksa. Juba tol ajal hakkasid kujunema eeldused vene rahva ja Kesk-Aasia rahvaste ühiseks võitluseks isevalitsuse vastu.

Siber ja Kaug-Ida. XIX sajandil jätkus Siberi tohutute alade majanduslik kasutuselevõtmine. Siber arenes kui Venemaa orgaaniline osa. See sai võimalikuks tänu visale ja ennastsalgavale tööle, mida tegid vene, ukraina ja valgevene talupojad, kes Vene sisekubermangudest siia elama olid asunud. Nad tõid kaasa kultuurse põlluharimisviisi, võtsid kasutusele ääretud asustamata maad, avaldasid suurt mõju kohalike Siberi hõimude ja rahvusrühmade arenemisele, kes olid alles patriarhaalse sugukondliku korra staadiumis. Siberi loodusrikkuste kasutuselevõtmine on üks kangelaslik lehekülg vene rahva ja kõigi Venemaa rahvaste ajaloos.

Vaatamata sellele, et talupoegade järel tulid Siberisse tsaariametnikud ja kaupmehed, kes hakkasid kohalikke elanikke riisuma ja tõid endaga kaasa koloniaalikke, oli Siberi rahvaste võtmine Venemaa koosseisu ja nende tutvumine vene kultuuriga suure progressiivse tähtsusega sündmus. Põlluharimise tundmaõppimise tulemusel muutus nende eluviis paikseks, tugevnesid ja arenesid nende majanduslikud sidemed, keelati ära ja likvideeriti orjus. Kõik see kiirendas kohalike rahvaste arenemist. Tähtsat osa nende kultuuri arenemises etendasid asumisele saadetud isikud — dekabristid, Poola ülestõusust osavõtjad ja narodnikud. Nad organiseerisid kohalikele elanikele koole, andsid arstiabi ja õpetasid käsitööd.

XIX sajandi esimesel poolel tegid meresõitjad tähtsaid geograafilisi avastusi Siberis ja Kaug-Idas. Amuurimaa ja Ussuuri piirkonna uurimise seisukohalt oli eriti tähtis aastail 1849—1855 korraldatud Amuuri ekspeditsioon. Seda juhtis Vene mereväeohvitser G. I. Nevelskoi.

Amuurimaa kuulus juba XVII sajandil Venemaa koosseisu. Majanduslik huvi Vene riigi kirdeosa kasutuselevõtmise vastu nõudis Amuuri vasakul kaldal asuvate maade taasühendamist Venemaaga ja vaba laevasõidu tagamist Amuuri jõel.

Amuurimaa ja Ussuuri piirkond olid peaaegu asustamata: siin elasid väikesearvulised hõimud — nanaid, nivhid, udegeelased, orootšid. Nende tegevusaladeks olid küttimine, kalapüük ja korilus. Hiina rahvusest elanikke siin ei olnud.

XIX sajandi 50-ndatel aastatel kerkis üles Vene—Hiina piiri täpsustamise küsimus. Idapoolses osas oli piir hoopis kindlaks määramata. Piiri täpsustamisel tuli arvestada vajadust tagada Vene—Hiina kaubandussuhete

normaalne arenemine ja luua tingimused, et teised maad ei saaks neid tegelikult asustamata territooriume vallutada. Läbirääkimised Hiinaga kandsid rahulikku iseloomu, piiri kindlaksmääramine oli mõlemale poolele kasulik.

1858. aastal sõlmiti Aiguni leping ja 1860. aastal Pekingi leping. Piir Venemaa ja Hiina vahel kulges mööda Amuuri, Ussuuri ja Sungatša jõge, Hanka järve, Belenhe jõge ja edasi mööda mäeahelikke kuni Tumingjiangi jõeni. Ussuuri piirkond tunnistati Venemaa territooriumiks.

Nendel lepingutel oli suur tähtsus Siberi ja Kaug-Ida majandusliku arenemise seisukohalt. Nad aitasid kindlustada Venemaa positsioone Vaiksel ookeanil. Samal ajal olid nad kasulikud ka Hiinale: määrati täpselt kindlaks Hiina põhjapiirid, tugevnesid Hiina kaubanduslikud ja diplomaatilised suhted Venemaaga, mille tulemusena Inglismaa ei saanud Hiinat lõplikult orjastada.

XIX sajandi teisel poolel arenes kapitalism Siberis ja Kaug-Idas kiiresti. Kasvasid kaubandus ja tööstus, hariti üles uued maa-alad. Tekkisid ja kasvasid kiiresti uued linnad — Nikolajevsk, Blagoveštšensk, Habarovsk jt. 1860. aastal asutati Vladivostok, millest sai Kaug-Ida tähtis majandus- ja kultuurikeskus.

Ülesandeid ja küsimusi. **1.** Missugustel põhjustel hakkas tsarism Kesk-Aasias edasi liikuma? **2.** Mida kujutasid endast Kesk-Aasia riigid XIX sajandi teisel poolel? Mis kergendas tsarismil Kesk-Aasia ühendamist Venemaaga? **3.** Missuguseid positiivseid tulemusi andis Venemaaga ühendamine Kesk-Aasia rahvastele? **4.** Kandke kontuurkaardile maad, mis XIX sajandi teisel poolel Venemaaga ühendati. **5.** Kirjutage vihikusse ja selgitage, mida tähendavad terminid: *khaan, bekk, emiir, bai, koloniaalrežiim.*

§ 30. Venemaa välispoliitika 60 — — 70-ndatel aastatel.

Venemaa rahvusvaheline seisund pärast Krimmi sõda. Lüüasaamine Krimmi sõjas õõnestas Venemaa välispoliitilist prestiiži, tema osatähtsus rahvusvahelisel areenil vähenes. Tsarism ei suutnud enam täita Euroopa sandarmi funktsioone, mis ta vabatahtlikult enda peale oli võtnud. Venemaal ei olnud liitlasi, s. t. ta oli välispoliitilist prestiiži, tema osatähtsus alandav ja raske Pariisi rahuleping võttis temalt õiguse pidada Mustal merel sõjalaevastikku ja ehitada sinna kindlustusi. Venemaa lõunapiirid jäid kaitseta. See sidus tsarismi käed ja võttis temalt võimaluse teostada aktiivset välispoliitikat. Sellepärast oli Venemaa välispoliitika põhisisuks 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndatel aastatel võitlus Pariisi rahulepingu raskete tingimuste likvideerimise eest.

Vastuolude teravnemine Lääne-Euroopa suurriikide vahel andis Venemaale võimaluse lahendada välispoliitilisi ülesandeid, ilma et tal oleks tarvitsenud relvi kasutusele võtta.

1871. aastal Londonis toimunud rahvusvahelisel konverentsil sai Venemaa uuesti õiguse ehitada Musta mere rannikule kindlustusi ja omada Mustal merel sõjalaevastikku. See oli Vene diplomaatia suur võit, mis

Korjandus Venemaal türklaste ikke vastu võitlevate slaavlaste heaks. 1876. a.

tunduvalt kindlustas Vene riigi positsiooni.

Venemaa ja Balkani rahvaste vabadusvõitlus. Venemaa lüüasaamine pidurdas Balkani rahvaste vabanemist Türgi ikkest. Suur osa kreeklastest ja rumeenlastest, samuti lõunaslaavlased — bulgaarlased, bosnialased, hertsegoviinlased, osaliselt ka serblased — olid ikka veel Türgi ikke all. Mahajäänud, feodaalne Türgi rõhus neid rahvaid julmalt, tegi takistusi nende majanduslikule arenemisele ning kiusas taga rahvuslikku kultuuri.

Balkani rahvad võitlesid ennastsalgavalt oma vabaduse eest, kuid nad ei suutnud vihatud Türgi iket oma jõududega purustada. Nad pöörasid oma pilgu Venemaa poole. Slaavi rahvad pidasid vene rahvast oma vennaks, kaitsjaks ja võõramaalaste ikkest vabastajaks.

Kasutades lõunaslaavlaste sümpaatiat Venemaa vastu, püüdis isevalitsus oma mõju Balkanil taastada. Venemaa kaitses slaavlaste huvisid rahvusvahelisel areenil, andis neile ainelist abi, toetas kohalikku õigeusu kirikut. Kuid tsaarivalitsus mõtles sealjuures ainult oma mõju kindlustamisele Balkani poolsaarel ja Lähis-Idas. Teistsugusel seisukohal olid revolutsioonilised demokraadid, vene rahva eesrindlikud esindajad. Nad tundsid slaavi rahvastele siiralt kaasa, püüdsid neid rõhujate vastu võitlemisel abistada ning lootsid nende täielikule vabastamisele.

1875. aastal puhkes ülestõus Bos-

nias ja Hertsegoviinas, 1876. aasta aprillis aga Bulgaarias. Türgi karistussalgad surusid need ülestõusud tule ja mõõgaga maha. Nad panid linnad ja külad põlema, hävitasid halastamatult inimesi, purustasid vanaaegseid kunstimälestisi. Üksnes Bulgaarias tapsid nad üle 30 000 inimese, säästmata naisi ja lapsi. Türklaste metsikused tekitasid pahameelt kogu maailma rahvaste hulgas.

Serbia ja Montenegro alustasid 1876. aasta suvel sõda Türgi vastu. Kuid jõud ei olnud võrdsed. Serbia ja Montenegro nõrgad ning halvasti relvastatud väed võitlesid kangelaslikult türklaste ülekaalukate jõudude vastu, kuid said siiski lüüa.

Slaavlaste vabadusvõitlus leidis Venemaal suurt poolehoidu. Nende abistamiseks hakati koguma annetusi. Paljud avaldasid soovi minna vabatahtlikuna Serbia sõjaväkke. «Türklaste metsikustest kuulda saades läks rahvas liikvele kui üks mees,» kirjutas üks tolleaegne autor. «Ta hakkas tooma oma verd ja vara lahinguväljale samasuguse tundega, millega näljane talupoeg jagab rahvast tabanud häda ajal viimse leivatüki näljase oma küla mehega. Tema kannatused ei kustutanud temas kaastunnet.»

Suurem osa annetusi laekus demokraatlikult meelestatud haritlastelt, töölistelt, käsitöölistelt ja talupoegadelt. Need rahvakihid andsid ka vabatahtlike põhimassi, kes läksid ülestõusnud slaavlasi abistama. Vabatahtlikena sõitsid Serbiasse narodnikud S. M. Stepnjak-Kravtšinski, D. A. Klements. Vene naised astusid Serbia sõjaväkke halastajaõdedena.

Valitsus asus kaksipidisel positsioonil. Ta ei olnud valmis suureks sõjaks. Sellepärast kartis ta uut rahvusvahelist konflikti ja püüdis Türgit sundida diplomaatilisel teel slaavlastele järeleandmisi tegema.

Serbia sõjavägi sai korduvalt lüüa. Ainult Venemaa vahelesegamine ja osalise mobilisatsiooni väljakuulutamine Venemaal päästsid Serbia täielikust purustamisest. Serbia kirjutas alla rahulepingule. Võitlust Türgi vastu jätkas ainult väike Montenegro.

Küsimusi. 1. Missugused muudatused toimusid Venemaa rahvusvahelises olukorras ja tsarismi välispoliitikas pärast Krimmi sõda? 2. Millal ja kuidas vabanes Venemaa Pariisi rahu kõige raskematest tingimustest? 3. Missugused rahvad elasid Balkani poolsaarel ja missugune oli nende olukord Türgi võimu all?

§ 31. Vene-Türgi sõda 1877. – 1878. a. Tsarismi välispoliitika 80-ndatel aastatel ja 90-ndate aastate alguses.

Sõjategevuse algus. Türgi, keda õhutas Inglismaa, ei nõustunud Venemaa ettepanekuga konflikti rahuliku reguleerimise kohta. Tsaarivalitsus oli sunnitud **1877. aasta** aprillis alustama sõda, sest edasine kõhklemine oleks tähendanud kapituleerumist ja Venemaa prestiiži lõplikku langust slaavi rahvaste silmis. Maikuus alustas Türgi vastu sõda Rumeenia.

Kogu Venemaa siseelu ümberkorraldamise tingimustes ei saanud Vene valitsus kestvaks sõjaks ette valmistuda. Rahanduslik olukord oli raske. Sõjalised ümberkujundused ja sõjaväe varustamine uute relvadega ei

Tormijooks Šipka mäekurule.

olnud veel lõpule viidud. Lahinguline väljaõpe oli uue aja nõudmistest tunduvalt maha jäänud. Suurem osa kõrgemast juhtivast koosseisust, kes oli oma kasvatuse saanud Nikolai I režiimi ajal, avaldas ajakohase taktika rakendamisele vastupanu. Kuid Vene sõjavägi tundis suurt sümpaatiat oma vendade slaavlaste vastu ja sellepärast oli tema võitlusvaim väga kõrge. Sõdurite mehisus ja ennastsalgavus, nende kirglik soov aidata slaavlastel võidelda oma rahvusliku vabanemise eest olid aluseks, millele tuginesid nende kõrged moraalsed omadused.

Sõjategevus arenes Balkanil ja Taga-Kaukaasias. Vene väejuhatuse plaani kohaselt kavatseti ületada Doonau, minna kiire pealetungiga üle Balkani mägede ja tulla Türgi pealinna Konstantinoopoli alla. Selle plaani täitmiseks oli vaja suuri vägesid. Tegelikult aga oli Balkanil toimuvateks operatsioonideks antud vähe jõudusid. Türgi väejuhatus lootis, et tema kindlused ei lase Vene vägedel Doonaud ületada. Kuid need lootused läksid tühja.

Võitlus Šipka pärast. 1877. aasta suvel läks Vene sõjavägi edukalt üle Doonau. Eelväed kindral I. V. Gurko juhatusel hõivasid peagi Bulgaaria iidse pealinna Tõrnovo ja vallutasid seejärel tähtsa läbipääsu Balkani mägedest — *Šipka mäekuru*. Jõudude vähesuse pärast ei saadud aga edasi liikuda.

Bulgaarlased võtsid vene sõjamehi vaimustusega vastu, nähes neis vabastajaid. Nad moodustasid maakaitseväe üksusi, puhastasid mäekurusid, olid teejuhtideks, toimetasid sõjamoona ja toiduaineid kohtadesse, kuhu oli raske ligi pääseda.

Vene sõjavägi püüdis arendada laialdast sõjategevust teisel pool Balkani mägesid. Kuid sellest ei tulnud midagi välja, sest Gurko väeüksus oli liiga väiksearvuline. Türgi väejuhatus paiskas siia Montenegrost suured jõud. Need eliitväed alustasid rünnakut Šipka mäekurule. Kolm päeva lõid Šipka kaitsjad kangelaslikult tagasi kõik vaenlase rünnakud, kuigi vastaseid oli 5 korda rohkem. Padrunite lõppemisel võtsid sõdurid vaenlase tagasitõrjumiseks kasutusele täägid ja kivid. Šipka positsioonid

jäid Vene vägede kätte. Ent tee lõunasse oli suletud. Käes oli talv. Mägedes valitsesid käredad külmad. Tuisk viis inimesi jalust maha. Teed olid sügava lume tõttu läbipääsmatud. Toiduainetest tunti puudust. Vene väed näitasid mehisuse ja vastupidavuse imesid; uskumatult rasketes tingimustes kaitsesid nad mäekuru 1877. aasta detsembrikuuni. Üksnes surnuks külmanud ja külmavõetud liikmetega sõjameeste arv ulatus 9500-ni.

Plevna piiramine. Edutult arenes Vene vägede tegevus *Plevna* (praegune Pleven) all, armee läänetiival. Tsaari ülemjuhatuse jämedate vigade tõttu läks türklastel korda siin kinni pidada Vene vägede (veidi hiljem ka Rumeenia vägede) suured jõud. Kolm korda sooritasid Vene väed tormijooksu Plevnale, kandes sealjuures tohutu suuri kaotusi, kuid iga kord edutult. Siis otsustas väejuhatus alistada Plevna blokaadiga: linn oli täiesti ümber piiratud, reservide ja toiduainete tagavarade ning laskemoona juurdevedu katkes. Türgi armee katse piiramisrõngast läbi murda ei õnnestunud. 1877. a. novembri lõpul Plevna 40 000-meheline garnison kapituleerus.

Slaavlaste vabadusliikumise tõus. Plevna langemine kutsus esile slaavlaste vabadusliikumise tõusu. Serbia astus uuesti sõtta. Türgi jõud olid juba märgatavalt nõrgenenud ja ta ei suutnud enam avaldada tõsist vastupanu. Rasketes talvetingimustes läks kindral Gurko väesalk üle Balkani mägede, lõi mitmes lahingus türklasi ja vallutas Sofia. Oma käskkirjas kirjutas Gurko sõduritele: «Lõpule on jõudnud üleminek Balkani mägedest. Ei tea, mida tuleb rohkem imeks panna: kas teie vaprust ja mehisust lahingutes vaenlaste vastu või siis vastupidavust ja kannatust raske vaeva nägemisel võitluses mägede, külma ja sügava lumega. Aastad lähevad mööda, ja meie järeltulijad, külastades neid metsikuid mägesid, ütlevad uhkuse ja pidulikkusega: «Siit läksid läbi Vene väed ning elustasid Suvorovi ja Rumjantsevi imevägilaste kuulsust.»»

Vene sõjaväe ridades võitlesid kangelaslikult Bulgaaria maakaitseväelased. Nende kangelasteod äratasid üldist vaimustust. «Bulgaarlaste malevad,» kirjutas üks sellest sõjast osavõtja, «võitlesid otsekui lõvid. Maruliselt läksid nad rünnakule, taganesid täies korras, näoga vaenlase poole, püss käes. Kõik jutustused nendest on täis vaimustust ja imetlust. 3000 bulgaarlast, kes 20 000 türklase poolt olid ümber piiratud, ei loovutanud oma positsiooni, hoidsid seda enda käes. Nende pealetungi iseloomustas ohjeldamatu mehisus.» Bulgaaria maakaitseväelaste ja vene sõdurite ühine võitlus 1877.—1878. aasta sõjas on suurepärane näide Vene ja Bulgaaria lahingusõprusest.

1878. aasta jaanuaris algas Vene vägede üldine pealetung. Türklased löödi puruks Filippoopoli (nüüd Plovdiv) all ja lahkusid seejärel võitluseta Adrianoopolist. Tee Konstantinoopolisse oli avatud. Ka Kaukaasias arenes sõjategevus edukalt. Vallutati Bajazeti, Ardagani ja Karsi kindlused.

Türgit ähvardas lagunemine. See hirmutas Inglismaad ja Austria-

Bulgaarlaste kohtumine Vene vägedega Adrianoopolis. 1878. a.

Ungarit, kes kartsid Venemaa võimsuse kasvu. Inglismaa tõi oma laevastiku Marmara merre ja ähvardas katkestada diplomaatilised suhted Venemaaga, kui venelased peaksid Konstantinoopoli vallutama. Austria-Ungari avaldas protesti sõjategevuse jätkamise vastu.

Venemaa valitsevatele ringkondadele hakkas viirastuma suur sõda Euroopa riikidega, milleks Venemaa ei olnud valmis. Sõjavägi oli kandnud suuri kaotusi ning esines raskusi varustamise alal. Väejuhatus pani vägede edasiliikumise seisma *San Stefano* aleviku juures (Konstantinoopoli lähedal) ja **1878. aasta** veebruaris kirjutati siin alla rahulepingule.

San Stefano rahuleping. Sõlmitud rahulepingu tingimused olid Venemaale ja slaavi rahvastele kasulikud. Loodi uus suur iseseisev riik Bulgaaria. Türgi tunnistas Montenegro ja Serbia sõltumatust. Nende territooriumid laienesid tunduvalt. Rumeenia tunnistati sõltumatuks riigiks. Tema territoorium laienes: ta sai endale Põhja-Dobrudža. Kõigis kristlastega asustatud Türgi piir-

kondades pidi sultanivalitsus läbi viima reformid, et rahva olukorda parandada. Venemaa sai Bessaraabia lõunaosa, Karsi piirkonna Kaukaasias ja suure kontributsiooni.

Inglismaa ja Austria-Ungari ei saanud leppida Venemaa positsioonide kindlustumisega Balkanil ning suure slaavi riigi — Bulgaaria loomisega. Nad nõudsid lepingu tingimuste revideerimist Euroopa kongressil ja hakkasid Venemaad ähvardama sõjaga. Sellises olukorras oli tsaarivalitsus sunnitud lepingu revideerimisega nõustuma. See toimus 1878. aasta suvel Berliini kongressil. Vene delegatsioon oli sunnitud tegema suuri järeleandmisi. Vastavalt 1878. aasta Berliini traktaadile (lepingule) jagati Bulgaaria kolmeks osaks ja ainult Põhja-Bulgaaria sai sõltumatuse. Territooriume, mis Montenegro ja Serbia olid juurde võitnud, vähendati. Bosnia ja Hertsegoviina anti Austria-Ungarile. Inglismaa, esinedes silmakirjalikult Türgi kaitsmise loosungitega, võttis Türgilt Küprose saare. Berliini leping kärpis Venemaa võidu tulemusi ja halvendas slaavi rahvaste olukorda, pidurdas nende majanduslikku arenemist.

Sellest hoolimata oli Vene-Türgi sõjal Balkani rahvastele väga suur positiivne tähtsus. Täieliku sõltumatuse said Serbia, Montenegro ja Rumeenia. Vene sõjavägi vabastas bulgaarlased sajanditepikkusest Türgi ikkest. Nad said vabadeks kodanikeks ja lõid oma riigi. Õigusega peab bulgaaria rahvas Vene sõjaväge oma vabastajaks. Bulgaaria rahvas austab vene kangelasi, kes langesid võitluses oma slaavlastest vendade vabastamise eest, ta on neile lahinguväljadel püstitanud rohkesti mälestussambaid ja loonud laule. Sellest sõjast säilinud esemeid hoitakse Bulgaaria muuseumides tänapäevani.

Berliini kongressil tulid ilmsiks suured vastuolud ühelt poolt Venemaa ning teiselt poolt Austria-Ungari ja Saksamaa vahel; need vastuolud pidid vältimatult kaasa tooma nende riikide vahel sõlmitud liidusuhete katkemise.

Venemaa välispoliitika 80-ndatel aastatel ja 90-ndate aastate alguses. Kahe sõjalise rühmituse tekkimine. XIX sajandi viimastel aastakümnetel kujunes välja uus jõudude paigutus rahvusvahelisel areenil. Euroopa eesrindlikud kapitalistlikud maad ja Ameerika Ühendriigid olid astunud kapitalismi arenemise kõrgemasse ja viimasesse staadiumi — imperialismi. Sellega kaasnes maailma jaotamise eest toimuva võitluse teravnemine. Saksamaa kujunes suureks imperialistlikuks kiskjaks, kes pretendeeris valitsevale seisundile Euroopas. 1879. aastal sõlmis Saksamaa sõjalise liidu Austria-Ungariga, 1882. aastal ühines nendega Itaalia. Niiviisi tekkis 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate alguses niinimetatud Kolmikliit, kuhu kuulusid Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia. See liit oli agressiivse iseloomuga, ta oli suunatud eeskätt Venemaa ja Prantsusmaa vastu.

Vene-Saksa vastuolud, mis Berliini kongressil selgesti silma paistsid, teravnesid edaspidi veelgi. Saksa valitsus, väljendades oma mõisnike ja kapitalistide huvisid, keelas kariloomade sisseveo Venemaalt ning kehtestas

Vene teraviljale ja muudele põllumajandussaadustele kõrge tollimaksu. See andis valusa hoobi vene mõisnike huvidele. Isevalitsus kõrgendas vastuseks omakorda Saksa kaupadelt võetavat tolli. Venemaa ja Saksamaa vahel algas tollisõda. 80-ndate aastate lõpul omandasid vastuolud Venemaa ja Saksamaa vahel eriti terava iseloomu. Saksamaa ei andnud Venemaale krediiti ja kehtestas Vene viljale veelgi kõrgema tolli.

Vene valitsusel oli hädasti raha vaja. Seda andis talle lahkesti Prantsuse kodanlus. Algas Venemaa ja Prantsusmaa kiire lähenemine, mille lõpptulemuseks oli sõjalise liidu sõlmimine **aastail 1891—1893**. Nii hakkas kujunema teine suur Euroopa riikide rühmitus. Nende kahe vahel puhkeski imperialismiajastul peamine võitlus.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Mispärast puhkes Vene-Türgi sõda? 2. Jutustage sõja käigust ja selle tulemustest. 3. Missugust mõju avaldas Venemaa võit Balkani poolsaare rahvaste saatusele? 4. Mispärast Venemaa ja Balkani rahvad ei saanud täiel määral kasutada võidu tulemusi? Missugused muudatused San Stefano rahulepingu tingimustesse tehti Berliini kongressil? 5. Missugused kaks Euroopa riikide sõjalist rühmitust tekkis XIX sajandi lõpul?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

1863—1886 Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga.
1877—1878 Vene-Türgi sõda.
1891—1893 Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.

IX PEATÜKK. REVOLUTSIOONILINE LIIKUMINE XIX SAJANDI 70-NDAIST AASTAIST KUNI 90-NDATE AASTATE ALGUSENI.

§ 32. Narodnikluse tekkimine.

XIX sajandi 70-ndateks aastateks tugevnes uuesti talurahvaliikumine. Talurahvarahutused toimusid nii keskkubermangudes kui ka Ukrainas, Gruusias ja Aserbaidžaanis, samuti Volgamaal ning teistes Venemaa piirkondades. Talupojad nõudsid kõigi mõisnike kasuks määratud kohustuste kaotamist, vabastamise puhul neilt äralõigatud maa tagasiandmist, nad ootasid pikisilmi tõelist vabadust. Klassivõitluse teravnemine ja talurahvaliikumise tõus olid võimsaks stiimuliks, mille toimel elavnes ühiskondlik ja eeskätt revolutsioonilis-demokraatlik liikumine.

Suurt mõju avaldasid sellele liikumisele ka revolutsioonilised sündmused Lääne-Euroopas. Rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise tähtsaks sündmuseks oli I Internatsionaali loomine 1864. aastal. Internatsionaali eesotsas olid suured teoreetikud ja revolutsionäärid K. Marx ja F. Engels. I Internatsionaal pani aluse uuele etapile kogu maailma töölisliikumise arenemises. Tema tegevust jälgisid tähelepanelikult kõigi maade revolutsionäärid.

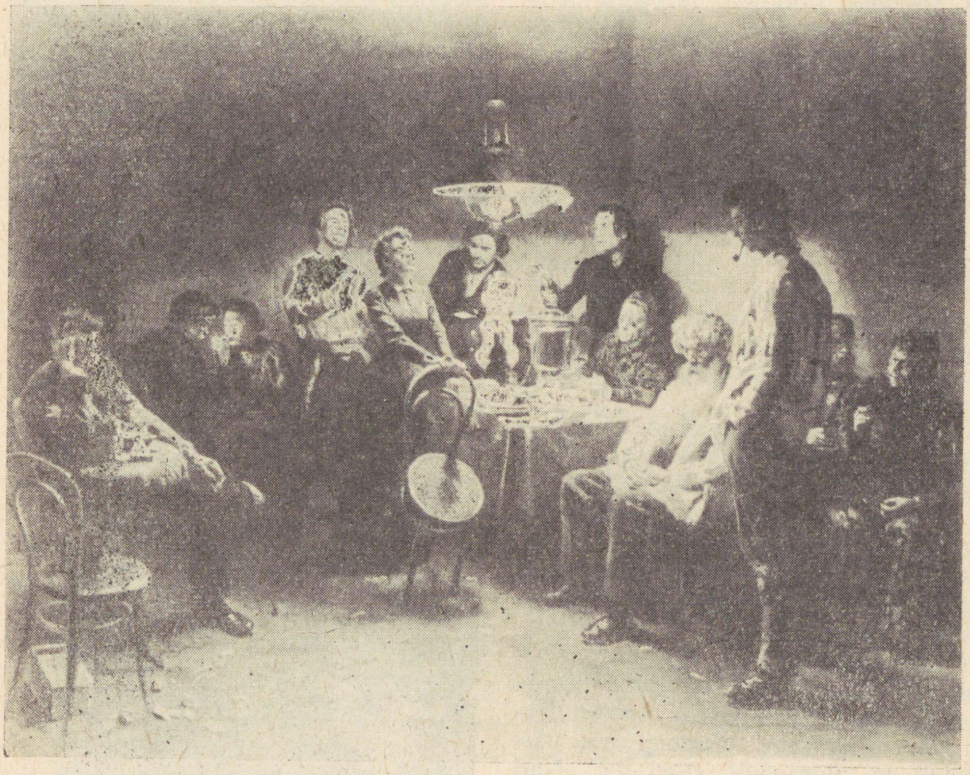
Suurt mõju avaldas Venemaa eesrindlikule noorsoole Prantsuse proletariaadi kangelaslik võitlus Pariisi Kommuuni päevil 1871. aastal. Koos kommunaaridega võitlesid barrikaadidel ka vene revolutsionäärid A. V. Korvin-Krukovskaja, M. P. Sažin, J. L. Dmitrijeva. Kuulus vene matemaatik Sofia Kovalevskaja andis haavatud kommunaaridele haiglas arstiabi. Vene revolutsionäärid nägid Pariisi Kommuunis maailmarevolutsiooni algust; see «ihaldatud ja püha revolutsioon, mis on tõusnud Pariisi varemete kohale..., lendab läbi kõik maailma pealinnad, ta tuleb ka meie talupoja tarre».

70-ndatel aastatel algas Venemaa revolutsioonilise liikumise järsk tõus. Selle liikumise esindajateks olid *revolutsioonilised narodnikud*. Narodnikuteks kutsuti neid sellepärast, et nad tundsid rahva kannatustele sügavalt kaasa, kaitsesid tema huvisid, läksid rahva hulka, et viia ta revolutsioonile.

Narodnikute vaated. Narodnikud jätkasid A. I. Herzeni ja N. G. Tšernõševski suurt üritust, võitlust isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Nad nõudsid kogu maa tasuta üleandmist

talupoegadele, isevalitsuse likvideerimist ning kõigi aadli eesõiguste kaotamist, nad võitlesid politsei ja tsaariametnike omavoli vastu. Narodnikud unistasid kogu rahva vabadusest ja võrdsusest. See oli Venemaa revolutsioonilis-demokraatliku ümberkujundamise programm.

Tšernõševski järelkäijatena said narodnikud aru, et neid ümberkujundusi saab läbi viia ainult revolutsioonilisel teel. Nad andsid kogu oma jõu revolutsiooniliste ideede propageerimisele ja rahva ülestõusu ettevalmistamisele. Nad lootsid rahvast oma jõududega revolutsioonile viia ja sotsialistlikud ümberkujundused teoks teha. Narodnikud ei piirdunud isevalitsuse ja teiste pärisorjuse igandite vastu võitlemisega, vaid võitlesid ka kapitalismi vastu, mis oli tulnud feodaalkorra asemele. Nad lootsid, et Venemaa jõuab sotsialismile, ilma et tal tarvitseks kapitalistlikku arene-

Õhtune koosviibimine. Kunstnik V. J. Makovski maali järgi.

misstaadiumi läbi teha. Nad tahtsid sotsialistliku pöörde läbi viia talurahva abiga. Kuid nad ei saanud aru, et talurahvas ei ole iseseisev revolutsiooniline jõud. Kapitalismi tingimustes tekib talurahva hulgas kodanluse kiht ja proletariaadi kiht. Ainult töölisklassi juhtimisel võib talurahvas läbi viia sotsialistliku revolutsiooni. Narodnikud olid sotsialistid-utopistid.

Narodnikluse teoorias ja tema revolutsioonilise võitluse praktikas esines tõsiseid puudusi ja vigu. Narodnikud ei saanud aru ühiskonna arenemise seadustest. Nad arvasid, et kapitalism on Venemaal juhuslik nähtus, mida valitsus ülaltpoolt juurutab. Nad ei näinud, et feodaalkorraga võrreldes tähendab kapitalism sammu edasi. Veel rohkem: nad pidasid kapitalismi tagasiminekuks. Nad ei osanud ka hinnata, missugust osa etendab uus, tekkiv klass — proletariaat. Nende arvates moodustas proletariaat ainult ühe osa talurahvast, nimelt tema laostunud, puruvaese osa.

Narodnikud olid arvamusel, et Venemaa eriline majanduslik kord, mille all nad mõistsid küla kogukondlikku organisatsiooni, võimaldab Venemaal kapitalismist mööda minna. Külakogukonna eksisteerimisest tegid narodnikud eksliku järelduse, nagu oleks eraomaniku instinkt vene talupoegade hulgas väga nõrgalt arenenud. Sellepärast oli kogukond nende arvates sotsialismi algidu, sotsialistlik rakk ning vene talupoeg oma loomuselt ja olemuselt sotsialist. Nad unistasid, et kogukonna kaudu saab otsekohe sotsialistlikule korrale üle minna. Narodnikud ei saanud aru, et kogukond laguneb ning et see protsess näitab kapitalismi arenemist põllumajanduses.

Astudes välja isevalitsuse vastu, ei seadnud narodnikud oma vahetuks ülesandeks võitlust poliitiliste vabaduste eest. Nad arvasid, et mõisnike ja kodanluse majandusliku võimu säilimisel on konstitutsiooni sisseseadmine kasulik üksnes kapitalistidele ja mõisnikele, rahvas aga saab sellest ainult kahju, sest ta on kirjaoskamatu ja vaene. Sellepärast võtavad jõukad võimu jällegi enda kätte. Narodnikud olid arvamusel, et sotsiaalse ja majandusliku pöörde tulemusena vahetub ka poliitiline pealisehitus.

Mihhail Aleksandrovitš Bakunin.

Pjotr Lavrovitš Lavrov.

Narodnikud väljendasid feodalismi igandite vastu võitleva talurahva meeleolusid. Kuid nad kartsid kapitalismi, mis toob endaga kaasa talurahva suure osa laostumise ja tema muutumise proletariaadiks. Unistades sotsialismist, võitlesid narodnikud tegelikult kodanlike ümberkujunduste eest, kuigi nad ise sellest teadlikud ei olnud. Maa andmine talupoegadele, mille eest narodnikud võitlesid, ei oleks kaotanud kapitalismi, nagu rõhutas V. I. Lenin, vaid oleks, vastupidi, andnud selle arenemiseks laiema baasi.

Narodnikluse kolm voolu. Revolutsioonilises narodnikluses oli kolm põhisuunda: *mässuline, propagandistlik* ja *vandeseltslik* suund.

Mässulise suuna teoreetik oli *Mihhail Aleksandrovitš Bakunin* (1814—1876). Bakunin oli aadlisoost; 40-ndatel aastatel emigreeris ta välismaale ja temast sai Lääne-Euroopa revolutsioonilise liikumise aktiivne tegelane. Osavõtu eest 1848. aasta revolutsioonist mõistis Preisi ja Austria kohus Bakunini kahel korral surma. Üle aasta istus ta müüri külge aheldatuna Austria vanglas ja anti siis välja tsaarivalitsusele. Pärast pikaajalist vangistust saadeti Bakunin Siberisse, kust ta põgenes välismaale.

60-ndatel aastatel sai Bakuninist *anarhismi* peamees. Anarhism kujutas endast niisugust poliitilist voolu, mis pooldas igasuguse riigivõimu viivitamatut kaotamist. Sel ajal võitles Bakunin visalt K. Marxi ja Internatsionaali vastu ning tekitas sellega rahvusvahelisele töölisliikumisele suurt kahju. Tema väikekodanlikud anarhistlikud ideed leidsid poolehoidu maades, kus kapitalism oli nõrgalt arenenud ja kus proletariaat ei olnud veel kujunenud iseseisvaks poliitiliseks jõuks. Niisugused maad olid Itaalia, Hispaania ja Venemaa.

Revolutsioonilise võitluse põhiülesandeks pidas Bakunin riigi kaotamist, mille tulemuseks pidi tema arvates olema sotsialismi ja üldise võrdsuse kehtestamine. Revolutsiooni peajõuks pidas ta talurahvast ja kaltsakproletariaati — «röövlielementi», nagu ta ise ütles.

Vastavalt oma õpetaja seisukohtadele olid mässulised narodnikud ar-

vamusel, et vene talupojad, keda viletsus ja õiguste puudumine oli viinud meeleheitele, on juba valmis revolutsiooniks. On vaja ainult minna rahva hulka ja viia ta otsekohe mässule, millest lõppude lõpuks kasvab välja ülevenemaaline ja seejärel ka maailmarevolutsioon. Revolutsioon oli nende arvates üldine mäss, mis purustab riigi ja kehtestab sotsialismi.

Narodnikluse propagandistliku suuna rajaja oli *Pjotr Lavrovitš Lavrov* (1823—1900). Ta oli polkovnik, sõjaväeakadeemia matemaatikaprofessor. Revolutsioonilisest liikumisest osavõtu eest areteeriti ta 60-ndatel aastatel ja saadeti asumisele. Sealt põgenes ta 1870. aastal välismaale ja hakkas vene revolutsiooniliste emigrantide hulgas etendama väljapaistvat osa.

Nagu kõik narodnikud, nii lähtus ka Lavrov sellest, et Venemaa võib kapitalismi staadiumist mööda minna ja revolutsiooni teel kohe sotsialismile välja jõuda. Revolutsiooni juhtivaks jõuks olid tema arvates haritlased. Nad peavad sotsialistlikud ja revolutsioonilised ideed omaks võtma ja seejärel need rahva hulka kandma. Kuna rahvas pole veel revolutsiooniks valmis, siis peavad haritlased looma revolutsioonilise organisatsiooni ja tegema laialdast propagandat rahva hulgas, äratama tema, kandma rahvahulkadesse sotsialistlikku teadvust. See on nende kohustus rahva ees.

Vandeseltsliku suuna rajas kriitik ja publitsist *Pjotr Nikititš Tkatšov* (1844—1885). Ta võttis aktiivselt osa 60-ndate aastate üliõpilasliikumisest ja revolutsioonilisest liikumisest, mil-

Pjotr Nikititš Tkatšov.

le eest tsaarikohus ta süüdi mõistis. Pärast vanglast vabanemist emigreeris ta 1873. aastal välismaale. Tkatšov arvas, et isevalitsusel ei ole mingisugust klassituge, et ta ripub õhus. Sellepärast tuleb väike vandeseltslaste rühm temaga hõlpsasti toime. Riigipöördega võtavad nad võimu enda kätte ning viivad seejärel läbi vajalikud revolutsioonilised ja sotsialistlikud ümberkujundused. Erinevalt enamikust narodnikutest ei pidanud Tkatšov ja tema poolehoidjad revolutsiooni otsustavaks jõuks talurahvast. Sellepärast ei püüdnud nad revolutsiooni läbi viia rahva ülestõusu teel, vaid valitsusvastase salajase vandenõu abil.

Kõigi nende voolude esindajad, vaatamata erinevate võitlusmeetodite propageerimisele, tunnistasid revolutsiooni ainsaks rahva vabastamise teeks. Sellepärast hakati seda liikumist nimetama revolutsiooniliseks narodnikluseks.

Küsimusi. 1. Mispärast nimetati 70-ndate aastate revolutsionääre narodnikuteks? 2. Missugused ühised eesmärgid olid narodnikute eri vooludel? Missugusel viisil püüdis igaüks saavutada neid eesmärke? 3. Mispärast olid narodnikute unistused sotsialistliku korra ülesehitamisest teostamatud?

§ 33. Narodnikute revolutsiooniline võitlus.

Rahva sekka minek. Narodniklik liikumine võttis 70-ndatel aastatel suure ulatuse. Peale Venemaa kubermangude haaras see ka Valgevenemaad, Ukrainat, Gruusiat ja teisi Venemaa rahvuspiirkondi. Revolutsiooniline noorsugu tõttas võitlusse oma rahva vabaduse ja õnne eest. See oli kangelaslik, kuid ebavõrdne võitlus, sest seda pidas käputäis re-

Propagandisti areteerimine. Kunstnik I. J. Repini maali järgi.

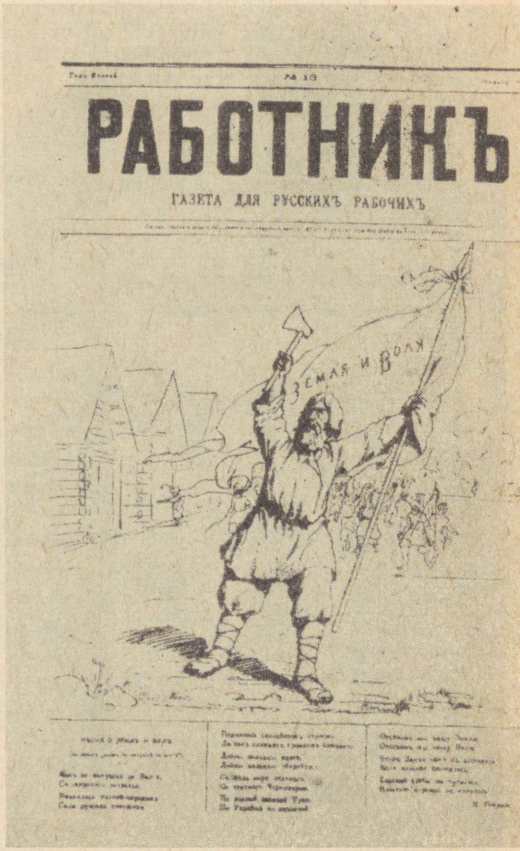
volutsionääre hambuni relvastatud tsarismi vastu. See võitlus kutsus esile vaimustuse kogu maailma vabadustarmastavate rahvaste hulgas.

70-ndate aastate alguses tegutses Venemaal palju ringe, kes tegid haridus- ja propagandatööd haritlaste ning tööliste hulgas.

1874. aastal toimus narodnikute *minek rahva sekka*. See oli Vene revolutsioonilise liikumise üks kangelaslikumaid lehekülgi. Noored revolutsionäärid, kes rahva vabaduse eest olid valmis iga hetk oma elu andma, läksid küladesse. Rahvale lähenemise eesmärgil hakkasid nad seal töötama puuseppadena, seppadena, laadijatena ja rändkaupmeestena ning tegid samal ajal revolutsioonilist agitatsiooni. Sellest poolstiihilisest liikumisest võtsid osa eri suundadega seotud narodnikud. Nende hulgas oli andekaid propagandiste, nagu tulevane kirjanik S. M. Stepnjak-Kravtšinski, D. M. Rogatšov, S. F. Kovalik. Narodnikud käisid külast külla, nad püüdsid hõlmata võimalikult suurt piirkonda.

Narodnikute vestlused köitsid talupoegade tähelepanu eriti siis, kui puudutati talurahva otseseid vajadusi. Kuid vestlused sotsialismi üle olid talupoegadele arusaamatud, sest talupoegade hulgas oli palju neid, kes lootsid tsaari «armule». Narodnikute lootused, et vene talupoeg on oma olemuselt sotsialist ja revolutsiooniks juba valmis, ei pidanud paika. Rikkad talupojad teatasid propagandistidest sageli politseile.

Talupoegade ülestõusu ei suudetud kuskil organiseerida. Puudusest mahasurutud, harimatu ja rõhutud talurahvas ei reageerinud narodnikute üleskutsele. Rahva sekka minek lõppes läbikukkumisega. Üle tuhande julge revolutsionääri areteeriti, paljud neist saadeti pikaks ajaks asumisele, pandi vangi või mõisteti sunnitööle. Kuid valitsus ei suutnud revolutsioonilist liikumist lämmatada.

РАБОТНИКЪ

ГАЗЕТА ДЛЯ РУССКИХЪ РАБОЧИХЪ

ЗЕМЛЯ И ВОЛЯ

Ajaleht «Rabotnik» (nr. 13 1876. a., Genf) N. P. Ogarjovi luuletusega «Laul maast ja vabadusest».

Andrei Ivanovitš Željabov.

Sofja Lvovna Perovskaja.

«Maa ja Vabadus». 1876. aastal asutasid narodnikud revolutsioonilise salaorganisatsiooni *«Maa ja Vabadus»*. See oli monoliitne tsentraliseeritud võitlusorganisatsioon, kus valitses range distsipliin ja vastastikune seltsimehelik kontroll. Tema konspiratsiooni pidas V. I. Lenin suurepäraseks. «Maa ja Vabaduse» koosseisu kuulusid niisugused väljapaistvad revolutsionäärid nagu A. D. Mihhailov, A. D. Oboleševi, G. V. Plehhanov, A. A. Kvjatkovski. «Maa ja Vabadus» seadis oma ülesandeks ette valmistada ja läbi viia sotsialistlik revolutsioon Venemaal. «Maa ja Vabaduse» liikmed tegid propagandat tööliste ja haritlaste hulgas. Selleks et talurahvast enda poole võita ja revolutsioonile viia, esitas «Maa ja Vabadus» talupoegadele arusaadavaid ja lähedasi nõudmisi: maa üleandmine talupoegadele, selle võrdne jaotamine põlluharijate vahel ning maksukoorma kergendamine.

Paljud selle organisatsiooni liikmed läksid uuesti maale. Kuid see ei olnud enam endine rahva sekka minek, kus revolutsionäärid käisid külast külla ja tegid propagandat talupoegade hulgas. Nüüd asusid narodnikud maale elama juba pikemaks ajaks. Nad töötasid seal õpetajatena, kirjutajatena, velskritena ja käsitöölistena. Mitmes kubermangus loodi propagandatöö tegemiseks narodnikute asundused (velskripunktid, töökojad). Narodnikutel läks korda luua talupoegadega juba tihedam kontakt. Kuid ka nüüd ei olnud nende propa-

Nikolai Ivanovitš Kibaltšitš.

gandal suurt edu. Enamik narodnikute asundustest langes politsei kätte ja need rüüstati.

Üleminek terrorile. Revolutsionääride hulgas tekitas järjest suuremat rahulolematust asjaolu, et praktilises tegevuses kasutati ainult rahuliku võitluse vahendeid — propagandat. Üks osa ringidest, algul Ukrainas ja seejärel ka Kesk-Venemaal, alustas terroristlikku võitlust tsarismi vastu. Narodnikud panid toime mitu atentaati kõige rohkem vihatud tsaariametnikele. Sellele andis hoogu ka valitsuse enda poliitika, kes õiendas revolutsiooniliste narodnikutega julmalt arveid.

Terrorile, s. o. võimuesindajate tapmise organiseerimisele massilise ülemineku alguseks sai Veera Zassulitši julge lask. Peterburi linnaülema Trepovi käsul tapeti 1878. aastal vanglas metsikult üks poliitvang. Vastuseks sellele tulistas noor revolutsionäär Veera Zassulitš Trepovit, kes sai haavata. Vandekohus mõistis Zassulitši õigeks. Kohtuotsus tekitas suurt vaimustust revolutsioonilise noorsoo hulgas, kes korraldas kohtuhoone juures meeleavalduse. V. Zassulitši poolt toimepandud atentaat avaldas revolutsionääridele suurt mõju. Vastuseks revolutsionäär I. Kovalski hukkamisele tappis Stepnjak-Kravtšinski samal aastal pistodaga sandarmiülem Mezentsovi.

«Rahva Tahe». 1879. aastal toimus «Maa ja Vabaduse» lõhenemine.

Osa narodnikuid jäi vanale, poliitilise võitluse vajaduse eitamise positsioonile. Nad asutasid organisatsiooni *«Must Ümberjaotamine»*, kes ikka veel pidas sotsiaalse revolutsiooni ettevalmistamise eesmärgil talupoegade hulgas tehtavat propagandat revolutsionääride peamiseks ülesandeks. Kuid see organisatsioon ei eksisteerinud kaua.

Enamik narodnikuid, nähes talurahva ülestõusu organiseerimise katsete nurjumist, läks lõplikult üle vandeseltslikule taktikale ja individuaalsele terrorile. Nad lootsid tsaari ja teiste vihatud aukandjate tapmisega kutsuda valitsuses esile paanikat ning kergendada sellega võimu ülemineku revolutsionääride kätte. Niisiis tunnistasid narodnikud võimu

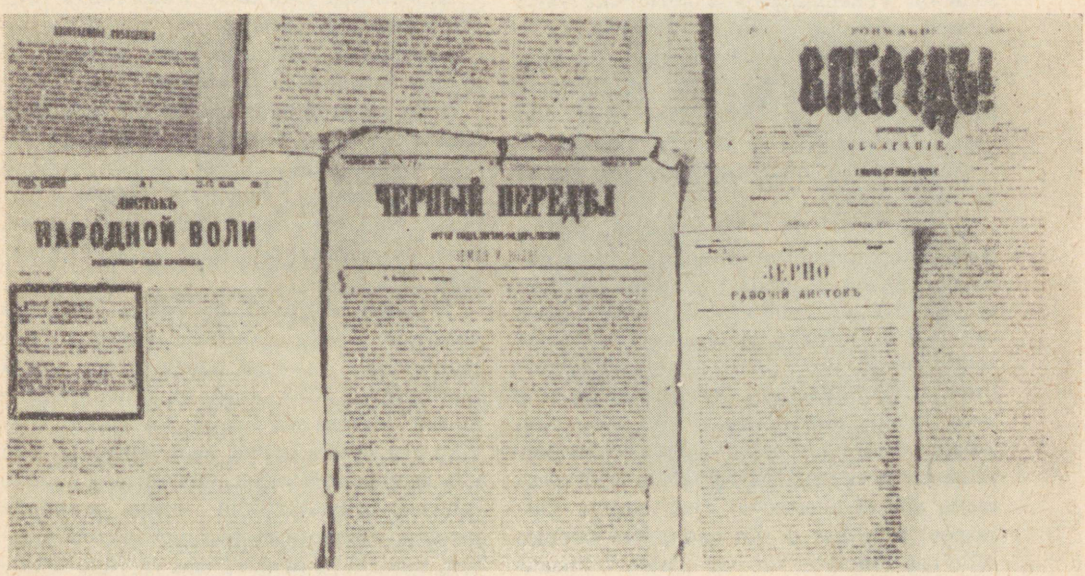
eest peetava poliitilise võitluse revolutsionääride esmajärguliseks ülesandeks. See rühm asutas iseseisva organisatsiooni *«Rahva Tahe»*. Organisatsiooni liikmed esitasid laialdase demokraatlike ümberkujunduste programmi, milles nõuti isevalitsuse likvideerimist, üldise valimisõiguse ning sõna- ja trükivabaduse kehtestamist.

Selle organisatsiooni juhtideks olid väljapaistvad revolutsionäärid A. D. Mihhailov, A. A. Kvjatkovski, A. I. Željabov, S. L. Perovskaja, V. N. Figner.

Organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmed hakkasid meeleheitlikult võitlema tsarismi vastu. Nad panid toime mitu terroristlikku akti, kuid ei saavutanud soovitud tulemusi ega võinudki neid saavutada. Niisuguste meetoditega ei olnud võimalik isevalitsust murda. Individuaalse terrori taktika ei olnud õige, see oli isegi kahjulik, sest sellega tõmmati revolutsionäärid ja rahvahulgad eemale tõelisest massilisest revolutsioonilisest võitlusest. Terrorile vastas tsaarivalitsus repressioonidega. Nendega kisti revolutsionääride ridadest välja parimad esindajad.

Terrori kasutamise tagajärjeks oli lahtiütlemine kõigist teistest revolutsioonilise tegevuse vormidest, massidest irdumine ja lõppkokkuvõttes lüüasaamine.

Positiivseteks momentideks selle organisatsiooni liikmete tegevuses oli võimu eest peetava poliitilise võit-

Narodnikute väljaanded.

luse vajalikkuse tunnustamine, revolutsionääride mehisus, kangelaslikkus ja valmisolek ohverdada ennast rahva vabaduse nimel.

Küsimusi. 1. Mida kujutas endast rahva sekka minek ja millega see lõppes? 2. Missugune on XIX sajandi 70-ndate aastate narodnikute tegevuse ajalooline tähtsus? 3. Mis ajendas narodnikuid üle minema individuaalsele terrorile? Missuguseid tagajärgi see kaasa tõi?

DOKUMENT.

«Maa ja Vabaduse» programm.

(Väljavõtted.)

Maa ja vabadus! Need kaks maagilist sõna on Venemaa rüpest korduvalt välja toonud võimsaid stiihilisi liikumisi...

Maa ja vabadus! Selle deviisi olid oma lipule kirjutanud meie eelkäijad, 60-ndate aastate sotsialistid-narodnikud, kes olid ustavad oma rahva vaimule ja ajaloole.

Needsamad sõnad kirjutame oma lipule ka meie...

Revolutsioon on rahvamasside üritus. Neid valmistab ette ajalugu. Revolutsionäärid ei suuda midagi parandada. Nad võivad ainult olla ajaloo tööriistaks, rahva püüdluste väljendajaks. Nende osa seisab ainult selles, et rahvast tema taotluste ja nõudmiste nimel organiseerida ning teda nende elluviimiseks võitlusse viia, aidates sellega kiirendada seda revolutsioonilist protsessi, mis vääramatute ajalooseaduste põhjal käesoleval ajal toimub. Väljaspool seda osa ei ole nad mitte midagi; selle osa raamides on nad ajaloo võimsaks teguriks.

Sellepärast peavad igasuguse tõeliselt revolutsioonilise programmi aluseks olema rahva ideaalid, nagu neid ajalugu on antud ajal ja antud kohas loonud.

Kõigil aegadel, kus vene rahvas on üles tõusnud, ja vaatamata sellele, missuguse ulatuse need ülestõusud on võtnud, nõudis ta maad ja vabadust.

Maad kui nende ühisvara, kes sellel maal töötavad, ja vabadust kui kõigi inimeste ühist õigust korraldada ise oma asju.

Maa äravõtmine mõisnikelt ja bojaaridelt, kõigi ülemuste, kõigi riigi esindajate minemakihutamine ja mõnikord ka täielik hävitamine, «kasakaringide», s. o. vabade, autonoomsete kogukondade asutamine, kus rahva tahet täidavad valitavad, vastutavad ja alati asendatavad isikud — niisugune on rahvarevolutsionääride-sotsialistide — Pugatšovi, Razini ja nende võitluskaaslaste muutumatu «programm» alati olnud.

Kahtlemata jääb ta ka nüüd rahva suurele enamikule samaks.

Sellepärast võtame ka meie, revolutsioonilised narodnikud, ta omaks.

Selle programmiga seame me esikohale agraarküsimuse. Vabrikuküsimuse aga jätame tagaplaanile..., sest ajalugu, seadnud Lääne-Euroopas esikohale vabrikuküsimuse, pole meil seda üldse üles tõstnud, vaid on asendanud selle agraarküsimusega...

Samadel põhjustel ei hakka me oma programmis ette otsustama küsimusi, mis puudutavad tulevase sotsialistliku korra üksikvorme. Kõik need on tulevikuküsimused. Jätkem siis tulevik tulevikule. Oleviku ees seisab küllalt suur ülesanne: läbi viia rahvarevolutsioon, mis ainsana suudab tulevast sotsialistlikku korda arendada nendest elementaarsetest sotsialismi alustest, mis rahva arusaamises on juba tekkinud.

Küsimusi. 1. Kuidas lahendati maaküsimus «Maa ja Vabaduse» programmis? 2. Mille poolest erineb «Maa ja Vabaduse» programm narodnikute propagandast rahva sekka mineku perioodil 1874. aastal?

§ 34. 70-ndate aastate töölisliikumine. Teine revolutsiooniline situatsioon.

Tööliste esimesed väljaastumised. Rööbiti narodniklike organisatsioonidega, mis nägid ainult haritlastes ja talupoegades revolutsioonilist jõudu, tekkisid 70-ndatel aastatel esimesed *töölisorganisatsioonid*. Töölisklassi read kasvasid Venemaal pidevalt, tema olukord aga oli äärmiselt raske. Pikk tööpäev, madal palk, võimatud korteriolud ja administratsiooni omavoli tegid tööliste elu väljakannatamatuks. Töölised alustasid võitlust kapitalistide vastu. Peamiseks võitlusvormiks oli *streik*, mille puhul töölised katkestasid töö ja esitasid vabriku juhatusele oma nõudmised. Nendel nõudmistel oli *majanduslik* iseloom: nõuti palga tõstmist, tööpäeva lühendamist 11—12 tunnini, omavoliliste trahvide kaotamist, vallandatud tööliste tagasivõtmist. Kuid need olid juba puht töölisnõudmised. Proletariaat hakkas välja astuma iseseisva klassina, kellel on oma huvid. Streigid suruti julmalt maha, nende juhtijad aga heideti vanglasse või saadeti asumisele.

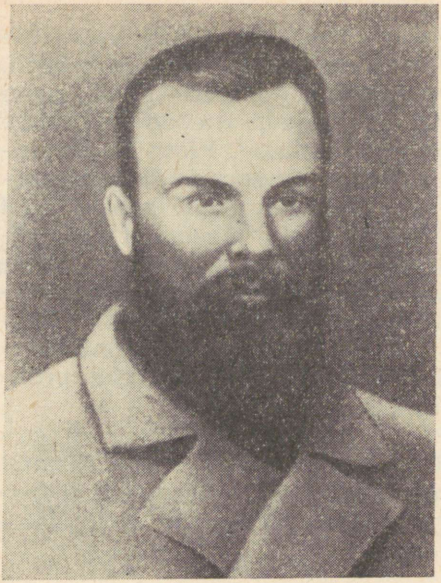
Kõige suuremaks proletariaadi väljaastumiseks tol ajal oli Kreenholmi Manufaktuuri tööliste streik 1872. aastal. See oli üks esimesi vene ja eesti proletariaadi ühiseid väljaastumisi.

Tööliste hulgast kerkisid esile sellised kindlameelsed revolutsionäärid, rahvahulkade tõelised juhid, nagu Pjotr Aleksejev, Stepan Halturin, Vassili Gerassimov, Pjotr Moissejenko ja Viktor Obnorski. Julgelt paiskas P. Aleksejev tsaarikohtus oma timukatele näkku tähendusrikkad sõnad: «Kerkib üles miljonite tööliste lihaseline käsi ja variseb põrmu soldatitääkidele tuginev despotismi ike.» V. I. Lenin nimetas neid sõnu vene töölis-revolutsionääri suureks prohvetlikuks ennustuseks.

Propagandatööd revolutsioonilistes töölisringides tegid 70-ndatel aastatel narodnikud. Nad ei vaadanud töölistele kui iseseisvale revolutsioonilisele

Pjotr Aleksejevitš Aleksejev.

Viktor Pavlovitš Obnorski.

Stepan Nikolajevitš Halturin.

jõule, vaid kui võimalikele propagandistidele, kes teevad selgitustööd talurahva hulgas. Narodnikute tegevus aitas töölisi poliitiliselt valgustada, nende demokraatlikku teadvust tõsta, neid revolutsioonilisse võitlusse kaasa tõmmata.

Kuid narodnikute propaganda, milles kajastusid talurahva huvid, ei võinud töölisi enam rahuldada ja nad hakkasid looma oma organisatsioone.

Esimesed töölisühingud. 1875. aastal moodustati Odessas esimene iseseisev töölisorganisatsioon — *Lõuna-Venemaa Töölisühing*. Selle asutajaks oli J. O. Zaslavski. Ühingul oli 200—250 liiget ja kaasatundjat. Ühingu liikmeteks võisid olla töölised ja üldse töötajad. Põhikirja ja programmi väljatöötamisel kasutati I Internatsionaali põhikirja. Ühing seadis oma ülesandeks võitluse kehtiva poliitilise korra vastu. Kuid üldkokkuvõttes oli see organisatsioon narodnikluse mõju all, ta asus utopistliku sotsialismi seisukohtadel. 1875. aasta lõpul purustati Lõuna-Venemaa Töölisühing ning 15 aktiivset liiget mõisteti sunnitööle ja vanglasse.

Tol ajal toimusid Venemaal ka esimesed *poliitilised meeleavaldused*. Niisugune meeleavaldus toimus 1876. aastal Peterburis Nevski prospektil Kaasani kiriku juures. Siia kogunes mitusada meeleavaldajat, töölist ja haritlast. Kõnega esines G. V. Plehhanov, kes võttis tol ajal narodnikute

liikumisest aktiivselt osa. Ta meenutas kokkutulnutele Tšernõševskit ja teisi rahva vabaduse eest võitlejaid. Noor tööline oli heisanud rahvahulga kohale punase lipu. See esimene poliitiline meeleavaldus näitas Venemaa eesrindlike tööliste jõudu ja teadlikkust. See meeleavaldus oli väljapaistvaks tähiseks töölis- ja demokraatlikus liikumises.

Peterburi töölisringidest kujunes **1878. aastal** välja teine, suurem töölisorganisatsioon — *Põhja-Venemaa Töölisühing*. Selle eesotsas olid väljapaistvad töölised-revolutsionäärid V. P. Obnorski ja S. N. Halturin.

Lukksepp *Viktor Pavlovitš Obnorski* (1852—1919) oli haritud inimene. Ta võttis osa töölisliikumisest Lõuna-Venemaal, käis korduvalt välismaal, tundis töölisliikumise olukorda Lääne-Euroopa maades.

Stepan Nikolajevitš Halturin (1856—1882) oli pärit talupoja perekonnast. Juba alaealisena sõitis ta maalt Peterburi, kus algas tema tööalane ja revolutsiooniline tegevus. Ta oli tark ja energiline inimene ning revolutsioonile piiritult ustav.

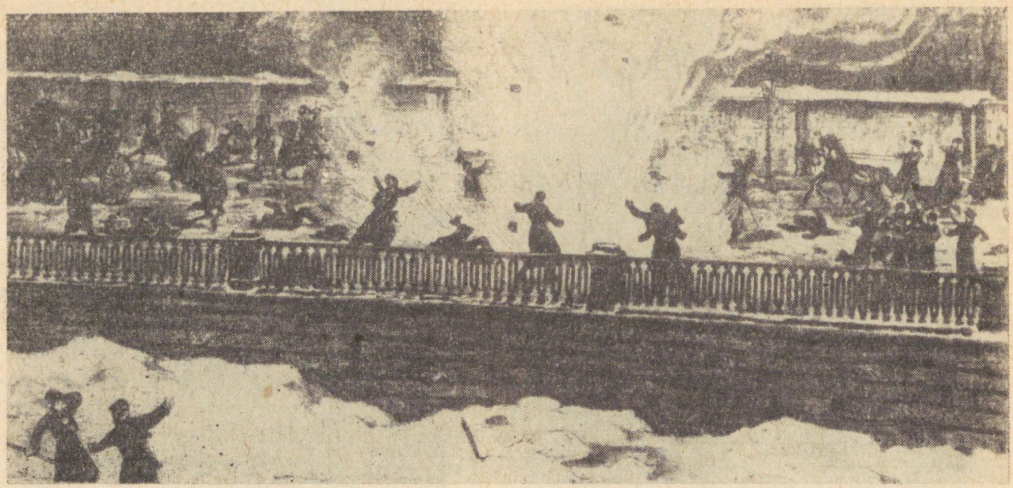
Põhja-Venemaa Töölisühingu programm seadis ülesandeks «maksva poliitilise ja majandusliku riigikorra kui äärmiselt ebaõiglase korra kukutamise». Programm nägi ette, et peaosa eelseisvas revolutsioonis etendab proletariaat. Programm tunnustas poliitilise vabaduse eest peetava võitluse tähtsust ja deklareeris kõigi maade tööliste solidaarsust.

Sealjuures aga ei suutnud Põhja-Venemaa Töölisühing täielikult vabaneda narodniklikest vaadetest, eriti revolutsiooni lõppeesmärkide kindlaksmääramisel: võimu üleminekust proletariaadi kätte ei räägitud üldse.

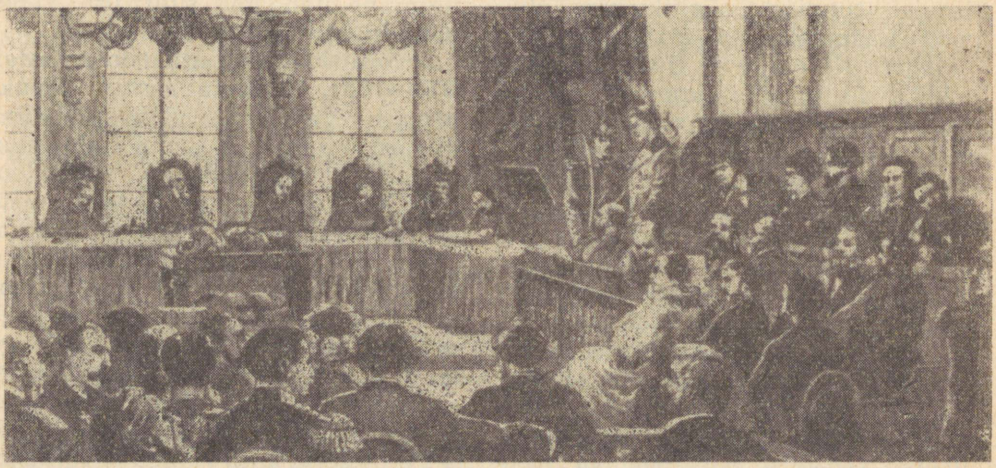
Põhja-Venemaa Töölisühingus oli kuni 200 liiget ja niisama palju kaasatundjaid. Ühingu liikmed võtsid osa streikidest, trükkisid üleskutseid ja aitasid töölistel oma nõudmisi sõnastada. Töölised asutasid oma trükikoja ja trükkisid seal lendlehe «Rabotšaja Zarja» («Tööliste Koit») ühe numbri. Põhja-Venemaa Töölisühing ei eksisteerinud kaua. 1879. aastal areteeriti Obnorski ja saadeti sunnitööle, Halturin aga laskis end terroristlikust tegevusest kaasa kiskuda. Politsei rüüstas ühingu trükikoja. Peagi lõpetas ühing oma tegevuse.

Põhja-Venemaa Töölisühingu programm ja tegevus näitasid, et 70-ndate aastate lõpul hakkas töölisliikumine etendama suurt osa Venemaa ühiskondlikus elus.

Revolutsiooniline situatsioon aastail 1879—1881. 70-ndate aastate lõpuks kujunes Venemaal väga pingeline olukord, mida V. I. Lenin iseloomustas *teise revolutsioonilise situatsioonina*. Märksa suurema ulatuse võtsid talurahvarahutused; hoogu hakkas võtma töölisliikumine. Organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmed panid toime mitu terroristlikku akti ja püüdsid visalt organiseerida tsaar Aleksander II tapmist. Nad korraldasid tsaarile mitu atentaati. Eriti tuntud on nendest kaks. Ühe valmistas ette Sofja Perovskaja koos rühma revolutsionääridega. Mitu pikka nädalat kaevasid mõned revolutsionäärid õõnsust raudteetammi alla (Kurski vaksali lähedal Moskvas). Kirka ja labidaga tegid nad kraavi, et panna sinna dünamiiti ja lasta tsaari rong õhku.

Aleksander II tapmine rahvatahtelaste poolt. 1881. a. gravüüri järgi.

Senati istung esimese märtsi atentaadi toimepanijate süüasjas. Süüpingil (vasakult paremale): N. Rõssakov, T. Mihhailov, G. Gelfman, N. Kibaltšitš, S. Perovskaja, A. Željabov. 1881. a. joonise järgi.

Plahvatus toimuski. Kuid see tekitas kahju rongile, milles sõitis tsaari ihukaitse.

Teise atentaadi valmistas ette Stepan Halturin. Ta asus tislerina Talvepaleesse tööle. Oma eluga pidevalt riskides kandis julge revolutsionäär vähehaaval lõhkeainet oma toakesse, mis asus tsaari söögisaali all. Halturin tahtis tappa tsaari tema palees. Kuid plahvatus toimus varem, kui tsaar söögisaali jõudis. Aleksander II jäi terveks.

Liberaalsed mõisnikud ja kodanlus kartsid revolutsiooni puhkemist ning nõudsid üha tungivamalt, et isevalitsus teeks mõningaid järeleandmisi. Valitsus lõi kõikuma. Ta rakendas julmi abinõusid revolutsionääride vastu, teiselt poolt aga andis uduseid lubadusi mõnede uute reformide võimalikkuse kohta.

Tsaari hukkamine. Lõpuks läks organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmetel korda viia oma kohtuotsus tsaari kohta täide. Selle atentaadi organiseerimiseks andsid nad kogu oma jõu. «Rahva Tahte» väljapaistvad tegelased A. D. Mihhailov ja A. I. Željabov olid selleks ajaks küll areteeritud, kuid vabadusse jäänud Sofja Perovskajal läks korda see üritus lõpule viia.

Juba tütarlapsena katkestas *Sofja Lvovna Perovskaja* (sünd. 1853) sidemed oma perekonnaga (tema isa oli aadlik, tähtis riigiametnik). Kogu oma jõu andis ta revolutsioonilisele võitlusele, ta täitis kõige ohtlikumaid ja raskemaid ülesandeid. Perovskaja hakkas organiseerima atentaati Aleksander II-le, mis lõppes edukalt.

Enne **1. märtsi 1881** kaevati Peterburis Malaja Sadovaja tänava alla käik, kus tsaari läbisõidu ajal pidi toimuma plahvatus. Kuid sellest plaanist tuli viimasel hetkel loobuda, sest vandeseltslased said teada, et tsaar ei sõida seda tänavat mööda. Siis muutis Perovskaja kiires korras atentaadi plaani. Tsaari teele pani ta välja pildujad (nõnda nimetati revolutsionääre, kes pidid heitma tsaarile pommi). Rõssakovi pomm vigastas tsaari tõlda. Kui tsaar tõllast välja oli tulnud, viskas teine revolutsionäär — Ignati Grinevitski — pommi tsaari jalgade ette. Tsaar sai surmavalt haavata ja suri mõne tunni pärast. Sellesama pommi plahvatusest hukkus ka Grinevitski.

Tsaari tapmine avaldas suurt mõju niihästi Venemaal kui ka välismaal. Kuid see ei toonud rahvale mingisugust kergendust. Endise tsaari asemele tuli uus. Tsaarikohtu otsuse põhjal poodi A. I. Željabov, S. L. Perovskaja, N. I. Rõssakov ja veel kaks aktiivset atentaadist osavõtjat N. I. Kibaltšitš ja T. M. Mihhailov. Revolutsiooniliste narodnikute jõud oli murtud ja nad ei suutnud seda enam taastada. Teine revolutsioonilise situatsioon ei kasvanud revolutsiooniks.

XIX sajandi 70-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlikul liikumisel oli meie maa ajaloos suur tähtsus. Esmakordselt Venemaa ajaloos lõid narodnikud monoliitse revolutsioonilise organisatsiooni ja andsid isevalitsusele tugevaid hoope. Nende võitlus vabaduse ja demokraatia eest ning revolutsiooniliste ideede propageerimine talupoegade ja tööliste hulgas

aitasid rahvast poliitiliselt äratada. V. I. Lenin hindas kõrgelt narodnikliku liikumise tegelasi, nende revolutsioonilist energiat ja kangelaslikkust. «Kahtlemata ei langenud need ohvrid asjatult,» rõhutas V. I. Lenin, «kahtlemata aitasid nad kaasa — kas otseselt või kaudselt — vene rahva edasisele revolutsioonilisele kasvatamisele. Kuid oma otsest eesmärki, rahvarevolutsiooni äratamist, nad ei saavutanud ega võinudki saavutada.» [1]

Narodnikluse mandumine. 80-ndail aastail hakkas narodniklus manduma. Valitsevale kohale asus *liberaalne narodniklus*, kes kajastas kulakute ja linna väikekodanluse huvisid. Siiamaani ei etendanud liberaalne narodniklus ühiskondlikus liikumises olulist osa. Kapitalismi arenemisega ja maakodanluse majanduslike positsioonide tugevnemisega hakkas ta aktiivselt tegutsema. Liberaalsed narodnikud rääkisid, et isevalitsuse vastu võitlemisest tuleb loobuda, nad astusid aktiivselt välja marksismi ja töölisliikumise levimise vastu. Nad piirdusid kultuuri- ja haridustööga, pisireformide ja paranduste propageerimisega.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Missugused faktid näitavad organiseeritud töölisliikumise tekkimist Venemaal? 2. Nimetage esimeste töölisjuhtide nimed. Millal ja kus tekkisid esimesed töölisorganisatsioonid? Milles seisab nende tegevuse tähtsus? 3. Missuguseid tagajärgi tõi kaasa Aleksander II tapmine organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmete poolt? 4. Milles väljendus 80-ndate aastate liberaalse narodnikluse põhjalik erinevus 70-ndate aastate revolutsioonilisest narodniklusest?

[1] V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 232.

§ 35. Töölisliikumise kasv Venemaal (XIX sajandi 80-ndad aastad ja 90-ndate aastate algus.

80-ndate aastate poliitiline reaktsioon. Pärast seda kui organisatsiooni «Rahva Tahe» esindajad olid tsaari tapnud, kujunes Venemaal välja terrorirežiim, millega kaasnesid politseilised tagakiusamised ja revolutsioonilise liikumise halastamatu mahasurumine. Troonile astus Aleksander II poeg *Aleksander III* (1881—1894) — vaimselt piiratud inimene, «madalamal keskmisest mõistusest, madalamal keskmistest võimetest ja madalamal keskmisest haridusest», nagu rääkisid isegi talle lähedased inimesed. Ta oli äärmine reaktsionäär. Oma ministritelt nõudis ta, et need «ei anduks teostamatutele mõttekujutustele ja nurjatule liberalismile».

60—70-ndate aastate kodanlikud reformid näisid temale liiga liberaalsetena. Mõnda aega oli valitsus äraootaval seisukohal: ta kartis revolutsiooniliste sündmuste arenemist. Kuid peagi veendus ta organisatsiooni «Rahva Tahe» poolt juhitava liikumise nõrkuses ja läks üle avalikule reaktsioonile. Oma manifestis teatas tsaar, et ta hakkab kõigi jõududega kaitsma isevalitsuse võimu «igasuguste temale esitatavate pretensioonide eest».

Kõigepealt õiendas isevalitsus julmalt arveid «Rahva Tahte» liikmetega. Spionaaži ja politseiprovokatsioonide abil läks valitsusel korda see organisatsioon purustada. Selleks et aktiviseerida võitlust revolutsioonili-

Poetalong.

se liikumise vastu, laiendati valitsusvõimu õigusi. Kuberneridele anti õigus ilma kohtu ja uurimiseta areteerida, anda sõjakohtu alla või saata kubermangust välja ebaustavaid isikuid, sulgeda tööstusettevõtteid ja õppeasutusi, kui seal peaksid ilmnema revolutsioonilised meeleolud. Politsei muutus jälle kõikvõimsaks jõuks, tema omavoli polnud millegagi piiratud.

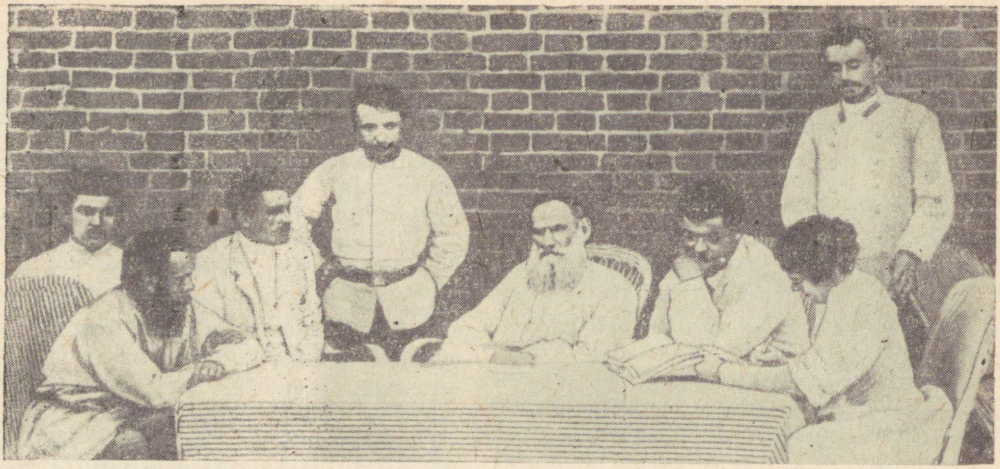
Tsaar kutsus pealinna kokku talupoegade esindajad (vallavanemad) ja ütles neile: «Talitage oma aadlipeameeste nõuannete ja juhatuste kohaselt ning ärge uskuge rumalaid kuuldusi maa ümberjaotamise ja tasuta juurdelõigete andmise kohta... igasugune omand peab olema puutumatu.» Tsaari seadused tegid kogukonnast väljaastumise ja talupere vara jaotamise veelgi raskemaks. Julmalt kiusati taga demokraatlikku ajakirjandust.

Suurenes rahvuslik ja koloniaalne rõhumine. Tsarism teostas mittevene rahvaste vägivaldset venestamist, s. o. juurutas vene keelt ja vene kombeid, kiusas taga rahvuskultuuri.

Reaktsiooniline oli poliitika ka hariduse alal. Õppeasutuste arvu vähendati, järsult piirati ülikoolidesse vastuvõetavate kontingenti ja suurendati õppemaksu. Spetsiaalne korraldus, mida hakati nimetama «ringkirjaks köögitüdrukute laste kohta», ei lubanud gümnaasiumi vastu võtta kutsarite, teenrite, kokkade, pesunaiste ja väikepoodnike lapsi.

Tööliste olukord ja nende võitlus. 80-ndatel aastatel jõudis lõpule Venemaa tööstusproletariaadi kui kapitalistliku ühiskonna iseseisva klassi väljakujunemise protsess. Arvuliselt suurenes ta reformijärgsetel aastakümnetel rohkem kui kahekordseks. Kuid isevalitsus ei teinud vähematki selleks, et tööliste elu parandada.

Tööpäeva pikkus ei olnud seadusega piiratud, palga suuruse määrasid ettevõtete peremehed oma äranägemise järgi. Mingit kontrolli peremeeste ja vabrikuvalitsuste tegevuse üle ei olnud. Töölistele pandi peale loendamatuid trahve isegi kõige tühisemal põhjusel. Sageli maksid vabrikandid palka poetalongidega, mille eest töölised said vabrikupoest toiduaineid peremehe poolt meelevaldselt määratud hinnaga. Töölistega omavolitsesid peremehed ja kohalikud võimud. Sellega ei piirdu kaugeltki veel kõigi nende viletsuste loetelu, mis proletaarlastele osaks oli saanud. Korduvad ikaldused ja näljahädad halvendasid eriti tööliste olukorda, sest neil ei olnud mingisugust abimajapidamist. Eriti suureks õnnetu-

L. N. Tolstoi inimeste keskel, kes aitasid näljahäda tagajärgi likvideerida.

seks oli 1891.—1892. a. näljahäda, mis hõlmas Euroopa-Venemaa keskkubermange. Sellega kaasnesid massilised taudid, mis viisid hauda tohutu hulga inimesi.

Kuid töölisklass oli saanud suureks jõuks. Järjest aktiivsemalt astus ta võitlusse oma orjastajate vastu. Juba 70-ndatel aastatel toimus Venemaal mitu suurt streiki, peamiselt Peterburis ja selle ümbruskonnas. 80-ndatel aastatel muutus töölisliikumine massilisemaks, hõlmates mitmeid Venemaa piirkondi.

Tööliste juhid. Tööliste hulgast kerkisid esile andekad organisaatorid, kellel oli suur autoriteet. Niisugusteks töölisliikumise tegelasteks olid P. A. Moissejenko, V. S. Volkov, L. I. Abramenkov (Luka Ivanov) ja teised.

Pjotr Anissimovitš Moissejenko (1852—1923) oli põline tööline. Kolmeteistkümneaastasena tuli ta tekstiilivabrikusse. Ta tundis hästi tööliste elu, nende vajadusi ja meeleolu. Noore töölisena hakkas ta osa võtma revolutsioonilistest ringidest ja streikidest. Moissejenko oli Põhja-Venemaa Töölisühingu liige, mille eest ta areteeriti ja saadeti Siberisse asumisele. Pärast asumiselt tagasitulekut juhtis ta 1885. aastal kuulsat Morozovi streiki. Moissejenko sõber ja võitluskaaslane oli Luka Abramenkov, kes koos temaga juhtis Morozovi streiki ja oli läbi teinud revolutsioonilise võitluse karmi kooli. Ka tema oli osa võtnud streikidest, viibinud tsaarivanglas ja asumisel.

Tööliste peamiseks võitlusvormiks 80-ndatel aastatel oli streik, puhtproletaarne võitlusvorm. Streigiliikumisest võtsid osa kümned tuhanded töölised.

Morozovi streik. Kõige suuremaks streigiks oli *Morozovi streik* **1885. aastal** Morozovi tekstiilivabrikus

Vladimiri kubermangus, Nikolski alevis, Orehhovo jaama lähedal (praegune Orehhovo-Zujevo linn Moskva oblastis). Selles vabrikus töötas rohkem kui 8000 töölist. Korduv palga vähendamine, lõpmatud mahaarvamised ja trahvid, häbematu petmine peremehe toiduainete kaupluses ajasid töölised meeleheitele ja nad jätsid töö seisma. Vabriku kontor, pood ja eriti vihatud meistri Šorini korter purustati. Alguses sarnanes streik stiihilise mässuga. Kuid tööliste juhid — Moissejenko, Volkov ja Abramenkov — suutsid rüüstamisele lõpu teha ning võitlusele organiseeritud iseloomu anda. Oma koosolekutel töötasid töölised välja vabriku juhatusele esitatavad nõudmised. Nad nõudsid palga tõstmist, kindla korra loomist trahvide alal, valmiskauba vastuvõtmist tunnistajate juuresolekul, mis oleks kujutanud endast töölisinspektsiooni omapärast vormi. Samuti nõudsid streikijad vabriku juhatuselt, et vallandamise puhul tuleb töölisele sellest 15 päeva ette teatada ja et streigi ajal tuleb töölt puudutud päevade eest tasu maksta. Nikolski manufaktuuri streikivaid töölisi toetasid ümbruskonna tekstiilivabrikute töölised. Nad jätsid samuti töö seisma ja esitasid vabrikantidele oma nõudmised. Morozovi streik muutus suure ühiskondliku tähtsusega sündmuseks. Valitsus ruttas seda maha suruma.

Streigi mahasurumiseks tuli kohale kuberner ise koos suure sõjaväeüksusega. Tööliste saadikud, kelle puutumatus pidi lubaduste kohaselt olema tagatud, esitasid kubernerile streikijate nõudmised. «Me peaaegu nälgime,» ütlesid töölised. «Me tahame tööd teha ja tuleme tööle, kuid andke meile võimalus toita oma perekonda.» Eriti tungivalt nõudsid nad omavolilise trahvimise lõpetamist, sest see röövis nendelt suure osa palgast. «Peremees ei tohi määrata üleliigseid trahve, millega ta oma töölisi koormab. Meie, töölised, nõuame ja palume, et trahvid ei ületaks 5 protsenti teenitud rublast.»

Kuberner murdis reetlikult oma lubaduse. Saadikud, nende hulgas ka Volkov, piirati kasakate poolt ümber ja areteeriti. Töölised püüdsid oma saadikuid vabastada. Toimus käsikähmlus tööliste ja sõjaväe vahel. Tsaari käsul algas streigi mahasurumine. Politsei pani toime massilisi areteerimisi. Üle 600 töölise saadeti administratiivkorras välja, 33 inimest anti kohtu alla.

Kohtus avanes vapustav pilt tööliste elust, nende viletsusest ja õigusetust olukorrast. «Kui me loeme raamatut mustanahaliste orjade kohta, siis äratab see meis pahameelt,» ütles üks advokaat, «kuid praegu on meie ees valged orjad.» Kohtupidamine Nikolski manufaktuuri tööliste üle köitis kogu Venemaa tähelepanu. Vene ühiskonna eesrindlikud ringkonnad avaldasid töölistele poolehoidu ja nõudsid, et vabrikant võetaks tema häbematute kuritarvituste pärast vastutusele. Vandemehed tegid õigeksmõistva otsuse. Aleksander III oli selle üle pahane. Tema käsul areteeriti streigi juhid uuesti ja saadeti administratiivkorras asumisele.

Morozovi streigil oli ajalooline tähtsus. Ta näitas töölistele ja kodanlusele, et ühendatud ja organiseeritud

Linna vabrikusse. V. Fendrihhi maali järgi.

töölised kujutavad endast tõsist jõudu. «See suur streik jättis väga tugeva mulje valitsusele,» kirjutas V. I. Lenin, «kes nägi, et töölised, kui nad tegutsevad üheskoos, on kardetav jõud, eriti siis, kui ühiselt tegutsevate tööliste mass esitab otseselt oma nõudmised.» [1]

Töölisliikumine 80-ndate aastate teisel poolel. Morozovi streik avaldas suurt mõju kogu Venemaa töölisliikumise arenemisele. Otseseks vastukajaks sellele olid arvukad streigid Venemaa keskkubermangudes. 80-ndate aastate teisel poolel jätkus töölisliikumise vääramatu kasv; võitlusse astusid transporditöölised, samuti metallurgia- ja masinatehaste töölised. 1885. aastal toimus 58 streiki. Iga aastaga võttis töölisliikumine järjest suurema ulatuse. Proletariaadi klassivõitlus muutus üha visamaks ja massilisemaks. 1887. aastal streikisid 83 ettevõtte töölised. Eriti laiaulatuslik oli Šuja tööliste streik, mis hõlmas 6000 inimest. 1889. aastal katkestasid töö peaaegu kõik Ivanovo-Voznessenski ja Šuja kudumisvabrikud.

Vastuseks 1700 töölise vallandamisele alustas Ivanovo-Voznessenskis 10 000 inimest streiki.

Töölisliikumine kasvas peale Kesk-Venemaa ka Ukrainas, Uraalis, Poolas, Valgevenemaal ja Siberis. Aastast aastasse kasvas streikide ja neist osavõtvate tööliste arv.

Kuid töölisliikumine oli alles stiihiline ja organiseerimata. Streikidel

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 23.

oli sageli mässu iseloom, nendega käis kaasas masinate purustamine ja vabrikupoodide rüüstamine. Töölised esitasid tavaliselt ainult majanduslikke nõudmisi. Kuid iga streigiga ja iga aastaga kasvas tööliste poliitiline teadlikkus, organiseeritus ja proletaarne solidaarsus.

Töölisliikumise survel oli valitsus sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi. 80—90-ndate aastate vabrikuseadused reguleerisid mõnevõrra naiste ja laste töötingimusi. Asutati vabrikuinspektsioon, kelle ülesandeks oli jälgida tööliste elutingimusi ja lahendada vabrikuvalitsusega tekkinud konflikte. Seati sisse teatav kord töölevõtmise, palga maksmise, vallandamise ja tööliste trahvimise alal (trahvirahadest pidi töölistele makstama töövõimetuse puhul abiraha) jne. Kuid tööliste olukord jäi äärmiselt raskeks ja repressioonid streikidest osavõtu eest muutusid veelgi rängemaks.

Küsimusi. 1. Milles väljendus isevalitsuse poliitika reaktsiooniline iseloom XIX sajandi 80-ndatel aastatel? **2.** Missugused faktid näitavad, et Venemaa proletariaati eriti tugevasti rõhuti? Kuidas võitlesid töölised oma rõhujate vastu? **3.** Mille poolest erines Morozovi streik varasematest Venemaal toimunud streikidest? Missuguseid nõudmisi esitasid töölised? Missugune ajalooline tähtsus oli sellel streigil? **4.** Missugused olid need järeleandmised, mis tsaarivalitsus oli sunnitud XIX sajandi lõpul töölisliikumise survel tegema? Missugusel määral parandasid need järeleandmised töölisklassi olukorda?

Streik. N. A. Kassatkini joonise järgi.

DOKUMENT.

Nikolski manufaktuuri tööliste nõudmised.

(Väljavõte.)

1. Meie, töölised, nõuame ja palume, et trahvid ei ületaks 5 protsenti teenitud rublast ja et töölist hoiatataks tema halva töö korral ning kutsutaks välja mitte rohkem kui kaks korda kuus.

2. Et mahaarvamine töölt puudumise eest ei ületaks ühte rubla, kuid niiviisi, et ka peremees oleks kohustatud maksma töölisele töölt puudumise korral, kui puudumine on tingitud peremehe süüst, nagu: tööseisak, lõimede küsimus, masinate rikked ja nende ümbertegemine teise töö jaoks jne., et iga töölt puudutud tund kantaks arvestus- ja palgaraamatusse, arvestades toodangu järgi, kuid vähemalt nelikümmend kopikat päevas (40) või kakskümmend kopikat vahetuses (20).

3. Täielikult muuta töölevõtmise tingimusi peremehe ja tööliste vahel riigi poolt väljaantud seaduse põhjal, nii et iga tööline võiks saada täieliku lõpparve igasuguse mahaarvestuseta ja viivituseta, 15 päeva jooksul, kui tööline on esitanud avalduse, et ta ei soovi tööd jätkata. Samuti peab peremees teatama töölisele tema vallandamisest 15 päeva ette, ja see kõik tuleb kirja panna arvestusraamatusse. Kui kumbki pooltest seda nõudmist ei täida, siis on hüvituseks kahe nädala palk nii töölise kui ka peremehe poolt.

4. Heakvaliteediline materjal, mis vastab töö nõudmisele, ja et avaldus selle kohta tehtaks läheduses töötavate tööliste teadmisel ning kantaks kauba vastuvõtmise raamatusse... Kui puudub vastastikune kokkulepe kontori poolt esitatud hinnete kohta, siis tuleb moodustada riiklik kontroll, kes võrdsustaks palga.

Tööliste täielik hüvitamine töölt puudumise eest, alates meie tööseisaku päevast, kui see toimus peremehe süü tõttu. Töölt puudutud päeva eest maksta tööliste palvel vähemalt 40 kopikat päevas.

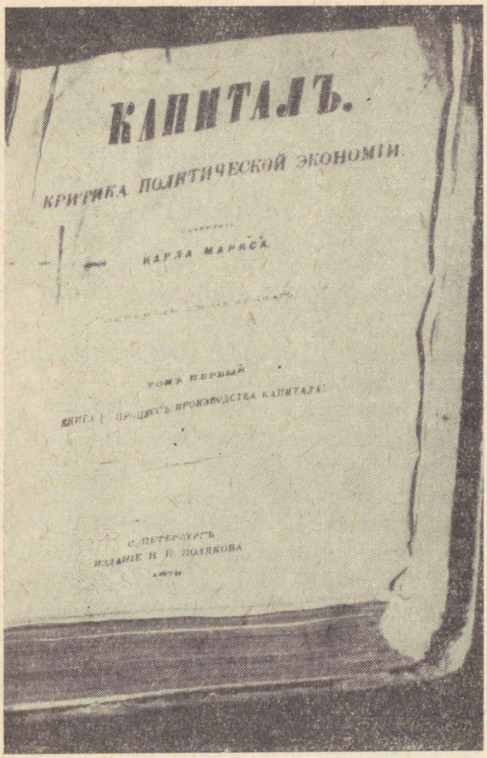
Takistamatult anda toitu niikaua, kuni tööliste nõudmised rahuldatakse. Et palka ei makstaks välja mitte hiljem kui 15-ndal, või siis esimesel laupäeval pärast 15-ndat kuupäeva.

Vanema vaba valimine artellides ja et vanem ei oleks oma kohal kauem kui kolm kuud, selleks et ta ei harjuks toodangut varastama; korraldada igakuuline arvestus. Vallandada ametist need ametnikud ja meistrid, kelle eemaldamist töölised vajalikuks peavad ja vastavas nimekirjas ära näitavad.

Küsimusi. 1. Missugused olid tööliste põhilised nõudmised? Missugune oli nende nõudmiste iseloom? 2. Mida võib öelda Nikolski manufaktuuri tööliste poliitilise teadlikkuse kohta?

§ 36. «Töö Vabastuse» rühm. Marksismi levimise algus Venemaal.

Marksismi levimine. Narodnikluse krahh ning tema vandenõu ja individuaalse terrori taktika lüüasaamine sundisid revolutsionääre kriitiliselt revideerima narodnikute vaateid ja otsima uut, eesrindlikumat õpetust ühiskonna ümberkujundamise kohta. Sellest ajast hakkabki Venemaal levima *marksism* kui proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi ülesehitamise teaduslik teooria. Juba XIX sajandi keskpaiku tutvusid eesrindlikud vene inimesed Karl Marxi ja Friedrich En-

K. Marxi «Kapitali» esimene venekeelne väljaanne.

gelsi mõnede teostega. Eriti kasvas huvi marksismi vastu 60—70-ndatel aastatel, kui Lääne-Euroopa maades algas töölisliikumise tõus ja alustas oma tegevust I Internatsionaal.

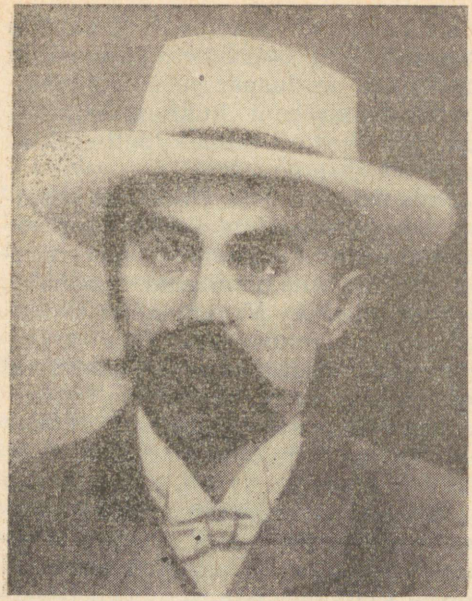
1870. aastal asutas rühm vene emigrante *I Internatsionaali Vene sektsiooni* ja pöördus K. Marxi poole palvega esindada seda sektsiooni Peanõukogus. K. Marx oli sellega nõus. 1872. aastal anti venekeelses tõlkes välja «Kapitali» I köide — geniaalne teos, milles K. Marx avas kapitalismi arenemise seaduspärasused ja põhjendas kapitalismi hukkumise paratamatust. See oli esimene selle tähtsa teose võõrkeelne tõlge.

Kuid 60-ndatel ja 70-ndatel aastatel ei muutunud marksism Vene revolutsioonilises liikumises veel valitsevaks revolutsioonilise teooriaks. See oli seletatav Venemaa majandusliku mahajäämusega ja Vene töölisliikumise nõrkusega. Narodnikud suhtusid K. Marxisse ja tema õpetusse lugupidamisega, kuid nad olid arvamusel, et seda õpetust ei saa Venemaal rakendada.

80—90-ndatel aastatel jõudis lõpule Vene proletariaadi väljakujunemine ning algas tema tegutsemine iseseisva klassina. Seoses sellega tekkisid tingimused marksismi kui eesrindliku revolutsioonilise teooria levimiseks Venemaa vabadusliikumises.

1883. aastal asutasid vene revolutsionäärid *Genfis* (Šveitsis) marksistliku organisatsiooni — *«Töö Vabastuse»* rühma. Selle koosseisu kuulusid endised aktiivsed narodnikud G. V. Plehhanov, V. I. Zassulitš, P. B. Axelrod ja teised. Juba 70-ndate aastate lõpul ei toetanud nad enam individuaalse terrori taktikat ja asutasid organisatsiooni «Must Ümberjaotamine», kes pidas oma peamiseks ülesandeks sotsialistlike ideede propageerimist rahva hulgas. 80-ndatel aastatel asusid nad marksistlikele seisukohtadele.

G. V. Plehhanov. «Töö Vabastuse» rühma organiseerijaks ja juhiks oli väljapaistev revolutsionäär, andekas marksismi propagandist ja silmapais-

Georgi Valentinovitš Plehhanov.

tev teoreetik *Georgi Valentinovitš Plehhanov* (1856—1918). Ta oli pärit väikeaadliku perekonnast. Peterburi Mäeinstituudi üliõpilasena ühines ta narodnikliku liikumisega ja etendas selles väljapaistvat osa. Koos teistega organiseeris ta 1876. aastal Peterburis Kaasani kiriku juures meeleavalduse. Pärast «Maa ja Vabaduse» lõhenemist emigreeris Plehhanov 1880. aastal välismaale. Ta tundis hästi narodnikliku liikumise nõrku ja tugevaid külgi ning võis seepärast narodnikluse krahhi põhjusi seletada. K. Marxi ja F. Engelsi teoste põhjalik uurimine ning hoolikas tutvumine Lääne-Euroopa proletariaadi võitlusega tegid ta veendunud marksistiks. Ta katkestas sidemed narodniklusega ja oli selle esimene sügav kritiseerija.

«Töö Vabastuse» rühma liikmed pidasid oma peaülesandeks Marxi ja Engelsi teoste levitamist Venemaal, marksistlike ideede propageerimist ja populariseerimist. Rühma liikmed tõlkisid vene keelde «Kommunistliku partei manifesti», «Filosoofia viletsuse», «Sotsialismi arenemise utoopiast teaduseks» ning teisi Marxi ja Engelsi teoseid, andsid need välja ja organiseerisid nende illegaalset levitamist Venemaal.

Plehhanovi võitlus narodniklusega. Suurt osa ideelises võitluses narodniklusega, mis nüüd oli muutunud revolutsioonilise liikumise piduriks, etendasid G. V. Plehhanovi teosed. Oma raamatus «Sotsialism ja poliitiline võitlus» (1883) näitas ta, et poliitilise võitluse, s. o. võimu eest toimuva võitluse eitamine narodnikute poolt on väär. Sealjuures lähtus Plehhanov Marxi geniaalsest teesist, et ainult poliitilise võimu kättevõitmisega võib proletariaat rajada tee sotsialismile.

Narodnikud võtsid «Töö Vabastuse» rühma asutamise ja tema tegevuse terava kriitika alla. Plehhanov vastas neile suurepärase teosega «Meie lahkhelid» (1885). Selles raamatus kritiseeris ta narodnikute seisukohti Venemaa ajaloolise arenemise küsimuses. Vene tegelikkust põhjalikult ja igakülgselt tundes ning arve ja fakte kasutades tõestas ta, et kapitalism on Venemaal juba võitnud ning revolutsionääride ülesanne on kasutada neid vastuolusid, mida kapitalistlik kord tekitab, võitluses rahva vabastamise eest. Narodnikute

lootused külakogukonnale on teostamatud. Kogukond, nagu tõestas Plehhanov, on vana halli aja igand, ta jaguneb kehvtalurahvaks ja kulakuteks, ta ei saa olla sotsialismi rakuke; otse vastupidi: ta on kasulik ainult tsarismile ja mõisnikele.

Plehhanov näitas, et esmajärguliseks ülesandeks on võitlus kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võidu eest — pärisorjuse igandite täielik likvideerimine, konstitutsiooni kehtestamine ja demokraatlike vabaduste — sõna- ja trükivabaduse sisseseadmine ning kõigi inimeste võrdsustamine seaduse ees. Alles pärast kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võitu on võimalik üleminek sotsialistlikule revolutsioonile, s. o. võimu võitmine rahva kätte ja sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimine.

Suur tähtsus oli Plehhanovi poolt tõestatud teesil, et isevalitsuse ja kapitalismi vastu peetavas vabadusvõitluses etendab juhtivat osa proletariaat. Sellega seoses esitas Plehhanov töölispartei loomise ülesande, sest ainult see partei suudab organiseerida proletariaati, juhtida tema võitlust ja tagada sellega eelseisvas revolutsioonis võidu.

Plehhanovi teosed olid kirjutatud andeka autori-publitsisti sädelevas keeles. Nad levisid väga laialdaselt Venemaal ja andsid narodniklusele tugeva hoobi. Plehhanovi teosed aitasid marksismil asuda kindlale kohale Venemaa revolutsioonilises liikumises.

«Töö Vabastuse» rühma programm. Rühma programm määras üldjoontes õigesti kindlaks proletariaadi revolutsioonilise võitluse eesmärgid ja ülesanded. Programmi projekt seadis lõppeesmärgiks kommunistliku revolutsiooni läbiviimise ja kapitalistliku korra asendamise sotsialistliku korraga. Juhtiv osa selles võitluses kuulub proletariaadile. Selleks et ta saaks oma osa edukalt täita, on vaja luua iseseisev töölispartei.

Programm rõhutas, et isevalitsuse kukutamine, s. o. kodanlik-demokraatlik revolutsioon, on proletaarse partei kõige lähem ülesanne. Kohe selle järel kerkib päevakorda poliitilise võimu võitmine proletariaadi kätte.

Kuid rühma programmis oli ka olulisi vigu. Programmis ei olnud selgesti näidatud, missugused on tulevase kodanlik-demokraatliku revolutsiooni liikumapanevad jõud Venemaal, s. o. need jõud, kes selle revolutsiooni läbi viivad. Rühm oli küll loobunud narodniklikest kujutlustest, nagu oleks Venemaal võimalik ainult talurahvarevolutsioon, kuid ta ei näinud üldse enam talurahva revolutsioonilisi võimalusi ja alahindas talurahva kui proletariaadi liitlase osa revolutsioonilises liikumises. Sellepärast ei seadnudki «Töö Vabastuse» rühm üles töölisklassi ja talurahva liidu loomise ülesannet. Revolutsioonilises võitluses isevalitsuse vastu pidas ta proletariaadi ainukeseks võimalikuks liitlaseks kodanlust.

«Töö Vabastuse» rühm etendas revolutsioonilises liikumises tähtsat osa, tema tegevus puhastas teed marksistliku partei loomisele Venemaal. Kuid rühm ise ei olnud seotud massilise töölisliikumisega, ta ainult «astus esimese sammu töölisliikumise poole» [1].

[1] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 250.

Marksistlikud ringid Venemaal. XIX sajandi 80-ndatel aastatel tekkis Venemaal mitu põrandaalust marksistlikku rühma ja ringi. 1883/84. aasta talvel asutas ühe niisuguse rühma bulgaaria revolutsionäär *Dimitar Blagoev* (1856—1924), kellest hiljem sai Bulgaaria Kommunistliku Partei rajaja. Tol ajal oli ta Peterburi ülikooli üliõpilane. Blagoevi rühma liikmed uurisid põhjalikult marksismi. Ühtaegu propageerisid nad seda töölisringides, astudes eelnevalt kontakti eesrindlike proletaarlastega. Blagoevi rühm andis välja kaks numbrit illegaalset ajalehte «Rabotši». Kuid 1885. aastal areteerisid tsaarivõimud D. Blagoevi ja saatsid ta Bulgaariasse. Varsti pärast seda purustati kogu rühm.

1889. aastal asutas marksistliku rühma Peterburi Tehnoloogiainstituudi üliõpilane *Mihhail Ivanovitš Brusnev* (1854—1937). Brusnevi rühma kuulus kakskümmend propagandistide ringi. Propagandistid omakorda juhtisid ringe, mille tööst võtsid osa sajad töölised. Brusnevi rühm püüdis töölisliikumisele mõju avaldada: levitas illegaalset kirjandust, organiseeris 1891. aastal poliitilise meeleavalduse ja esimese mai esmakordse tähistamise Venemaal.

Väljapaistvat osa marksismi propageerimises Volgamaal etendas *Nikolai Jevgrafovitš Fedossejev* (1871—1898). Tema ring tegutses Kaasanis. V. I. Lenin oli Fedossejeviga kirjavahetuses ja hindas teda kui «erakordselt andekat ja oma üritusele erakordselt ustavat revolutsionääri». Fedossejev areteeriti ja ta hukkus Siberis asumisel olles.

Kuid need rühmad olid väikesearvulised, nad ei olnud veel kindlalt seotud töölisliikumisega. Venemaal ei olnud marksistlikku töölisparteid. Marksistlikud ideed ei olnud veel tunginud töölisliikumisse. Marksism ja töölisliikumine, nagu ütles V. I. Lenin, eksisteerisid teineteisest lahus. Sotsialismi ja töölisliikumise ühendamise ülesande, iseseisva Vene töölispartei loomise ülesande lahendas Vladimir Iljitš Lenin.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Kus ning millal moodustati esimene vene marksistlik rühm ja kes oli selle asutaja? Missugune ajalooline tähtsus oli selle rühma tegevusel ja missugused olid tema programmi puudused? 2. Mille poolest erinesid G. V. Plehhanovi vaated vene revolutsionääride võitlusülesannete ja -meetodite küsimuses narodnikute vaadetest? 3. Mispärast oli marksism XIX sajandi 80-ndate aastateni Venemaal vähe levinud? 4. Kes olid esimeste marksistlike ringide asutajad Venemaal? 5. Kirjutage vihikusse ja selgitage, mida tähendavad terminid: *marksism, kodanlik-demokraatlik revolutsioon, kommunistlik revolutsioon, revolutsiooni liikumapanevad jõud.*

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

1874 Rahva sekka minek.

1875 «Lõuna-Venemaa Töölisühing».

1876 Narodnikliku organisatsiooni «Maa ja Vabadus» moodustamine.

1878 «Põhja-Venemaa Töölisühing».

1879 «Maa ja Vabaduse» lõhenemine. Narodniklike organisatsioonide «Rahva Tahe» ja «Must Ümberjaotamine» moodustamine.

1. märts 1881 Organisatsiooni «Rahva Tahe» liikmed panevad toime atentaadi Aleksander II-le.

1881—1894 Aleksander III valitsemisaeg.

1883 «Töö Vabastuse» rühma asutamine.

1885 Morozovi streik.

X PEATÜKK. VABADUSLIIKUMISE PROLETAARSE ETAPI ALGUS.

§ 37. V. I. Lenini revolutsioonilise tegevuse algus.

Nimetage vene revolutsionääride kaks esimest põlvkonda. Missugused olid nende kummagi eesmärgid? Milliste meetoditega nad püüdsid neid saavutada?

Vene revolutsionääride kolmas põlvkond. XIX sajandi 90-ndatel aastatel astus Venemaa vabadusliikumisse revolutsionääride kolmas põlvkond — *proletaarsed* revolutsionäärid. Revolutsioonilise võitluse peamiseks, otsustavaks jõuks sai tööliskiass, kes oli arvuliselt suurenenud, tugevnenud, kes oli esitanud kõige eesrindlikuma ideoloogia, klass, kellel «ei olnud kaotada midagi peale ahelate». Nagu näitas V. I. Lenin, algas torm, s. t. masside eneste liikumine. «Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse.» [1]

90-ndate aastate tööstuslik tõus. 90-ndad aastad tähistasid Venemaal tormilist tööstuslikku tõusu. Riigis arenes intensiivne raudteede ehitamine. Kümne aasta jooksul suurenes raudteede pikkus 30 000 km-lt (1890. a.) 53 000 km-ni (1900. a.). Suur tähtsus oli raudteede ehitamisel Ukrainas, Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Eriti grandioosne nii oma mõõtmeilt kui ka tähtsuselt Venemaa majandusele oli 7000 km pikkuse Siberi raudtee ehitamine. Töö kestis 15 aastat ja lõpetati põhiliselt 1901. aastaks.

Raudteevõrgu laienemine nõudis tohutul hulgal metalli, sütt ja masinaid. See tingis tööstuse tunduva kasvu. Kivisöe ja nafta tootmine suurenes kolm korda, metallurgiatööstus kasvas üle kolme korra. Kiiresti arenes masinaehitus. Tööstusproletariaadi arv kasvas aastail 1887—1901 1,3 miljonilt inimeselt 2,2 miljonini, s. t. peaaegu 1 miljoni inimese võrra.

Venemaa tööstusliku arenemise iseärasuseks oli just suurettevõtete kiire kasv, kus tööliste arv oli üle 500 inimese. Juba 1895. aastal töötas sellistes ettevõtetes 45% töölistest. 1902. aastaks oli ettevõtteisse tööliste arvuga üle 1000 inimese koondunud ligi 50% töölistest. Tööjõu kontsentratsiooni poolest oli Vene tööstus esimesel kohal maailmas.

Sellesse aastakümnesse kuulub Ukraina kivisöe- ja metallurgiarajooni

[1] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 15.

kiire kasv, naftatöölemistööstuse arenemine Taga-Kaukaasias, keemiatööstuse tekkimine.

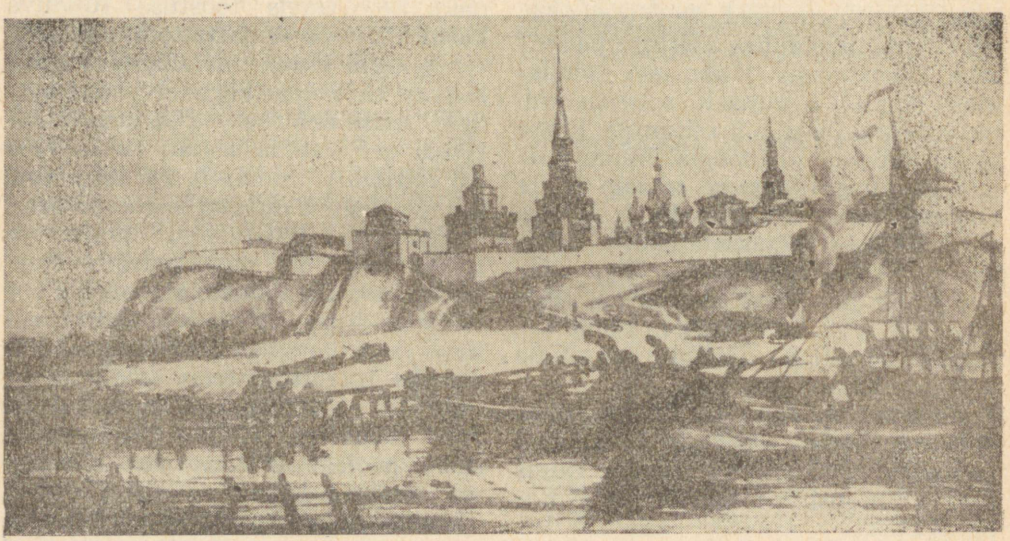
Streigiliikumise kasv. Juba 90-ndate aastate alguses toimub töölisliikumise tunduv laienemine. Nende aastate tööstuslik tõus ei toonud kaasa tööliste olukorra paranemist. Tööliste elu jäi endiselt äärmiselt raskeks. Tsaarivalitsus ja vabrikandid ei soovinud väljakannatamatute töötingimuste tegelikku parandamist ja tegid vaid tühiseid järeleandmisi.

Viie aasta jooksul, aastail 1890—1894, oli Venemaal 264 streiki ja rahutust, millest võttis osa ligikaudu 200 000 inimest. Streigiliikumisse lülitusid töölised mitte ainult Tööstuslikus Keskrajoonis, vaid ka Uraalis, Ukrainas ja lääneosa kubermangudes. Metallitöölised, kaevurid, raudteelased tõusid võitlusele nõudmisega parandada töötingimusi, tõsta palka ja lühendada tööpäeva. Mitmed streigid saavutasid tohutu suure ulatuse.

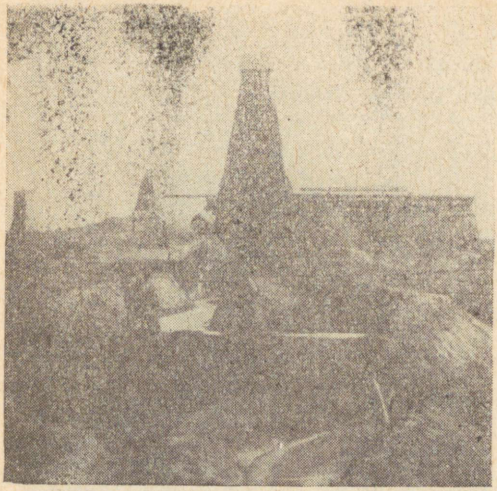
Suureks sündmuseks olid tööliste väljaastumised Donbassis 1892. aasta suvel. Alguse said need Juzovkas (praegu Donetsk) ning kandusid seejärel Mariupoli, Jekaterinoslavi (Dnepropetrovsk) ja Luganskisse (Vorošilovgrad). Üksnes Juzovkas haarasid rahutused üle 15 000 inimese.

Neil väljaastumistel oli veel organiseerimata, stiihiline iseloom. Sõjaväe abil surus isevalitsus need maha.

Suur tähtsus oli töörahva rahvusvahelise püha 1. mai tähistamisel, mis oli sisse seatud 1889. aastal II Internatsionaali I kongressil.

Kaasan. XIX sajandi teine pool.

Naftatootmine. XIX sajandi 90-ndad aastad.

Masinatehaste Ühisuse aktsia. 1889. a.

1891. aastal organiseerisid Brusnevi rühma kuuluvad Peterburi töölised Narva värava taga metsas esmakordselt *1. mai koosoleku,* millest võttis osa umbes 80 inimest. Sellel koosolekul peetud tööliste kõned andis G. V. Plehhanov Genfis trükitult välja. Järgmisel, 1892. aastal, kogunes Peterburi maikoosolekule juba ligikaudu 200 inimest. Sellest ajast alates sai 1. mai pühitsemine Venemaa proletariaadi suurepäraseks traditsiooniks.

Poola linnas Lodzis haaras 1892. aasta 1. mai streik umbes 60 000 inimest. Ülestõusnud hõivasid vangla ja kasarmud ning said linna peremeheks. Tsarism saatis poola tööliste vastu sõdurid. Ülestõus uputati verre. Poola proletariaadi ennastsalgav võitlus leidis palavat poolehoidu Peterburi ja maa teiste tööstuskeskuste tööliste hulgas. «Kui hukkub tsarism, tõestame me teile, et vene ja poola rahva vahel ei ole vaenu, et vaen oli ainult isandate, kapitalistide ja ametnike vahel, kellega meil ei ole midagi ühist,» kirjutasid Peterburi töölised poola töölistele. See kiri on tunnistuseks eesrindlike tööliste proletaarse solidaarsuse ja poliitilise teadlikkuse kasvust.

Töölisliikumine tervikuna oli siiski veel nõrk, stiihiline ja killustatud. Töölised esitasid reeglina vaid majanduslikke nõudmisi: palga tõstmine, töötingimuste parandamine jm.

V. I. Lenin. 80-ndate aastate lõpul algas maailma proletariaadi suure juhi *Vladimir Iljitš Lenini (Uljanovi)* **(1870—1924)** tegevus.

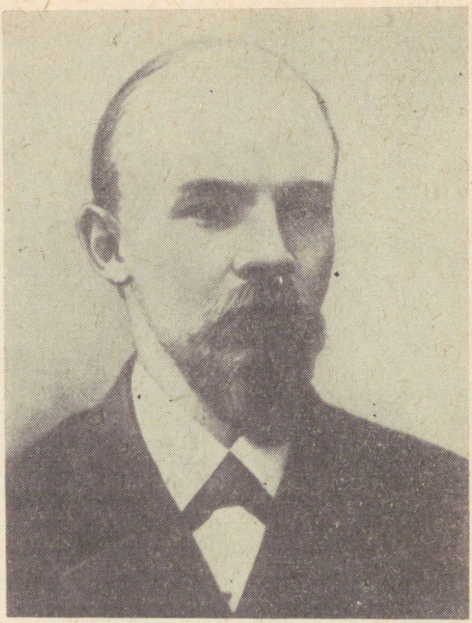
V. I. Lenin sündis 10. (22.) aprillil 1870. a. Simbirskis (praegu Ulja-

novsk) rahvakoolide inspektori perekonnas. V. I. Lenini vanem vend Aleksander oli organisatsiooni «Rahva Tahe» liige ja hukati 1887. aastal osavõtu eest atentaadi korraldamisest tsaar Aleksander III-le.

Lõpetanud gümnaasiumi kuldmedaliga, astus Lenin Kaasani ülikooli õigusteaduskonda. Üliõpilaste rahutustest osavõtmise eest heideti ta peagi ülikoolist välja. Ent Lenin ei loobunud õppimisest. Kaasani kubermangus Kokuškino külas asumisel olles jätkas Lenin iseseisvalt õpinguid ja sooritas 1891. aastal edukalt eksamid Peterburi ülikooli õigusteaduskonna juures. Samal ajal hakkas ta sügavalt tundma õppima marksismi. Lenin võttis osa marksistlikest ringidest algul Kaasanis, siis Samaaras.

1893. aastal sõitis Lenin Peterburi. Ta sõlmis sidemeid töölistega ja viis läbi õppusi töölisringides. Tema vestlused paistsid silma lihtsuse ja selgusega, oskusega seostada marksistlikku teooriat tööliste vajadustega. Nendest vestlustest osavõtjad meenutasid, et nad vaimustusid oma lektori mõistusest, et tema vestlused olid tunduvalt paremad teiste propagandistide õppustest.

Narodnikute ideelise purustamise lõpuleviimine. Suureks takistuseks marksismi juurdumisele Venemaal jäi narodniklus, millel oli veel suur mõju intelligentsi hulgas. Liberaalsed narodnikud, kes nimetasid ennast rahvasõpradeks, alustasid rünnakut marksismi vastu. Lenin andis neile otsustava vastulöögi ja viis hiilgavalt lõpule narodnikluse ideelise purustamise, mida oli alustanud «Töö Vabastuse» rühm.

Vladimir Iljitš Lenin.

Oma töös «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatia vastu?» (1894) näitas Lenin veenvalt, et narodniklus on mandunud ning revolutsioonilisest voolust muutunud liberaalseks. Ta on loobunud revolutsioonilisest võitlusest ja läheb kokkuleppele isevalitsusega. Ta on muutunud külakodanluse huvide väljendajaks.

V. I. Lenin proletariaadi osast revolutsioonis. Lenin arendas edasi marksismi tähtsat teesi proletariaadi otsustavast osast eelseisvas revolutsioonis. Koos sellega andis Lenin väärtusliku panuse marksistlikku teooriasse, esitades uusi ideid, mis etendasid tohutu suurt osa rahvusvahelises kommunistlikus liikumises.

Lenin väljendas esimesena teesi töölisklassi ja talurahva revolutsioonilisest liidust, kusjuures juhtiv osa on proletariaadil kui peamisel jõul võitluses isevalitsuse ja kapitalismi vastu.

Lenin püstitas ülesande ühendada marksistlikud ringid ja luua ühtne proletaarne partei. Ainult niisugune partei võib liita proletariaadi ja viia ta revolutsioonilisele võitlusele sotsialismi võidu eest. «... vene **TÖÖLINE**, tõustes üles kõigi demokraatlike elementide eesotsas,» kirjutas Lenin prohvetlikult, «kukutab absolutismi ja viib **VENE PROLETARIAADI (KÕIGI MAADE** proletariaadi kõrval) *avaliku poliitilise võitluse sirgel teel* **VÕIDUKA KOMMUNISMI REVOLUTSIOONINI.»** [1] Lenini ideed panid aluse uuele etapile proletaarses liikumises ja marksistliku teooria arenemises.

Võitlus legaalsete marksistide vastu. XIX sajandi 90-ndatel aastatel astus V. I. Lenin välja ka marksismi varjatud vaenlaste — niinimetatud *legaalsete marksistide* vastu. Need olid liberaalkodanliku intelligentsi esindajad, kes püüdsid kohandada marksismi kodanluse huvidele. Neid köitis marksismis ainult üks seisukoht — kapitalismi suhtelise progressiivsuse tunnustamine feodalismiga võrreldes. Kuid nad heitsid marksismist kõrvale peamise — õpetuse proletaarsest revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist. Nad mätsisid kinni kapitalistliku ühiskonna vastuolusid, kutsusid üles kehtestama klassirahu kodanluse ja proletariaadi vahel ning minema õppima kapitalismi juurde: legaalsed marksistid püüdsid allutada töölisliikumist kodanlusele.

Lenin paljastas nende inimeste kui kapitalismi kannupoiste tõelise palge. Lenini teoreetilistel töödel oli väga suur tähtsus töölisliikumisele.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Milles avaldus klassivõitluse teravnemine XIX sajandi 90-ndail aastail? **2.** Valmistage ettekanne V. I. Lenini lapsepõlvest ja noorusaastaist. **3.** Miks oli revolutsioonilise liikumise arenemiseks vajalik otsustav ideeline võitlus liberaalsete narodnikute ja «legaalsete marksistidega»? Kuidas võitles V. I. Lenin nende vastu?

DOKUMENT.

Töölise N. D. Bogdanovi kõne 1891. aasta 1. mai tähistamisel. *(Väljavõte)*

Seltsimehed! Tänane päev peab jääma kustumatult meelde meile kõigile. Alles täna kogunesime me esmakordselt kõigist Peterburi nurkadest sellele tagasihoidlikule koosolekule ja kuulsime esmakordselt oma seltsimeeste-tööliste kirglikke sõnu, mis kutsuvad võitlusele meie tugevate poliitiliste ja majanduslike vaenlastega... Me peame kindlalt uskuma oma võidusse. Meil tuleb ainult relvastuda tugeva relvaga — see relv on inimkonna arenemise ajalooliste seaduspärasuste tundmine, ja kui meil on see relv, võidame me kõikjal vaenlase. Seda relva ei võta meilt mitte mingisugused tagakiusamised või pagendused kodukohta, vangistused ega isegi Siberisse saatmine. Me leiame kõikjal võitlusvälja ning levitame kõikjal oma teadmisi. Kodukülas selgitame talupoegadele, vanglas aga kinnipeetavatele, et ka nemad on inimesed ja neil on kõik inimõigused, selleks et nemad, olles oma õigustest teadlikud, annaksid

[1] V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 269.

oma teadmisi edasi teistele ning organiseeriksid neid rühmadesse.

Selles on meie edu pant!

Seltsimehed! Sageli me loeme ja isegi kuuleme Läänes toimunud tööliste meeleavaldustest, mis tohutu pikkade sirgete kolonnidena liiguvad mööda linna ja tekitavad hirmu oma ekspluateerijates; kui me aga tutvume selle rivistunud rahvahulga arenemislooga, saab meile selgeks, et see mass on saanud alguse samasugusest väikesest inimeste grupist nagu meiegi...

Teades kõiki neid ajaloolisi fakte, mis julgelt sunnivad meid uskuma võidusse, peame me mõtlema ka oma vene rahvale. Ta kannab oma õlgadele pandud raskustekoormat seni, kuni saab teadlikuks oma inimõigustest ja mõistab, et temal, töölisel, on kõige suurem õigus kõigi oma tööga loodud rikkuste kasutamiseks. Samuti peab meie tööline teadma, et töö on kogu inimühiskonna progressi edasiviija, et tööline ise on kogu teaduse, kunsti ja leiutiste looja. Ja kui rahvas kõike seda teada saab, ei suuda mitte mingisugune armee takistada teda vabanemast. Nende teadmiste viimine rahva hulka on aga kõigi arenenud tööliste otsene vääramatu õigus.

Küsimusi. 1. Esitage Bogdanovi kõne peamised ideed. **2.** Võrrelge Bogdanovi kõnet Nikolski manufaktuuri tööliste nõudmistega. Mille poolest nad erinevad?

§ 38. «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit».

«Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» loomine. 1895. aastal pandi V. I. Lenini juhtimisel alus suure tähtsusega ülesande lahendamisele — *sotsialismi ühendamisele töölisliikumisega.* See tähendas, et teadusliku sotsialismi — marksismi ideed hakkavad sügavalt juurduma proletariaadi hulkades ja muutuvad töölisliikumise lipuks. Juba 1894. aastal hakkasid Peterburi marksistid üle minema propagandalt üksikutes töölisringides laialdasele poliitilisele agitatsioonile töölishulkades, tihedamalt ühendust looma töölisliikumisega. Propaganda eeldab marksismi sügavat tundmaõppimist tööliste väikeste rühmadega, agitatsioon aga hõlmab laialdasi töölishulki. Peaaegu kõigis pealinna rajoonides moodustatud ringid kajastasid kõiki tööliste väljaastumisi spetsiaalsete lendlehtede väljaandmisega. Neis räägiti tööliste vajadustest, sõnastati nende nõudmised. Lendlehed kutsusid üles organiseeritud võitlusele kehtiva korra vastu.

Töölisliikumise tõus, üleminek massilisele agitatsioonile ja sotsiaaldemokraatlike ringide kasv tingisid otseselt nende ringide ühendamise vajaduse. **1895. aasta** sügisel ühinesid Peterburi hajutatud sotsiaaldemokraatlikud ringid Lenini algatusel organisatsiooniks — *«Töölisklassi Vabastusvõitluse Liiduks»*. Selle eesotsas seisis organiseeriv keskrühm, kes valis juhtiva büroo. Sellesse kuulusid V. I. Lenin, G. M. Kržižanovski, A. A. Vanejev, V. V. Starkov. Lenin oli ka kõigi «Võitlusliidu» trükiväljaannete toimetaja. Keskrühm oli sisuliselt linnakomitee. Ta juhtis rajoonide rühmade tegevust, kes omakorda juhedasid ringide tööd tehastes.

«Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» loomine, kes marksistlike loosungite all juhtis proletariaadi võit-

«Tööliskassi Vabastusvõitluse Liidu» liikmed (vasakult paremale): V. V. Starkov, G. M. Kržižanovski, A. L. Maltšenko, V. I. Lenin, P. K. Zaporožets, J. O. Martov, A. A. Vanejev. 1895. a. foto.

lust oma vabanemise eest, tähistabki vabadusliikumise *proletaarse* etapi algust Venemaal.

«Võitlusliit» Peterburi tööliste eesotsas. Oma lendlehtedes, milles seoses streikidega räägiti tööliste olukorrast, esitas «Võitlusliit» mitte ainult majanduslikke, vaid ka *poliitilisi* nõudmisi. Stiihilised rahulolematusepuhangud suunati proletariaadi klassivõitluse organiseeritud vormi. Massiline töölisliikumine hakkas kulgema «Võitlusliidu» ideelisel ja organisatsioonilisel juhtimisel.

Peterburi «Tööliskassi Vabastusvõitluse Liidul» oli tohutu ajalooline tähtsus — ta oli marksistliku partei algidu.

1895. aasta detsembris areteeris valitsus paljud «Võitlusliidu» liikmed, sealhulgas ka Lenini. See oli rängk hoop töölisliikumisele. Kuid «Võitlusliit» ei katkestanud oma tegevust; ta tegi poliitilist agitatsiooni ja andis välja lendlehti. V. I. Lenin aitas ka vanglast töölisliikumist juhtida. Ta kirjutas rea lendlehti, partei programmi projekti, andis nõu vabadusse jäänud seltsimeestele. 1897. aastal saadeti Lenin kolmeks aastaks Siberisse Šušenskoje külasse asumisele.

90-ndate aastate keskpaigas elas töölisliikumine üle suure tõusu. 1896. aasta mais toimus Peterburi tekstiilitööliste streik, mis haaras 30 000 töölist. Streikijate põhinõudeks oli töö-

päev lühendada $10^1/_2$ tunnini. Streiki toetasid metallistid ja teised pealinna töölised. Areteerimistega ja lubadustega täita osa nõudmisi sundis valitsus streikijaid tööle asuma.

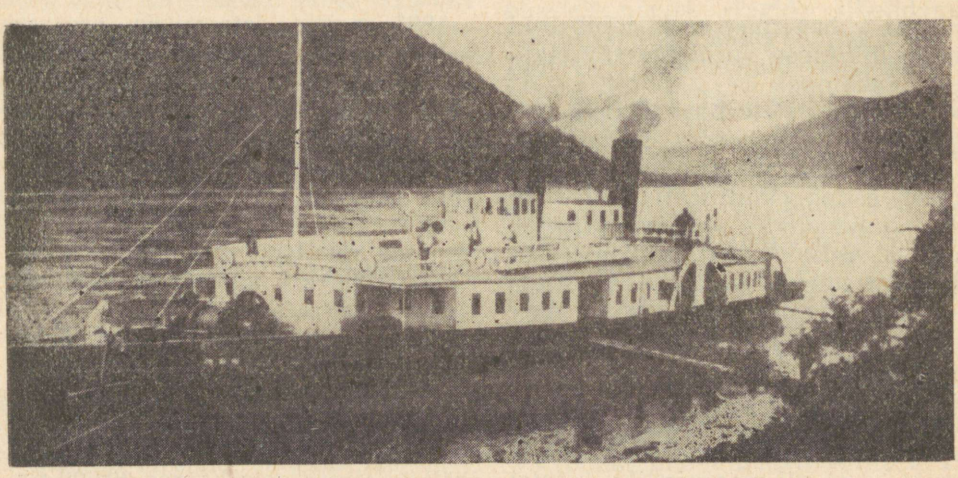
Oma lendlehtedega ja suulise propagandaga soodustas «Võitlusliit» töölisliikumise laienemist ja proletaarse solidaarsuse kasvu. 1897. aasta jaanuaris puhkes Peterburis jälle streik, millest võttis osa 20 000 inimest. Valitsus õiendas streikijatega halastamatult arveid, areteeris üle 1000 inimese. Ta surus streigi maha, kuid ei peatanud töölisliikumist.

90-ndate aastate teisel poolel haaras töölisliikumine Vene impeeriumi paljud kubermangud. Kõige aktiivsemad olid tekstiilitöölised, nende järel tõusid üles teiste tööstusharude töölised. Kokku toimus 1895. aastast kuni 1899. aastani 735 streiki, millest võttis osa üle 220 000 inimese. 1897. aastal oli valitsus sunnitud andma välja seaduse tööpäeva lühendamise kohta $11^1/_2$ tunnini päevases vahetuses ja 10 tunnini öises vahetuses. See oli Venemaa töölisklassi esimene suur võit. 90-ndate aastate keskpaiga streigid olid V. I. Lenini sõnade järgi «rahvarevolutsiooni ettevalmistamise ajajärgu algus» [1].

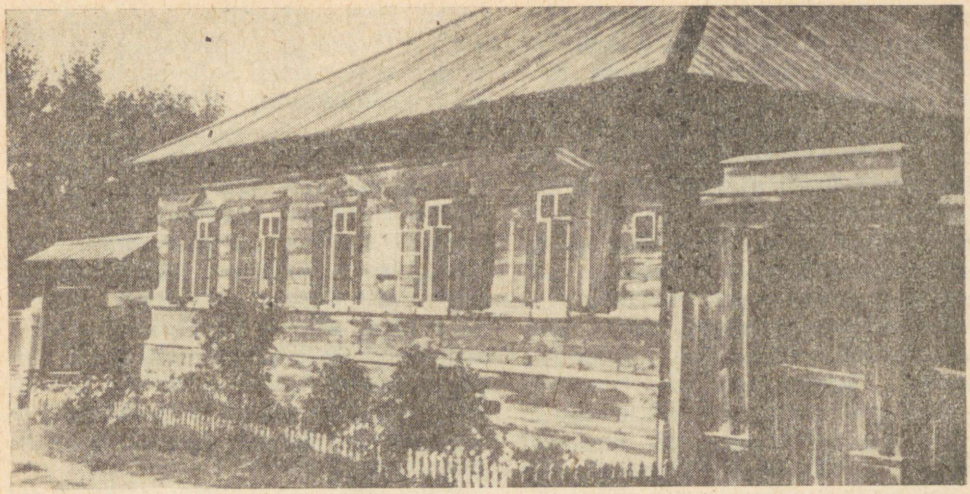
Streigivõitluse ulatus aitas kaasa sotsiaaldemokraatlike ringide ja organisatsioonide tekkimisele ning tugevnemisele. Peterburi «Võitlusliidu» eeskujul nimetasid need ringid ja organisatsioonid end võitlusliitudeks. Need tekkisid Moskvas, Ivanovo-Voznessenskis, Kiievis ja Venemaa, Ukraina ning Valgevenemaa teistes tööstuslinnades. Sotsiaaldemokraatlikke organisatsioone moodustati Poolas, Baltimaades ja Taga-Kaukaasias.

Võitlus ökonomistide vastu. Kõik need arvukad ringid ja rühmad olid

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 329.

Aurik «Püha Nikolai», millega V. I. Lenin sõitis pagendusse.

Maja Šušenskoje külas, kus V. I. Lenin elas pagendusaastatel.

hajutatud, nad ei moodustanud ühtset organisatsiooni, neil ei olnud ühist programmi. See nõrgendas töölisliikumist, põhjustas arvukaid nurjumisi ja areteerimisi. Marksistidel tuli pidada visa võitlust *oportunistlike* voolude vastu sotsiaaldemokraatias, s. t. niisuguste voolude vastu, mis moonutasid marksismi ja püüdsid allutada töölisliikumist kodanluse huvidele. Nii tugevnes 90-ndate aastate teisel poolel marksistlikes ringides vool, mida hakati nimetama *ökonomismiks*. Ökonomistid leidsid, et töölised peavad arendama ainult majanduslikku võitlust, s. t võitlust oma materiaalse olukorra parandamise eest, nad eitasid töölisklassi poliitilist võitlust ja proletariaadi juhtivat osa revolutsioonis, astusid välja töölisklassi iseseisva partei loomise vastu. Nad püüdsid allutada tööliste huve kodanluse huvidele, esinesid kodanluse kannupoistena.

Veel vabaduses olles hoiatas V. I. Lenin selle voolu ohtlikkuse eest. Kaugel Siberis pagenduses olles jälgis ta tähelepanelikult sündmusi Venemaal. Koos teiste asumisele saadetud seltsimeestega astus ta artiklis «Venemaa sotsiaaldemokraatide protest» («Seitsmeteistkümne protest») otsustavalt välja ökonomistide vastu ja paljastas selle voolu kodanliku olemuse.

VSDTP I kongress. V. I. Leninil ei õnnestunud 90-ndatel aastatel sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide ühendamist ühtseks parteiks lõpule viia. Takistasid massilised areteerimised. **1898. aasta** märtsis kutsusid kohalike sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide vabadusse jäänud esindajad Minskis kokku oma I kong-

ressi, kus tehti katse luua ühtne partei. Kongressist võttis osa 9 delegaati. Võeti vastu otsus ühendada sotsiaaldemokraatlikud ringid ja rühmad ühtseks *Venemaa Sotsiaaldemokraatlikuks Töölisparteiks (VSDTP).* Sellel otsusel oli ajalooline tähtsus. Lenin andis sellele hea hinnangu.

Kuid seda kongressi tähtsat poliitilist otsust ellu viia ei õnnestunud. Kongressil ei määratud kindlaks partei ideelisi ja organisatsioonilisi aluseid, ei võetud vastu programmi ega põhikirja ning kongressil valitud Keskkomitee areteeriti peagi. Lenin kirjutas pärast I kongressi tekkinud olukorra kohta: «Kogu partei muutus vormituks kohalike parteiorganisatsioonide (mida nimetati komiteedeks) konglomeraadiks. Ainus kohalikke komiteesid ühendav side oli ideeline, puhtvaimne side.» [1]

Vabadusliikumise proletaarne etapp. Alates XIX sajandi 90-ndate aastate keskpaigast algab Venemaal vabadusvõitluse kolmas, proletaarne etapp. Kui esimesel etapil (1825—1861) oli revolutsioonilise võitluse peamiseks jõuks kitsas ring aadlikest revolutsionääre, kes olid kaugel rahvast ja püüdsid revolutsiooni läbi viia ilma rahvata; teisel etapil (1861—1895) aga raznotšiinetsid, kes seisid rahvale lähemal ja püüdsid viia revolutsioonile talurahvast, siis kolmandal etapil oli vabadusvõitluse peamiseks jõuks proletariaat kui kõige revolutsioonilisem klass. Algas massiline revolutsiooniline liikumine. Lenin märkis, et algas torm, mis lähemas tulevikus pühib minema ekspluateerimise ja vägivalla ebaõiglase korra. Proletariaadi avangardiks, tema juhtivaks ja suunavaks jõuks sai proletaarne partei. Selle partei algidu oli «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit».

Vene töölisklass esitas kõige eesrindlikuma revolutsioonilise teooria — *leninismi,* mis tähistab uut etappi marksistliku teooria arenemises. Leninism on kapitalismi hukkumise ja sotsialismi ülesehitamise ajastu marksism. XIX sajandi lõpul seisis Venemaa kõige revolutsioonilisema proletaarse partei — bolševike partei loomise künnisel. See partei juhtis töölisklassi võitlust sotsialistliku revolutsiooni eest.

Kuna Venemaal liitus kapitalismi ike mõisnike ja tsarismi rõhumisega ning oli eriti väljakannatamatu, omandas proletariaadi võitlus oma vabanemise eest siin enneolematu ulatuse. Tootmise kõrge kontsentratsioon Venemaal, mille tagajärjeks oli suure hulga tööliste koondumine suurettevõtetesse, soodustas vene proletariaadi klassiteadvuse ja organiseerituse kiiret kasvu. Tormijooksule isevalitsuse vastu viis proletariaat enda järel paljumiljonilise talurahva, kes sai tema liitlaseks mitte ainult võitluses tsarismiga, vaid ka võitluses kapitalistliku rõhumise vastu. Juba XX sajandi alguses kujunes riigis revolutsiooniline situatsioon. Vene proletariaadist sai kogu maailma töölisliikumise avangard.

Küsimusi. 1. Millal algas Venemaal vabadusliikumise proletaarne etapp? Mille poolest erines see etapp eelmistest? **2.** Kuidas hakkas Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit» teostama sotsialismi ühendamist töölisliikumisega? **3.** Mis on «ökonomism»? Miks oli see vool revolutsiooni-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 440.

lisele töölisliikumisele ohtlik? 4. Milles avaldus XIX sajandi lõpu sotsiaaldemokraatlike ringide nõrkus? 5. Milline tähtsus oli VSDTP I kongressil?

DOKUMENT.

Töölise M. Silvini mälestusi V. I. Leninist. *(Väljavõtted.)*

Tema avar mõistus, tema teadmised, tema tugev iseloom meeldisid mulle. Ma vaatasin temale alt üles. Ma nägin temas tohutut vaimujõudu selle ürituse jaoks, millele ma tahtsin pühendada oma elu, ja ma olin temale täielikult andunud. Ta teadis seda ja hindas minu ustavust, tasudes mulle selle eest usaldusega revolutsioonilistes küsimustes ja sõbraliku leebusega paljude minu suurte ja väikeste nõrkuste suhtes. Ta oli harukordselt delikaatne inimene, meeldiv vestluskaaslane, ustav seltsimees, lihtne ja selge isiklikes suhetes, sundimatult lõbus, kui seltsimehed aeg-ajalt kogunesid pisut lõbutsema. Paar korda Peterburis, mõned korrad enda juures kodus ja pagenduses nägin ma teda sõprade seltskonnas ja intiimses, koduses olukorras. Hoopis teistsugune oli ta poliitikuna: keskendunud, järeleandmatu, karmuseni range, tundelisuseta.

«Revolutsioon ei ole naljategemine,» rääkis ta, «selles ei ole kohta väikekodanlikel kaalutlustel.»

Ta oli otsekohene inimene, kellele oli võõras igasugune teesklus, edvistamine, poosid. Ta rääkis töölistega ja kirjutas neile oma tavalises keeles ilma igasuguse võltsi rahvapärasuseta, ilma selle vulgaarse maneerita laskuda «pööbli» tasemele, ilma odava populaarsuseta oma mõtete esitamisel nende suurema arusaadavuse nimel, nagu seda võis märgata mõnede seltsimeeste juures.

Ta ei olnud tuim ega kuiv raamatukoi, endassesulgunud erak; ta armastas inimesi, armastas elu ja selle rõõmusid, kuid peamine neist oli võitlus ja võidutahe. Ta pühendus täielikult revolutsioonile. Tema jaoks ei olnud teisi huvisid, teistsugust elu kui see, mis oli seotud revolutsiooniga. Vladimir Iljitš ei sallinud inimesi, kes tulid töölisliikumisse poolikult, kes ei katkestanud lõplikult sidemeid proletariaadile vaenulike klassidega. Elukutselist revolutsionääri eelistas ta kõigile teistele marksisti erikujudele... 1895. aastal, üleminekul «agitatsioonile», kui organisatsioon kasvas suureks ja vanade seltsimeeste keskse ringi kõrvale tekkis laialdane «perifeeria» — propagandistide, tehnikute, illegaalse kirjanduse hoidjate ja edasitoimetajate, sidepidajate jt. mitmeid haruringe, nõudis Vladimir Iljitš: 1) organisatsiooni liikmete rühmitamist rajoonide kaupa; 2) liikmete ülesannete, parteiliste kohustuste ranget piiritlemist; 3) väikekodanliku üksteise juures käimise lõpetamist; 4) erakirjavahetuse kahandamist miinimumini ükskõik kellega, kuna kirjutamishaiged, eriti kirjade puhul provintsi, ei suuda kuidagi hoiduda mitmesugustest rohkem või vähem läbipaistvatest vihjetest headele tuttavatele, asjade käigule jms.

Vladimir Iljitš laiendas oma ja meie tööd ringides, jälgis organisatsiooni kasvu, kujundas seda ümber, eraldades kesksed töölis- ja kirjandusrühmad, seadis sisse rajoonide alajaotused.

Küsimusi. 1. Missuguseid Lenini kui inimese ja kui revolutsionääri iseloomujooni märgib Silvin? 2. Millised nõuded esitas Lenin «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» liikmetele?

TÄHTSAMAD AASTAARVUD.

1870—1924 V. I. Lenini eluaastad.
1895 Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» moodustamine. Vabadusliikumise proletaarse etapi algus Venemaal.
1898 VSDTP I kongress.

XI PEATÜKK. VENEMAA RAHVASTE KULTUUR XIX SAJANDI TEISEL POOLEL.

§ 39. Haridus ja teadus.

Kultuuri arenemise ajaloolised tingimused. XIX sajandi teine pool oli meie maa rahvaste kultuuri edasiarenemise periood. Kapitalism eeldab kõrgemat teaduse ja tehnika arenemistaset kui feodalism. Masinate kasutuselevõtmisega tööstuses ja agronoomia rakendamisega põllumajanduses käis kaasas hariduse levimine rahva hulgas, teaduse arenemine. Eriti käib see nende teadusharude kohta, mis olid otseselt seotud tootmise vajadustega.

Reformijärgsel ajal arenes vene kultuur ja teiste Venemaa rahvaste kultuur keerukates tingimustes. Venemaal jäi püsima isevalitsus, mõisnike maavaldus ja teised feodalismi igandid, mis pidurdasid Venemaa arenemist ning takistasid rahvaste kultuuritaseme tõusu. Harimatus ja viletsus olid rahva tuimaks teinud. Tsarism lämmatas eesrindlikku, progressiivset ideoloogiat ja levitas reaktsioonilist maailmavaadet. Kirik oli tsarismi liitlane ja truu teener. Kirik levitas fanatismi ja ebausku rahva hulgas, sisendas sõnakuulelikkust ja alandlikkust võimude vastu. Ta oli aadli ja kodanluse võimu tööriist.

Eesrindlikel teadlastel ja kultuuritegelastel tuli pidada visa võitlust reaktsiooniliste teooriate vastu, nad pidid taluma igasuguseid tagakiusamisi, mida isevalitsus ja kirik pidevalt organiseerisid, ning jagu saama määratu suurtest ainelistest raskustest. Vene teadus ja kultuur omandasid ülemaailmse tähtsuse ainult tänu sellele visale ja kangelaslikule tööle, mida vene teadlased, tehnikud, kirjanikud ja kunstnikud pidevalt tegid.

Suurt ja viljakat mõju kultuuri arenemisele avaldas revolutsioonine liikumine. 60—70-ndatel aastatel olid kõik Venemaa paremad inimesed, kõik suured kirjanikud, teadlased ja kunstnikud revolutsiooniliste demokraatide A. I. Herzeni, N. G. Tšernõševski ja N. A. Dobroljubovi mõju all. Isevalitsuse ja pärisorjuse igandite vastu ning oma rahva vabaduse eest võitlemise ülesanded innustasid kultuuritegelasi ennastsalgavale tööle, et need suured ideed ellu viia. 80—90-ndatel aastatel astus revolutsioonilise demokratismi asemele marksism, mis andis uued ideaalid ning avas kultuu-

ri ja teaduse arenemisele avarad perspektiivid.

Side oma ajastu revolutsioonilise liikumisega ja rahva elu vajadustega oli vene kultuuri arenemise iseloomulik joon reformijärgsel ajal. Suured revolutsioonilised ideaalid tegid kultuuri rahvale lähedaseks ja omaseks, muutsid tema efektiivseks jõuks, mis avaldas ajaloo arenemise käigule aktiivset mõju.

Haridus. Vabrikute ja tehaste arvu suurenemine ning tehnika arenemine nõudsid taibukamaid töötajaid, kes oleksid võimelised masinatest ja joonistest aru saama. Valitsus oli sunnitud laiendama algastme kirikukoolide võrku. Need kahe- või neljaklassilised koolid olid loodud kirikute juures. Õpilastele õpetati lugemist, kirjutamist ja arvutamist. Eriti suurt tähelepanu pöörati usuõpetuse õpetamisele ning sõnakuulelikkuse sisendamisele võimude ja kiriku suhtes.

Palju koole avasid semstvod. Semstvo-algkoolides oli õppetöö paremini korraldatud ja ka programm oli laiaulatuslikum. Seal, kus semstvo- ja kirikukoole ei olnud, avasid külakogukonnad omal kulul niinimetatud vabu koole.

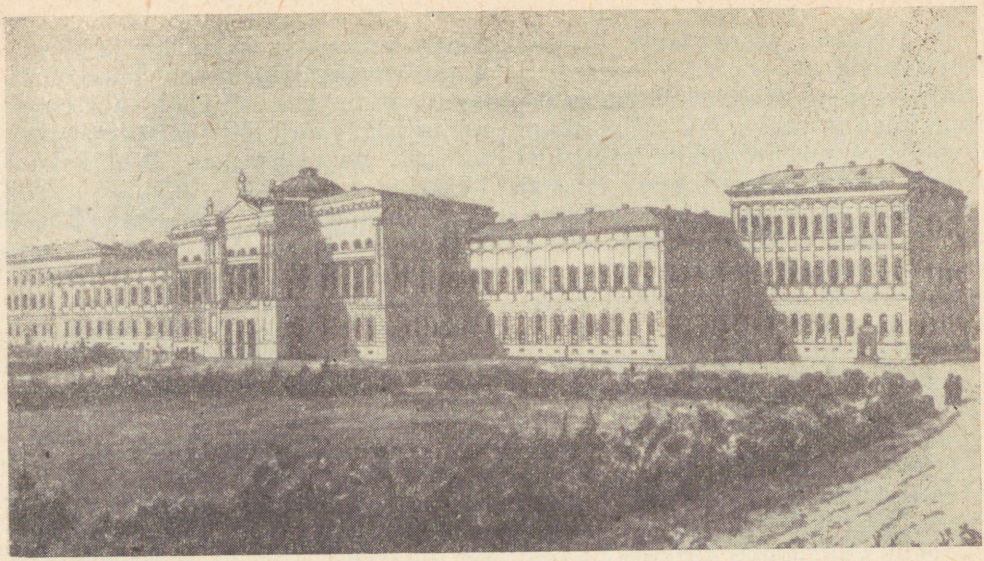
Progressiivsete ringkondade algatusel avati täisealiste õpetamiseks pühapäevakoole. Neid koole kasutasid mõnikord revolutsionäärid eesrindlike ideede propageerimiseks. Politsei jälgis rangelt õppetöö käiku pühapäevakoolides ja kiusas neid taga. Sellele vaatamata etendasid need koolid positiivset osa, aidates levitada rahva hulgas kirjaoskust.

Vajadus haritud ametnike, inseneride, tehnikute ja agronoomide järele sundis valitsust keskkoolide ja kõrgemate õppeasutuste võrku laiendama. Avati mitu uut ülikooli (Odessas, Tomskis), samuti mitu tehnilist õppeasutust, nagu Kõrgem Tehnikakool Moskvas (praegu kannab see N. E. Baumani nime), polütehnilised instituudid Riias, Harkovis, Kiievis ja teistes linnades, kaks kõrgemat põllumajanduslikku õppeasutust jne.

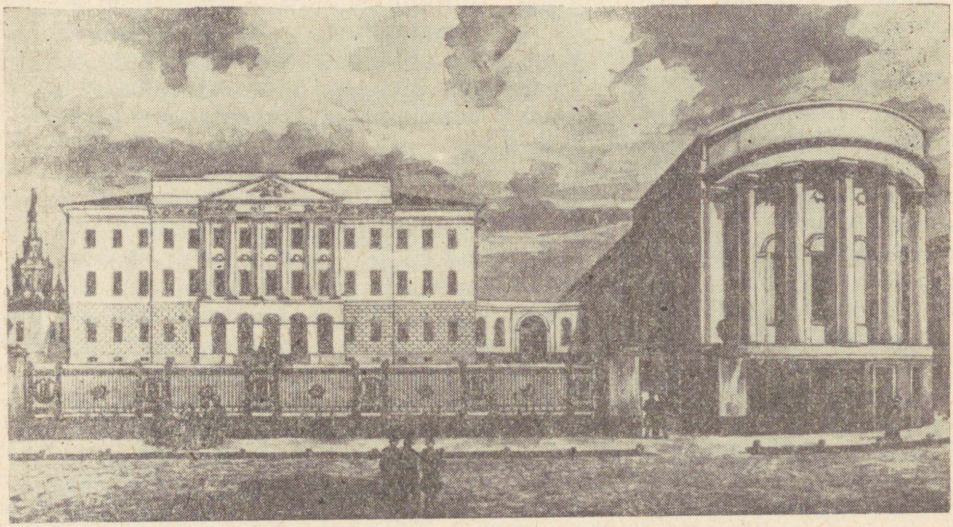
Kuid isegi algkoole oli Venemaal armetult vähe. Tsarism pidurdas hariduse arenemist. Õppeasutuste ülalpidamiseks anti tühiseid summasid. Kirjaoskuse poolest oli Venemaa rahvastik ühel viimasel kohal Euroopas. Sajandi lõpuks moodustas kirjaoskajate arv ainult 28 protsenti rahvastiku üldarvust (sellest meeste hulgas 39% ja naiste hulgas kõigest 17%).

Keskkoole ja kõrgemaid õppeasutusi oli samuti väga vähe. Nad ei suutnud rahuldada ühiskonna ja rahvamajanduse vajadusi. Isevalitsus tegi kõik selleks, et rahva hulgast tulnud inimesed ei saaks astuda keskkoolidesse ja kõrgematesse koolidesse.

Eriti halb oli olukord naiste hariduse alal. Kuni 60-ndate aastateni ei olnud Venemaal avalikke tütarlaste keskkoole. Aadlineitsite koolid ja erapansionid olid kättesaadavad ainult rikastele aadlikele, ja haridus, mis seal anti, oli üsna pinnapealne. Ülikoolidesse ja teistesse kõrgematesse õppeasutustesse naisi õppima ei võetud. Alles 60-ndatel aastatel avas valitsus ühiskondliku liikumise survel esimese naisgümnaasiumi ja 70-ndatel aastatel naiste arstiteaduslikud kursused. See tähistas naistele hariduse andmise algust. Kuid kuni Ok-

Moskva ülikool. XIX sajandi teine pool.

Tomski ülikool— esimene ülikool Siberis avati 1888. aastal. A. Vasnetsovi joonise järgi

toobrirevolutsioonini oli naiste kõrgemate õppeasutuste arv üsna tühine. Kokku võttes võib öelda, et tsarismi reaktsioonilisest poliitikast hoolimata tegi haridus Venemaal XIX sajandi teisel poolel suuri edusamme. Venemaa rahvaste kultuuritase tõusis reformieelse ajastu kultuuritasemest palju kõrgemale.

Matemaatika, füüsika ja keemia. Esmajärgulise tähtsuse omandasid XIX sajandi teisel poolel loodusteadused — matemaatika, füüsika, keemia, zooloogia, geograafia. Nende arenemine tulenes elu ja tootmise vajadustest ning teadlaste püüdest teha lõpp Venemaa põlisele mahajäämusele.

Matemaatika valdkonnas tegid ülemaailmse tähtsusega avastusi P. L. Tšebõšev, A. M. Ljapunov ja esimene vene naisprofessor S. V. Kovalevskaja.

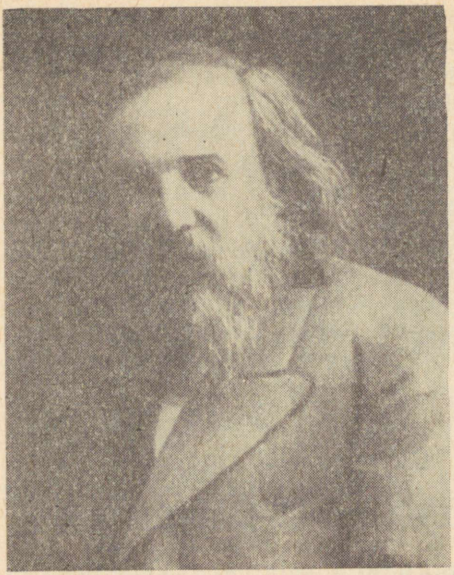
Pafnuti Lvovitš Tšebõšev (1821—1894) oli kõrgesti haritud inimene. Tema uurimustes tekitab imetlust küsimuste laialdane käsitlus ning püüe siduda matemaatika probleeme loodusteaduse ja tehnika arenemisega. Tšebõšev oli väljapaistev mehaanik. Tema avastustel masinate ja mehhanismide teooria valdkonnas oli suur praktiline tähtsus. Õigesti rõhutas ta teaduse ja praktika tihedat sidet, märkides, et «teadused leiavad endale õige juhtija praktikas». Tšebõšev rajas Peterburi matemaatikakoolkonna, millest kasvas terve plejaad suurepäraseid teadlasi.

Tšebõševi õpilane ja tema töö jätkaja oli *Aleksandr Mihhailovitš Ljapunov* (1857—1918), kelle avastused panid aluse mitmele tähtsale matemaatikateaduse suunale.

Ere kuju vene teaduses ja Vene ühiskondlikus liikumises oli *Sofja Vassiljevna Kovalevskaja* (1850—1891). Juba varases nooruses ilmnesid tema erakordsed võimed matemaatika alal. Süstemaatilist haridust ta Venemaal aga ei saanud, sest ülikoolid olid naistele suletud. Matemaatika õppimiseks sõitis ta Saksamaale. 1871. aastal (Pariisi proletariaadi ülestõusu ajal) oli Kovalevskaja ümberpiiratud Pariisis, kus ta hoolitses haiglas ennastsalgavalt haavatud kommunaaride eest.

Väljapaistvate tööde eest matemaatika alal sai S. V. Kovalevskaja välismaal teaduste doktori kraadi. Professorikohta talle aga Venemaal ei antud ja ta oli uuesti sunnitud sõitma välismaale. Rootsis sai ta Stokholmi ülikooli professoriks ja pidas seal hiilgavaid loenguid matemaatikast. Kovalevskaja töö leidis ülemaailmse tunnustuse. Kovalevskaja on tuntud ka kirjaniku ja ajakirjanikuna, kelle teostel oli omal ajal suur menu. Tsarism ei andnud talle võimalust Venemaal töötada, kuid tema avastused olid tähtsaks panuseks kodumaa ja ülemaailmse teaduse arenemises.

Suurt edu XIX sajandi teisel poolel saavutasid teadlased füüsika alal, mis kujutab endast loodusteaduse spetsiifilist haru. Tihe side teiste loodusteadustega ja tehnikaga oli põhjuseks, miks sellele teadusele hakati pöörama suurt tähelepanu ja miks uurimused füüsika alal etendasid väga tähtsat osa.

Dmitri Ivanovitš Mendelejev.

Väljapaistev füüsik sel ajal oli *Aleksandr Grigorjevitš Stoletov* (1839—1896). Tema tööd magnetismi ja fotoelektriliste nähtuste uurimisel olid suure tähtsusega nii tehnika kui ka teaduse arenemise seisukohalt. Suure tähtsusega oli ka Stoletovi tegevus pedagoogina. Üle kolmekümne aasta juhatas ta füüsikakateedrit Moskva ülikoolis. Siin asutas ta ka füüsikalaboratooriumi eksperimentaaltööde tegemiseks ja üliõpilaste õpetamiseks. A. G. Stoletovil oli palju andekaid õpilasi, ta oli tuntud Moskva füüsikute koolkonna juht. Oma ühiskondlik-poliitilistelt vaadetelt oli Stoletov eesrindlik teadlane, kes tundis kaasa üliõpilaste valitsusvastastele väljaastumistele.

N. N. Zinini õpilane keemik *Aleksandr Mihhailovitš Butlerov* (1828—1886) oli nagu ta õpetajagi Kaasani ülikooli kasvandik. Butlerov lõi ainete struktuuri teooria, mille põhiseisukohad pole kaotanud oma teaduslikku ja praktilist tähtsust käesoleva ajani. Need seisukohad on aluseks kaasaegsele orgaaniliste ühendite struktuuri teooriale.

XIX sajandi teisel poolel puhkes õitsele suure vene teadlase-keemiku *Dmitri Ivanovitš Mendelejevi* (1834—1907) loominguline tegevus. Mendelejev sündis Tobolskis gümnaasiumi direktori perekonnas. Algul õppis ta Tobolski gümnaasiumis ja seejärel Peterburi pedagoogilises peainstituudis. Juba gümnaasiumis õppimise ajal ilmnesid temas erakordsed võimed ja suur huvi teaduse vastu. Teadlase talent arenes tal välja Peterburi ülikoolis, mis oli vene keemiateaduse keskus.

Mendelejevi suurim teene oli keemiliste elementide perioodilisuse seaduse avastamine. See seadus võimaldas Mendelejevil esmakordselt keemia ajaloos uute elementide olemasolu ette kuulutada ja isegi nende aatomkaalu kindlaks määrata. Peagi läks korda need elemendid tõepoolest avastada. Mendelejevi raamat «Keemia alused» tõlgiti kõikidesse Euroopa keeltesse ja ilmus mitmes trükis.

Mendelejev oli väljapaistev ühiskonnategelane. Ta tegi palju Venemaa majanduse ja tootlike jõudude arendamiseks. Oma maa tööstuse arendamist propageerides nõudis ta loodusvarade laialdast kasutamist, kutsus üles töötlema mitmesuguseid maapõuevarasid (sütt ja naftat) ning

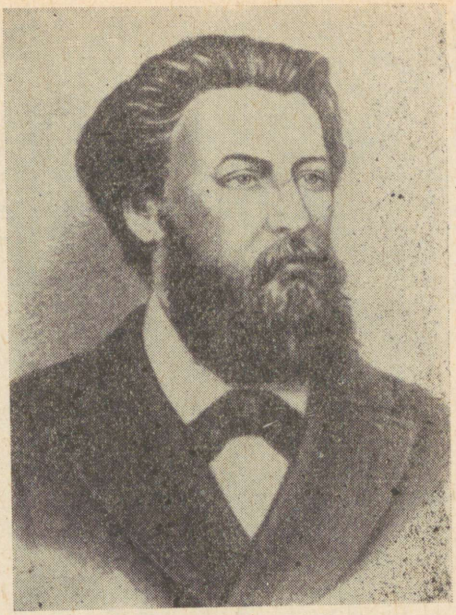
aitas kaasa kivisõe ja naftatööstuse arendamisele. D. I. Mendelejev on üks agrokeemia rajajaid, tema ettepanekutel mineraalväetiste kasutamiseks põllumajanduses oli suur praktiline tähtsus.

Mendelejev oli suurepärane õppejõud, ta pidas pedagoogilist tööd oma teiseks ülesandeks kodumaa teenimisel. Suur teadlane ja patrioot Mendelejev on meie maa ja vene rahva uhkus.

Vene leiutajad. Matemaatika, füüsika ja keemia saavutuste alusel kroonis leiutajaid XIX sajandi teisel poolel suur edu, mis tähendas pööret tehnikas.

Vene sõjalaevastiku ohvitser *Aleksandr Fjodorovitš Možaiski* (1825—1890) pühendas kogu oma elu õhust raskemate lennuaparaatide loomisele. Ta uuris linnutiibade ehitust, tiibade pindala ja lindude kaalu suhet ning liuglennu kiirust, jälgis õhupallide lendu ja tõusis ise mitmel korral nendega õhku. Možaiski jõudis järeldusele, et aparaadil ei saa olla lehvitavad tiivad, vaid need peavad olema aparaadi korpuse suhtes liikumatud. Tal õnnestus ehitada mudelid, mis tõusid õhku pärast maalt võetud hoogu, seejärel aga konstrueeris ta maailma esimese lennuki. See leiutus tähendas inimese võitu loodusjõudude üle. Možaiski andis õiged ideed, mis edaspidi said lennukiehituse aluseks.

Ülemaailmse tähtsusega leiutis oli A. S. Popovi poolt ehitatud raadiotelegraaf. *Aleksandr Stepanovitš Popov* (1859—1905) sündis külavaimuliku perekonnas. Hariduse sai ta Peterburi ülikoolis. Juba ülikoolis õppides huvitas teda elektrotehnika. Ta töötas teaduslikes ringides, suvekuudel aga elektrijaamades. Palju aastaid uuris Popov elektrilisi nähtusi, elektromagnetismi. 1895. aastal esines Popov avaliku ettekandega, mille ajal ta demonstreeris enda poolt leiutatud raadiovastuvõtjat. See päev oli raadio leiutamise päevaks. Edaspidi täiendas Popov tunduvalt oma aparaati ja hakkas kasutama seda sidepidamiseks laevade vahel. Popov töötas rasketes ainelistes tingimustes, raha anti talle vähe. Vene valitsus suhtus sellesse tähtsasse leiutisse kuritegeliku tähelepanematusega. Sellele vaatamata lükkas A. S. Popov vi-

Pavel Nikolajevitš Jablotškov.

Rühm N. M. Prževalski ekspeditsioonist osa võtjaid. Istuvad (vasakult paremale): P. K. Kozlov, N. M. Prževalski, V. I. Roborovski. Foto XIX sajandi 80-ndatest aastatest.

haga tagasi väliskapitalistide ettepanekud tulla nende teenistusse. Ta ütles neile, et ta on venelane ja uhke selle üle, et «uus sidevahend on leiutatud Venemaal, mitte aga välismaal».

Füüsikateaduse arenemise tulemusena saavutati suurt edu elektrotehnika ja elektrotehnikatööstuse valdkonnas. Need tööstusharud hakkasid tegelikult arenema XIX sajandi teisel poolel. Vene insenerid *P. N. Jablotškov* ja *A. N. Lodõgin* valmistasid elektrilambi, mis tähendas pööret valgustustehnikas, elektrienergia edasiandmises, tema säilitamises ja jaotamises. Kogu maailmas nimetati elektrivalgust vene valguseks.

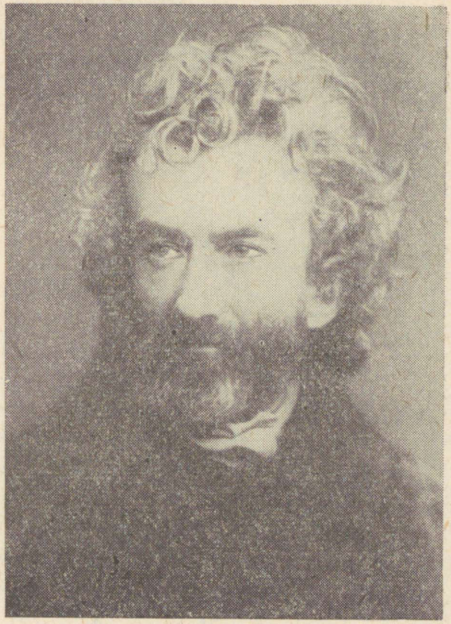
Väljapaistvad maadeuurijad. Kapitalismi arenemine seadis geograafia ja geoloogia ette uued ülesanded. Kui XIX sajandi esimesel poolel korraldati suuri mere-ekspeditsioone, mille tulemuseks olid suurepärased avastused, siis sajandi teisel poolel tehti samasuguseid tähtsaid avastusi maad mööda liikudes.

Kesk-Aasia ja Sise-Aasia väljapaistev uurija *Pjotr Petrovitš Semjonov-Tjan-Šanski* (1827—1914), oli

geograaf, statistik, botaanik ja entomoloog. Semjonov-Tjan-Šanski käis korduvalt Kesk-Aasia mägedes, Tjan-Šanil; ta uuris Taga-Kaspia ja Turkestani territooriumi. Tema avastused panid aluse Kesk-Aasia ja Sise-Aasia tohutu territooriumi teaduslikule uurimisele. Hilisemad ekspeditsioonid nendesse piirkondadesse toimusid tema plaanide järgi. Semjonov-Tjan-Šanski algatusel anti välja mitmeköiteline teos «Venemaa. Meie isamaa täielik geograafiline kirjeldus».

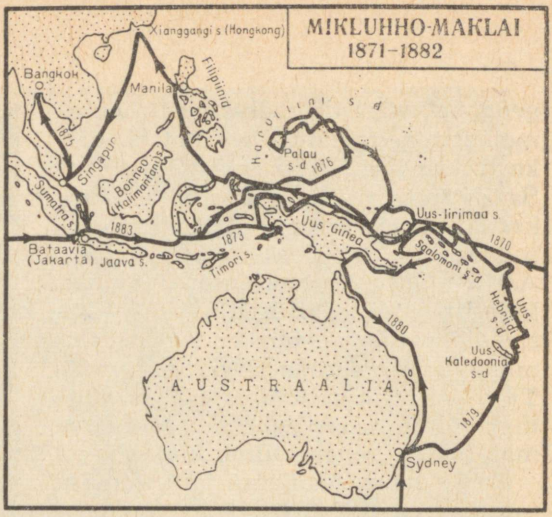
Teine suur teadlane ja väsimatu maadeuurija oli *Nikolai Mihhailovitš Prževalski* (1839—1888). Ta tegi viis reisi Sise-Aasiasse. Prževalski käis mitmel korral läbi Mongoolia ja Põhja-Hiina, uuris Gobi kõrbet, Tjan-Šani mägesid, Lääne-Hiinat, Džungaariat ja teisi Sise-Aasia territooriume. Tema ekspeditsioonidega kaasnesid tähtsad avastused geograafia valdkonnas. Tema kogutud herbaariumid ja loomade kollektsioon olid suureks panuseks zooloogia ja botaanika arendamises. Prževalski uurimustel oli ülemaailmne tähtsus, nad avasid eurooplastele Sise-Aasia ja Tiibeti, mis neile varem olid peaaegu tundmatud.

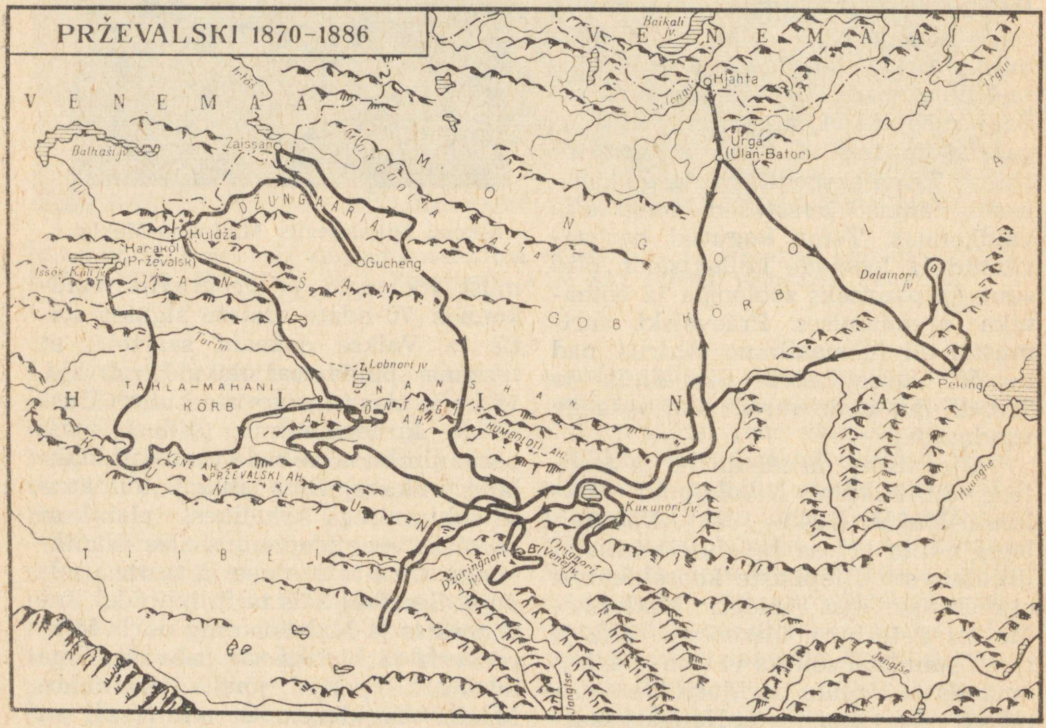
Väljapaistev maadeuurija ja teadlane oli *Nikolai Nikolajevitš Mikluhho-Maklai* (1846—1888). Noormehena võttis ta osa revolutsioonilisest liikumisest. Üliõpilaste koosolekutest osavõtmise eest heideti Mikluhho-Maklai Peterburi ülikoolist välja ja ta oli sunnitud sõitma välismaale, kus omandaski lõpliku hariduse. Oma esimesed reisid sooritas ta Kanaari saartele, Marokosse ja Punase mere rannikule ning tegi väärtuslikke uurimusi zooloogia ja geograafia valdkonnas. 70-ndate aastate alguses sõitis ta Vaikse ookeani saartele, et tundma õppida seal elavaid rahvaid. 15 kuud elas ta paapuate hulgas Uus-Ginea kirderannikul (sellest ajast peale nimetatakse seda rannikut Maklai rannikuks). Oma lahke ja humaanse suhtumisega kohalikesse elanikesse võitis vene teadlane sealse elanikkonna siira armastuse ja suure usalduse. Seejärel käis ta Filipiinidel, Indoneesias ja Malakas ning uuris Mikroneesia ja Melaneesia rahvaid. Oma uurimuste põhjal jõudis Mikluhho-Maklai järeldusele, et inimrassid on liigilt ühtsed ja vastastikuses suguluses. Rahvaste rassi- ja kultuuri-

Nikolai Nikolajevitš Mikluhho-Maklai.

Vene maadeuurijate marsruudid.

tunnused kujunevad välja loodusliku ja sotsiaalse keskkonna mõjul. Kindlalt lükkas ta tagasi rasside pseudoteadusliku jaotamise kõrgemateks ja madalamateks rassideks. Tema kirjeldused paapuate elu ja kommete, majanduse ja materiaalse kultuuri kohta ei ole siiani kaotanud oma teaduslikku tähtsust. Mikluhho-Maklai astus resoluutselt välja koloniaalvallutuste vastu, paljastas kolonisaatorite barbaarsust ning võitles asumaade röövimise ja orjakaubanduse vastu. Mikluhho-Maklai avalikke esinemisi toetasid palavalt Vene ühiskonna eesrindlikud ringkonnad.

Bioloogia ja arstiteadus. Suurt edu saavutasid XIX sajandi teisel poolel bioloogia ja arstiteadus. Loodusteaduses leidis tol ajal kinnitust Charles Darwini suur õpetus. Võitluses mahajäänud religioossete kujutlustega loodusest ja inimestest saavutas võidu materialism.

Suured teened olid vene loodusteadlastel *Ivan Mihhailovitš Setšenovil* (1829—1905). Setšenov oli vene füsioloogiakoolkonna rajaja. Tema kuulus teos «Peaaju refleksid» oli tõeline pööre teaduses. Selles teoses valgustati peaaju ja kesknärvisüsteemi tegevust uut moodi ning pandi alus suurtele avastustele bioloogia ja arstiteaduse valdkonnas. Setšenov ei olnud mitte ainult suur teadlane, vaid ka hiilgav teaduse populariseerija ja suurepärane pedagoog, kes kasvatas üles palju andekaid õpilasi ja kolleege. Setšenov on vene teaduse uhkus, ta oli suur patrioot ja oma maa kodanik. Tema elu ja tegevus kujutab endast teaduslikku kangelastegu mõistuse ja õigluse võidu nimel.

Ivan Mihhailovitš Setšenov.
Kunstnik I. J. Repini portree järgi.

Tema ideed olid aluseks I. I. Metšnikovi, K. A. Timirjazevi, I. P. Pavlovi ja paljude teiste vene teadlaste suurepärastele uurimustele. Nende teadlaste tegevus arenes täies ulatuses välja mõnevõrra hiljem — juba XX sajandil.

Ühiskonnateadused. Filosoofia, poliitiline ökonoomia, õigusteadus, ajalugu ja kirjandusteadus olid eriti tihedalt seotud revolutsioonilise liikumisega ja ühiskondliku mõttega, mille osaks nad ise olid. Määravat osa nende teaduste arendamises etendasid väljapaistvad mõtteteadlased ja ühiskonnategelased, vene revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad ja

selle liikumise juhid A. I. Herzen, N. G. Tšernõševski, N. A. Dobroljubov, D. I. Pissarev.

Ajalooteadus etendas suurt osa tolle aja ideelises võitluses, sest ta aitas lahendada kõige tähtsamaid päevaprobleeme. Silmapaistev ajaloolane *Sergei Mihhailovitš Solovjov* (1820—1879) kirjutas mitmeköitelise kapitaalse töö «Venemaa ajalugu kõige vanematest aegadest alates». Solovjovi tegevus Venemaa mineviku uurimisel pole kaotanud tänapäevani oma teaduslikku tähtsust. Ta mõtestas uut moodi Venemaa ajalugu ja aitas kaasa ajaloo-alaste teadmiste arenemisele.

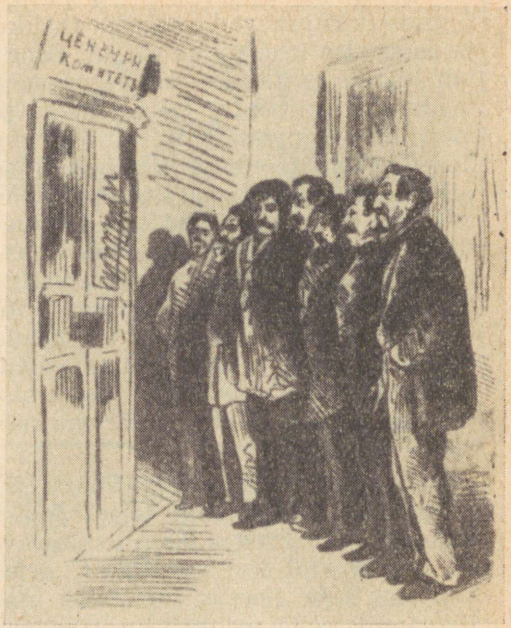
Solovjovi, samuti teise XIX sajandi teise poole silmapaistva ajaloolase *Vassili Ossipovitš Kljutševski* (1841—1911) tööd olid vene kodanliku ajalooteaduse arenemise tipuks.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Jätkake tekstiga tabeli «Vene teadlaste väljapaistvad teaduslikud avastused XIX sajandil» täitmist. 2. Mis soodustas vene teaduse arenemist XIX sajandi teisel poolel ja mis takistas selle arenemist? 3. Missugused ülemaailmse tähtsusega leiutised tehti Venemaal XIX sajandi teisel poolel?

§ 40. Vene kirjandus.

Tuletage meelde, missugused ühised jooned olid omased eesrindlike vene kultuuri esindajate loomingule XIX sajandi esimesel poolel. Missugune oli XIX sajandi esimese poole paljude eesrindlike kirjanike saatus?

Ajakirjandus ja raamatute kirjastamine. XIX sajandi teisel poolel arenes märksa edasi vene ajakirjandus ja raamatute kirjastamine, mis etendasid tähtsat osa hariduse levimises.

Karikatuur tsaaritsensuuri kohta. Ajakirjade toimetajad «kaitsevad» oma artikleid. XIX sajandi lõpp.

See toimus kodanlikule ühiskonnale omase eraalgatuse kasvuga. Üldsuse laiades ringkondades omandasid suure populaarsuse revolutsioonilis-demokraatliku suuna ajakirjad: N. G. Tšernõševski ajakiri «Sovremennik», samuti N. A. Nekrassovi ja M. J. Saltõkov-Štšedrini ajakiri «Otetšestvennõje Zapiski». K. T. Soldatjonkovi ja F. F. Pavlenkovi kirjastused andsid välja palju kasulikke ja odavaid rahvaraamatuid. Nõudmine nende järele kasvas iga aastaga. XIX sajandi lõpul alustas ajakirjanduslikku tegevust I. D. Sõtin, kellest hiljem sai tuntud raamatukirjastaja.

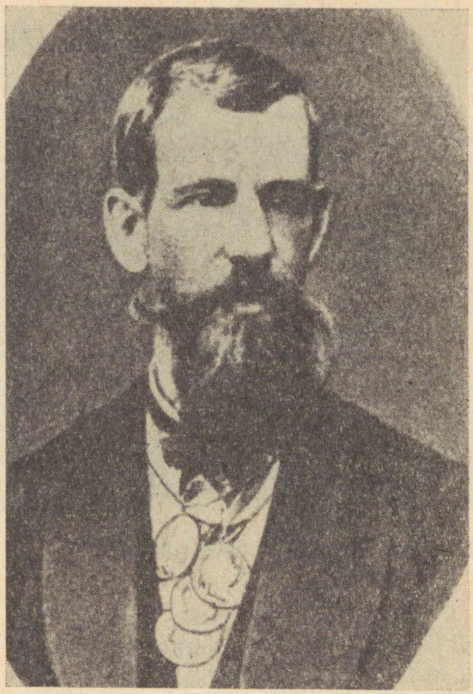
Kirjandus. Revolutsiooniliste de-

mokraatide eesrindlikud ideed avaldasid suurt mõju kirjanduse ja kunsti arenemisele. Vene kirjandus sai ühiskondliku liikumise tähtsaks teguriks, vahendiks selles võitluses, mida rahvas pidas vabaduse ja õigluse eest, vägivallal ja viletsusel rajaneva korra likvideerimise eest. Selles seisab tema määratu suur ajalooline tähtsus. Vene kirjanikud lõid niisuguseid teoseid, mis on saanud maailmakirjanduse meistriteosteks. Hämmastavalt rikas keel, kujundite eredus, süvenemine inimese ellu ja elamustesse, tähtsate ühiskondlike probleemide käsitlemine ja oskus leida vastus kõige erutavamatele eluküsimustele — niisugused on tolleaegsete suurte kirjanike, vene ja maailmakirjanduse klassikute paremate teoste iseloomulikud jooned.

Väljapaistev vene keele meister ja Kesk-Venemaa looduse peenetundeline vaatleja oli *Ivan Sergejevitš Turgenev* (1818—1883). Turgenev jälgis tähelepanelikult ühiskondlikku elu. Oma teostes «Rudin», «Isad ja pojad», «Uudismaa», «Eelõhtul» jt. reageeris ta kaasaja kõige erutavamatele küsimustele.

Väga tähtsat osa ühiskondliku liikumise arenemises ja revolutsioonilise noorsoo kasvatamises etendas N. G. Tšernõševski romaan «Mida teha?», mis kutsus üles võitlusele vabaduse eest, revolutsioonile. Romaani tegelased Rahmetov, Lopuhhov, Kirsanov ja Veera Pavlovna, samuti Turgenevi romaani «Isad ja pojad» kangelane Bazarov olid tolleaegse revolutsioonilise noorsoo kirjanduslikud lemmikkangelased.

Pärisorjuse mandumist ning feodaalmõisnikke ja tsaariametnikke kujutas ilmekalt *Ivan Aleksandrovitš Gontšarov* (1812—1891) oma teostes «Tavaline lugu», «Järsak» ja «Oblomov».

I. A. Golõšev, Vladimiri kubermangu talupoeg, kellest hiljem sai raamatumüüja, odavate piltide ja rahvaraamatute kirjastaja. Foto XIX sajandi 60-ndatest aastatest. Katkend N. A. Nekrassovi kirjast I. A. Golõševile.
«Saadan Teile 1500 eksemplari oma luuletusi, mis on määratud rahva jaoks. Iga raamatu tagaküljel on toodud hind — 3 kopikat eksemplar, sellepärast tahaksin, et raamatuid ei müüdaks kallimalt. Kolmest kopikast tuleks üks Teie kasuks ja kaks rändkaupmeeste kasuks, seega tulebki raamatu hinnaks kolm kopikat, mitte rohkem.»

N. A. Nekrassovi matused. 1877. a.

Fjodor Mihhailovitš Dostojevski (1821—1881) looming avaldas nii vene kui ka maailmakirjanduse arenemisele suurt mõju. Süvenemine inimese psüühika keerukatesse seadustesse, oskus avada inimese peeni hingelisi elamusi, sümpaatiatunne alandatud ja solvatud inimeste vastu kajastuvad kujukalt tema romaanides «Vaesed inimesed», «Kuritöö ja karistus», «Märkmed surnud majast», «Vennad Karamazovid».

Mihhail Jevgrafovitš Saltõkov-Štšedrin (1826—1889) oli seotud revolutsiooniliste demokraatide leeriga. Oma teostes «Ühe linna ajalugu», «Pompaduurid» ja «Härrased Golovljovid» piitsutas ta mõisnikke ja liberaale, paljastas riigivargaid ja altkäemaksuvõtjaid, vagatsejaid ja silmakirjateenreid, kes tsarismi soosimisel rahva turjal elasid.

N. A. Nekrassov, N. G. Tšernõševski sõber ja võitluskaaslane, oli õnnetu rahva laulik, tema mõtete ja lootuste väljendaja. Tema luuletused talupoegade ja tööliste raskest saatusest, poeemid «Kellel on Venemaal hea elada» ja «Vene naised» olid miljonite lugejate lemmikraamatud.

Lev Nikolajevitš Tolstoi (1828—1910) kujutas oma teostes «Sõda ja rahu», «Anna Karenina», «Ülestõusmine» ja paljudes teistes määratu suure jõuga, mida maailmakirjanduse ajaloos ei ole veel keegi ületanud, inimeste elu kogu selle keerukuses ja vastuolulisuses, näitas inimhinge suurt rikkust ning tema piinarikkaid tõe ja õiguse otsinguid.

XIX sajandi lõpul puhkes õitsele *Anton Pavlovitš Tšehhovi* (1860—1904) talent. A. P. Tšehhov naeruvääristas labast väikekodanlaste eluolu

A. P. Tšehhov loeb Kunstiteatri näitlejatele oma näidendit «Onu Vanja». 1899. a. foto.

ja nende silmaringi kitsust ning lõi tüüpilisi isevalitsuse politseirežiimi kujusid («Unter Prišibejev», «Kameeleon», «Inimene vutlaris»). Kirglikult unistas A. P. Tšehhov rahva õnnest ja loova töö ilust tulevases ühiskonnas.

Eesrindlik vene kirjandus avaldas määratu suurt mõju teiste kunstialade — teatri, muusika ja kujutava kunsti arenemisele. Ta soodustas ka kõigi teiste Venemaa rahvaste kultuuri arenemist.

Küsimusi. 1. Missuguses teile tuntud teoses, mis on kirjutatud XIX sajandi keskpaigas, on kõige jõulisemalt esile toodud pärisorjusliku korra roiskumine ja allakäik? **2.** Missugune ühiskondlik tähtsus oli XIX sajandi teise poole eesrindlike kirjanike loomingul?

§ 41. Vene kunst.

Kujutav kunst. XIX sajandi teisel poolel puhkes õitsele vene kujutav kunst. Ta kujunes tõeliselt suureks kunstiks, mis oli kantud rahva vabadusvõitluse paatosest, reageeris elu nõudmistele ja tungis aktiivselt ellu. Kujutavas kunstis saavutas lõpliku võidu realism — rahva elu tõetruu ja igakülgne peegeldamine, püüe see elu ümber kujundada võrdsuse ja õigluse alusel.

Kunsti keskseks teemaks sai rahvas — mitte ainult rõhutud ja kannatav rahvas, vaid ka rahvas kui ajaloo looja, rahvas kui võitleja, kes on rajanud kõige parema, mis elus olemas on.

Realismi võidulepääsemine kunstis toimus visas võitluses ametliku suu-

na vastu, mille esindajaks oli Kunstide Akadeemia. Viimane propageeris ideed, et kunst on elust kõrgem, ja rõhutas, et kunstniku loomingus peab käsitlemist leidma ainult piibli ja mütoloogia temaatika. Kunstide Akadeemia oli reaktsiooniline jõud, mis pidurdas eesrindliku kunsti arenemist.

Peredviižnikud. 60-ndate aastate alguses lõi rühm kunstnikke eesotsas I. N. Kramskoiga Kunstide Akadeemiast lahku ja ühines Peterburi Vabade Kunstnike Artelliks, mis sarnanes Tšernõševski romaanis «Mida teha?» kirjeldatud kommuunidega. Kunstnikud moodustasid ühe üksmeelse pere, millest kujunes välja kunsti keskus, Kramskoi akadeemia, nagu teda nimetati.

1870. aastal asutati Rändnäituste Ühing, mis ühendas Venemaa paremaid kunstnikke ja etendas väga suurt osa kujutava kunsti arenemises.

Tolle aja väljapaistev kunstnik oli *Vassili Grigorjevitš Perov* (1834—1882). Tema looming on kantud armastusest rahva vastu, püüdest lahti mõtestada tähtsamaid elunähtusi ja nendest kunstikeeles tõetruult jutustada. Kirglikult paljastab ta oma teostes kehtivat korda ning näitab suure meisterlikkuse ja veenvusega rahva rasket elu. Maalil «Lihavõtte ristikäik maal» kujutas ta Vene küla pühade ajal, viletsust ja lõpmatut joomist, kujutas satiiriliselt külavaimulikke. Oma dramatismi ja ääretu kurbusega tekitab sügava mulje üks Perovi paremaid maale «Talupoja matused», mis kujutab perekonnapea saatmist viimsele teekonnale. Hästi tuntud on tema maalid «Viimane kõrts linnaväravate juures» ja «Elatanud vanemad poja haual». Peen huumor, lürism ja loodusearmastus läbib maale «Jahimehed puhkamas» ja «Kalamees». Perovi maalid kuuluvad vene kunsti paremate teoste hulka. Tema looming otsekui kajastab Nekrassovi poeesiat, Ostrovski ja Turgenevi teoseid.

Rändnäituste Ühingu ideeline juht oli *Ivan Nikolajevitš Kramskoi* (1837—1887), suurepärane kunstnik ja kunstiteoreetik. Kramskoi võitles niinimetatud «puhta kunsti» vastu, ta kutsus kunstnikku olema inimene ja kodanik, võitlema oma loominguga kõrgete ühiskondlike ideaalide eest. Kramskoi maalis terve galerii vene kirjanike, kunstnike ja ühiskonnategelaste, nagu Tolstoi, Saltõkov-Štšedrini, Nekrassovi, Botkini, Šiškini jt. suurepäraseid portreesid.

Kõige väljapaistvam tolle aja kunstnik, vene maalikunsti vägilane oli *Ilja Jefimovitš Repin* (1844—1930). Ta sündis väikeses Ukraina asulas Tšugujevis sõjaväeasuka perekonnas. Hariduse sai ta Kunstide Akadeemias. Repin oli lähedane Kramskoile ja teistele 60-ndate aastate eesrindlikele kunstnikele. «Puhta kunsti» pooldajaid kritiseerides kirjutas ta: «Ümbritsev elu erutab mind väga, ei anna rahu, kipub ise lõuendile; tegelikkus on liiga halb, et rahuliku südamega välja õmmelda mustreid — jätame selle hästikasvatatud daamide hooleks.» Repin oli peredviižnikute lipp, nende uhkus ja au.

Repin oli suurepärane meister kõigis maali žanrides ja ütles igaühes neist oma uue sõna. Tema loomingu kesksek teemaks oli rahva elu kõigis

selle avaldusvormides. Ta kujutas rahvast töös ja võitluses, ülistas rahva vabaduse eest võitlejaid.

Tema parim teos 70-ndatel aastatel oli maal «Burlakid Volgal», mis ülistab rahva kangelaslikku tööd, tema võimsaid jõude. Repin kirjutas, et «kohtunikuks on nüüd talumees ja selle pärast on vaja kajastada tema huvisid». Maali valmimine oli tähtis sündmus Venemaa kunstielus, ta sai kujutava kunsti uue suuna sümboliks.

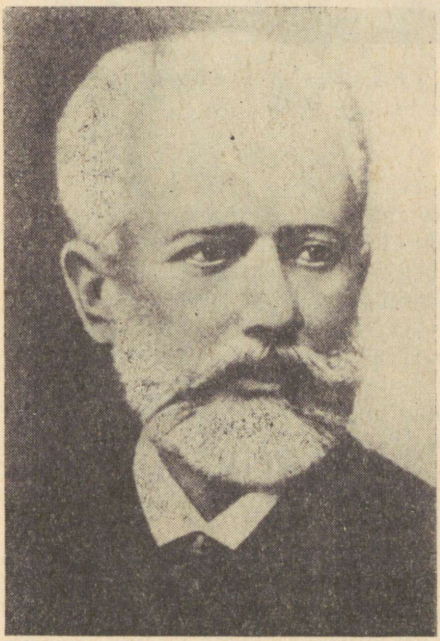
Terve seeria toredaid maale pühendas Repin Vene revolutsioonilisele liikumisele. Need on «Propagandisti areteerimine», «Kogukonna koosolek», «Keeldumine pihtimisest», «Ei oodatud» jt. Repini poolt loodud revolutsionääride kujudes kajastub tema suur sümpaatia nende kui rahva õnne eest võitlejate vastu, kes on piiritult ustavad revolutsiooni ideaalidele. Repin lõi teoseid ka ajaloolistel süžeedel. Protest despotismi vastu kajastub Repini maalis «Ivan Groznõi ja tema poeg Ivan». «Zaporoožlastes» ülistab ta rahva vägilasjõudu, tema ühtekuuluvust ja vabadusearmastust. Kunstnik lõi terve portreede galerii. Ka selles žanris leidis ta uued värvid ja uued võtted inimese vaimuelu peegeldamiseks.

Repini kui portretisti loomingu krooniks on suur grupiportree «Riiginõukogu istung». Meisterlikult näitab ta selles kõrgema bürokraatia tühisust, tema orjameelsust, vaimunüridust ja endaga rahulolu.

I. J. Repini looming kujutab endast tervet etappi kujutava kunsti arenemises. Tema maalid on väljapaistev panus mitte ainult vene, vaid ka maailma kunstikultuuri.

P. I. Tšaikovski maja-muuseum Klinis.

Pjotr Iljitš Tšaikovski.

Modest Petrovitš Mussorgski.
Kunstnik I. J. Repini portree järgi.

Rahva ajalugu, tema suur ja traagiline minevik oli *Vassili Ivanovitš Surikovi* (1848—1916) loomingu keskne teema. Tema teosed «Streletside hukkamise hommik», «Menšikov Berjozovis», «Bojaaritar Morozova», «Siberi alistamine Jermak Timofejevitši poolt», «Stepan Razin» on vene ja maailma ajaloomaali tipud. Vene rahva ülevus, tema ilu, murdumatu tahe, tema raske ja keeruline saatus — kõik see innustas kunstnikku.

Viktor Mihhailovitš Vasnetsovi (1848—1926) looming on tihedalt seotud vene rahva muinasjuttudega, bõliinadega, mille süžeed ta võttis oma maalide aluseks. Tema parim teos on «Vägilased». Vaatajate silma ette kerkivad vene bõliinade armastatud kangelased — vägilased, Vene maa ja oma rahva kaitsjad arvukate vaenlaste vastu.

XIX sajandi teisel poolel tegid loomingulist tööd niisugused suurepärased kunstnikud, nagu N. N. Ge, A. K. Savrassov, V. D. Polenov, A. I. Kuindži, I. I. Šiškin, V. V. Vereštšagin, I. I. Levitan, skulptor M. M. Antokolski ja paljud teised. Nende looming kujutab endast rahva ennastsalgavat teenimist.

Muusika. Demokraatliku ühiskondliku liikumise suur ulatus sajandi teisel poolel, kunstikultuuri üldine tõus, tähelepanelik suhtumine rahva saatusesse kui ajastu põhiprobleemisse — kõik see viis õitsele vene muusikakunsti.

Suur helilooja oli *Pjotr Iljitš Tšaikovski* (1840—1893). Tema sümfooniad (ta kirjutas kuus sümfooniat), ooperid («Jevgeni Onegin», «Padaemand», «Mazepa», «Orléans'i neitsi» jt.), balletid («Luikede järv», «Uinuv kaunitar», «Pähklipureja») ja romansid olid vene muusikakunsti tippteosed. Tšaikovski loomingu juhtivaks teemaks oli inimese võitlus vabaduse eest, selle eest, et tema tunded oleksid iseseisvad ja et tal oleks õigus õnnele. Tõetruult ja määratu suure väljendusjõuga oskas Tšaikovski muusikakunsti vahenditega näidata inimese rõõmu ja kannatusi, sügavaid elukonflikte, rahva eluolu. «Mulle näib,» kirjutas ta, «et mul tõepoolest on annet tõetruult, avameelselt ja lihtsalt väljendada muusikas neid tundeid, meeleolusid ja kujundeid, millele suunab tekst. Selles mõttes

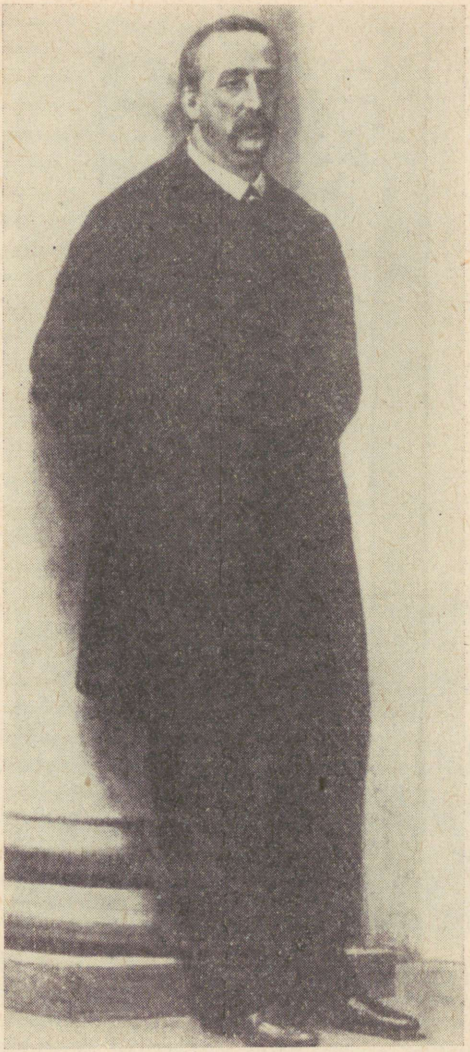
olen ma realist ja põline vene inimene.»

P. I. Tšaikovski looming leidis ülemaailmse tunnustuse. Tema teosed on väga populaarsed kõigis maailma maades.

«Võimas rühm». 60-ndate aastate alguses tekkis heliloojate loominguline koondis, mida hakati nimetama «Võimsaks rühmaks». Sellesse kuulusid M. P. Mussorgski, A. P. Borodin, N. A. Rimski-Korsakov jt. Need olid inimesed, kellele rahva teema, tema titaanlik võitlus oli saanud loomingu keskseks probleemiks. M. I. Glinka traditsioone jätkates pöörasid selle suuna heliloojad eriti suurt tähelepanu rahvamuusika uurimisele, mis oli nende inspiratsiooni allikas.

Eriti võimsalt väljendas oma loomingus 60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatlikke ideid *Modest Petrovitš Mussorgski* (1839—1881). Tema geniaalsed ooperid «Boriss Godunov» ja «Hovanštšina» kajastavad piiritut armastust rahva vastu ning viha isevalitsuse vastu. Maailma muusikakunsti ajaloos ei ole keegi suutnud rahva iseloomu sellise jõuga avada. Oma elupäevade lõpuni jäi helilooja truuks põhimõttele, mille ta ise formuleeris järgmiselt: «E l u, kus see ka avalduks; t õ d e, kui kibe see ka oleks, julge, avameelne jutt i n i m e s t e l e... see paneb mind käärima, seda ma tahangi ja sellest märgist kardangi mööda lasta.» Mussorgski teoseid kiusasid reaktsioonilised muusikategelased ja kriitikud taga.

Suur helilooja, kes esindas demokraatlikku suunda, oli ka *Aleksandr Porfirjevitš Borodin* (1833—1887).

Aleksandr Porfirjevitš Borodin.
Kunstnik I. J. Repini portree järgi.

Maria Nikolajevna Jermolova.
Kunstnik V. A. Serovi portree järgi.

Tema sümfooniaid ja romansse ning eriti tema ooperit «Vürst Igor» läbib leegitsev patriotism, vene rahva ülevuse ja moraalse puhtuse idee, vabadusejanu ning vägivalla hukkamõistmine. «Borodini talent,» kirjutas tema kohta üks tolleaegne autor, «on ühesuguselt võimas ja imetlusväärne niihästi sümfoonias kui ka ooperis ja romansis. Tema peamisteks omadusteks on tohutu jõud ja avarus, kolossaalne ulatus, hoogsus ja impulsiivsus, millega on ühinenud hämmastav kirglikkus, õrnus ja ilu.»

A. P. Borodini talent oli erakordselt mitmekülgne. Ta ei olnud mitte ainult helilooja, vaid ka teadlane, keemiaprofessor.

Rikka muusikalise pärandi on jätnud helilooja ja muusikategelane *Nikolai Andrejevitš Rimski-Korsakov* (1844—1908). Ta on kirjutanud 15 ooperit, sümfooniaid, romansse ja palju teisi muusikateoseid. Tänapäevani on tema ooperid «Sadko», «Lumehelbeke», «Maiöö» ja «Tsaari mõrsja» populaarsed mitte ainult meie maal, vaid ka välismaal. Rimski-Korsakov oli väljapaistev pedagoog, kes kasvatas üles terve plejaadi heliloojaid ja kunstnikke.

Teater. XIX sajandi teisel poolel jõudis kõrgele järjele teatrikunst. Väikese Teatri laval puhkes õitsele suure vene näitleja *Maria Nikolajevna Jermolova* (1853—1928) kordumatu talent.

Vene kunsti — muusika, teatri ja maalikunsti iseloomulikuks jooneks oli tema sügav demokratism ja rahvalikkus. Ta ei piirdunud rahva elu peegeldamisega, vaid viis rahvahulgad ka võitlusse inimkonna paremate ideaalide eest.

Ülesanne ja küsimusi. 1. Kuidas võitlesid kunstnikud rahva huvide eest maalikunsti vahendite abil? Valige välja vastavate maalide reproduktsioonid. 2. Missuguseid väljapaistvaid XIX sajandi teise poole

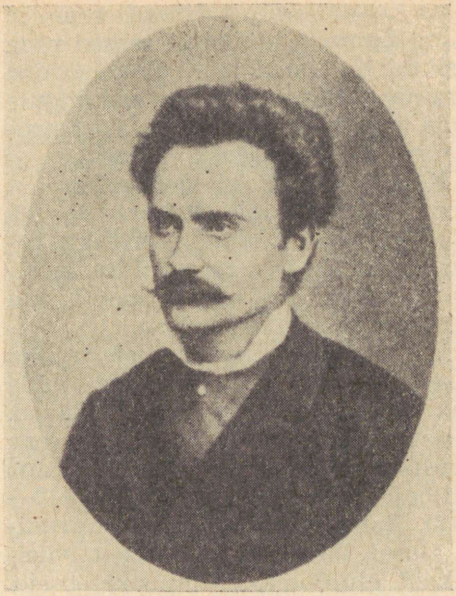
maalikunsti teoseid te teate? 3. Keda nimetati peredviižnikuteks ja mispärast? 4. Missugune heliloojate grupp sai endale nimeks «Võimas rühm» ja mispärast? Mis neid ühendas?

§ 42. Venemaa rahvaste kultuur.

Vaatamata tsarismi rahvuslikule ja koloniaalsele rõhumisele arenes Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandi teisel poolel kiiresti. Ukraina kultuur tegi oma arenemises läbi needsamad protsessid mis vene kultuurgi ja oli samal määral revolutsioonilis-demokraatliku liikumise mõju all. Tarass Ševtšenko loomingu demokraatlikke traditsioone arendasid ja jätkasid niisugused ukraina kirjanikud, nagu Marko Vovtšok, I. J. Franko ja Panass Mirnõi.

Marko Vovtšok on Maria Aleksandrovna Vilinskaja-Markovitši (1834—1907) varjunimi. Ukraina talupoegade igapäevase elu ja kommete ning nende rahvaloomingu põhjalik tundmine ja peen keeletunne tegid temast väljapaistva kirjaniku. Tema jutustused rahva elust, milles näidati talupoegade (eriti talunaiste) rasket olukorda, olid ukraina rahva hulgas laialt tuntud. Vovtšoki «Ukraina rahvajutud» tõlkis vene keelde I. S. Turgenev. Kirjanik oli lähedalt seotud revolutsiooniliste ringkondadega ning kajastas oma loomingus revolutsioonilis-demokraatlikke vaateid. Marko Vovtšoki looming avaldas suurt mõju ukraina kirjanduse arenemisele.

Ukraina rahvale on kallis kirjaniku, teadlase ja ühiskonnategelase *Ivan Jakovlevitš Franko* (1856—1916) nimi. Ta sündis Galiitsias, mis tol

Ivan Jakovlevitš Franko.

ajal kuulus Austria-Ungari koosseisu, külasepa perekonnas. Noorukina hakkas ta osa võtma vabadusliikumisest ning võitles aktiivselt Austria-Ungari ikke kaotamise eest. Seetõttu tuli tal korduvalt vanglas viibida.

I. J. Franko looming oli mitmekülgne. Ta oli väljapaistev luuletaja, suurepärane romaanikirjanik ja dramaturg. Tema teoseid läbis punase joonena armastus oma rahva vastu, mõtisklused tema saatuse üle, sügav arusaamine rahva huvidest. Oma raamatutes esitas kirjanik kõigi slaavi rahvaste lähenemise idee. Franko oli suur rahvaluuleteadlane, kirjandusajaloolane ja kirjanduskriitik. Ta

tõlkis paljud väljapaistvad vene ja Lääne-Euroopa kirjanike teosed ning üksikud K. Marxi ja F. Engelsi tööd ukraina keelde. Tema loomingule andis väga kõrge hinnangu suur proletaarne kirjanik Maksim Gorki.

Revolutsioonilis-demokraatliku suuna kirjanik oli *Panass Mirnõi* (1849—1920), ukraina realistliku romaani looja. Oma romaanides kujutas ta rahva elu sel perioodil, kui Ukrainas tekkis kapitalism.

XIX sajandi teisel poolel puhkes õitsele Ukraina muusikakunst, mida kõik meie maa rahvad armastavad. Väljapaistva panuse ukraina ja vene muusika arenemisse andis ukraina helilooja *N. V. Lõssenko* (1842—1912). Rahvamuusika sügava uurimise alusel lõi ta harukordselt viisirikkaid, elurõõmsaid muusikateoseid. Tema ooperid, eriti «Natalka Poltavka», etenduvad tänapäevalgi meie teatrites.

Tihedas seoses vene kultuuriga arenes valgevene rahva kultuur. Demokraatliku liikumise tõus XIX sajandi teisel poolel viis õitsele valgevene luulekunsti. Valgevene luuletajad F. Boguševitš ja I. Nesluhhovski lõid väljapaistvaid teoseid vene ja valgevene keeles.

F. Boguševitši demokraatlike vaadete väljakujunemisele avaldasid suurt mõju Tšernõševski õpetus ning Nekrassovi ja Ševtšenko luuletused. Valgevenemaal said laialt tuntuks Boguševitši luuletuskogud «Valgevene vilepill» ja «Valgevene viiulipoogen». Oma teostes kaitses poeet Valgevenemaa rõhutud talupoega.

Janka Lutšina *(I. Nesluhhovski)* oli hariduselt insener. Ta lõpetas Peterburi tehnoloogiainstituudi. Raudteetöökodades töötades tutvus ta lähedalt tööliste eluga. Oma luuletustes ülistas Lutšina tööd ja väljendas viha rõhumise vastu.

Märksa arenes edasi Baltimaade rahvaste kultuur. Sajandi lõpul alustasid oma tegevust läti luuletaja *Janis Rainis,* leedu naiskirjanik *J. Žemaite* ja eesti kirjanik *E. Vilde.*

Uue tõusu elasid XIX sajandi teisel poolel üle Taga-Kaukaasia rahvaste iidsed kultuurid. Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaani rahvaste kultuur arenes oma erilist teed mööda. Kuid nende rahvaste ajaloolise saatuse ühtsus ja eesrindliku vene kultuuri mõju olid põhjuseks, miks nende kultuur kujunes lähedaseks ja arusaadavaks kõigile meie maa rahvastele.

Gruusia rahva hulgast kerkisid esile niisugused kirjanikud, nagu I. Tšavtšavadze ja A. Tsereteli. *Ilja Grigorjevitš Tšavtšavadze* (1837—1907) oli väljapaistev kirjanik ja ühiskonnategelane. Hariduse sai ta Peterburi ülikoolis, kus võttis aktiivselt osa 60-ndate aastate alguse üliõpilasliikumisest. Sügavalt ja viljastavalt mõjutas teda Vene vabadusliikumine. Ta oli gruusia kirjanduses kriitilise realismi rajaja. Tema teosed kajastasid elu tõetruult ja kutsusid võitlusele rahva vabastamiseks klassiikkest ning rahvuslikust rõhumisest. Tšavtšavadze teadis hästi, missugust tähtsat osa etendab vene kultuur gruusia rahva kultuuri arenemises. Ta kirjutas: «Vene kultuur on avaldanud suurt ja juhtivat mõju meie arenemise teele, ta on avaldanud mõju sellele, mis moodustab meie vaimujõu, meie teadvuse, meie mõtte . . . Meie

hulgas ei ole ühtki ühiskonna- ja kirjandustegelast, kes ei kannaks endas vene kirjanduse mõju.»

Akaki Rostomovitš Tsereteli (1840—1915) poeemid, luuletused ja jutustused on kantud sügavast armastusest oma rahva vastu. Tsereteli oli üks uue gruusia kirjanduse rajajaid.

XIX sajandi teisel poolel jätkas oma tegevust kirjanik ja mõtteteadlane *Mirza Fatali Ahhundov* — realismi rajaja aserbaidžaani kirjanduses. Ta andis suure panuse aserbaidžaani rahva kultuuri arenemisse ning võitlusesse ebausu, harimatuse ja usulise fanatismi vastu, temast sai aserbaidžaanlaste rahvuslik uhkus. Väga haritud inimesena ja suure mõtteteadlase-materialistina avaldas Ahhundov tohutut mõju Ida rahvaste kirjanduse ja ühiskondliku mõtte arenemisele. Kirglikult võitles ta rahvaste sõpruse eest, selle eest, et aserbaidžaani rahvas läheneks vene rahvale.

Tähtsat osa armeenia kultuuri ja kogu Taga-Kaukaasia rahvaste kultuuri arenemises etendas *Mikael Nalbandjani* (1829—1866) tegevus. Ta oli lähedane A. I. Herzenile ja jagas tema revolutsioonilisi ning valgustuslikke vaateid.

Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga soodustas usbeki, tadžiki ja turkmeeni rahva kultuuri kiiret tõusu. Pikaajaline seisak asendus aktiivse tegevusega, mille eesmärgiks oli Kesk-Aasia rahvaste osasaamine vene ja Euroopa kultuurist. Suuremaid usbeki luuletajaid oli tol ajal *Furkat* (1858—1909). Ta kutsus üles lähenema vene rahvale ja tema kultuuri tundma õppima, nähes selles oma rahvusliku kultuuri arendamise vahendit.

Kasahhi rahva kultuuri väljakujunemises on erakordselt tähtsal kohal luuletaja ja valgustaja *Abai Kunanbajevi* (1845—1904) tegevus. Kunanbajev oli kasahhi kirjakeele ja Kasahstani kirjanduse rajaja. Tema looming on entsüklopeedia kasahhide elust XIX sajandi lõpul. Kunanbajevi üleskutse vene rahvale lähenemiseks etendas väga tähtsat osa Ida rahvaste kultuuri arenemises. «Pea meeles,» kirjutas ta, «et kõige tähtsam on õppida vene teadust... Selleks et vältida pahesid ja kätte võita hea, on tarvis osata vene keelt ja tunda vene kultuuri. Venelased näevad maailma. Kui sa oskad nende keelt, siis avanevad maailmale ka sinu silmad.»

Venemaa rahvaste eesrindlik, progressiivne kultuur arenes tihedas vastastikuses sõltuvuses. Rahvusliku kodanluse katsetel kiskuda ühe või teise rahva kultuuri eemale vene kultuurist, külvata vaenu ja umbusku vene rahva vastu ei olnud edu. Meie maa rahvaste rahvuslik kultuur arenes eesrindliku vene kultuuri viljastava mõju all. Vene kultuuris olid ühendatud teiste Venemaa rahvaste parimad kultuurisaavutused. Just sellepärast oligi vene kultuur lähedane ja arusaadav kõigile meie maa rahvastele.

Küsimusi. 1. Missugust mõju avaldas Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvaste kultuuri arenemisele nende ühendamine Venemaa koosseisu? **2.** Nimetage meie maa rahvaste parimad kultuuritegelased ja iseloomustage nende loomingu ideelist sisu.

Küsimusi ja ülesandeid teema «Meie piirkond XIX sajandi teisel poolel» kohta.

1. Kuidas arenes kapitalism meie piirkonnas? Millal tekkisid siin vabrikud ja tehased ning missugused need olid? Millal ehitati raudteed läbi meie piirkonna ja missugused need olid? Missugune oli nende tähtsus meie piirkonna arenemisele? 2. Täiendava kirjanduse ja koduloomuuseumi materjalide alusel valmistage ette suulised või kirjalikud jutustused, milles näidatakse, kuidas puudutas narodniklik liikumine meie piirkonda. Missugused revolutsioonilised narodnikud olid pärit meie piirkonnast, kes olid siin asumisel? 3. Kas XIX sajandi lõpul oli meie piirkonnas marksistlikke ringe? 4. Missugused XIX sajandi teise poole teadlased ja kultuuritegelased olid pärit meie piirkonnast või elasid siin? Kuidas peegeldus meie piirkond XIX sajandi teise poole kunstitegelaste ja kirjanike loomingus?

Ülesandeid ja küsimusi teise osa kohta.

1. Kes astus välja 1861. aasta reformiga paljaksröövitud talurahva kaitseks? 2. Mispärast ei saanud reformijärgne Venemaa oma majanduse arendamisel eesrindlikele kapitalistlikele maadele järele jõuda? Esitage tõendeid, mis kinnitavad teie vastuse õigsust. 3. Missugused olid reformijärgsel Venemaal kapitalismi arenemise iseärasused? 4. Mille poolest erinesid revolutsioonilised demokraatide võitluse eesmärgid ja meetodid aadlike-revolutsionääride võitluse eesmärkidest ja meetoditest? 5. Missugused olid narodnikute liikumise positiivsed küljed ja milles seisid nende vead? Missugused olid narodnikluse kokkuvarisemise põhjused? 6. Milles seisab «Töö Vabastuse» rühma ja Venemaa esimeste marksistlike ringide ajalooline tähtsus? 7. Millal algas vabadusliikumise proletaarne etapp ja millised on tema iseärasused? 8. Milles seisab V. I. Lenini tegevuse ajalooline tähtsus XIX sajandi 90-ndail aastail ja tema poolt loodud Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» ajalooline tähtsus? 9. Näidake konkreetsete näidete põhjal, milles avaldus XIX sajandi teise poole eesrindlike vene kultuuritegelaste loomingu ühiskondlik tähtsus. 10. Milles avaldus eesrindlike vene kultuuritegelaste progressiivne mõju Venemaa rahvaste kultuuri arenemisele?

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

Feodalismi asendumine kapitalismiga — Venemaa sotsiaal-majandusliku arenemise peamine sisu XIX sajandil.

1. Missugune on 1812. aasta isamaasõja ajalooline tähtsus? Missugust mõju avaldas see Venemaa majanduse, ühiskondliku liikumise ja kultuuri arenemisele?

2. Kuidas lagunes feodalism ja kuidas valmisid kapitalistlikud suhted XIX sajandi esimesel poolel? Mida tähendab feodalismi kriis ja mispärast peab see lõppema feodaalsüsteemi likvideerimisega?

3. Iseloomustage isevalitsuse sisepoliitika klassisuunitlust XIX sajandi esimesel poolel. Kuidas püüdis isevalitsus uute tingimustega kohaneda ja milles avaldus tsarismi pidurdav mõju Venemaa arenemisele?

4. Kuidas arenes klassivõitlus XIX sajandi esimesel poolel ja missugust mõju avaldas ta ajaloosündmuste käigule?

5. Missugust osa Venemaa ajaloos etendas lüüasaamine Krimmi sõjas? Mispärast kaotati Venemaal pärisorjus?

6. Kuidas vabastati talupojad? Missugune oli 1861. aasta reformi klassiolemus? Mispärast nimetas V. I. Lenin seda reformi röövreformiks ja milles seisneb selle reformi ajalooline tähtsus?

7. Kuidas arenes Venemaa majandus XIX sajandi teisel poolel? Kuidas arenesid tööstus, põllumajandus ja transport? Missugused pärisorjuse igandid säilisid ning milline oli nende mõju rahva elule ja majanduse arenemisele? Missugused muutused leidsid aset Vene ühiskonna klassistruktuuris?

8. Missugused tähtsamad sündmused toimusid XIX sajandil Moldaavia, Taga-Kaukaasia, Põhja-Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvaste ajaloos ja missugune osa neil oli nende rahvaste saatuse seisukohalt?

Revolutsioonilise liikumise kolm etappi.

1. Kuidas määratleb V. I. Lenin Vene vabadusliikumise kolme etappi? Lugege läbi V. I. Lenini artikkel «Herzeni mälestuseks» ja esitage tema iseloomustus kõigi nende etappide kohta.

2. Tuletage meelde XIX sajandi esimese poole revolutsioonilise võitluse põhilised faktid. Missugune oli aadlike-revolutsionääride — dekabristide programmi objektiivne sisu? Mida nad tahtsid saavutada ja millisel teel? Missugust osa nad etendasid Vene revolutsioonilises liikumises?

3. Milline on V. G. Belinski ja A. I. Herzeni tegevuse ajalooline tähtsus? Mispärast on nad ühendavaks lüliks aadlike-revolutsionääride ja revolutsionääride-raznotšiinetsite vahel?

4. Tuletage meelde 1861.—1895. a. revolutsioonilise võitluse põhilised faktid. Missugused olid revolutsionääride-demokraatide eesmärgid ja kuidas nad tahtsid neid saavutada? Tehke kindlaks revolutsioonilise demokraatide tegevuse ajalooline tähtsus. Millised olid nende teened, milles seisnes nende nõrkus ja nende vead?

5. Missugust mõju avaldas proletariaadi väljakujunemine revolutsioonilise liikumise arenemisele? Tuletage meelde XIX sajandi 70—80-ndate aastate töölisliikumise ajaloo põhilised faktid. Millal algas marksismi levimine Venemaal, kuidas see kulges ja missugune oli tema mõju revolutsioonilise liikumise arenemisele?

6. Millal algas vabadusliikumise proletaarne etapp? Missuguse iseloomu omandas revolutsiooniline liikumine ja kes kujutas endast peamist revolutsioonilist jõudu? Tehke kindlaks, missugust ajaloolist osa etendas V. I. Lenini tegevus XIX sajandi 90-ndatel aastatel.

Vene kultuuri ülemaailmne tähtsus.

1. Missugustes tingimustes arenes Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandil? Missugused faktid avaldasid kultuuri arenemisele negatiivset mõju?

2. Leidke eesrindlike kultuuritegelaste ühised ideelised jooned ja iseloomustage neid. Milles seisneb nende loomingu progressiivne tähtsus?

3. Missugust mõju avaldas vabadusliikumine kultuuri arenemisele? Kuidas peegeldusid revolutsionääride ideaalid kirjanike, kunstnike, heliloojate ja näitlejate loomingus ning missugused need ideaalid olid? Missugust osa etendas eesrindlik kultuur vabadusliikumises?

4. Kuidas arenes Venemaa rahvaste kultuur XIX sajandil? Iseloomustage Venemaa rahvaste kultuuride vastastikust mõju. Milles seisnes eesrindliku vene kultuuri viljastav mõju Venemaa rahvaste kultuuri arenemisele? Milles seisnes isevalitsuse surve negatiivne osa Venemaa rahvaste kultuuri arenemises?

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS

L. Tolstoi, Sõda ja rahu.
M. Lermontov, Borodino.
L. Nikulin, Venemaa ustavad pojad.
A. Puškin, Läkitus Siberisse.
N. Nekrassov, Vene naised.
S. Golubov, Sädemest tõuseb leek.
M. Maritš, Põhjavalgus.
H. Abovjan, Armeenia vermed.
L. Tolstoi, Sevastoopoli jutustused.
S. Sergejev-Tsenski, Sevastoopoli rasked päevad.
N. Tšernõševski, Mida teha?
N. Nekrassov, Kellel on Venemaal hea elada.
M. Gorki, Artamonovite ettevõte.
D. Mamin-Sibirjak, Privalovite miljonid.
G. Uspenski, Rasterjajevi uulitsa kombed.
G. Uspenski, Tšekiraamat.
N. Netšvolodova ja L. Reznitšenko, Lenini noorus.
O. Pissarževski, Dmitri Ivanovitš Mendelejev.
A. Altajev, Tšaikovski.
M. Auezov, Abai.

Иван Антонович Федосов. ИСТОРИЯ СССР. Учебное пособие для VIII класса. Издание 4-е, переработанное. На эстонском языке. Перевели с русского М. Аруказву, К. Кала, Э. Оргмяэ, Э. Тарвель и Э. Яанверк. Художественное оформление Э. Тали. Издательство «Валгус», Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja E. Kaarde. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja E. Sagris. Korrektorid A. Kalberg ja H. Kull. Laduda antud 13. III 1970. Trükkida antud 11. V 1970. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 70×90/16. Trükipoognaid 14,0+ + kleebised + kaardid. Tingtrükipoognaid 18,1. Arvestuspoognaid 17,68. Trükiarv 15 000. Tellimuse nr. 1169. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 62 kop.

1. О. А. Кипренский. А. С. Пушкин

2. *A. G. Venetsianov.* Põllul. Kevad.

3. *K. P. Brüllov.* Ratsutaja.

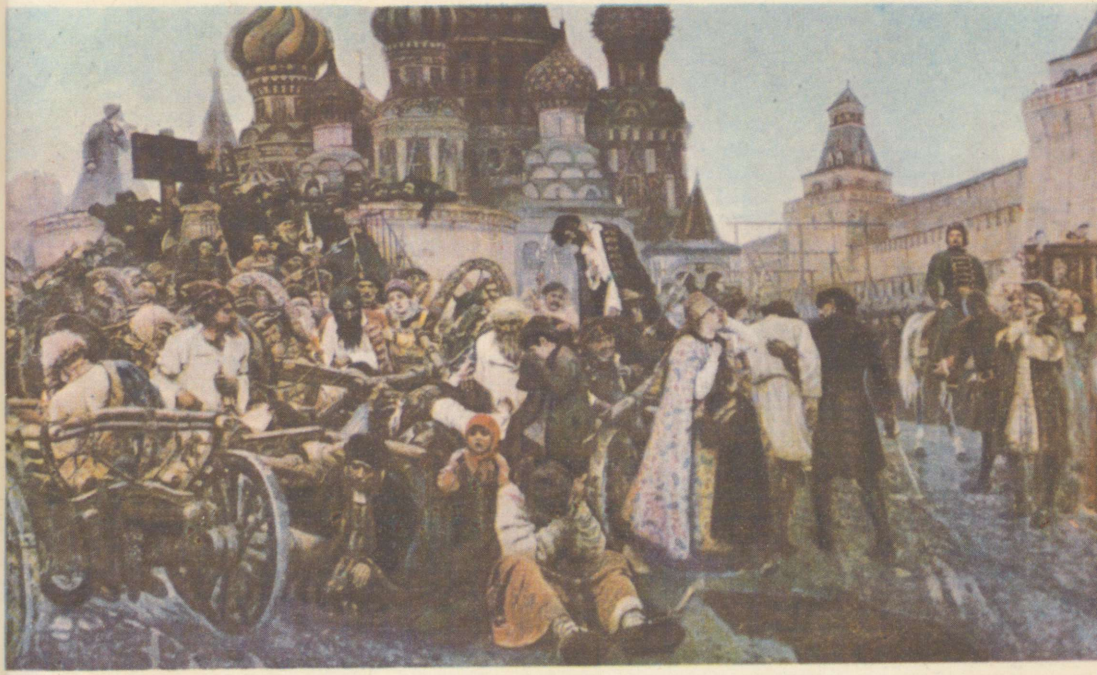
4. *P. A. Fedotov.* Värske kavaler.

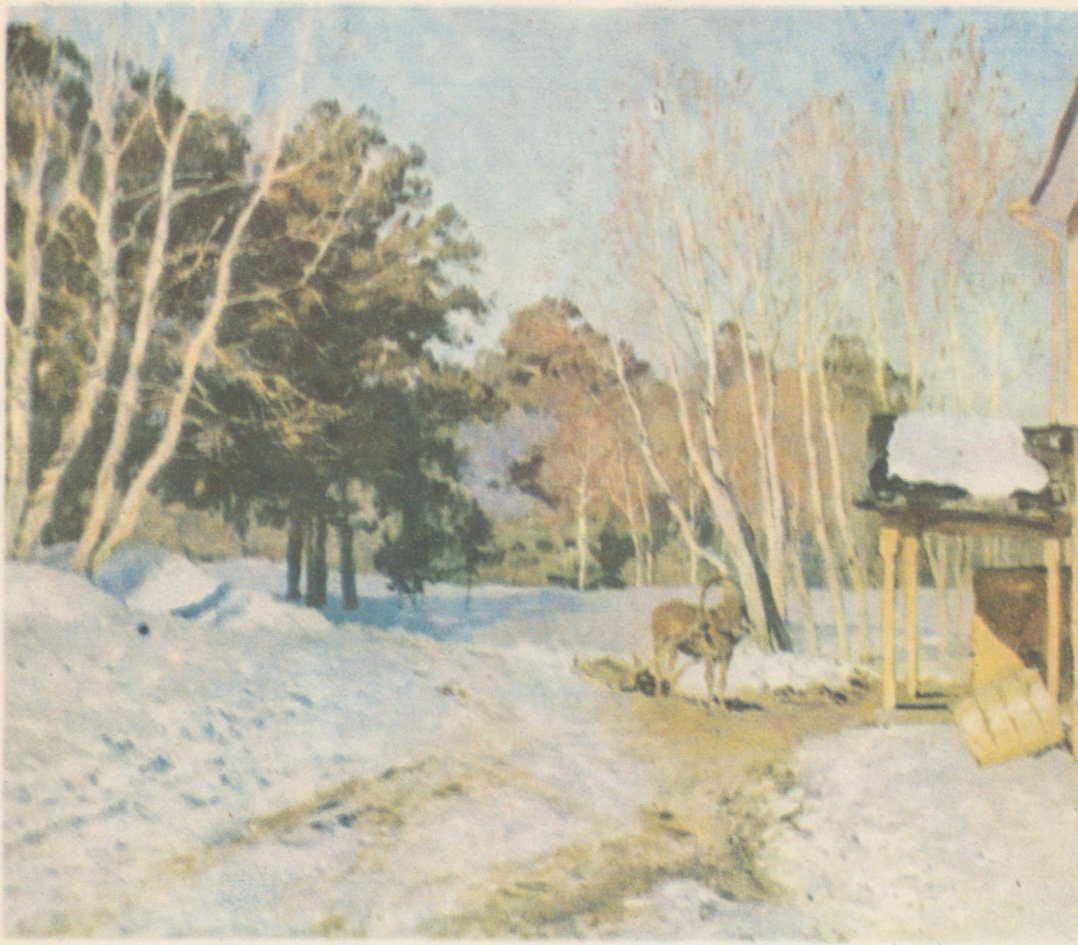
5. *I. N. Kramskoi.* L. N. Tolstoi portree.

6. *V. G. Perov.* Teejoomine Mõtištšis Moskva lähedal.

7. *V. I. Surikov.* Streletside hukkamise hommik.

8. *I. I. Levitan.* Märts.

62 kop.

A
30768

3751304

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00375130 4